อุรังคนิทาน

ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)

อุรังคนิทาน

อุรังคนิทาน

ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)

พระธรรมราชานุวัตร

(แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖)

อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม

และอดีตเจ้าคณะจังหวัดนครพนม

รวบรวมและเรียบเรียง

พระโสภณเจติยาภิบาล

ธรรมชีวะ (ดร.พระมหาสม สุมโน M.A., phD.)

อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม

ผู้บันทึกต่อท้ายเล่ม

พิมพ์ครั้งที่สิบเอ็ด ๕,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๕๑

พิมพ์ที่ บริษัท จูน พับลิชชิ่ง จำกัด

๙๐ วัฒนานิเวศน์ ซอย ๕ ถนนสุทธิสาร แขวงสามเสนนอก เขตห้วยขวาง กรุงเทพฯ ๑๐๓๒๐

โทรศัพท์ ๐ - ๒๒๗๖ - ๖๕๗๐, ๐ - ๒๒๗๗ - ๗๒๒๖ โทรสาร ๐ - ๒๒๗๕ - ๒๗๘๓

คำนำ

ของคณะผู้จัดพิมพ์

หนังสือ "อุรังคนิทาน" อันเป็นตำนานพระธาตุพนมฉบับพิสดาร" เล่มนี้ เป็นผลงานการค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม และเจ้าคณะจังหวัดนครพนม ซึ่งท่านได้พยายามรวบรวมและบันทึกไว้แล้วตั้งแต่สมัยดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ "พระพนมเจติยานุรักษ์" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และได้พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมวิทยาทาน เพื่อทะนุบำรุงวัดมาถึง ๖ ครั้งแล้ว ครั้งสุดท้ายได้จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ จากนั้นก็ไม่ได้จัดพิมพ์อีก และไม่ได้บันทึกอะไรเพิ่ม หนังสือได้ขาดคราวไปนาน เป็นเวลาประมาณ ๑๐ กว่าปี มีผู้สนใจอยากทราบรายละเอียดเกี่ยวกับพระธาตุพนมเป็นจำนวนมาก ได้ถามถึงอุรังคนิทานและขอร้องให้จัดพิมพ์อีก

ทางคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือ เนื่องในงานฉลองอายุครบ ๘๐ ปีของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมราชานุวัตรซึ่งจะมีขึ้นในระหว่างวันที่ ๒๖-๒๗ ธันวาคม ๒๕๓๐ ได้พิจารณาเห็นว่าหนังสืออุรังคนิทาน เป็นเอกสารสำคัญเรื่องหนึ่ง ซึ่งไม่เพียงแต่จะบันทึกเรื่องการสร้างพระธาตุพนมเท่านั้น แต่ยังบันทึกประวัติศาสตร์โบราณ ศาสนา ศีลธรรม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของคนโบราณในถิ่นอีสาน และในประเทศลาว

ตลอดทั้งเขมรไว้อีกด้วย ถึงจะไม่ได้รายละเอียดมาก แต่ก็พอถือเอาเป็นหลักฐานในการค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้อยู่ ดังนั้นจึงได้พยายามจัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง และในขณะเดียวกันนี้ เราก็ได้บันทึกเพิ่มเติมท้ายเล่ม มีความยาวประมาณ ๕๐ หน้ากระดาษ ได้บันทึกเรื่องราวต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๘ อันเป็นปีที่พระธาตุพนมพังทลาย จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๐ รายละเอียดมีอยู่ในบันทึกแล้ว ในสมัยพระธาตุพนมหักพังมีเรื่องสับสนวุ่นวายหลายอย่างเกิดขึ้น ทั้งภายในและภายนอก มีทั้งดีและไม่ดี ขอให้ท่านผู้อ่านเลือกสรรเอาเรื่องที่ดี แต่ด้วยบุญบารมีของชาวพุทธจึงได้พบพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ จากนั้นก็ได้มีการก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ โดยใช้เวลา ๔ ปีเศษ จึงแล้วเสร็จโดยสมบูรณ์

ธรรมชีวะ
ในนามคณะผู้จัดพิมพ์
๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๐

พระธรรมราชานุวัตร

พระธรรมราชานุวัตร นามเดิม แก้ว อุทุมมาลา ซึ่งนิยมเรียกขานกันภายในศิษยานุศิษย์แห่งสำนักวัดพระธาตุพนมในภายหลังว่า "ท่านพ่อ" เป็นเชื้อสายข้าโอกาสพระธาตุพนมโดยกำเนิด เกิดที่บ้านหนองหอย ในเขตสุขาภิบาล อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๐

ด้วยอุดมการณ์เพื่อส่วนรวมอันสูงส่ง แน่วแน่ และด้วยจิตใจอันมั่นคง หนักแน่น เมื่อเสร็จภาระการศึกษาที่กรุงเทพมหานครแล้ว ก็กลับมาตุภูมิ และได้ทุ่มเทเวลาแห่งความสุขในชีวิต เพื่อพัฒนาสังคม ศีลธรรม วัฒนธรรม แนวความคิด ขนบธรรมเนียมประเพณี และการศึกษาของประชาชนในภูมิภาคส่วนนี้อย่างจริงจัง บนมูลฐานแห่งสัจธรรมของพระพุทธศาสนา ภายใต้ร่มเงาแห่งผ้ากาสาวพัสตร์ และองค์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นเวลาอันยาวนาน นับครึ่งศตวรรษ

บัดนี้ แม้อายุกาลแห่งชีวิตของท่านได้ยืนยาวมาถึง ๘๐ ปีแล้วก็ตาม แต่สุขภาพร่างกายยังแข็งแรง ผิวพรรณผุดผ่อง เสียงพูดจาแจ่มใส ก้องกังวาน จิตใจผ่องใส หนักแน่นมั่นคง เต็มเปี่ยมไปด้วยเมตตากรุณา และมุ่งมั่นในอันที่จะบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ของสังคมต่อไปอีก ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ในช่วงระยะเวลา ๘๐ ปีที่ผ่านมานั้น ชีวิตและการงานของท่าน ได้ฝ่าฟันกับอุปสรรคนานัปการ อันมีทั้งปัญหาสุขภาพส่วนตัวและปัญหาอันเกิดจากสภาพแวดล้อมของสังคมที่ด้อยพัฒนาตลอดทั้งปัญหาเศรษฐกิจและความผันผวนทางการเมืองก็ตาม แต่ด้วยอานุภาพแห่งพระรัตนตรัยและอานุภาพองค์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องการจะให้เห็นประจักษ์ถึงผลบุญบารมีของท่าน ซึ่งได้สั่งสมมานาน จึงได้ผ่านพ้นมาได้อย่างปลอดภัยทุกครั้งทุกคราว จนในที่สุดได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ "พระธรรมราชานุวัตร" เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ ในโอกาสที่ท่านได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ในครั้งนี้ ไม่เพียงแต่จะนำมาซึ่งความปีติยินดี และสิริมงคล แก่บรรดาศิษยานุศิษย์ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ทั้งที่อยู่ในเขตจังหวัดนครพนมและในกรุงเทพมหานคร เท่านั้น แต่ยังนำมาซึ่งความปีติยินดี และสิริมงคลแก่คณะสงฆ์และญาติโยมชาวอีสานทั้ง ๑๗ จังหวัดอีกด้วย

สิ่งตอบแทนซึ่งท่านได้มาจากการทุ่มเทเวลาแห่งความสุขในชีวิตของท่าน เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และเพื่อความสุขของสังคมในเวลานี้นั่นคือความเอิบอิ่มใจ ความสุขใจ และความภาคภูมิใจในความดีที่ตนได้กระทำแล้ว เวลาแห่งชีวิตอันยาวนานที่ผ่านมานับว่าไม่สูญเปล่า ท่านได้สร้างสรรค์ประโยชน์แก่สังคมมากพอสมควร ซึ่งไม่เพียงแต่จะสร้างวัตถุให้เจริญรุ่งเรืองตามยุคตามสมัยเท่านั้น แต่ยังได้ปลูกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมลงในจิตใจของพุทธศาสนิกชนในภูมิภาคส่วนนี้ และในขณะเดียวกันนี้ ก็ได้ปลูกฝังศาสนทายาทผู้ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาอีกด้วย นับว่าเป็น

บุญวาสนาของชาวจังหวัดนครพนม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวธาตุพนม ที่ได้พระเถระผู้คงแก่เรียนและเป็นพระราชาคณะระดับชั้นธรรมเป็นผู้เฝ้ารักษาวัดวาศาสนา อันเป็นจุดศูนย์รวมดวงวิญญาณของชาวบ้าน เป็นเวลานานนับศตวรรษ จึงได้พระเถระผู้ทรงคุณธรรมดังกล่าวเป็นผู้นำทางศาสนาและเป็นมัคคุเทศก์ของดวงวิญญาณ

เพื่อแสดงมุทิตาจิต เพื่อให้กำลังใจในการปฏิบัติศาสนกิจ และเพื่อให้พระเดชพระคุณพระธรรมราชานุวัตรมีอายุยืนยาวสืบไป คณะศิษยานุศิษย์ทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ซึ่งมีความเคารพนับถือในท่าน จึงได้พร้อมใจกันจัดงานฉลองอายุครบ ๘๐ ปีให้ท่าน ที่วัดพระธาตุพนม ในระหว่างวันที่ ๒๖-๒๗ ธันวาคม ๒๕๓๐ และในขณะเดียวกันนั้น ก็ได้จัดฉลองสัญญาบัตร พัดยศ พระราชาคณะชั้นธรรม และฉลองปริญญาพุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาสังคมศาสตร์อีกด้วย

คณะผู้จัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ ได้พิจารณาเห็นว่าผลงานด้านการเขียนและการค้นคว้าของท่าน มีเป็นจำนวนมาก มีทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว แต่แยกกันอยู่หลายแห่ง แต่ละเรื่องมีสาระสำคัญน่ารู้อยู่หลายประการ ทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประวัติบุคคล แนวความคิดทางด้านปรัชญา ศาสนา ศีลธรรม วัฒนธรรม และประเพณีต่างๆ

ฉะนั้น เพื่ออนุรักษ์ผลงานของท่าน และเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนได้ทราบอย่างกว้างขวางออกไปอีก จึงได้รวบรวมเป็นหมวดเป็นหมู่ และได้พิมพ์เป็นรูปเล่มขึ้น ซึ่งจำนวน ๖ เล่มด้วยกัน มีความยาวประมาณ

๑,๕๐๐ หน้า นับว่าเป็นการรวบรวมครั้งสำคัญยิ่งในรอบ ๕๐ ปี สำหรับธรรมเทศนา และคำบรรยายของท่านนั้น กำลังรวบรวมอยู่ จะจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมวิทยาทานในโอกาสต่อไป

ด้วยเดชอำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และเดชอำนาจองค์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ ขอจงได้ช่วยดลบันดาลให้ท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตร มีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ และมีอายุยืนยาวนาน เพื่อเป็นร่มโพธิ์ร่มไทยของคณะศิษยานุศิษย์ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ตลอดทั้งพุทธศาสนิกชน ทั้งหลาย ตลอดกาลนานเทอญ

ธรรมชีวะ
ในนามคณะผู้จัดพิมพ์
๑๘ ธันวาคม ๒๕๓๐

คำนำของผู้รวบรวม

"สิ่งทั้งปวงย่อมเกิดแต่เหตุ เมื่อเหตุดับ ผลก็ไม่มี" นี้เป็นคำปราชญ์กล่าวไว้นานกว่า ๒,๐๐๐ ปีแล้ว แต่ยังใหม่เอี่ยมอยู่เสมอ

หนังสือเล่มที่ท่านถืออยู่นี้ก็เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ในอดีตเช่นเดียวกัน แม้จะเจือปนไปด้วยนิยายต่างๆ ที่คนสมัยนี้ไม่ค่อยนิยมก็ตาม แต่ก็ขอให้ค้นดูเหตุการณ์ในสมัยที่แต่งหนังสือโน้นก็คงให้อภัยคนโบราณและขอบคุณท่านที่ได้ทิ้งร่องรอยไว้ให้เราทั้งหลายได้เห็น ถ้าท่านเหล่านั้นทิ้งงานวรรณกรรมนั้นเสีย เรายิ่งมืดมนคลำอะไรก็คงไม่ถูก มีแต่เดากันเรื่อยไป

กาลสมัย ดินฟ้าอากาศ การศึกษาอบรม เป็นปัจจัยดูดดึงให้มนุษย์เกิดความนิยมไปต่างๆ กัน ความโน้มเอียงแห่งจิตใจไปในรูปไหน ย่อมแสดงออกซึ่งปฏิกิริยาภายนอกให้เห็น อันว่าความแปลกประหลาดมหัศจรรย์ทั้งหลายแหล่ ย่อมมีแทรกซึมฝังลึกในวรรณคดีทุกเรื่อง แต่ว่าการปรุงรสหากหันตามกาลสมัยเท่านั้น บ้านเรือนยังมีการประดับประดาตกแต่งให้น่าดู และเรือนร่างของมนุษย์เองเสียอีก ยังเอาเพชรพลอยเครื่องอลังการมาบรรทุกปิดบังจนแทบจะมองไม่เห็นตัวจริงของคน ปกติคนเราชอบตกแต่งให้สวยงามเป็นทุนอยู่แล้ว ทำไมนิสัยอันนั้นจะไม่ติดตามไปถึงการแต่งหนังสือด้วย ยิ่งในสมัยโบราณโน้นปวงชนบูชาความขลังของจิตตานุภาพเป็นทุนฝังใจอยู่แล้ว การแต่งหนังสือจึงมักอ้างอิงอำนาจเทวดา นาค และครุฑ ซึ่งนักหนังสือในสมัยนี้ไม่นิยมใช้

หนังสืออุรังคนิทานนี้เป็นที่นิยมกันในแคว้นลานช้างแต่โบราณมาจนบัดนี้ เป็นคัมภีร์ที่บันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองและศาสนาในสมัยอดีต เดิมเป็นอักษรธรรมพื้นเมือง มีอยู่ตามวัดที่สำคัญทั่วไป สำนวนโวหารเก่ามาก แต่เล่มนี้มิได้ยกเอามาทั้งหมดได้เลือกเฟ้นเอาเฉพาะที่กล่าวถึงพระธาตุพนมและเหตุการณ์สถานที่แวดล้อม แล้วเรียบเรียงดัดแปลงให้เรื่องราวติดต่อกัน เพราะของเก่าท่านเรียงสับสนกันอยู่จึงลำบากแก่การจดจำ ถ้าไม่อ่านทบทวนจริงๆ จะจับใจความได้ยาก ผู้ไม่สนใจก็ไม่พยายามจะเข้าใจ ส่วนสำนวนโวหารที่พอฟังกันได้ในสมัยนี้ ยังคงรักษาไว้เพื่อรักษารสของวรรณคดีโบราณ ทำเช่นนี้อย่าเข้าใจว่าเป็น "โจรปล้นวรรณคดี" ขอให้ถือเพียงเป็นผู้แปลเปลี่ยนภาษาที่ฟังกันยากให้ฟังกันง่ายขึ้นในสมัยนี้เท่านั้น

หนังสือเก่าท่านแบ่งเป็น ๗ ผูก ในใบลานเรียก "อุรังคธาตุ" แต่สำนักงาน ส.ธรรมภักดี พิมพ์เป็นอักษรไทยปัจจุบันลงในใบลานขนาดใหญ่แบ่งออกเป็น ๑๐ ผูก กรมศิลปากรเลือกให้เจ้าภาพพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพของ อ.ต.หลวงประชุมบรรณาสาร (พิณ เดชคุปต์) พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นหนังสือ ๒๓ ยก ขนาด ๘ หน้ายก นับว่าเป็นวรรณกรรมเรื่องใหญ่ในวงวรรณคดีภาคอีสานเรื่องหนึ่ง

เชื้ออีสานทั้งหลายและผู้สนใจในโบราณคดีและโบราณวัตถุของภาคนี้ ควรสนใจหนังสือเรื่องนี้เป็นพิเศษ มิสมควรที่จะเห็นของเก่าขาดเหตุผลไปเสียหมด ธรรมดาของจริงย่อมซึมแทรกอยู่ในของเทียม แก่นต้องซ่อนอยู่ข้างในของเปลือก การรู้จักเลือกเฟ้นเป็นหน้าที่ของผู้แสวงหาความจริง ผู้ไม่ต้องการปอกเปลือกก็คือ ผู้ที่ไม่ต้องการของจริงในเปลือกนั่นเอง หนังสือนั้นก็ย่อมมีทั้งเปลือกและแก่นปนกันอยู่ ขอให้ผู้อ่านเฟ้นถือเอาแต่แก่น เหมือนผู้บริโภคปล้อนเอาแต่เนื้อใน ฉะนั้น

ถ้าเป็นเช่นนั้นได้ จะเป็นแว่นใจทั้งทางคดีโลก คือประวัติศาสตร์และโบราณคดีและได้แว่นใจทั้งทางคดีธรรมคือเชื่อผลกรรมบาปบุญที่ทำไว้

ท่านบุรพชนชาวพุทธที่ได้ทุ่มเทความอุตสาหะ สละกำลังแรงและทรัพย์ สร้างพระธาตุพนมไว้ ทั้งคฤหัสถ์และนักบวช นับว่าท่านได้บุพการีของอนุชนชาวเราเกินพรรณนา ท่านได้ฝากอมฤตวัตถุไว้เป็นมรดกตกทอดถึงพวกเราเป็นสมบัติชิ้นเอก มิใช่แต่ของประเทศชาติและพระพุทธศาสนาเท่านั้น ยังเป็นโบราณอนุสาวรีย์ชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่ง ที่เหลือซากให้คนรุ่นหลังได้เกิดความฉงนสนเท่ห์ใจในศิลปกรรมวัฒนธรรมของมนุษย์ในอดีต

ขออุทิศผลกุศลที่เกิดจากการค้นคว้ารวบรวมเรียบเรียง และชำระหนังสือนี้แด่บุรพชน คือ พระเถรานุเถระภิกษุสามเณรและเจ้าบ้านสมภารเมือง ตลอดอาณาประชาราษฎร์ที่ได้เอาใจใส่ปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมสืบมาโดยลำดับ ให้คงไว้เป็นมิ่งขวัญของพุทธศาสนิกชนรุ่นหลัง หากวิญญาณของท่านเหล่านั้นยังวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร ขอผลนี้จงช่วยบันดาลให้ท่านเหล่านั้นข้ามพ้นไปสู่แดนอันเกษมสำราญเทอญ และขอบใจพระมหาอุสาห์และพระมหาทวิชและศิษย์อื่น ผู้ช่วยการพิมพ์ร่างและจัดการติดต่อพิมพ์จนสำเร็จเป็นเล่ม ขอกุศลจงค้ำชูพวกเธอตลอดไปเทอญ

พระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว อุทุมมาลา)

วัดพระธาตุพนม นครพนม

๒๕ มกราคม ๒๔๙๑

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๒

หนังสือพิมพ์ครั้งแรกได้หมดไปแต่งานนมัสการพระบรมธาตุประจำปี ๒๔๙๒ นับว่าได้รับการต้อนรับบำรุงจากท่านทั้งหลายเป็นอย่างดี ทางวัดก็พลอยได้ผลประโยชน์บำรุงการก่อสร้างจากท่านนักบุญทั้งหลายที่สร้างหนังสือไปอ่าน

บัดนี้หนังสือได้พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ และได้บันทึกเหตุการณ์ต่อมาจนถึงยุคปัจจุบัน ซึ่งยังไม่เคยมีมาแต่ก่อนเลย หวังว่าคงได้รับการต้อนรับจากท่านผู้ใจบุญและนักศึกษาทั้งหลายตามเคย รายได้จากหนังสือนี้เป็นผลประโยชน์บำรุงวัดสืบต่อไป

พระพนมเจติยานุรักษ์

๗ มิ.ย. ๙๒

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๖

หนังสืออุรังคนิทาน หรือตำนานพระธาตุพนม ฉบับพิสดารที่ได้จัดพิมพ์มาแล้ว ๕ ครั้งนั้น ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของสาธุชนทั่วไป จำเป็นต้องจัดพิมพ์อีก ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๖ นี้ ข้าพเจ้าได้แก้ไขต้นฉบับเดิมเล็กน้อย และได้บันทึกท้ายเล่มมาพิมพ์ต่อไว้เพื่อบันทึกเหตุการณ์ในระยะต่อมาไว้เป็นหลักฐาน แต่อย่างไรก็ดี ในการพิมพ์ครั้งนี้ แม้จะได้แก้ไขต้นฉบับบ้าง ความสมบูรณ์ในเรื่องบางตอนก็ยังไม่จุใจ หากแต่เวลาไม่อำนวย จึงไม่อาจจัดการแก้ไขตามความตั้งใจได้ จึงหวังว่าคงได้รับอภัยจากท่านผู้สนใจโดยทั่วกัน

พระเทพรัตนโมลี
วัดพระธาตุพนม นครพนม
๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๑๐

หนังสืออุรังคนิทานหรือตำนานพระธาตุพนมโดยพิสดาร อันเป็นผลงานด้านการค้นคว้า รวบรวม และเรียบเรียงของท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖ ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม และอดีตเจ้าคณะจังหวัดนครพนม ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทานมาหลายครั้งแล้ว ครั้งล่าสุดได้จัดพิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานฉลองอายุครบ ๘๐ ปีของท่าน เมื่อวันที่ ๒๖-๒๗ ธันวาคม ๒๕๓๐

หนังสืออุรังคนิทานเป็นที่นิยมนำไปศึกษาค้นคว้ากันแพร่หลายได้ขาดคราวไป ๒ ปีเศษ มีการขอร้องให้จัดพิมพ์เผยแพร่อีก เป็นความคิดที่ดีมีประโยชน์และมีเหตุผลน่าอนุโมทนา ดังนั้น จึงได้จัดพิมพ์อีกครั้งหนึ่ง ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ตรวจแก้ชำระตัวอักษรที่ผิด และได้บันทึกท้ายเล่มเพิ่มเติมอีก จากเหตุการณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑-๓๗ อาจมีขาดตกบกพร่องอยู่บ้างแต่เข้าใจว่าคงไม่มากนัก

บุญกุศลส่วนใดอันเกิดจากการจัดพิมพ์หนังสือนี้ ขออุทิศให้ดวงวิญญาณของท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตรซึ่งเป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงไว้ด้วยความอุตสาหะพยายามอย่างสูง ขอให้ประสบสิ่งที่ตนพึงปรารถนาในสัมปรายิกภพ ภายภาคหน้าโน้นเทอญ ขอจงได้แผ่เมตตากรุณา ปกป้องวัดวาอาราม และคณะศิษยานุศิษย์อันประกอบด้วยบรรพชิตและฆราวาสญาติโยม ให้ปราศจากทุกข์โศกโรคภัย สมบูรณ์ด้วยสติปัญญาและพลานามัยตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ

ธรรมชีวะ

๒๘ ม.ค. ๓๗

สารบัญ

คำนมัสการพระธาตุพนม

❀ ❀ ❀

ทิศตะวันออก - ปุริมาย ทิสาย กปณคิริสฺมึ ปพฺพเต มหา กสฺสเปน ฐาปิตํ พุทฺธอุรงฺคธาตุํ สิรสา นมามิฯ

ทิศใต้ - ทกฺขิณาย ทิสาย กปณคิริสฺมึ ปพฺพเต มหา กสฺสเปน ฐาปิตํ พุทฺธอุรงฺคธาตุํ สิรสา นมามิฯ

ทิศตะวันออก - ปจฺฉิมาย ทิสาย กปณคิริสฺมึ ปพฺพเต มหา กสฺสเปน ฐาปิตํ พุทฺธอุรงฺคธาตุํ สิรสา นมามิฯ

ทิศเหนือ - อุตฺตราย ทิสาย กปณคิริสฺมึ ปพฺพเต มหา กสฺสเปน ฐาปตํ พุทฺธอุรงฺคธาตุํ สิรสา นมามิฯ

คำไหว้ยอด

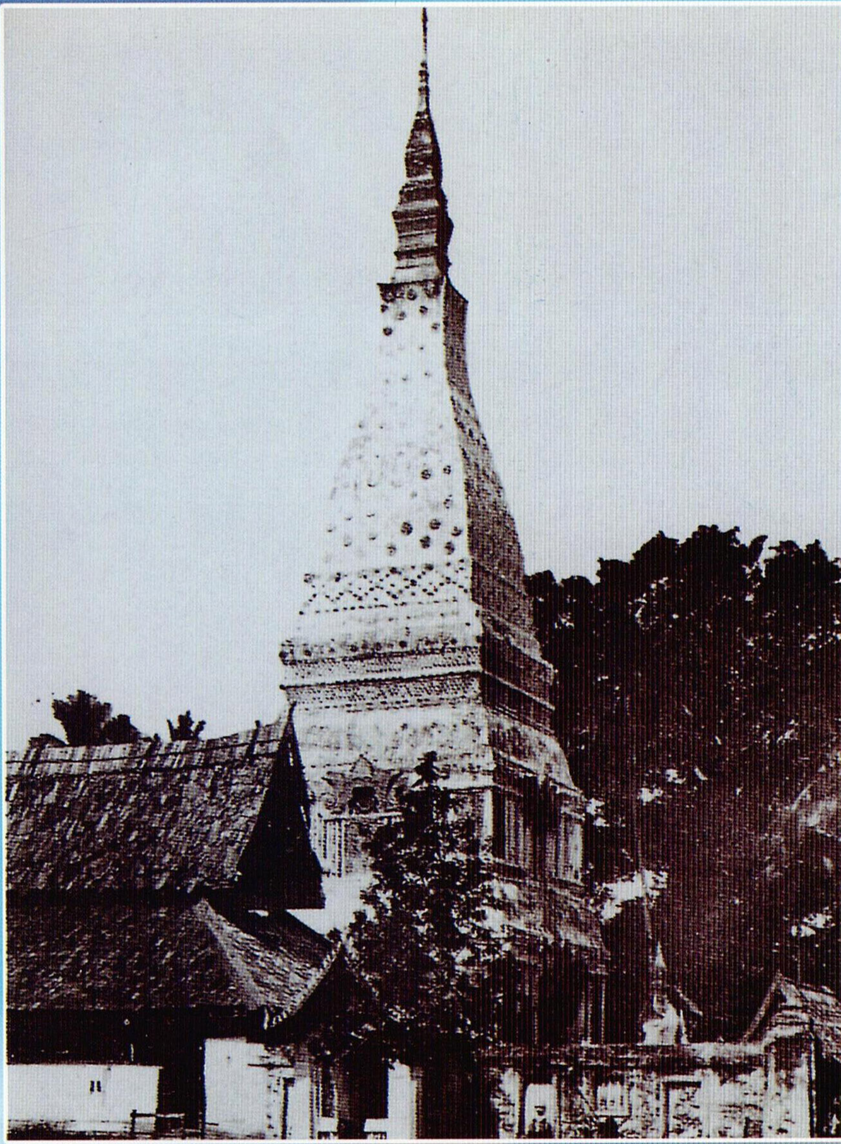
❀ ❀ ❀

เสตฉตฺตํ สุวณฺณรชตํ รตนํ ปณีตํ พุทฺธอุรงฺคเจดียํ อหํ วนฺทามิ สพฺพทาฯ

สถิติการพิมพ์

❀ ❀ ❀

ครั้งที่ ๑	พ.ศ. ๒๔๙๑	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๒	พ.ศ. ๒๔๙๒	จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๓	พ.ศ. ๒๔๙๖	จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๔	พ.ศ. ๒๔๙๙	จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๕	พ.ศ. ๒๕๐๐	จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๖	พ.ศ. ๒๕๐๕	จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๗	พ.ศ. ๒๕๐๘	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๘	พ.ศ. ๒๕๑๒	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๙	พ.ศ. ๒๕๓๐	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๑๐	พ.ศ. ๒๕๓๗	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม
ครั้งที่ ๑๑	พ.ศ. ๒๕๕๑	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

พระธาตุพนมมองค์เดิมก่อนทางราชการซ่อม สูง ๔๓ เมตร

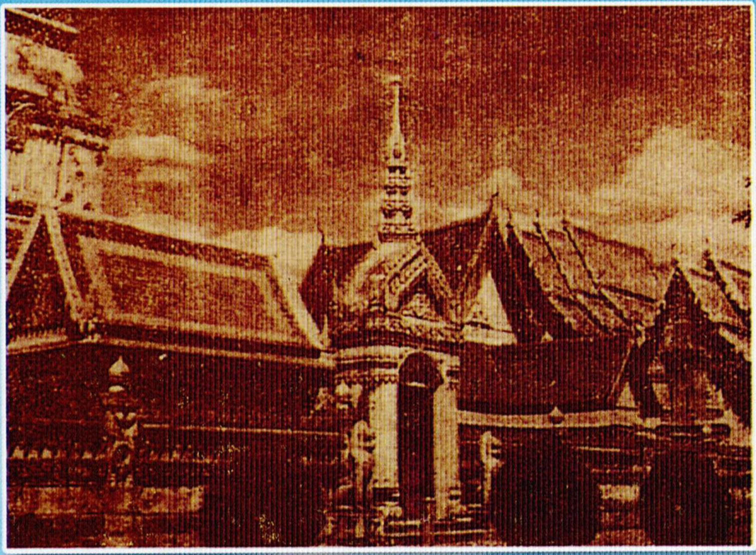
ยอดฉัตรสูง ๔ เมตร รวมเป็น ๔๗ เมตร

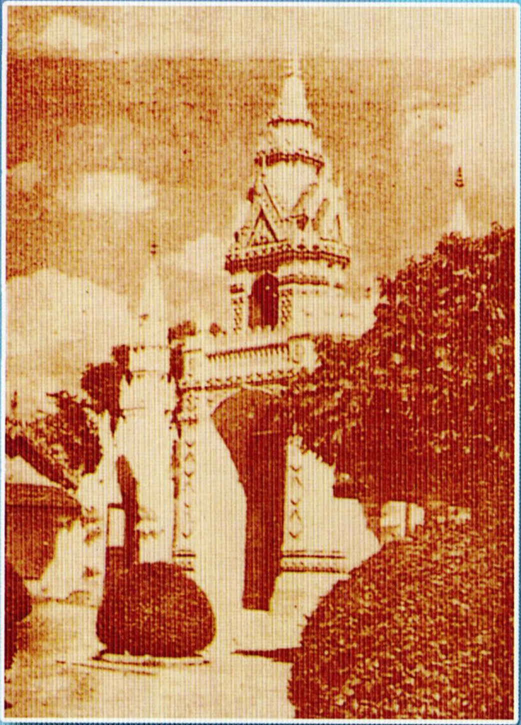
พระธาตุพนมบรมเจดีย์
วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม
สูง ๕๓ เมตร ฉัตร ๔ เมตร รวม ๕๗ เมตร

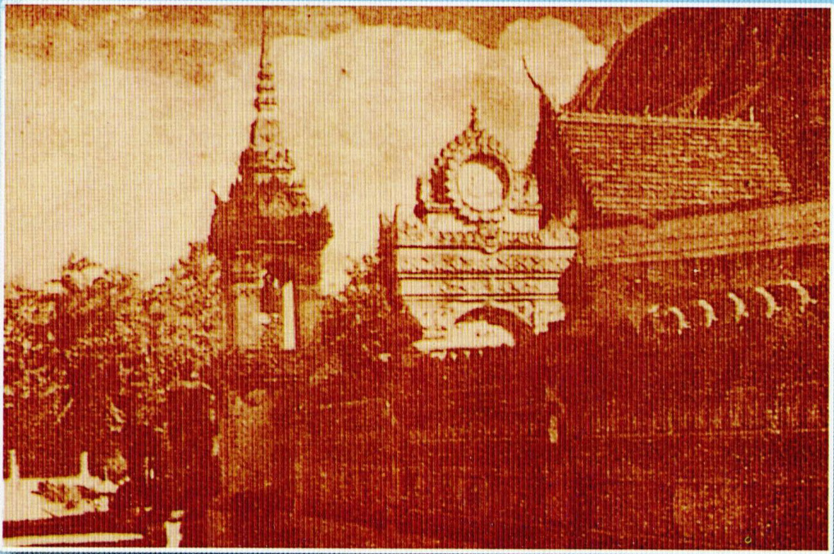
พระธาตุพนมยามราตรี

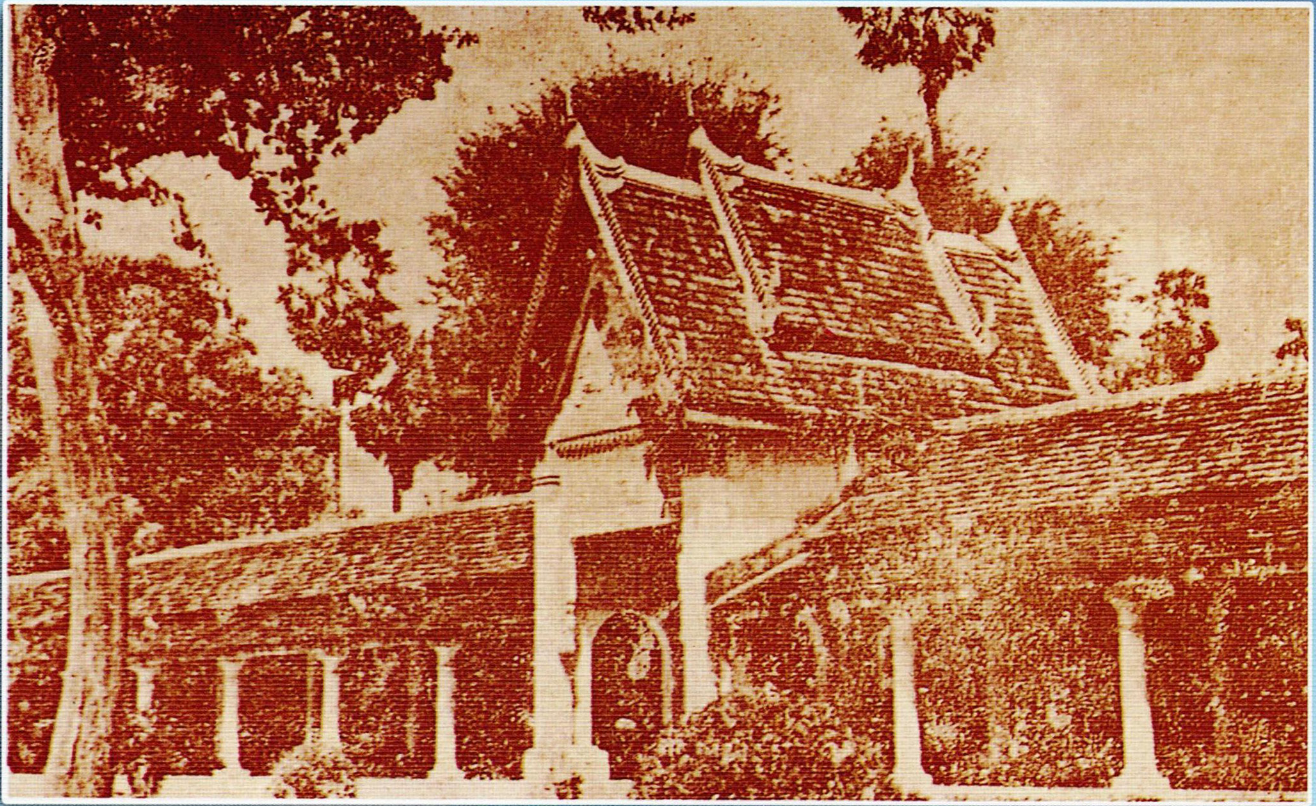
ซุ้มกำแพงแก้วชั้นในและหอพระ
(ปัจจุบันย้ายมาอยู่ทางทิศเหนือขององค์พระธาตุ)

ลวดลายอันวิจิตร
แห่งซุ้มประตูหน้าวัด

มุมหนึ่งแห่งกำแพงแก้วชั้นใน

พระวิหาร ๑๑๐ ห้อง เป็นที่พำนักของนักแสวงบุญ

พระมารวิชัยศาสดา

ประดิษฐาน ณ พระวิหารหอพระแก้ว

กัณฑ์ที่ ๑

บทนำ

อิทํ อุรงฺคนิทานํ ธาตุพนมารามวาสินา รตโนติ นาเมน กนฺโตภาส ภิกฺขุนา อาหริตฺวา รจิตํ โสธิตํ, ตสฺมา หิ ปณฺฑิตา นาม กุลํปุตฺตา อิมํ วาเจตฺวา วิจาเรนฺตา สารตฺถเมว คณฺหนฺตุ

อิทํ อุรงฺคนิทานํ กนฺโตภาเสน ภิกฺขุนา
นานาวํสาวตารา จ นานาคนฺถา จ สพฺพโส
อตฺถํ สมาหริตฺวาน วิโสเธตฺวา จ โยนิโส
ธาตุสมฺพนฺธวตฺถุสฺส อตฺถํ วิจินิตฺวา กตํ,
อุรงฺคธาตุนิทานํ เอตฺตกํ ตาว นิฏฺฐิตํ,
ปจฺฉาหํ วณฺณยิสฺสามิ การณํ ปจฺจุปฺปนฺนกํ,
อยญฺจ ปรินิฏฺฐิตา โสตฺถินา ธาตุวณฺณนา
โหตุ โว มงฺคลํ โสตฺถี สุขํ ว อิจฺฉตํ สทา ฯ

ก่อนที่ท่านจะได้อ่านอุรังคนิทาน ขอนำท่านให้ระลึกถึงสภาพภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์สมัยโบราณโดยสังเขปเสียก่อน ภูมิประวัติที่นำมาเสนอท่านนี้ เก่าแก่จนไม่ถูกเหลียวแลของนักค้นคว้าสมัยนี้ เพราะพวกเราอาศัยตำราต่างประเทศเป็นหลักค้นคว้า ไม่สนใจในการจับตำราบรรพบุรุษขึ้นพิจารณา และเลือกเฟ้นเอาเนื้อหาในมรดกวรรณคดีนั้นๆ มา

เผยแผ่ ร้ายไปกว่านั้น ตัวอักษรพื้นเมืองเดี๋ยวนี้ ซึ่งเป็นผู้รับภาระบรรจุขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมศีลธรรมของโบราณไว้ อนุชนอ่านกันไม่ค่อยออกและไม่พยายามที่จะอ่านด้วย เพราะเห็นว่าล้าสมัย ที่จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ สิ่งที่มีค่าฝังจมอยู่ในหนังสือนั้นมากจนเกินคาดหมายของผู้รู้จักประโยชน์

ชาวยุโรปที่เราถือเป็นครูสมัยนี้ บางอย่างเขาก็รู้ดีกว่าเราควรเอาเป็นครูได้จริงๆ แต่จะดีไปทั้งหมดนั้นเห็นจะยาก ขอให้พินิจในหลักใกล้ๆ เป็นเครื่องเปรียบคือ **"ผู้อื่นจะรู้เราดีกว่าตัวเราเองไม่ได้"** ข้อนี้เช่นเดียวกันความลี้ลับแห่งประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์คือตำนานพื้นแผ่นดินที่เราครองเป็นกรรมสิทธิ์อยู่นี้ต้องรอดเหลือสายตาของชาวต่างประเทศเป็นอันมาก เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจะรู้ดีกว่าเราทั้งหมดก็ไม่ได้อยู่เอง

ในอุรังคนิทาน ท่านกล่าวถึงกำเนิดของแม่น้ำ ห้วยหนอง คลองบึงเป็นอันมาก เริ่มแต่หนองแสในมณฑลยูนานในประเทศจีน ซึ่งเป็นแอ่งน้ำใหญ่ต้นแม่น้ำโขงและพรรณนาบ้านเมืองในสมัยโน้นจนกระทั่งสมัยสร้างพระธาตุพนมและหลังๆ มา เจือไปด้วยคตินิยายและหลักจริยธรรมเป็นอันมาก แต่เมื่อถอดใจความเอาหลักภูมิประวัติศาสตร์คงได้ดังนี้

๑. ชนเจ้าของถิ่นเดิม

ในสมัยพุทธกาลคืนหลัง พื้นแผ่นดินในลุ่มแม่น้ำโขง ใจกลางแหลมสุวรรณภูมินี้เคยมีมนุษย์อาศัยอยู่แล้วเป็นหลักฐานและรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรม

แต่จะเป็นชนชาติไหนไม่ปรากฏชัด แต่ก็คงจะเป็น ขอม ละว้า ไทยโบราณ ชาติใดชาติหนึ่งในสามชาตินี้ แต่โบราณวัตถุที่ปรากฏใต้พื้นแผ่นดิน มีไหเคลือบ หม้อดิน เครื่องเหล็กชาวนา เทวรูป ระฆังกังสดาลมโหระทึก ซากโบสถ์วิหาร มีเป็นอันมาก สังหาริมทรัพย์บางอย่างเช่น เครื่องประโคม ไหมีมนุษย์จำพวกที่ไทยเราเรียกว่า **"ข่า"** ซึ่งปัจจุบันอาศัยอยู่แถบภูเขาแดนลาวกับญวนในอินโดจีน เขาอ้างว่าเป็นสมบัติแห่งบรรพบุรุษของพวกเขาถึงหน้าแล้งมาหาซื้อกันเป็นหมู่ๆ ให้ราคาชิ้นละงามๆ บางทีก็มีลูกค้าทางเรานำไปขายถึงกับว่าแลกช้างได้เป็นตัวๆ ผู้ใดมีของโบราณดังกล่าวแล้วเวลางานพิธีเอาออกอวดกันถือเป็นสิริมงคลและเชิดหน้าชูตายิ่งนัก

แต่ศิลาจารึกที่พบแล้วในแคว้นนี้ มีอักษรอยู่ ๓ ชนิดคือ อักษรซึ่งปราชญ์เรียกว่า **"เทวนาครี"** หรือ **"พฺรหฺมี"** ดังที่ปรากฏที่เสาศิลาจารึกหน้าโบสถ์วัดสุปัฏนารามเมืองอุบล ซึ่งพระเดชพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ให้รวบรวมมาไว้ ๑ อักษรไทยน้อยหรือลาวดังที่ปรากฏในเสมาเก่าที่วัดศิลามงคล เมืองมรุกขนครเดิมและที่อื่นๆ ๑ อักษรขอม เช่นที่จารึกแผ่นอิฐซึ่งโรงบ่มใบยาดอนนางหงส์ขุดได้ที่โบสถ์ร้าง ริมห้วยบังฮวก ตำบลนาถ่อน พ.ศ. ๒๔๙๐ นี้ ๑ นอกนั้นยังไม่พบ อักษรเทวนาครีที่พบนั้น เช่นเดียวกับอักษรที่จารึกคาถา **"เย ธมฺมา"** ที่พบในบริเวณพระปฐมเจดีย์ลักษณะเหมือนขอมปนอักษรธรรมของภาคอีสาน ตัวกลม อักขรวิธีก็ไม่ผิดกันนัก เมื่อเราชำนาญขอมและธรรมแล้วพิจารณาไม่นานก็อ่านไปได้

สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ผู้ทรงนามในหมู่นักประวัติศาสตร์ไทยและโบราณคดีว่า "พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์" ทรงนิพนธ์ไว้ในโบราณคดีตอนหนึ่งปรารภถึงพระธาตุพนมว่า "พระเจดีย์นครพนม... สร้างเป็นพระสถูปทางพระพุทธศาสนา...แต่ไม่มีเค้าศาสนาพราหมณ์เจือปน บรรดาเจดีย์สถานในพุทธศาสนา ซึ่งสร้างในสมัยขอม ทั้งสร้างในเมืองเขมรและเมืองไทย ที่สร้างพระสถูปเป็นประธาน มีแต่พระธาตุพนมแห่งเดียวหามีที่อื่นไม่ ทั้งรูปสัณฐานและลวดลายก็เป็นอย่างหนึ่งต่างหาก นอกจากแบบของขอมชวนให้เห็นว่าจะสร้างก่อนสมัยขอม คือสร้างแต่ในสมัยเมื่อมีประเทศอันหนึ่งซึ่งเรียกในจดหมายเหตุจีนว่า **"ฟูนัน"** คล้ายกับ **"พนม"** เป็นใหญ่อยู่ต่างหาก..." และนักประวัติศาสตร์หลายท่านได้ลงความเห็นว่าศรีโคตบูรคือฟูนัน ในจดหมายเหตุจีนถึงกับมีปราชญ์สำคัญชื่อ **"สังฆบาล"** ไปเป็นครูแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีนผิดถูกแล้วแต่ผู้กล่าวไว้แต่ข้าพเจ้ายังไม่แน่ใจว่าฟูนันอยู่ที่ไหนแน่

อย่างไรก็ตาม ภูมิภาคส่วนที่ประดิษฐานอยู่แห่งพระธาตุพนมนี้เคยเป็นดินแดนของคนที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาแล้วครั้งหนึ่งในสมัยอดีต ดังปรากฏในอุรังคนิทานตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธศตวรรษและศตวรรษที่ ๑ ถึงที่ ๕ ลงมา บ้านเมืองประชาชนและการพระศาสนานับว่ามีความเจริญรุ่งเรืองอยู่มิใช่น้อย ผู้อ่านจะได้ทราบจากเนื้อเรื่องของหนังสือนี้ในกัณฑ์ต่อไป ในบทนำนี้จะขอเสนอรายชื่อแคว้นและความเป็นไปของแคว้นนั้นๆ โดยสังเขปล่วงหน้าเมื่อท่านอ่านเรื่องจริงเข้าจะได้จับใจความได้ง่ายขึ้น รัฐต่างๆ ที่ปรากฏในอุรังคนิทานพอจะสรุปได้ ดังนี้

๒. แคว้นทั้ง ๗

๑. แคว้นจุลณีพรหมทัต ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง ในพงศาวดารโยนกว่าได้แก่ แคว้นตังเกี๋ยในอานัมเหนือ ปกคลุมตลอด ๑๒ จุไทยเหนือหลวงพระบางเดี๋ยวนี้ ครั้นพญาจุลณีพรหมทัตผู้มาร่วมสร้างพระธาตุพนมครั้งแรกทิวงคตไป โอรสได้ครองเมืองสืบแทนมีนามว่า **"พญาปุตตจุลณี"** ได้มาบูรณะพระธาตุพนมร่วมกับพญาสุมิตธรรมวงศา เมืองมรุกขนครกษัตริย์วงศ์ศรีโคตบูร ต่อแต่นั้นเรื่องเมืองจุลณีก็ไม่ปรากฏ

๒.แคว้นอินทปัฐนคร อยู่ทิศใต้แคว้นศรีโคตบูร ปรากฏว่าห่างไกลกันกับศรีโคตบูรเหมือนเมืองจุลณี ได้แก่ แคว้นกัมพูชา (เขมร) สมัยโบราณ ครั้นพญาอินทปัฐองค์ที่มาร่วมสร้างพระธาตุพนมทิวงคตแล้ว พระอนุชาได้ครองนครแทนนามว่า **"พญาจุลอินทปัฐนคร"** ได้มาร่วมบูรณะพระธาตุร่วมกับพญาสุมิตธรรมเหมือนกัน และปรากฏว่าเมื่อพระชนม์ได้ ๑๓ ขวบ เคยมาในงานสร้างอุโมงค์บรรจุพระบรมธาตุที่ภูกำพร้ากับท้าวพญาทั้ง ๕ และพระอรหันต์ทั้งหลาย ครั้นต่อมาเรื่องอินทปัฐนครก็ไม่กล่าวถึงอีก

๓. แคว้นกุรุนทนครหรืออโยธยา หรือทราวดีก็เรียกสันนิษฐานตามเรื่องคงอยู่ต่อจากดงพระยาเย็นและเทือกเขาเพชรบูรณ์ลงไปภาคกลาง มีกล่าวถึงแต่ชื่อ มิได้มาร่วมสร้างพระธาตุพนมด้วย

๔. แคว้นสาเกตนครหรือร้อยเอ็ดประตู อยู่ที่บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดเดี๋ยวนี้ ปรากฏว่าบ้านเมืองการพระศาสนาในสมัยพญาสุริยวงศา ปกครองนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองมาก มีเมืองขึ้นถึง ๑๐๑ หัวเมือง ครั้นพญาสุริยวงศาทิวงคตแล้ว บ้านเมืองเสื่อมโทรม เมืองขึ้นก็แข็งอำนาจ สู้รบคืน ผู้คนอพยพแตกไปอยู่แถวหนองคายเวียงจันทน์ ซึ่งแต่โบราณขึ้นอยู่กับเมืองมรุกขนคร ต่อมาพญาสุมิตธรรมวงศาเสด็จไปครองจนหมดสมัย ในตำนานไม่กล่าวถึงอีก

๕. แคว้นหนองหารหลวง อยู่บริเวณหนองหารสกลนนคร มีพญาสุวรรณภิงคารเป็นผู้ครอง พระองค์ได้สร้างพระธาตุเชิงชุมสวมรอยพระบาท[๑] และพระมเหสี นามว่า **"พระนางนารายณ์เจงเวง"** ได้สร้างพระธาตุนาเวงที่บ้านนาเวงข้างโรงเรียนพลสกลนครเดี๋ยวนี้ และเกณฑ์เสนาอำมาตย์สร้างธาตุที่ดอนแท่นคือภูเพ็กเดี๋ยวนี้เพื่อรอบรรจุพระอุรังคธาตุ แต่ไม่สมประสงค์ ได้เพียงพระอังคารบรรจุไว้

๖. แคว้นหนองหารน้อย อยู่ต่อจากหนองหารหลวงไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ได้แก่ บริเวณหนองหารกุมภวาปี จังหวัดอุดรเดี๋ยวนี้ มีพญาคำแดงซึ่งเป็นน้องพญาสุวรรณภิงคารครอง เจ้าผู้ครองทั้ง ๒ แคว้นนี้ ได้ต้อนรับขบวนนำพระบรมธาตุมาครั้งแรกและได้มาร่วมก่อสร้างจนเสร็จ ครั้นเจ้าผู้ครองนครทั้ง ๒ นี้ทิวงคตไปน้ำท่วมใหญ่จนหนองหารทั้ง ๒ มีน้ำไหลลัดถึงกัน ผู้คนพากันอพยพหนีน้ำไปตั้งอยู่ห้วยเก้าเลี้ยวเก้าคดบริเวณเวียงจันทน์ ในชนเหล่านั้นมีเชื้อพระวงศ์ผู้หนึ่งเป็นน้าของพญา

---

๑. อยู่วัดธาตุศาสดาราม เมืองสกลนคร

สุวรรณภิงคาร เมืองหนองหารหลวง ได้ตั้งบ้านเก้าคดเลี้ยวขึ้นเป็น **"สุวรรณภูมิ"**[๑] ต่อมาได้บุรีจันเป็นราชบุตรเขย จึงยกบ้านหนองคันแทเสื้อน้ำขึ้นเป็น **"เมืองจันทบุรี"** ได้แก่ ตำบลที่เกิดเป็นเวียงจันทน์เดี๋ยวนี้ ในสมัยบุรีจันครองจันทบุรีการพระศาสนาปรากฏว่ามีพระเถระที่ยกย่องกันว่าเป็นพระอรหันต์ถึง ๑๐ รูป บ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรมและศีลธรรม เวลานั้นตรงกับสมัยพญาสุมิตธรรมวงศาครองมรุกขนครเป็นองค์ที่ ๒ สืบต่อมา เจ้าบุรีจันได้สร้างพระเจดีย์และวัดไว้ในเมืองนั้นหลายแห่ง ต่อมาไม่กล่าวถึงเมืองนี้อีก

๗.แคว้นศรีโคตบูร เป็นแคว้นที่ประดิษฐ์พระธาตุพนมเมืองเดิมบอกว่าอยู่ใต้ปากเซบั้งไฟ ซึ่งไหลตกน้ำโขงตรงข้ามธาตุพนม ครั้นพระเจ้าศรีโคตบูรองค์ที่ตำนานอ้างว่าได้ต้อนรับพระศาสดาที่เสด็จมาโปรดสัตว์ถึงนครนี้ทิวงคตแล้ว พระอนุชาพระนามว่า **"พญานันทเสน"** ได้ครองเมืองต่อมาได้ ๑๓ ปี พระศาสดาจึงได้นิพพาน และพระองค์ได้ร่วมคณะสร้างพระธาตุพนมครั้งแรก เป็นผู้อำนวยการ ด้านเหนือ ครั้นพญานันทเสนทิวงคตเสนาอำมาตย์ย้ายเมืองขึ้นมาตั้งเหนือพระธาตุพนมในดงไม้รวก จึงขนานนามเมืองว่า **"มรุกขนคร"** แล้วมีผู้สืบวงศ์ลงมาดังนี้ ๑. พญารุกขนคร อนุชาพญานันทเสน โอรสพระนางเทวบุปผา ๒. พญาสุมิตธรรมวงศา โอรสได้ครองเมืองสืบมา ปรากฏว่าเป็นผู้มีอภินิหารบารมีมีแคว้นเล็กแคว้นน้อยส่งบรรณาการมาก แม้เจ้าเมืองจันทบุรีก็แต่งทูตมาจำเริญไมตรี และพระองค์ก็ตอบแทนด้วยอัธยาศัยไมตรีแบ่งเขตแดน

---

๑. สุวรรณภูมิมีผู้บอกว่าอยู่บริเวณหนองเทวดาเหนือเวียงจันทน์เดี๋ยวนี้บริเวณเดียวกับเก้าเลี้ยว

ให้เจ้าจันทบุรีทางเหนือ ดังนี้ ฝั่งตะวันตกน้ำโขงแต่ห้วยบางบาตรขึ้นฝั่งตะวันออกแต่ปากน้ำกระดิงขึ้นไปเป็นเขตแดนเมืองจันทบุรี ต่อมาท่านองค์นี้ได้ร่วมมือกับพระอรหันต์ ๕ องค์สร้างเสริมพระธาตุพนมขึ้นให้สูง และบรรจุพระบรมธาตุอีก เริ่มสละคนให้เป็นข้าโอกาสพระธาตุพนมถึง ๓,๐๐๐ ครัวพร้อมด้วยเครื่องใช้สอย อุทิศบ้าน ๗ บ้านให้เป็นข้าพระมหาธาตุ แล้วได้เสด็จไปครองร้อยเอ็ดประตู สิ้นพระชนม์ที่นั่น ๓. พญาสุมินทราชซึ่งในตำนานพระธาตุพนมเล่มเล็กว่าได้สละคนเป็นข้าโอกาส ที่จริงมิใช่ เป็นพญาสุมิตธรรมวงศา ๔. พญาทุฐคามณี ๕. พญานิรุฏฐาช ท่านผู้นี้เป็นองค์สุดท้าย มีจิตใจกระด้างไม่เลื่อมใสในคุณแก้ว ๓ ประการ รื้อถอนบ้านส่วนพระบรมธาตุ และประพฤติพระองค์ไม่ชอบหลายอย่าง บ้านเมืองพระองค์จึงเกิดวิบัติหล่มร้างเป็นบึงและป่า ซึ่งเข้าใจว่าเป็นบริเวณธาตุน้อย ศรีบุญเรือง บึงกอง บึงขี้เหล็ก บึงน้อย ตำบลพระกลางทุ่งห่างธาตุราว ๕-๘ กม.เดี๋ยวนี้ เพราะมีซากเมืองโบสถ์วัดหลายแห่งตามบริเวณนั้น ขณะที่เขียนหนังสือนี้ ชาวบ้านขุดได้กำไลทองคำถึง ๘ อัน และแหวนด้วย น้ำหนักชิ้นละแต่ ๖ บาทลงมาถึง ๑ บาททองคำ

พอเกิดเหตุวิบัติเช่นนั้น ผู้คนพลเมืองก็แตกตื่นหนีไปอาศัยอยู่ตามบ้านเล็กเมืองน้อย มรุกขนครก็เหลือแต่ชื่อ หนีหลักอนิจจังไปไม่ได้

๓. มรุกขนครใหม่

ต่อไปนี้จะกล่าวเรื่องเมืองมรุกขนครจนตลอด เพื่อประดับความรู้ของผู้สนใจ ครั้นมรุกขนครเดิมซึ่งตั้งอยู่ในเขตอำเภอธาตุพนมร้างแล้ว ดังที่กล่าวมาข้างต้นตามตำนานพระธาตุพนมบอกว่าศักราชล่วงแล้ว ๕๐๐ ปี เป็นสมัยพญานิรุฏฐราชผู้ครององค์สุดท้ายของมรุกขนคร

ค้นได้จากประวัติเล่มอื่นต่อมาได้ความดังนี้ ครั้นพุทธศักราชล่วงแล้วประมาณ ๑,๘๐๐[๑] กว่าปี มีกษัตริย์กรุงศรีสัตนาคนหุตองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า **"พระเจ้ารามบัณฑิต"**[๒] พระองค์มีโอรสองค์หนึ่งนามว่า **"เจ้าศรีโคตบูร"** เป็นผู้เข้มแข็งในการศึกสงครามมาแต่เยาว์วัย ตีเอาบ้านเมืองใกล้เคียงมาขึ้นแก่กรุงศรีสัตนาคนหุตได้มากเป็นที่โปรดปรานของพระราชบิดา ครั้นอายุได้ ๒๘ ปีได้เสกสมรสกับเจ้านางคำบน พระราชบิดาจึงโปรดให้มาสร้างเมืองขึ้นที่แขวงมรุกขนครเดิม ได้สร้างขึ้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแต่เหนือที่เดิมมาก ได้แก่เมืองเก่าใต้ท่าแขกที่บริเวณพระธาตุศรีโคตบูรเดี๋ยวนี้

ครั้นสร้างเมืองแล้ว พระราชบิดาได้มอบเขตแดนมรุกขนครเดิมให้ครองขึ้นต่อกรุงศรีสัตนาคนหุต มีผู้ครองสืบลำดับลงมา คือ

๑. เจ้าศรีโคตร ครองเมืองอยู่จนพระชนม์ ๙๓ ปีทิวงคต

๒. พระเจ้านันทเสน โอรสครองต่อมา พระชนม์ ๕๖ ปีทิวงคต

๓. พระเจ้านครหลวงพิชิตทศทิศราชธานีศรีโคตบูรหลวง เดิมชื่อเจ้าหน่อเมือง ได้เปลี่ยนนามเมืองจากมรุกขนครเป็น **"ศรีโคตบูร"** ตามชื่อแคว้นดั้งเดิมที่ปรากฏในตำนานจุลศักราช ๙๗๖ ปีขาล ได้ลงมาปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม โดยก่อกำแพงล้อมและซุ้มประตู (ชั้นกลาง) แล้วหอบูชาข้าวพระทั้ง ๔ ด้าน ตามศิลาจารึกว่า **"ศักราช ได้ ๙๗๖ ตัวปีกาบยี่มื้อฮ้วงได้ฤกษ์ ๓ ตัว..."** ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๗๕ แผ่นดินพระเจ้าธรรมิกราชครองเวียงจันทน์ ท่านครองเมืองอยู่ ๕๐ ปี พระชนม์ ๕๗ ปีทิวงคต

---

๑. ในระยะนี้นครหลวงยังตั้งอยู่ที่หลวงพระบาง

๒. ไม่ปรากฏพระนามในพงศาวดารล้านช้าง พ.ศ. ๑๘๙๙ ต้นแผ่นดินเจ้าฟ้างุ้มครองนครหลวงพระบาง ชื่อเมืองติโคตบองอยู่ในจำนวนเมืองที่ถูกตามตีแก้แค้นด้วย ติโคตบองคือศรีโคตบูรนั่นเอง

๔. เจ้าสุมิตธรรมราชธานีศรีโคตบูรหลวง ครองเมืองต่อมา พระชนม์ ๖๓ ปีทิวงคต

๕. เจ้าโพธิสาล ราชโอรสครองเมืองต่อมา ได้ยกวัดพระธาตุพนมเป็นอารามหลวง ถ้าผู้ใดไม่ได้รับอนุญาตจะทอดกฐินไม่ได้ ถือเป็นธรรมเนียมต่อมาจนสิ้นสมัยนครพนมปกครองด้วยข้าราชการพื้นเมือง เพิ่งเลิกเมื่อจัดระเบียบการปกครองใหม่สมัยพระยาสุนทรมาเป็นข้าหลวงนครพนม พระชนม์ ๕๘ ปีทิวงคต

๖. เจ้าวิชุลผลิตอากาศ อยู่ในราชการ ๗ ปีถูกเนรเทศ

๗. เจ้าพญาเมืองแสน

๘. พญาศรีโคตบอง (เชียงยา) ท่านผู้นี้มีนิยายว่ามีฤทธิ์เหลืออยู่ทุกวันนี้ ผู้แต่งประวัติเมืองนครพนมประมาณไว้ว่า ๒๒๓๓ ตรงกับสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชครองเมืองจันทน์

๙. พระบรมราชา (เจ้าราชบุตรบุญน้อย) ราว พ.ศ. ๒๒๕๔

๑๐. พระบรมราชา (แอวก่าน) พ.ศ. ๒๒๘๑

๑๑. พระบรมราชา (กู่แก้ว) พ.ศ. ๒๒๘๕

หมดสมัยท่านเจ้าเมืองนี้แล้ว พระบรมราชา (พรหมา) บุตรได้ยกข้ามมาตั้งเมืองนคร (พนม) ขึ้นที่ฝั่งขวาเยื้องเมืองเก่าไปทางเหนือ ภายหลังยกเป็นจังหวัดสืบมาจนบัดนี้ แต่รัชกาลที่ ๑

เมื่อได้อ่านบทนำจนทราบความเป็นไปแต่ต้นมาเช่นนี้ ถ้าได้อ่านอุรังคนิทานเมื่อพบชื่อสถานที่และบุคคล ก็คงจะไม่มืดมนจนคลำหาเงื่อนไม่ได้ ต่อจากนี้ขอให้หาความรู้จากเนื้อเรื่องอุรังคนิทานที่ได้ดัดแปลงชำระมาจากภาษาพื้นเมืองต่อไป

๏ หาก ธาตุพนมยังอยู่ยั้ง บ่แปรเปลี่ยนทำลาย
พวกหมู่เฮาทั้งหลาย ก็อยู่ยืน ยาวมั่น
บ่มีวันสูญเศร้า ศาสนาเฮา ก็เฮืองฮุ่ง
ชาติที่ฮักยิ่งก้าว เจริญเรื่อยบ่เสื่อมโทรมเจ้าเอย

๏ ตราบใด ธาตุพนมถึกลืบม้าง อธรรมครอบ ครองเมือง
ศาสนาโคดมบ่ห่อนเฮือง ส่งแสง ใสเหลื้อม
ชาวเมืองบ้าน โกลาหล หมองหม่น ไปแล้ว
มีแต่ความถ่อยฮ้าย กวนกุ้ม ก่อแต่เวรแท้แล้วฯ

พนม

อุรังคนิทาน
กัณฑ์ที่ ๒ พุทธประวัติ

๏ กปณคิริสฺมึ ปพฺพเต มหากสฺสเปน ฐาปิตํ พุทฺธอุรงฺคธาตุํ สิรสา นมามิ

นโม ตสฺสตฺถุ บัดนี้จะกล่าวอุรังคนิทานอันพระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์ แปลงไว้ให้แจ้งแก่นักปราชญ์เจ้าทั้งหลาย จงค่อยพิจารณาดูอธิบายให้แจ้งเทอญ

เอกํ สมยํ ในสมัยครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรมานอยู่สำราญในพระเชตวันอารามยามใกล้รุ่ง เจ้าอานนท์อุปัฏฐากด้วยน้ำและไม้สีฟัน เมื่อพระพุทธเจ้าเมี้ยนกิจชำระแล้ว หลิงเห็นโบราณประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ ที่เสด็จเข้าสู่พระนิพพานไปแล้วทรงไว้ยังธาตุในดอยกปณคิรี อันมีในที่จิ่มใกล้เมืองโคตบุรี พระองค์จึงทรงผ้ากัมพลผืนแดงงามมีวรรณเหมือนแสงสุริยะเมื่อแรกขึ้น อันเป็นผ้าที่พระนางโคตมีได้ถวายให้เป็นทาน แล้วแลทรงบาตรบ่ายหน้าสู่ทิศตะวันออก เจ้าอานนท์ตามพุทธลีลามาทางอากาศ

๑. เสด็จประทับหนองคันแทเสื้อน้ำ (เวียงจันทน์)

เสด็จลงที่ดอนกอนเนานั้นก่อน แล้วจึงมาสถิตอยู่แคมหนองคันแทเสื้อน้ำ พระองค์ทอดพระเนตรแลเห็นแลนคำตัวหนึ่งแลบลิ้นที่โพนจิก

เวียงงัวใต้ปากห้วยกู่คำ พระองค์จึงทำหสิตุการแย้มหัว ยามนั้นเจ้าอานนท์จึงไหว้ว่า พระองค์แย้มหัวด้วยเหตุสิ่งใดจา พระพุทธเจ้าจึงทรงพยากรณ์ทำนายบ้านเมืองให้เจ้าอานนท์ฟังฮู้แจ้งอนาคตตังสญาณว่าบ้านเมืองอันจักเกิดมีภายหน้าจักเสื่อมและเจริญ กับทั้งท้าวพญาประชาราษฎรมีประการต่างๆ ตามนิมิตแห่งแลนคำแลบลิ้นนั้นแล (พระพุทธทำนายตอนนี้เป็นตำราภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ของวงศ์กษัตริย์ล้านช้างยืดยาว จงดูความพิสดารในอุรังคธาตุ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๓ และฉบับใบลาน)

๒. มูลเหตุพระธาตุบังพวนพระพุทธบาทโพนฉัน (อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย)

ครั้นแล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จจากหนองคันแทเสื้อน้ำ ไปประทับอยู่ที่โพนจิกเวียงงัว พญาปัพภารนาคนิรมิตเป็นตาผ้าขาวออกมารับเอาบาตรและอาราธนาพระพุทธองค์ไปสู่ภูเขาลวง[๑] ให้สถิตในร่มไม้ป่าแป้งต้นหนึ่งปัพภารนาคถวายภัตตาหารแก่พระองค์ทรงทำภัตกิจเสร็จแล้วจึงประทานผ้ากัมพลผืนหนึ่งแก่พญานาคนั้นแล้ว เสด็จไปฉันเพลที่ใกล้เวินหลอด คนทั้งหลายจึงเรียกสถานที่นั้นว่า **"เวินเพล"** มาเท่ากาลบัดนี้ (กลายมาเป็นโพนแพง)

---

๑. บางฉบับว่า ภูเขาลวงก็มี คำว่า "ลวง" หมายถึง "นาค" เป็นภาษาโบราณ ภูเขาลวงหมายถึงที่ตั้งพระธาตุบังพวน อันเป็นที่อยู่ของปัพภารนาค จังหวัดหนองคายเดี๋ยวนี้ เทพรัตน์

ในครั้งนั้น ยังมีพญานาคชื่อว่า **"สุขหตฺถีนาค"** เนรมิตเป็นช้างพลายถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระบาทไว้ พระพุทธองค์จึงย่ำรอยพระบาทไว้ที่แผ่นหินใกล้ริมแม่น้ำชั่วเสียงช้างร้องได้ยิน ช้างตัวนั้นก็เข้าไปอุปัฏฐากด้วยยกงวงขึ้นใส่หัวแล้วก็หลีกหนีไป

๓. มูลเหตุจุพระพุทธบาทเวินปลา (อำเภอเมืองนครพนม)

แต่นั้นพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปเมืองศรีโคตบอง ถึงที่อยู่ของพญาปลาตัวหนึ่ง พญาปลาตัวนั้นเห็นพระรัศมีของพระพุทธเจ้าจึงพาบริวารล่องลอยตามไป พระพุทธองค์เห็นเหตุการณ์ ดังนั้นจึงทรงแย้มพระโอษฐ์ เจ้าอานนท์ทูลถามเหตุแห่งการแย้มนั้นแล้วพระองค์จึงได้ตรัสว่า ตถาคตเห็นพญาปลาตัวหนึ่งพาบริวารตามมาถึงฝั่งน้ำที่นี้ ปลาตัวนี้แต่ก่อนเป็นมนุษย์ ได้บวชในศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า ได้มาถึงแม่น้ำที่นี้ภิกษุนั้นได้เด็ดใบไม้กรองน้ำฉันบ่ได้แสดงอาบัติ ครั้นใกล้จุติได้มีความกินแหนงถึงกรรมที่ได้ทำนั้น จึงได้มาเกิดเป็นปลาอยู่ในที่นี้ เพื่อเสวยวิบากอันนั้น เมื่อมันได้เห็นรัศมีและได้ยินเสียงฆ้อง กลอง แสง จึงได้ออกมาจากที่อยู่เป็นอาจิณด้วยเหตุมันเคยได้เห็นรูปารมณ์ สัททารมณ์อันดีมาแต่กาลก่อน จึงได้รู้สัพพสัญญานั้นๆ พญาปลาตัวนี้จักมีอายุยืน ตลอดถึงพระศรีอริยเมตไตรย โพธิสัตว์ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงจักได้จุติจากชาติอันเป็นปลามาเกิดเป็นมนุษย์แล้วจักได้ออกบวชเป็นภิกษุในสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นแล เมื่อพญาปลาตัวนั้นได้ยินพระพุทธพยากรณ์อันนี้ก็ชื่นชมยินดีมากนัก คิดอยากจะได้รอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการบูชา พระพุทธองค์

ทรงทราบจึงทรงพระเมตตาอธิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่โหง่นหินในน้ำ ที่นั้นคนทั้งหลายจึงเรียกสถานที่นั้นว่า **"พระบาทเวินปลา"** มาเท่ากาลบัดนี้แล

๔. เสด็จดอยกปณคีรี (ภูกำพร้า ธาตุพนม)

ครั้นแล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จมาทางอากาศ ประทับที่ดอยกปณคีรี คือ ภูกำพร้า ในราตรีนั้นวิสสุกรรมเทวบุตรลงมาอุปัฏฐาก พระองค์อยู่ตลอดรุ่ง กาลนั้นพระพุทธองค์ทรงผ้าแล้วเอาบาตรห้อยไว้ที่หง่าหมากทัน[๑] ไม้ป่าแป้ง[๒] ต้นหนึ่ง เบื้องทิศตะวันตก แล้วเสด็จลงไปสู่ริมแม่น้ำที่นั้น เพื่อชำระพระบาท บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์ก็กระด้างแก่นแข็ง พระอินทร์เห็นเหตุดังนั้น ก็เสด็จลงไปสู่ป่าหิมพานต์ นำเอาน้ำแต่สระอโนดาตและไม้สีฟันมาถวาย พระพุทธองค์ทรงชำระพระบาทแล้วก็ทรงบาตร ผินพระพักตร์ไปสู่ทิศตะวันออก เสด็จไปประทับอิงต้นฮังต้นหนึ่ง[๓] อยู่ใต้ปากเซ[๔] ทรงทอดพระเนตรเมืองศรีโคตบองเพื่อจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองนั้น

ครั้งนั้นเจ้าเมืองศรีโคตบองนั้นเป็นผู้ได้ทรงบำเพ็ญบุญสมภารกตาธิการมาแต่หนหลังเป็นอันมาก เหตุนั้นจึงได้เสวยราชสมบัติในบ้านเมืองในชมพูทวีปเป็นครั้งที่ ๓ เพื่อจักได้โชตนาพระพุทธศาสนา จึงได้ชื่อว่าพญาศรีโคตบูร พญาเห็นพระศาสดาเสด็จมาดังนั้นจึงทูลอาราธนาให้พระองค์เข้าไปรับบิณฑบาตในพระราชฐาน

---

๑. ไม้พุทรา ๒. ไม้โพธิ์

๓. พระธาตุอิงฮัง ห่างเมืองสุวรรณเขต ฝั่งอินโดจีนราว ๑๔ กม.

๔. น้ำเซบั้งไฟ อยู่ตรงพระธาตุพนมฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

เมื่อพระองค์ทรงรับข้าวบิณฑบาตแล้ว ก็ส่งบาตรให้พญาศรีโคตบูร แล้วก็เสด็จมาประทับต้นรังดังเดิม ส่วนพญาเมื่อรับเอาบาตรจากพระพุทธองค์แล้วก็ยกขึ้นเหนือพระเศียรทำความปรารถนาแล้วจึงนำบาตรไปถวายพระองค์ที่ประทับอยู่ พระพุทธองค์ทรงรับเอาบาตรแล้วก็เสด็จกลับมาทางอากาศลงประทับที่ภูกำพร้าดังเก่า พญาศรีโคตบูรเมื่อทอดพระเนตรเห็นพระพุทธองค์เสด็จมาทางอากาศดังนั้น ก็ทรงปีติยกพระหัตถ์ขึ้นประณมทอดพระเนตรพระศาสดาจนสุดชั่วพระเนตร จึงคำนึงในพระทัยว่าอยากจะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง ดังนี้แล้วจึงเสด็จกลับคืนสู่พระราชนิเวศน์

๕. ทรงปรารภภูกำพร้าและเมืองศรีโคตบูร

ครั้งนั้น เมื่อพระศาสดาทรงทราบเหตุพญาศรีโคตบูรดังนั้น จึงตรัสกับพระอินทร์ว่า ดูราอินทาธิราช ตถาคตมาสถิตที่นี้ราตรีหนึ่งด้วยเหตุอันใดจา พระอินทร์จึงทูลตอบว่า พระองค์เสด็จมาสถิตที่ภูกำพร้าราตรีหนึ่งนั้น ก็เพราะทรงอาศัยอดีตเหตุพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ องค์ มีพระกกุสันธเป็นเค้า มีพระพุทธกัสสปเป็นปริโยสาน ซึ่งเสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานไปแล้วนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายเทียรย่อมนำเอาพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นมาประดิษฐานไว้ในภูกำพร้าที่นี้ เพื่อเป็นที่กราบไหว้สักการบูชาของท้าวพญาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในภายภาคหน้า อันนี้เป็นประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายสืบๆ กันมาบ่ขาด

เฉพาะที่พระพุทธองค์ทรงฉันบิณฑบาตของพญาศรีโคตบูรนั้น คนทั้งหลายเรียกเมืองศรีโคตบอง พระอินทร์จึงกราบทูลว่าข้าพระองค์ทั้งหลายอินทร์ พรหม เทวบุตร เทวดา เรียกเมืองศรีโคตโมเพราะเหตุพระองค์ทรงพระนามว่า **"โคตม"** หากให้ศรีสวัสดิ์แก่พญาศรีโคตบูร ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงเรียกดังนี้เมื่อพระอินทร์ทูลชอบแก่พระพุทธวิสัยดังนั้นพระองค์ก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่นั่นแล

ในขณะนั้น เทวดามเหศักดิ์ทั้งหลาย ผู้สถิตในราวป่าที่นั้น เมื่อได้ยินดังนั้นก็ส่งเสียงสาธุการขึ้นพร้อมกัน ภายบนถึงชั้นอกนิษฐพรหม ภายล่างถึงขอบจักรวาลเป็นที่สุด พระอินทร์กราบทูลดังนั้นแล้วก็เสด็จกลับคืนไปสู่ที่อยู่ของตน

๖. ทรงพยากรณ์พญาศรีโคตบูร

ในกาลนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ให้แจ้งแก่เจ้าอานนท์ว่าดูราอานนท์ พญาศรีโคตบูรองค์นี้ จักจุติไปเกิดในเมืองสาเกตนคร อันอยู่ทิศตะวันตกเมืองศรีโคตบูร จักมีนามว่า **"สุริยกุมาร"** เมืองศรีโคตบูรนี้จักย้ายไปตั้งที่ป่าไม้รวกมีนามว่า **"เมืองมรุกขนคร"**

เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว สุริยกุมารจัดได้เป็นใหญ่กว่าท้าวพญาทั้งหลายและจักได้ก่อแฮกพระพุทธศาสนาไว้ในเมืองร้อยเอ็ดประตู เมืองสาเกตนครนั้นจักเสื่อมสูญไป ตั้งแรกแต่นั้นไปพระพุทธศาสนาจักรุ่งเรืองเสมอกับเมื่อพระตถาคตยังมีชีวิตอยู่นั้นชะแล ครั้นสุริยกุมารจุติไปจักได้มา

เกิดเป็นพญาสุมิตธรรมวงศา มรุกขนครจัดได้อภิเษกพ่อนา เป็นพญาจันทบุรีหนองคันแทเสื้อน้ำ และแฮกตั้งพระพุทธศาสนาในที่นั้น

ดูราอานนท์ พญาสุมิตธรรมองค์นี้ จักได้ฐาปนาอุรังคธาตุของตถาคตไว้ในภูกำพร้าที่นี้ แล้วจักได้กลับไปไชตนาพระพุทธศาสนาอันแตกม้างในเมืองสาเกตร้อยเอ็ดประตูจนตลอดอายุของตนนั้นแล

๗. ทรงพยากรณ์เมืองมรุกขนคร

ส่วนเมืองมรุกขนครนั้น จักย้ายไปตั้งพระพุทธศาสนาใกล้ที่อยู่ของพญาปลาตัวนั้น (คือใกล้รอยพระบาทเวินปลา) แต่เมืองนั้นมิอาจตั้งเป็นเอกราชอยู่ได้ดังแต่ก่อน จักเป็นเมืองน้อยขึ้นแก่เมืองใหญ่ ที่พญาผู้มีบุญสมภารเสวยราชสมบัติครอบครองนั้นแล เหตุว่าตถาคตอธิษฐานรอยบาทไว้ที่ก้อนหินให้แก่พญาปลาตัวนั้นเพื่อเป็นที่สักการบูชา

ครั้นพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ดังนี้แล้ว จึงผินพระพักตร์สู่เมืองจุลณีพรหมทัตและเมืองอินทปัฐนคร ขณะนั้นพระอานนท์มีความสงสัยว่าพระองค์จักเสด็จไปเมืองทั้งสองนั้น หรือๆ ว่าบ่เสด็จไปหนอ จึงกราบทูลว่า เมื่อพระองค์เสด็จจากภูกำพร้าที่นี้แล้วจะเสด็จไปที่ใดจา พระพุทธองค์จึงตรัสว่า จากที่นี้แล้ว เราตถาคตจักไปชุมรอยบาทที่หนองหารหลวงนั้นก่อน และในเมืองหนองหารหลวงนั้นมีพญาองค์หนึ่ง นามว่า **“พญาสุวรรณภิงคาร”** พระองค์มีกระโจมหัวคำ สังวาลย์คำ และน้ำเต้าใหญ่เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น

๘. เสด็จถึงแม่น้ำพุง (เขต อ.เมืองสกลนคร)

ครั้นแล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จไปตามมรรคาถึงแม่น้ำสายหนึ่งอันอยู่ระหว่างทางยังมีนาคตัวหนึ่งชื่อว่า **"โธทนนาค"** เคยเป็นเชื้อวงศ์พญาศรีสุทโธทนมาแต่ชาติเมื่อเป็นมนุษย์เมื่อเวลาใกล้จะตายมีจิตโกรธกล้าจึงได้มาเกิดเป็นนาคเลาะเลียบหากินปลาตามแม่น้ำ พระพุทธ-องค์ทรงทราบเหตุอันนี้ จึงตรัสว่า ดูราโธทนนาคเอย ท่านอย่าได้ถือหาบอันหนักซ้ำเติมหาบอันเก่าให้หนักขึ้นเทอญ

เมื่อพญานาคได้ยินดังนั้น จึงฮำเพิงในใจว่า บุคคลผู้ใดมาฮู้จักเชื้อชาติแห่งกูและตักเตือนกูสันนี้หนอ กูควรเข้าไปดูให้ฮู้ คำนึงดังนี้แล้ว จึงเข้าไปใกล้พระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูรานาคเอย ท่านมาหาเราเพื่อจักปลงหาบอันหนักหรือ เราจักปลดเสียยังทุกข์ให้ท่านได้ถึงสุข เมื่อพญานาคได้ยินดังนั้นแล้ว ก็มีจิตใจเบิกบานชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงเข้าไปกราบแทบบาทมูลของพระศาสดา แล้วก็ได้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณาคมน์ ครั้นจุติจากชาติอันเป็นนาคก็ได้ไปบังเกิดในชั้นดาวดึงส์ มีนามปรากฏว่าโธทนนาคเทวบุตร ตามวงศาแห่งตน แม่น้ำที่นาคอาศัยอยู่แต่ก่อนนั้น คนทั้งหลายเรียกน้ำพุงมาเท่ากาลบัดนี้แล

๙. เสด็จประทับหนองหารหลวงประทานรอยพระบาท

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจากที่นั้นแล้วก็เสด็จไปสู่เมืองหนองหารหลวง พญาสุวรรณภิงคาร เห็นพระศาสดาเสด็จมาดังนั้น จึงทูลอาราธนา

นิมนต์เข้าไปฉันที่หอปราสาท เมื่อพระพุทธองค์ทรงทำภัตกิตสำเร็จแล้ว ก็เทศนาสั่งสอนพญาสุวรรณภิงคาร แล้วจึงเสด็จลงจากปราสาทไว้รอยพระบาทในที่นั้นต่อหน้าพญาสุวรรณภิงคาร แล้วทรงทำปาฏิหาริย์ให้เป็นแก้วออกจากพระบาททั้ง ๒ พระบาทละลูกโดยลำดับ ซ้ำทรงทำปาฏิหาริย์ให้ออกมาอีกลูกหนึ่ง เมื่อพญาสุวรรณภิงคารทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็บังเกิดอัศจรรย์ใจยิ่งนักว่าเหตุใดหนอ แก้วจึงออกมาจากพระบาทพระศาสดาได้นี้จา

ในขณะนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูรามหาราช สถานที่นี้เป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์ แก้วจึงออกมาจากที่นี้ ๓ ลูก คือ รอยพระบาทของพระพุทธเจ้ากกุสันธ โกนาคมน และพระกัสสป พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นี้ได้เสด็จไปรับข้าวบิณฑบาตในเมืองศรีโคตบูร แล้วมาฉันที่ภูกำพร้า จึงเสด็จมาประดิษฐานรอยพระบาทไว้ ณ ที่นี้ ส่วนแก้วลูกที่ ๔ นั้น คือตถาคตนี้เอง เมื่อตถาคตได้มาไว้รอยพระบาทรวมไว้ที่นี้และเข้าสู่นิพพานไปแล้วดังนั้น ในที่นี้จักเป็นที่ว่างเปล่าทันใดนั้นพญาสุวรรณภิงคารจึงไหว้กราบทูลว่า เมื่อเป็นดังนั้นพระองค์จักประดิษฐานรอยพระบาทไว้ด้วยเหตุอันใด

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ดูรามหาราช ที่เป็นบ้านเป็นเมืองตั้งพระพุทธศาสนาอยู่นั้น แม้มีเหตุควรไว้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ไปไว้ด้วยเหตุเป็นที่หวงแหนแห่งหมู่เทวดาและพญานาคทั้งหลาย และบ้านเมืองก็จักเสื่อมสูญ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเทียรย่อมไว้ยังรอยพระบาทไกลบ้านเมือง พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่ก้ำท้ายเมืองและหัวเมือง

เมื่อพระพุทธเจ้า ได้ไว้จิตแก้ว กล่าวคือรอยพระบาทที่ท้ายเมือง ทิศใต้นั้น พระพุทธศาสนาจักตั้งรุ่งเรืองในเมืองนั้นก่อน แล้วจึงย้ายห่าง มาใต้ตามรอยพระบาท เมื่อไว้จิตแก้วก้ำหัวเมือง พระพุทธศาสนาก็จักตั้ง ในเมืองนั้น แล้วจึงย้ายห่างไปทางเหนือที่รอยพระบาทอันพระพุทธเจ้าได้ ประดิษฐานไว้นั้น ก็ไป่ตั้งเป็นเมือง คนทั้งหลายจึงจักตั้งอยู่เป็นปกติ

ส่วนเมืองหนองหารหลวงนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าได้มาชุมรอยพระบาท ไว้สมัยพญาองค์ใดเสวยราชสมบัติ พญาองค์นั้นได้สร้างบุญสมภารมา แล้วตั้งแสนกัลป์ทุกๆ พระองค์ ถึงเมืองหนองหารน้อยก็ดุจเดียวกัน และ ทั้งสองเมืองนี้เมื่อตั้งก็เกิดพร้อม ด้วยเหตุที่เสด็จมาแห่งพระพุทธเจ้า ทั้งหลาย ครั้นสิ้นชั่วพญาทั้งสองเมือง เทวดาและนาคทั้งหลายที่รักษา หนองหารหลวงและหนองหารน้อย ก็จักได้ให้น้ำไหลนองเข้ามาหากัน ท่วมรอยพระบาทและบ้านเมือง คนทั้งหลายจึงได้แยกย้ายกันไปทั้งบ้าน เล็กเรือนน้อยตามริมหนองนั้น จักได้ไปรับเอาจารีตประเพณีและกิจการ บ้านเมืองในราชธานีใหญ่ ที่พระพุทธศาสนาทั้งรุ่งเรืองอยู่นั้นเมื่อ พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จเข้าสู่นิพพานไปแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลายจัก ได้นำเอาพระธาตุพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ริมแม่น้ำธนนที[๑] ราชธานี บ้านเมืองพระพุทธศาสนาจักรุ่งเรืองไปตามริมแม่น้ำอันนั้น เมืองฝ่าย เหนือกลับไปตั้งอยู่ฝ่ายใต้ ฝ่ายใต้กลับไปตั้งอยู่ฝ่ายเหนือ เมืองที่ตั้งอยู่ ท่ามกลางนั้นประเสริฐ มีอานุภาพยิ่งนัก ท้าวพญาทั้งหลายที่มีบุญสมภาร จักได้เสวยราชสมบัติ บ้านเมืองอุปภัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาแห่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ครั้นสิ้นพระพุทธศาสนาแล้ว ราชธานีบ้านเมืองที่

---

๑. ธนนที-พงศาวดารโยนกว่า ชลนที ได้แก่ แม่น้ำของหรือโขง

อยู่ริมแม่น้ำฝ่ายเหนือกลับไปฝ่ายเหนือ ก็เมืองราชธานีที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จบิณฑาต เป็นต้นว่า เมืองศรีโคตบอง ก็กลับมาตั้งอยู่ที่เก่า เมืองราชธานีตั้งที่อยู่ท่ามกลางนั้นก็กลับมาตั้งอยู่ริมหนองหารดังเก่าเพื่อรอท่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

ครั้งนั้น ท้าวพญาทั้งหลายที่มีบุญสมภาร ก็บังเกิดขึ้นตามราชธานีนั้นๆ อันนี้หากเป็นจารีตประเพณีสืบๆ มาแห่งแม่น้ำธนนที พระพุทธศาสนาก็จักตั้งอยู่แต่ทิศเบื้องเหนือและเบื้องใต้และทิศตะวันตกตะวันออกไปตามริมแม่น้ำอยู่เป็นปกติ

ดูรามหาราช ตถาคตเทศนาศาสนาแลนครนิทาน ดังกล่าวมาแล้ว เหตุนั้นจึงได้ว่าไป่มีคนอยู่ในหนองหาร ถึงแม้ว่ามีคนอยู่ในริมหนองหารทั้งสองนั้น ท้าวพญาที่มีบุญสมภารเป็นเอกราชนั้น จักตั้งอาณานิคมในพระพุทธศาสนาอันใหญ่นั้นก็ไป่มี เท่ามีก็เป็นแต่ปัจจันตพระพุทธศาสนาตามกาลสมัยนั้นแล

เมื่อพญาสุวรรณภิงคาร ได้ทรงสดับรัตนปัญหาดังนั้น ก็ทรงโสมนัสซาบซึ้งในพระขันธสันดานยิ่งนัก และมีพระทัยปรารถนาจะตัดพระเศียรบูชารอยพระพุทธบาท ทันใดนั้นพระนางเทวีได้ทูลห้ามไว้ว่า เมื่อมหาราชยังมีพระชนม์อยู่ จักได้สร้างพระราชกุศลเพิ่มเติมต่อไป ไป่ควรที่พระองค์จะมาทำเช่นนี้ เมื่อพญาได้ทรงสดับถ้อยคำพระนางเทวีห้ามดังนั้นจึงถอดมงกุฎออกบูชา

พระศาสดาซ้ำตรัสเทศนาโปรดเป็นครั้งที่ ๒ เพื่อให้พญามีศรัทธาอาจหาญในธรรม (ดูความพิสดารในคัมภีร์อุรังคธาตุ)

๑๐. สร้างพระธาตุเชิงชุม

พญาสุวรรณภิงคารพร้อมด้วยพระราชเทวี ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาพระบาทลักษณ์และอปริหานิยธรรม อันพระศาสดาตรัสเทศนาดังนั้น ก็ทรงปีติปราโมทย์ยิ่งนัก แล้วทรงสร้างอุโมงค์ด้วยหินปิดรอยพระพุทธบาทพร้อมทั้งมงกุฎ เหตุนั้นจึงพากันเรียก **"พระธาตุเชิงชุม"** มาเท่ากาลบัดนี้

๑๑. ทรงตรัสปรารภบริโภคเจดีย์

พระศาสดาตรัสเทศนาแก่พญาสุวรรณภิงคารว่า ที่ใดตถาคตได้ลงจากอากาศและสถิตอยู่ได้เห็นเหตุใดอันหนึ่ง แล้วทำนายนั้นเป็นกงจิตแก้วอันหนึ่ง และที่ร่มไม้อันตถาคตฉันข้าวนั้น ก็เป็นกงจิตแก้วอันหนึ่ง พงศ์ทั้งสองนี้เรียกว่า **"โชติกเจดีย์"** พระพุทธศาสนาจักรุ่งเรืองในที่นั้น ที่ตถาคตได้ไสยาสน์และบิณฑบาตมาฉันที่นั้นเป็นพงศ์แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายเสมอด้วยดอยสิงคุตร (ธาตุย่างกุ้ง) ที่ตถาคตทรงบาตรยืนอิงต้นไม้นั้นเป็นพงศ์อันหนึ่ง และเมื่อว่าตถาคตได้หมายกงจิตแก้วที่ใด ต่อไปภายหน้าโพ้นโชติกเจดีย์จักบังเกิดมีขึ้นในที่นั้น ดูรามหาราช เจดีย์ที่ก่อโลมบาทเชิงชุมบัดนี้[๑] ปัจจุบันอัปปเจดีย์ ไปรุ่งเรืองไปภายหน้า

---

๑. อยู่วัดธาตุศาสดาราม เมืองสกลนคร

๑๒. เสด็จไปประทับดอยแท่น

ครั้นพระพุทธองค์ทรงเทศนาแก่พญาสุวรรณภิงคารดังนั้นแล้ว จึงเสด็จขึ้นดอยลูกหนึ่งข้างในเป็นดังคูหา คนทั้งหลายขึ้นไปดอยลูกนั้น มองเห็นหนองหารหลวงและหนองหารน้อย มองเห็นเมืองศรีโคตบูรและภูกำพร้า พญาสุวรรณภิงคารจึงให้สังวาลทองคำหนัก ๓๐๐,๐๐๐ (สามแสน) เป็นทานแก่คนทั้งหลาย ที่มีกำลังสามารถก่อแท่นด้วยหินมุกเป็นปัจจุบันโดยพลัน แล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จขึ้นพระแท่นระลึกถึงพระมหากัสสปเถรฯ ก็มาเฝ้า พระพุทธองค์ตรัสแก่พระมหากัสสปเถรเป็นภาษาบาลีว่า **"อุรงฺคธาตุกสฺสป กปณคิริ อปฺปตฺตถา"** ดังนี้ แล้วจึงผินพระพักตร์เฉพาะซึ่งภูกำพร้า ตรัสว่าดูรากัสสป ตถาคตนิพพานไปแล้วเธอจงนำเอาอุรังคธาตุตถาคตไว้ที่ภูกำพร้านี้ อย่าได้ละทิ้งคำตถาคตสั่งไว้นี้เสีย พระมหากัสสปเมื่อได้ยินดังนั้นก็ชื่นชมยินดียกอัญชุลีขึ้นว่า สาธุ สาธุ ดังนี้ แล้วก็กลับไปสู่ที่อยู่ของตน

๑๓. เสด็จประทับภูกูเวียน

ครั้นแล้วพระพุทธองค์ก็เสด็จกลับคืนมาสถิตอยู่ภูกูเวียน[๑] ทรงเปล่งรัศมีให้เข้าไปในเมืองนาคปู่เวียน ขณะนั้นสุวรรณนาคได้เห็นรัศมี จึงออกมาจากแม่น้ำขึ้นไปสู่ยอดเขาพ่นพิษออกมาเป็นควัน เขาลูกนั้นก็มืดมัวไปทั้งสิ้น พระพุทธองค์เห็นดังนั้น ก็ทรงเข้าเตโชกสิณเป็นเปลวไฟ ไปเกี่ยวพันสุวรรณนาคกระเด็นไปในน้ำปู่เวียน เปลวไฟก็ผุดแต่พื้นน้ำขึ้นมาไหม้เมืองนาคตลอดไปถึงหนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่อยู่ของพุทโธปาปนาค นาคทั้งหลายมาล้อมภูกูเวียนนั้นไว้

---

๑. เข้าใจว่า ภูพาน ตรงพระพุทธบาทคอแก่ง อยู่เหนือ อ.ศรีเชียงใหม่ และนครเวียงจันทน์

๑๔. ทรงทรมานพวกนาค

ในขณะนั้น พระศาสดาประทับทำสมรณธรามอยู่ ณ ที่นั้น นาคทั้งหลายจึงกระทำอิทธิฤทธิ์ เป็นเปลวไฟพุ่งขึ้นหาพระพุทธองค์ เปลวไฟนั้นก็พุ่งกลับคืนมาไหม้นาคทั้งหลายเหล่านั้น แล้วกลับไปบังเกิดเป็นดอกบัวบูชาพระศาสดา นาคทั้งหลายเหล่านั้นจึงแวดล้อมพระพุทธองค์ไว้เพื่อให้พุทโธปาปนาคทำอิทธิฤทธิ์พังทลายที่ประทับ พระพุทธองค์ทรงเข้าปฐวีกสิณ ที่ประทับก็บังเกิดเป็นพระแท่นแข็งงดงามยิ่งนัก นาคทั้งหลายกระทำอิทธิฤทธิ์ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อทำลายพระแท่นและพระพุทธองค์ก็ไม่สามารถที่จะทำอันตรายพระพุทธองค์ได้ มันซ้ำกระทำอิทธิฤทธิ์ให้เป็นเปลวไฟเข้าไปทำลายอีก พระศาสดาทรงเข้าวาโยกสิณเป็นลมพัดกลับไปไหม้นาคทั้งหลายเหล่านั้นแล้วพระศาสดาก็เสด็จไปบนอากาศ นาคทั้งหลายเห็นดังนั้นก็ทำอิทธิฤทธิ์โก่งหลังขึ้นเป็นหมู่นาคตามล้อมพระศาสดา พระองค์ทรงนิรมิตให้หัวนาคทั้งหลายเหล่านั้นขาดตกลงมา นาคทั้งหลายเห็นดังนั้น ก็มีความเกรงกลัวอนุภาพของพระศาสดายิ่งนัก

๑๕. ทรงสั่งสอนหมู่นาค

พระศาสดาทรงรู้แจ้งดังนั้นก็เสด็จกลับลงมาประทับ ณ ที่เก่า นาคทั้งหลายจึงพร้อมกันเข้าหาพระศาสดา พระองค์จึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงบรรเทาเสียยังพยาธิต่อมฝีอันเจ็บปวด กล่าวคือหัวใจแห่งท่านทั้งหลายตถาคตจะรักษาให้หายยังพยาธินั้น นาคทั้งหลายได้ฟังพระพุทธพจน์ดังนั้นก็มีใจชื่นบานพร้อมกันเข้ามากราบแทบพระบาท พระศาสดาก็ทรงตรัสเทศนาสั่งสอนหมู่นาคทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ มีเมตตากรุณาแก่มนุษย์ทั้งหลาย มีปริยายต่างๆ

๑๖. เสด็จไปประทับดอยนันทกังฮี

ครั้นแล้วพระศาสดาก็เสด็จไปสู่ดอยนันทกังฮี ซึ่งเป็นที่อยู่ของนางนันทยักษ์ แต่ก่อนมีนาคตัวหนึ่ง ๗ หัวชื่อว่า **"ศรีสัตตนาค"** เข้ามาทูลขอให้พระศาสดาทรงย่ำรอยพระบาทไว้ในดอยนันทกังฮี พระศาสดาก็เสด็จย่ำพระบาทไว้ ณ ที่นั้น ทรงก้าวพระบาทข้ามตีนดอยก้ำขวาแล้วทรงแย้มพระโอษฐ์ พระอานนท์กราบทูลถาม

๑๗. ทรงทำนายเมืองศรีสัตตนาค

พระศาสดาทรงตรัสว่า เราเห็นนาค ๗ หัวเป็นนิมิต ต่อไปภายหน้านี้จักบังเกิดเป็นเมืองมีนามว่า **"เมืองศรีสัตตนาค"** และที่พญานาคได้ให้ความสวัสดีแก่พญาจันทบุรีนั้นจักร้างเสื่อมสูญไป

๑๘. ทรงเหยียบรอยพระบาทไว้ใกล้ดอยนันทกังฮี

พระพุทธองค์ ได้เสด็จลงไปไว้รอยพระบาทที่แผ่นหินอันจมอยู่ในกลางแม่น้ำเบื้องซ้ายดอยนันทกังฮี ซึ่งคนทั้งหลายไม่สามารถจะมองเห็นได้ แล้วจึงเสด็จไปบนดอยนันทกังฮี อธิษฐานให้เป็นรอยเกิบบาททับหงอนนาคไว้ ซึ่งพญาศรีสัตตนาคได้สมมติดอยนันทกังฮีให้เป็นหงอนแห่งตน เพื่อบ่ให้ท้าวพญาในเมืองนั้นทำยุทธกรรมกันจักแพ้พระพุทธศาสนาบ้านเมือง

๑๙. เสด็จกลับพระเชตวัน

ครั้นแล้ว พระศาสดาก็เสด็จจากดอยนันทกังฮี ไปสู่พระเชตวันอารามดังเก่า ครั้นอยู่ต่อมาในกาลวันหนึ่ง หมู่ง้วนก็มาถึงแก่พระองค์จึงตรัสถามพระอานนท์เป็นอุบายว่า ดูราอานนท์ วิหารหลังเก่าเราจะปฏิสังขรณ์อยู่ไปก่อนดีหรือๆ ว่าไม่ดี พระอานนท์ทูลว่าสร้างใหม่อยู่ดี แล้วพระองค์จึงตรัสว่า บัดนี้ตถาคตจักเข้าสู่นิพพาน อานนท์เห็นว่าเมืองใดใหญ่ พระอานนท์ก็กราบทูลว่าเมืองราชคฤห์เป็นเมืองใหญ่ แล้วพระองค์จึงตรัสว่า ตถาคตจักไปนิพพานในเมืองกุสินารายณ์เพื่อโปรดโสตถิยพราหมณ์ พราหมณ์คนนี้เมื่อครั้งก่อนได้เอาหญ้าคา ๘ กำมือมาปูให้ตถาคตนั่งก็บังเกิดเป็นแท่นแก้วเป็นที่ตรัสรู้

๒๐. ทรงปรารภเมืองกุสินารายณ์ในอดีต

ดูราอานนท์ ครั้งก่อนตถาคตได้เป็นพญาสุทัศนจักรวรรดิราชเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น (กุสินาราย) กงจักรแก้วมณีโชติก็บังเกิดขึ้นในเมืองนั้น เมืองกุสินารายณ์เดี๋ยวนี้เป็นที่นิพพานแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายในระหว่างต้นไม้รัง

๒๑. ทรงปรารภพระเจดีย์

ดูราอานนท์ เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว ใครผู้ใดมีความระลึกถึงตถาคตเอาแก่นไม้รังที่ตถาคตบริโภคนั้นมาสร้างเป็นรูปตถาคตไว้ เมื่อ

บุคคลผู้ใดยังท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสาร สามารถที่จะปิดเสียซึ่งประตูอบายได้ด้วยเหตุว่าเป็นพุทธบริโภค ๒ ชั้น หรือว่าเอาแก่นไม้ป่าแป้งที่ตายแล้วมาสร้างเป็นรูปตถาคตก็ฉันเดียวกัน

เหตุว่าไม้ทั้งสองนี้ตถาคตได้บริโภคเป็นต้นไม้อันประเสริฐ พระศาสดาตรัสดังนี้แล้วก็เสด็จไปสู่เมืองกุสินารายณ์ ทรงอาเจียนออกเป็นโลหิต พระอานนท์เห็นดังนั้นจึงไปหาน้ำมาถวายพระพุทธองค์ น้ำในที่นั้นๆ ขุ่นเป็นตมไปเสียทุกแห่ง ไป่ได้น้ำที่ใดมาถวาย ทันใดนั้นพระอานนท์จึงกราบทูลให้ทรงทราบเหตุการณ์วิปริตนั้น พระองค์จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูราอานนท์ เธออย่าได้ไปแสวงหาน้ำนั้นเลย ถึงจะไปหาที่ใดๆ ก็ดี น้ำที่ใสอยู่ก่อนก็จักขุ่นสิ้นไปทุกแห่งนั้นแล

๒๒. ทรงปรารภบุรพกรรมของพระองค์

ดูราอานนท์เอย เมื่อชาติก่อนตถาคตได้เป็นพ่อค้าเกวียนเดินทางมาวัวเกวียนอยากกินน้ำ น้ำใสมีอยู่ในที่ไกล น้ำขุ่นมีอยู่ในที่ใกล้ ความเกียจคร้านกับความรีบร้อนจะเดินทางไปข้างหน้ามีอยู่ เราจึงนำวัวไปกินน้ำขุ่นในที่ใกล้ เวรอันนั้นยังเศษเหลือไป่สิ้น จึงตามมาสนองแก่เราในบัดนี้ เมื่อพระอานนท์ได้ทราบดังนั้น ก็ได้ตักเอาน้ำมาถวาย น้ำก็ใสเป็นปกติดังเก่าเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก

๒๓. ทรงปรารภพระธรรมวินัย

ครั้นแล้วพระศาสดาก็เสด็จลีลาไปจากที่นั้นสู่เมืองกุสินารายณ์ ประทับไสยาสน์บรรทมระหว่างไม้รัง ๒ ต้น แล้วตรัสกับเจ้าอานนท์ว่า

ดูราอานนท์เอย พระธรรมวินัย ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ที่ตถาคตเทศนาไว้นั้น เมื่อตถาคตนิพพานไปแล้ว ตถาคตไว้พระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ พระวรรษา เพื่อเป็นที่ไหว้นบสักการบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลาย พระธรรมวินัยนั้นแลจะเป็นครูอาจารย์สั่งสอนสูท่านทั้งหลาย เสมอด้วยตถาคตยังทรมานอยู่ บุคคลผู้มีศรัทธาปัญญาเป็นกุศล ได้ปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัยที่ตถาคตสั่งสอนไว้นั้น หรือสร้างสถูปเจดีย์วิหารและรูปตถาคตตั้งไว้แล้วกราบไหว้บูชาบำเพ็ญศีลภาวนาไปบ่ขาด แม้ปรารถนาเอาโลกิยะและโลกุตรสมบัติก็เทียรย่อมจักได้สมความมักสมความปรารถนาทุกประการ ชะแลประดุจดังว่าไฟอันดับมอดแล้วบุคคลผู้มีปัญญาเอาไม้แห้งมาสีกันเข้าเพื่อให้เกิดไฟ (ก็เกิดเป็นไฟขึ้นดังปราถนานั้นแล)

อีกนัยหนึ่ง เป็นประดุจดังบุคคลเอาแก้วสุริยกันตะมารอแสงตะวันเพื่อให้เกิดเป็นไฟติดชนวนแล้วจุดต่อๆ กันไปเป็นกองไฟใหญ่ เพื่อให้สำเร็จในสรรพกิจการนั้นๆ

อีกนัยหนึ่ง ประดุจดังอ้อยมีโคนอันขาดแล้ว บุคคลปรารถนาในรสอันหอมหวาน เอามาชำไว้ในที่ชุ่มให้แตกเป็นหน่อกอลำขึ้น จนมีรสหวานมีใบอันคมฉันใด

แม้ตถาคตนิพพานไปแล้วก็ตาม พระพุทธศาสนาก็ยังจักตั้งอยู่เป็นปกติตลอด ๕,๐๐๐ พระวรรษา พระพุทธศาสนานี้เปรียบประดุจดังสระน้ำอันตั้งอยู่เหนือแผ่นดิน ถึงแม้ว่าน้ำจะเหือดแห้งไปก็ตาม เมื่อถึงฤดูกาลฝนตกลงมามีน้ำขึ้นในสระนั้น พรรณดอกไม้ทั้งหลายในสระนั้น เป็นต้นว่าดอกบัวหลวงและบุณฑริกก็จักบังเกิดขึ้นในสระนั้นฉันใด พระพุทธศาสนา

ก็ฉันนั้น เมื่อบุคคลมีความเพียรกระทำกัมมัฏฐาน ก็จักได้ถึงมรรคผลนั้นๆ โดยลำดับ

ผิว่าไป่ได้ถึงในชาตินี้ เมื่อจุติไปก็จะได้บังเกิดเป็นเทวดา ได้สดับธรรมเทศนาจากธรรมกถึกเทวบุตร ก็จักได้ถึง (มรรคผล) ในสำนักนั้น สูท่านทั้งหลายจงกระทำกัมมัฏฐานอย่าได้ขาดเทอญ

๒๔. ทรงปรารภการบูชาแล้วนิพพาน

ดูราอานนท์เอย บุคคลบูชาตถาคตและศาสนาที่ตถาคตตั้งไว้ ด้วยดอกไม้ธูปเทียนนั้น เชื่อว่า มิได้บูชา ส่วนบุคคลบูชา ได้ชื่อว่าบูชานั้น ตถาคตจะสั่งเธอไว้ ภิกษุสามเณรหรือคฤหัสถ์ก็ตาม ที่ปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอนของตถาคต ถึงแม้ว่าจะไม่มีเครื่องสักการะก็ตาม เป็นแต่เพียงมีจิตเลื่อมใส เชื่อในคุณพระรัตนตรัย ไหว้นบแต่มือเปล่าๆ ก็ได้ชื่อว่าบูชาอันประเสริฐยิ่งกว่าประเสริฐ เมื่อพระองค์ตรัสสั่งกับพระอานนท์ดังนี้แล้ว จึงทรงอธิษฐานว่า เมื่อใดกัสสปยังไป่มารับเอาอุรังคธาตุตถาคตไปไว้ที่ดอยกปณคีรี ไฟธาตุอย่าได้ไหม้ตถาคต ทรงอธิฐานแล้วก็เสด็จเข้าสู่นิพพาน

๒๕. กษัตริย์มัลลราชจัดการพระบรมศพ

ครั้งนั้นกษัตริย์มัลลราชทั้งหลายได้ทราบซึ่งเหตุว่า พระศาสดาเสด็จเข้าสู่นิพพาน ก็พร้อมกันมาสักการบูชาโสรจสรงน้ำ พระบรมศพ (ด้วยน้ำสุคนธรสของหอม) และเชิญพระบรมศพเข้าพระหีบทอง ประดิษฐานไว้บนเชิงตะกอน แล้วทำการถวายพระเพลิงเป็นหลายครั้งหลายหน เพลิง

ก็ไม่สามารถทำลายพระบรมศพได้ ทันใดนั้นพระมหากัสสปเถระก็มาถึงและเข้าไปทำการสักการะ ขณะนั้นพระศาสดาทรงทำการปาฏิหาริย์ให้พระบาทเบื้องขวายื่นออกมาจากพระหีบทอง เพื่อให้พระมหากัสสป (ได้) กระทำสักการะ

๒๖. พระอุรังคธาตุทำปาฏิหาริย์

ในขณะนั้น พระอุรังคธาตุที่หุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลก็ปาฏิหาริย์ เสด็จออกจากพระหีบทองมาประดิษฐานอยู่เหนือฝ่ามือเบื้องขวาของพระมหากัสสปเถระอัครสาวก ทันใดนั้นไฟธาตุก็บังเกิดลุกเป็นเปลวขึ้น ทำลายพระสรีระของพระศาสดา

๒๗. พระธาตุที่เหลือจากไฟ

ส่วนพระบรมธาตุกระโบงหัวนั้น ฆฏิการพรหมนำเอาไปประดิษฐานไว้ในพรหมโลก พระธาตุแข้วหมากแง (พระเขี้ยวแก้ว) โทณพราหมณ์เอาซ่อนไว้ที่มวยผม พระอินทร์นำเอาไปประดิษฐานไว้ในชั้นดาวดึงส์ พระธาตุกระดูกด้ามมีดนั้น (พระธาตุรากขวัญ) พญานาคนำเอาไปประดิษฐานไว้ที่เมืองนาค พระบรมธาตุที่ออกนามข้างบนนี้มิได้เป็นอันตรายด้วยเพลิง ยังปกติอยู่ตามเดิม ส่วนพระบรมธาตุนอกนั้นย่อยยับไปเป็น ๓ ขนาด ขนาดใหญ่เท่าเมล็ดถั่วกวาง (ถั่วแตก) ขนาดที่ ๒ เท่าเมล็ดข้าวสารหัก ขนาดที่ ๓ เท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด พญาอชาติศัตรูนำไปประดิษฐานไว้ในถ้ำสัตตปัณคูหา (กษัตริย์นครอื่นๆ ก็ได้รับแบ่งนำไปประดิษฐานไว้ ณ นครของตนๆ ส่วนอุรังคธาตุนั้น พระมหากัสสปเถรเจ้า จักนำไปประดิษฐาน

ไว้ ณ ดอยกปณคีรี ในแขวงเมืองศรีโคตบุริ ตามคำสั่งพระพุทธเจ้าได้สั่งไว้เมื่อก่อนนั้นแล)

๒๘. ข่าวการเสด็จปรินิพพาน

ครั้งนั้นท้าวพญาทั้งหลาย มีพญาจุลณีพรหมทัต พญาอินทปัฐนคร พญานันทเสน พญาสุวรรณภิงคาร และพญาคำแดง รู้ข่าวว่าพระมหา-กัสสปเถรเจ้าจักนำพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า ดังนั้น พญาจุลณีพรหมทัต พญาอินทปัฐนคร และพญานันทเสน ทั้ง ๓ พระองค์ พร้อมด้วยไพร่พลโยธาเสด็จมาประทับและพักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำธนนที ใต้ปากเซ ที่นั้นจึงตรัสสั่งไพร่พลโยธาทั้งหลายองค์ละ ๕๐๐ คนสกัดหินมุกมาสร้างอารามไว้คอยท่านพระมหากัสสปเถรเจ้า

กัณฑ์ที่ ๓ อุรังคนิทาน
ชาวหนองหารก่ออุโมงค์แข่งกัน

ส่วนเมืองหนองหารหลวงและเมืองหนองหารน้อยนั้น มีพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดง ทั้ง ๒ องค์เป็นประธาน จึงตรัสสั่งให้ไพร่พลโยธาทั้งหลายสกัดหินมุกหินแลงมากองไว้เป็นกองๆ สำหรับก่ออุโมงค์บนยอดดอยแท่นที่พระศาสดาเสด็จมาประทับแต่ครั้งก่อนโน้น ส่วนหินที่จะก่อนั้นพระองค์ตรัสสั่งให้เอาสิ่วเจาะให้เป็นรูสำหรับเข้าไลหางปลาทุกๆ ก้อน ไพร่พลโยธาทั้งหลายเมื่อได้ยินรับสั่งเช่นนั้น จึงพูดกันขึ้นเป็นเชิงแข่งพนันว่า ฝ่ายชายชาวเมืองหนองหารหลวงจะก่ออุโมงค์บนดอยแท่นฝ่ายหญิงก็ให้ก่อขึ้นอีกแห่งหนึ่งในที่นั้น เหมือนกับแข่งขันกับฝ่ายชาย และให้ข้อสัญญากันไว้ทั้ง ๒ ฝ่ายว่า นับตั้งแต่วันรุ่งขึ้นพอเห็นลายมือให้ลงมือก่อไปจนถึงดาวเพ็กขึ้นในคืนวันนั้นให้แล้วเสร็จ ถ้าหากฝ่ายใดแล้วทันตามสัญญานั้น สถานที่นั้นจะเป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ ชาวเมืองหนอง-หารน้อยก็เหมือนกัน พญาสุวรรณภิงคาร พญาดำแดง ทั้ง ๒ พระองค์ก็เห็นชอบด้วย ครั้นถึงวันกำหนดจึงลั่นฆ้องขึ้นเป็นสัญญาแก่กัน

ฝ่ายหญิงชาวเมืองหนองหารหลวงและเมืองหนองหารน้อย จึงรวมกำลังกันก่ออุโมงค์แข่งขันกับฝ่ายชาย หญิงทั้งหลายจึงกล่าวขึ้นเป็นคำอวดอ้างว่า ถึงแม้ฝ่ายชายก็มีมือ ๒ มือ และมีนิ้วมือข้างละ ๕ นิ้วเหมือนกัน บ่ใช่ว่าผู้ชายมีมือสี่ดังพระนารายณ์นั้นดาย กล่าวดังนี้แล้วก็ลงมือก่อ

ฝ่ายชายชาวเมืองหนองหารหลวงอวดอ้างว่า ตัวมีกำลังยิ่งกว่าฝ่ายหญิง ซ้ำก่อขัว (สะพาน) หินเพิ่มขึ้นอีกขัวหนึ่ง ยาว ๑๐๐ วา กว้าง ๕ วา ไปบรรจบตีนดอยแท่น แล้วก่อเป็นบันไดแก้วขึ้นไป ยังมีชายเฒ่าผู้หนึ่งอยู่ในหมู่ชายนั้น จึงพูดขึ้นว่า ให้ก่ออุโมงค์ให้แล้วทันดาวเพ็กขึ้นเสียก่อน เมื่อหินมีเหลือจึงก่อขัวและบันไดแก้วต่อไป เขาทั้งหลายก็มิได้เชื่อถ้อยฟังคำ จึงกล่าวแก่ผู้เฒ่านั้นว่า ทำไมจะไม่ทันยิ่งกว่าทันไปเสียอีก

เขาทั้งหลายกล่าวดังนั้นแล้วก็ลงมือก่ออุโมงค์นั้น ก่อรูปเตาขึ้นทั้ง ๔ ด้าน แต่ฝาไป่ทันได้ก่อ พอผ่านพุ่มปารมี ส่วนหินที่ขนเอาไปยังไป่ทันถึงนั้น ลางก้อนโตเท่าเสื่อกะลา (เสื่อลำแพน) ลางก้อนเท่าแถบ เจาะเป็นรูทุกก้อนไว้สำหรับหาบหิ้ว

ขณะนั้นฝ่ายหญิงเห็นฝ่ายชายจะก่อแล้วก่อน จึงแต่งกันไปเป็นพวกเป็นหมู่ออกไปพูดจาโลมเล้าเย้าหยอกพวกชายที่กำลังขนหินอยู่นั้นชายเหล่านั้นเห็นหญิงมากระทำมารยาดังนั้น ก็พากันวางหินกองไว้ ณ ที่นั้นแล้วแต่งกันขึ้นไปบนดอยที่ก่ออุโมงค์ ทำโคมจุดไฟขึ้นแขวนไว้ จึงกล่าวกันขึ้นว่า ดาวเพ็กขึ้นแล้วๆ แล้วพากันตามหญิงไป แม้ผู้ที่ก่ออยู่บนดอยนั้นรู้ก็ตามกันลงไปหมดสิ้น ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายซึ่งอยู่ ณ ที่นั้น จึงจ่มว่าแค้นใจแท้และที่ที่เขากองหินไว้นั้น คนทั้งหลายจึงเรียกชื่อว่า **"แค้นแท้"** มาจนกาลบันนี้ (ส่วนอุโมงค์บนดอยแท่นก็เลยไม่แล้ว เรียกว่าธาตุภูเพ็กมาเท่ากาลบัดนี้)*

---

* ธาตุภูเพ็กปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ห่างจากตัวเมืองสกลนครไปทางจังหวัดอุดรธานีประมาณ ๒๒ กม.

๑. พระมหากัสสปนำพระอุรังคธาตุมาพักไว้ดอยแท่น

ครั้นเสร็จการถวายพระเพลิงและแจกจ่ายพระบรมสารีริกธาตุเรียบร้อยแล้ว วันหนึ่งพอเวลาใกล้รุ่ง พระมหากัสสปเถรเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ นำเอาพระอุรังคธาตุมาแต่มัชฌิมประเทศมาถึงเมืองหนองหารหลวง แล้วได้นำขึ้นไปประดิษฐานไว้บนแท่นอุโมงค์ที่ยังไป่เสร็จนั้นก่อน จึงได้เข้าบิณฑบาตในเมืองหนองหารหลวงและเมืองหนองหารน้อย พญาสุวรรณภิงคาร และพญาคำแดง พร้อมด้วยชาวเมืองทั้งหลายพากันใส่บาตร แล้วได้จัดเครื่องสักการบูชา เป็นต้นว่า ดอกไม้ธูปเทียนให้พร้อมสรรพ์ พญาสุวรรณภิงคารเสด็จพาเหล่าบริวารตามพระอรหันต์ขึ้นไปบนเขานมัสการพระอุรังคธาตุและประทักษิณเป็นวาระ ๓ รอบ แล้วจึงได้โสรจสรงสุคันธรสพระอุรังคธาตุ ขณะนั้นพระองค์ทอดพระเนตรอุโมงค์นั้น เห็นยังไป่เสร็จ ทรงกริ้วแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ล่ามเวียกเกียกกาย จึงทูลถวายเหตุการณ์นั้นๆ ให้ทรงทราบ ทั้งกริ้วแก่พวกผู้หญิงทั้งหลายยิ่งขึ้น จึงตรัสว่าจะทรงกระทำโทษแก่หญิงทั้งหลาย

๒. พระมหากัสสปเทศนาโปรดพญาหนองหารหลวง

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถรเจ้าจึงรำพึงถึงวิรุทธปัญหาธรรม จึงได้นำมาเทศนาแก่พญาสุวรรณภิงคารว่า **"กึสุ อุณฺโห ชาโต อคฺคิ นา, กึสุ มณินา อติโรจติ อสริโรจรติ, อจิตฺตโก นรํ ขามิ"** ดูรามหาราช พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาวิรุทธปัญหาอันนี้ว่า **"อะไรร้อนยิ่งกว่าไฟ อะไรใสยิ่งกว่าแก้วมณี อะไรบ่มีแข้วรู้กัดคนกินได้ อะไรบ่มีตนตัวรู้เดินเที่ยวไปมาได้ นั้นเล่า มหาบพิตร"**

พญาสุวรรณภิงคารแก้ปัญหาของพระเถรเจ้าไม่ได้ จึงไปรับสั่งถามว่า ปัญหานี้ขอพระผู้เป็นเจ้าจงอธิบายให้โยมแจ้งด้วยเทอญ

พระมหากัสสปเถรเจ้า จึงอธิบายถวายเป็นข้อๆ ไปว่า "สิ่งที่ร้อนกว่าไฟนั้น ได้แก่ ราคะ ตัณหา สิ่งที่ใสกว่ายิ่งกว่าแก้วมณีนั้น ได้แก่ สติผู้มีปัญญา สิ่งที่บ่มีแข้วรู้กัดกินคนได้นั้น ได้แก่ ความชรา เฒ่าแก่ สิ่งที่บ่มีตัวตนรู้เดินไปมาได้นั้นได้แก่นามธรรมคือจิตใจ

ที่ว่า ราคะ ตัณหา ร้อนยิ่งกว่าไฟนั้น เพราะเมื่อมันเกิดขึ้นแล้วจะเอาน้ำมาดับสักเท่าใดก็ไม่สามารถจะดับได้ พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระขีณาสพเจ้าทั้งหลายประดุจดังอาตภาพทั้งหลายนี้ได้ตัดเสียแล้วยัง ราคะ ตัณหา ก็บัดนี้ผู้หญิงทั้งหลายเข้ามาคลุกคลีเย้าหยอกกับชายทั้งหลาย ผู้ชายบ่สังวรจิตใจของตนด้วยดี อุโมงค์จึงไม่แล้วด้วยเหตุนี้แล พญาสุวรรณภิงคารได้ทรงสดับยังปัญหา ก็ดับเสียได้ยังความกริ้วแก่คนทั้งหลาย พระเถรเจ้าจึงทูลต่อไปว่า อุโมงค์นี้ถึงแม้ก่อแล้วก็ไม่ได้ประดิษฐานยังพระอุรังคธาตุไว้ในที่นี้ เมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาสถิตแท่นนี้ก็จริง แต่พระพุทธองค์ทรงรับสั่งไว้ว่า **"ให้อาตมานำเอาพระอุรังคธาตุนี้ ไปประดิษฐานที่ภูกำพร้า"**

๓. พญาสุวรรณภิงคารทรงขอพระอุรังคธาตุ

ทันใดนั้น พญาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นโยมจะขอแบ่งพระอุรังคธาตุไว้ครึ่งหนึ่ง แล้วโยมจะก่ออุโมงค์นี้ให้แล้ว จะสถาปนาพระอุรังคธาตุไว้ในที่นี้ พระมหากัสสปเถรเจ้าจึงทูลห้ามว่า ขอมหาบพิตรอย่า

ได้ม้าง[๑] พระพุทธวจนะเลย ไม่เป็นสิริมงคลแก่บ้านเมืองดอก โบราณธรรมพระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์ตรัสไว้ว่า ท้าวพญามหากษัตริย์องค์ใดม้างพุทธวจนะ ด้วยทรงเข้าใจว่าเป็นการกุศลดังนี้เทวดาทั้งหลายพร้อมมเหศักดิ์อารักษ์ที่รักษาภูมิสถานบ้านเมือง และรักษาพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า เทียรย่อมติเตียนและโกรธมากนัก ไม่ให้มีความเจริญบ้านเมืองแท้จริงแล (พระเถระชักตัวอย่างมายืดยาวมาก)

๔. อัญเชิญพระอุรังคธาตุขึ้นสู่ปราสาทและห้ามผู้หญิงไปภูกำพร้า

พญาสุวรรณภิงคารทรงทราบว่าการม้างพระพุทธวจนะไม่ชอบด้วยพระพุทโธวาท จึงรับสั่งให้อำมาตย์แต่งเครื่องสักการคารวะ และให้คนทั้งหลายเอาหินยอดอุโมงค์ที่สร้างไม่เสร็จนั้น มาโสรสสรงอบรมเอาพระอุรังคธาตุ แล้วนำเอาพระอุรังคธาตุทั้งสิ้นที่หุ้มห่อและปกปิดด้วยผ้ากัมพลนั้น มาตั้งไว้ท่ามกลางปราสาท แล้วเลือกสรรเอาแต่บุคคลที่ดีให้นุ่งผ้าขาว สวมเสื้อขาว สำหรับหามพระอุรังคธาตุไปสู่ภูกำพร้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ แล้วทรงประกาศให้คนทั้งหลายทราบว่า **"ห้ามมิให้พูดถึงการแข่งขันพนันกันแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งดังแต่ก่อน ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะเอาตัวทำไทษอนึ่งห้ามมิให้เอาผู้หญิงไปสู่ภูกำพร้าแม้แต่คนเดียว หญิงเหล่านั้นย่อมกระทำให้เป็นอันตรายแก่การกุศล ถ้าผู้ใดเอาหญิงไปเราจะกระทำทัณฑกรรมแก่บุคคลนั้นเป็นเด็ดขาด"**

---

๑. ม้าง = รื้อ, ทำลาย, ฝ่าฝืน

๕. พวกผู้หญิงขอพระอุรังคธาตุ

ขณะนั้นฝ่ายหญิงทั้งหลายได้ทราบในคำประกาศก็พากันเข้าไปไหว้พระมหากัสสปเถรเจ้าว่า ผู้ข้าทั้งหลายนี้ได้พร้อมกันก่ออุโมงค์สำเร็จบริบูรณ์เรียบร้อยแล้ว ผู้ข้าทั้งหลายพร้อมกันเข้ามาไหว้พระผู้เป็นเจ้า ขอเอาพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าไปสถาปนาไว้ ณ ที่นั้น

๖. พระมหากัสสปให้พระอรหันต์กลับไปเอาพระอังคารมาให้พวกผู้หญิง

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเถรเจ้าจึงให้พระอรหนต์กลับคืนไปสู่ที่ถวายพระเพลิงนำเอาพระอังคารพระพุทธเจ้ามา ๓ ทะนานด้วยอิทธิฤทธิ์มอบให้แก่หญิงทั้งหลายนำไปฐาปนาไว้ที่นั้น สถานที่นั้นจึงได้ชื่อว่า **"ธาตุนารายณ์"** ตามคำหญิงทั้งหลาย กล่าวเมื่อแรกที่จะก่อนั้นว่า ใครจะมีกำลังเสมอพระนารายณ์นั้นเล่า ผู้ชายก็มีมือข้างละ ๕ นิ้วเหมือนกันนั้นแหละ อุโมงค์นี้คนเฒ่าคนแก่ทั้งหลายเรียกชื่อว่า **"อุโมงค์อิตถีมายา"** พญาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ม้างคำพระอรหันต์เลยให้เรียก **"พระธาตุนารายณ์"** ตามคำพระอรหันต์นั้นเทอญ ส่วนอุโมงค์ที่ผู้ชายทั้งหลายก่อไม่สำเร็จนั้นให้ชื่อว่า **"ภูเพ็กมุสา"** ตามเหตุอันนั้น

๗. พญาคำแดงเสด็จมาหนองหารหลวง

ครั้งนั้นพญาคำแดงเจ้าเมืองหนองหารน้อยได้ก่ออุโมงค์เป็นรูปพรหม ๔ หน้า ไว้ที่บัวหลวงแห่งหนึ่ง ที่บัวกุ่มน้อยแห่งหนึ่ง ที่ก่อไกลกันบ่มิได้ปรากฏ

ก็มี เมื่อพระองค์ทราบข่าวว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย ไม่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้ที่นั้น (หนองหารหลวง) และจะนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า พระองค์จึงได้นำเอาข้าวของเงินทองขึ้นบรรทุกบนหลังช้างหลังม้า แล้วพระองค์ก็เสด็จขึ้นช้างมงคล พาบริวารเสด็จมาสู่เมืองหนองหารหลวง

ชาวเมืองหนองหารหลวงเห็นดังนั้น ก็พากันตื่นเต้นเข้าใจว่า ข้าศึกยกเข้ามารบกวน จึงได้นำความเข้าไปกราบทูลพญาสุวรรณภิงคาร พระองค์จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ผู้ฉลาดออกไปตรวจตราดู ก็รู้ว่าพญาคำแดงพระอนุชาฝ่ายข้างมารดาของพระองค์นำเครื่องไทยทานเสด็จมา อำมาตย์จึงได้นำความเข้ามากราบทูล เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า พระอนุชาเสด็จมาก็ทรงยินดียิ่งนัก จึงตรัสสั่งให้อำมาตย์ผู้ใหญ่ออกไปต้อนรับเชิญเสด็จเข้ามาให้ทันเพลานั้น จะเสด็จไปสู่ภูกำพร้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย ในทันใดนั้นพญาคำแดงและอำมาตย์เสด็จมาถึง พญาสุวรรณภิงคารเสด็จออกไปต้อนรับและทรงปฏิสันถารด้วยกับพระอนุชา แล้วพญาทั้ง ๒ (และเสนาอำมาตย์) ก็เสด็จเข้าสู่ภูกำพร้า (พร้อมกัน)

๘. พญาทั้ง ๕ มาประชุมกันที่ภูกำพร้า

ครั้งนั้น พญาอินทปัฐนคร พญาจุลณีพรหมทัต พญานันทเสน เมื่อได้ทรงทราบว่า พระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย จะนำเอาพระอุรังคธาตุมาสถาปนาไว้ภูกำพร้า จึงตระเตรียมไพร่พลโยธาไว้ริมแม่น้ำ (ของ) เสมอปากเซ พญาสุวรรณภิงคาร พญาคำแดง ได้ทอดพระเนตรเครื่องศาสตราอาวุธยุทธภัณฑ์และไพร่พลโยธาของพญาทั้ง ๓ ก็บังเกิดความสงสัย ด้วยเหตุว่าพญาทั้ง ๒ พี่น้องมิได้ตระเตรียมไพร่พลโยธาและมิได้นำเอาศาสตราอาวุธยุทธภัณฑ์มาด้วย

๙. พระมหากัสสปแนะนำให้รู้จักกัน

ครั้งนั้นพระมหากัสสปเถรเจ้า จึงได้แกวดกดหมายด้วยเหตุ พระผู้เป็นเจ้ารู้ในน้ำพระทัยของพระราชา ทั้ง ๒ พระเถรเจ้ามีความยินดีที่จะมิให้น้ำพระทัยของพระราชาทั้งหลายกระด้างกระเดื่องต่อกัน มีความปรารถนาอยู่แต่จะให้พระราชาทั้ง ๕ มีน้ำพระทัยเบิกบานต่อกัน จึงได้ออกไปเชิญท้าวพญาทั้ง ๕ ให้เข้ามาสนทนาซึ่งกันและกัน ณ ท่ามกลางพระอรหันต์ทั้งหลาย แล้วพระเถรเจ้าจึงถวายพระพรตามปัญหาพญาธรรมว่า **"เขือไป ขามา ขามา เขือไป"** ดังนี้แล้วเอาปัญหาพญาธรรมผูกเข้ากับปัญหาธรรมเพื่อเล้าโลมน้ำพระทัยพญาทั้ง ๕ ว่า **"คจฺฉนฺติ นรคจฺฉนฺติโกเว นรโกเว เญยฺยา นรเญยฺยา สากนฺติ นรสากนฺติ โจรํ นรโจรํ เถโน นรเถโน นฺรา นฺเร นฺเร"** ดังนี้

พระมหากัสสปเถรเจ้ากระทำให้พญาทั้ง ๕ เข้าใกล้กัน และได้ให้วิสาสะคุ้นเคยชอบพอในพระอัธยาศัยของกันและกันฉะนี้แล้ว จึงมองเห็นในอนาคตว่าพญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดง จักจุติไปเกิดในเมืองอินทปัฐนครร่วมพระชนกชนนีเดียวกัน จึงได้นำเอาปัญหาพญาธรรมเข้ามาแทรกแซงว่า **"เขือไป"** เพื่อเหตุนี้

บทว่า **"ขามา"** ได้แก่ พญาจุลณีพรหมทัต พญาอินทปัฐนคร ทั้ง ๒ จักจุติมาเกิดในเมืองจุลณีพรหมทัต ร่วมพระชนกชนนีเดียวกัน

บทว่า **"ขาไป"** นั้นได้แก่ พญาศรีโคตบูร จักได้จุติไปเกิดเป็นพญาสุริยวงศาในเมืองสาเกต (ร้อยเอ็ด) พญานันทเสนผู้เป็นพระอนุชาจักได้เสวยราชสมบัติแทน ๑๓ ปี จึงจะได้เสด็จมาสู่ภูกำพร้า แล้วจุติไปเกิดในครรภ์แห่งนางศรีรัตนเทวี พระราชเทวีของพญาสุริยวงศา

บทว่า **"เขือมา"** นั้น ได้แก่ นางศรีรัตนเทวี จะได้จุติมาเกิดในวงพญานันทเสน พญาสุริยวงศาจะได้จุติมาเกิดเป็นโอรสพญามรุกขนคร ได้พระนางศรีรัตนเทวีเป็นราชเทวี

อนึ่ง พระเถรเจ้ามองเห็นว่าท้าวพญาทั้งหลายจักได้เป็นพญาธรรมค้ำชูพระพุทธศาสนาในเมืองศรีสัตตนาคที่ดอยนันทกังฮีและเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค ด้วยเหตุอดีตชาติที่ได้ผลัดเปลี่ยนเป็นพญาศรีโคตบูรเป็นต้น พระมหากัสสปเถรเจ้ารู้แจ้งดังนี้ จึงได้นำเอาปัญหาพญาธรรมมาเปรียบเทียบด้วยพญาธรรมทั้ง ๕ ว่า **"เขือไป ขามา ขาไป เขือมา"** ดังนี้ ผู้มีปัญญาเป็นบุรุษอาชาไนยหากจะรู้แจ้งต่อไปในภายหน้าพุ้นชะแล

๑๐. อธิบายปัญหาธรรม

อรรถกาต่อไปเป็นปัจจุบันชาติเห็นเฉพาะหน้า บทว่า **"คจฺฉนฺติ นรคจฺฉนฺติ"** นั้น ได้แก่ผู้ประเสริฐต่อผู้ประเสริฐเดินทางมาพบกันเข้าซ้ำประเสริฐยิ่งกว่าเก่า บทนี้พระเถรเจ้ามองเห็นในท้าวพญาทั้ง ๕ ได้สร้างบุญสมภารมาแล้วแสนมหากัลป์ ซ้ำได้มาพบกันยิ่งซ้ำประเสริฐยิ่งๆ ขึ้นไปกว่าแต่ก่อน

บทว่า **"โกเว นรโกเว"** นั้น แปลว่า ผู้ฉลาดต่อผู้ฉลาดเดินทางมาพบกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำฉลาดรู้ดีงามกว่าแต่ก่อนฯ บทว่า **"เณยฺยา นรเณยฺยา"** นั้น แปลว่า ผู้รู้ต่อผู้รู้เดินทางมาพบกันเข้าก็ยิ่งรู้หลักนักปราชญ์เพิ่มเติมขึ้นไปยิ่งกว่าแต่ก่อนฯ บทว่า **"สากนฺติ นสากนฺติ"** นั้น แปลว่า ผู้รักกันต่อผู้รักกันเดินทางมาพบกันเข้าก็ยิ่งซ้ำรักกันกว่าแต่ก่อนฯ อธิบายคาถาบทนี้ว่าต่างคนต่างเป็นท้าวพญา มีบุญสมภารเกิดแต่ธรรมชาติ ว่าเป็น

ผู้ฉลาดรู้หลักรักตน กลัวแต่สังขารทุกขภัย มีน้ำพระทัยเป็นมงคลและรักใคร่ในแก้วทั้ง ๓ ประการ เพื่อเป็นที่ไต่ตามเข้าไปสู่พระนิพพาน ไม่มีพระทัยคดเคี้ยวด้วยการสงคราม

บทว่า **"โจรํ นรโจรํ"** นั้น แปลว่า ผู้เป็นโจรต่อผู้เป็นโจรเดินทางมาพบกันเข้ายิ่งซ้ำชวนกันประพฤติเป็นโจร เที่ยวฆ่าฟันแย่งชิงยิ่งขึ้นกว่าแต่เก่าฯ บทว่า **"เถโน นรเถโน"** นั้น แปลว่า ผู้ชำนาญในการลักขโมยเดินทางมาพบกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำชวนกันไปลักขโมยยิ่งกว่าแต่ก่อนฯ บทว่า **"นรา นุเร นุเร"** นั้น แปลว่า คนทั้งหลายผู้เป็นสัปบุรุษมีความเพียรเดินทางมาพบกันเข้า ก็ยิ่งซ้ำชวนกันกระทำความเพียรยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนฯ อธิบายว่าพญาทั้ง ๓ ที่มาสู่ที่นี้ ถึงแม้จะมีเครื่องศาสตราอาวุธกระทำยุทธสงครามมาด้วยก็จริง ก็หาใช่พญาทั้ง ๓ จะมีพระราชประสงค์เช่นนั้นเลย แต่พญาทั้ง ๓ นี้หากเป็นสัปบุรุษผู้มีความเพียรเสมอกัน

พระราชาทั้ง ๓ ทรงทราบข่าวสาส์นว่าพระอรหันต์ ๕๐๐ จะนำพระอุรังคธาตุมาประดิษฐาน ที่นี้ พระองค์แสวงหายังพระนิพพานเสมอด้วยพระราชาทั้ง ๒ พี่น้องฉันเดียวกัน พระเถรเจ้ารู้แจ้งในพระวิสัยที่พระศาสดาทรงพยากรณ์ไว้นั้นว่า **"กปฺปณคิริ"** แปลว่า ดอยกำพร้าเข็ญใจ เพราะอาศัยพญาศรีโคตบูรเมื่อชาติหนหลังให้เป็นเหตุ กิร ดังได้ยินมาว่าพญาได้นำเอาลูกนก ไข่เต่า และไข่ตะกวด (แลน) มากินและขายเลี้ยงชีวิต ครั้นเกิดมาจึงได้เป็นคนเข็ญใจ หาบิดามารดาบุตรภรรยาและเสนาอำมาตย์เป็นที่พึงใจก็ไม่ได้ พระองค์จักได้เป็นผู้ฐาปนาพระอุรังคธาตุไว้ในดอยอันนี้ เหตุนั้น ดอยอันนี้จึงได้ชื่อว่า **"ดอยกำพร้าเข็ญใจ"** เพื่อเหตุนั้นแล

อนึ่ง พระพุทธองค์สั่งให้เอาพระอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ เป็นภาษาบาลีว่า **"กปฺปณคิริสฺมึ อุรงฺคธาตุ"** ตามที่พระพุทธองค์ตรัสว่า พญาศรีโคตบูรเสมอด้วยหัวอกพญาเป็นพุทธังกูรเชื้อหน่อพุทธวงศา ส่วนท้าวพญาทั้ง ๕ ที่มาก็เป็นเชื้อพระหน่อพระอรหันต์ และพญาธรรมสืบพระพุทธศาสนา พระมหากัสสปเถรเจ้ามองเห็นเหตุดังนี้ จึงเทศนาให้พญาทั้ง ๕ ทรงทราบแต่เพียงเล็กน้อย

๑๑. พญาทั้ง ๕ หายระแวงกัน

ครั้งนั้น พญาทั้ง ๕ มีพญาสุวรรณภิงคารเป็นประธาน ได้ทรงสดับธรรมเทศนาที่พระเถรเจ้าอธิบายในคาถานั้นๆ แล้ว มีพระทัยชุ่มชื่นยินดีและเสน่หาซึ่งกันและกัน สนทนาปราศรัยซึ่งกันและกันด้วยฉันท์มิตรจิตไมตรี มีเอกจิตฉันทะในการกุศล จึงตกลงกันว่าให้บริวารแห่งตนๆ ไปขนเอาหินอันเหลือในเมืองหนองหารหลวงมาก่อเป็นอุโมงค์ประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้เทอญ ดังนี้

พระมหากัสสปเถรเจ้าและอรหันต์ทั้งหลาย จึงทูลว่าหินฝูงนั้นได้ก่อแล้วแต่ก่อนแล้วเลิกร้างเสีย ไม่เป็นมงคล ให้ปั้นดินดิบก่อเป็นอุโมงค์แล้วเอาไฟเผาเอาเทอญ ไม่ยิ่งหย่อนแก่พระพุทธศาสนาต่อไปภายหน้าเลย

๑๒. ให้พลโยธาปั้นดินดิบแล้วก่ออุโมงค์

ครั้นพญาทั้ง ๕ ได้สดับคำพระอรหันต์ดังนั้นแล้ว จึงตกลงสั่งให้คนทั้งหลายปั้นดินดิบ แม่พิมพ์ดินนั้นเอาฝ่ามือพระมหากัสสปเป็นแบบกว้างยาว เมื่อคนทั้งหลายปั้นดินดิบได้พอแล้ว พญาสุวรรณภิงคารเริ่มขุดหลุม

ด้วยพระองค์ก่อน ต่อจากนั้นพญาจุลณีพรหมทัต พญาอินทปัฐนคร พญาคำแดง พญานันทเสน จึงขุดเป็นลำดับต่อไป (ตามอาวุโส) เมื่อท้าวพญาทั้ง ๕ เริ่มขุดเสร็จแล้ว เสนาอำมาตย์และอาณาประชาราษฎรทั้งหลายจึงได้ขุดต่อไป หลุมรากนั้นลึก ๒ ศอก กว้าง ๒ วา ของพระมหากัสสปเถรเจ้าเท่ากันทั้ง ๔ ด้าน

๑๓. แบ่งหน้าที่กันก่ออุโมงค์

เมื่อขุดเสร็จแล้ว ก็เริ่มลงมือก่ออุโมงค์องค์ละด้าน ก่อนจะทรงก่อนั้นพระมหากัสสปเถรเจ้าสั่งให้เอาไหน้ำใหม่มาตั้งไว้ด้านละลูก จารึกคาถามงคลโลกใส่ลงไว้ในไหทุกลูก แล้วสวดราหุลปริตตสูตร ให้พญาสุวรรณภิงคารเป็นประธาน ทรงตักน้ำในไหนั้นประพรมอุโมงค์ให้ตลอดทั้ง ๔ ด้านโดยประทักษิณเวียน ๓ รอบ

พญาจุลณีพรหมทัตทรงตักเอาน้ำในไหประพรมด้านตะวันออก แล้วจึงก่อขึ้นในด้านนั้น พญาอินทปัฐนครทรงตักเอาน้ำในไหประพรมด้านใต้แล้วจึงก่อขึ้นในด้านนั้น พญาคำแดงทรงตักเอาน้ำในไหประพรมด้านตะวันตก แล้วยังก่อขึ้นในด้านนั้น พญานันทเสนทรงตักเอาน้ำประพรมด้านเหนือ แล้วจึงก่อขึ้นในด้านนั้น เมื่อก่อด้านใดก็ให้เอาน้ำในไหประพรมด้านนั้นจึงให้ก่อขึ้นไป

ท้าวพญาทั้ง ๔ พร้อมกันก่ออุโมงค์เป็นรูปเตาขึ้นไป ๔ เหลี่ยม สูงได้วาหนึ่งแล้วละไว้ ต่อแต่นี้ไปพญาสุวรรณภิงคารทรงก่อเป็นรูปฝาละมีตลอดขึ้นไปจนถึงที่สุดยอดได้วาหนึ่งของพระมหากัสสปเถรเจ้า วัดแต่ฐานขึ้นไปถึงยอดสุด ได้ ๒ วา วาของพระมหากัสสปแล้วทำประตูเตา

ฮางไว้ทั้ง ๔ ด้าน จึงให้เอาไม้จวง ไม้จันทน์ ไม้กระลำพัก ไม้คันธรส ไม้ชมพู ไม้นิโครธ และไม้รัง มาทำเป็นฟืนเผา ๓ วัน ๓ คืน สุกดีแล้วให้ขนเอาหินหมากคอมกลางโคกที่เป็นมงคลมากลบลงในหลุมนั้น

๑๔. พญาทั้ง ๕ ทรงบริจาคทรัพย์เป็นพุทธบูชา

พญาจุลณีพรหมทัตทรงบริจาคทรัพย์สิ่งของรองบูชาไว้ ภายใต้ด้านตะวันออกที่พระองค์ทรงก่อนั้นดังนี้ เงิน ๕,๕๕๐ แน่นๆ หนึ่งมีกำหนด (หนัก) ๔ ฮ้อย ทองคำ ๕๕๐ แน่นๆ หนึ่ง หนัก ๓ ฮ้อย ฆ้อง ๑๙ กำ ๙ ลูก ๑๗ กำ ๗ ลูก

พญาอินทปัฐนคร ทรงบริจาคทรัพย์บูชาไว้เงิน ๙,๙๙๙,๙๐๐ ปลอกทองคำมี ๓๓,๓๓๐ ทรงหล่อเป็นรูปเรือรองไว้ภายใต้ด้านใต้ที่พระองค์ก่อนั้น

พญาคำแดง ทรงก่อด้านตะวันตก และทรงบริจาคทรัพย์บูชาเป็นต้นว่า กระโถนทองคำลูกหนึ่งหนัก ๖ หมื่น แล้วเอาแหวนใส่ในกระโถนนั้นให้เต็ม เงิน ๓๐๐,๐๐๐ มงกุฎ แก้วมรกตคู่หนึ่ง ปิ่นทองคำคู่หนึ่ง พานทองคำ ๗,๐๐๐ ลูก แล้วเอาหินมุกมาทำเป็นหีบใส่ข้าวของนั้นๆ ไว้ จึงเอาลงไปรองไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ทรงก่อ

พญานันทเสน ทรงก่อด้านเหนือ ทรงบริจาควัตถุข้าวของเป็นพุทธบูชาเป็นต้นว่า ขันทองคำลูกหนึ่งหนัก ๗,๐๐๐ (เจ็ดพัน = เจ็ดชั่ง) แล้วเอาแหวนทองคำบรรจุลงในขันนั้นให้เต็มบริบูรณ์ขันเงินลูกหนึ่งหนัก ๙,๐๐๐

(มาตราชั่งพื้นเมือง ๔ สลึง = ๑ บาท, ๔ บาท = ๑ ตำลึง, ๑๐ บาท = ๑ ฮ้อย, ๘ ฮ้อย = พัน = ชั่ง, ๑๐ พันคือชั่ง = ๑ หมื่น, ๑๐ หมื่น = ๑ แสนน้ำหนัก เดี๋ยวนี้ ๑ หมื่น = ๑๒ กิโลกรัม) เทพรัตน์

(๙ ชั่ง) เอาปิ่นทองคำบรรจุลงในนั้นให้เต็มบริบูรณ์ ไต[๑] เงิน ๒ ลูก หนัก ๑๙,๐๐๐ (หนึ่งหมื่นเก้าชั่ง) เอาม้าวบรรจุลงในไตเงินทั้ง ๒ ลูกๆ ละ ๕๐ คู่ๆ หนึ่งหนัก ๒๐ เงิน ๙๐,๐๐๐ บรรจุลงในฆ้อง ๑๗ กำ ๗ ลูก ๑๕ กำ ๕ ลูก ๑๓ กำ ๑ ลูก บูชารองไว้ภายใต้ด้านที่พระองค์ทรงก่อ

พญาสุวรรณภิงคาร ทรงบริจาควัตถุข้าวของเป็นพุทธบูชา เป็นต้นว่า มงกุฎทองคำคู่หนึ่งหนักมงกุฎละ ๓๐,๐๐๐ สังวาลย์ทองคำคู่หนึ่ง หนักสังวาลย์ละ ๓๐,๐๐๐ กระโถนทองคำลูกหนึ่งหนัก ๙๐,๐๐๐ แล้วเอาแหวนทองคำใส่ลงในกระโถนให้เต็ม โอทองคำ ๙ ลูกๆ หนึ่งหนัก ๒,๐๐๐ (สองชั่ง) โอเงิน ๙ ลูกๆ ละ ๕,๐๐๐ (ห้าชั่ง) โอนาก ๗ ลูก หนักลูกละ ๕,๐๐๐ (ห้าชั่ง) รองไว้ภายใต้อุโมงค์ท่ามกลางของท้าวพญาทั้งหลาย

๑๕. บรรจุพระอุรังคธาตุ

ครั้นแล้ว พระมหากัสสปพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย และท้าวพญาทั้ง ๕ จึงได้นำเอาพระอุรังคธาตุเข้าไปฐาปนาไว้ในอุโมงค์นั้น แล้วจึงปิดประตูไว้ทั้ง ๔ ด้าน

๑๖. พระอุรังคธาตุกระทำปาฏิหาริย์

ขณะนั้น พระอุรังคธาตุที่หุ้มห่อไว้ด้วยผ้ากัมพล ก็กระทำปาฏิหาริย์เสด็จออกมาประดิษฐานอยู่บนฝ่ามือก้ำขวาของพระมหากัสสปพระอรหันต์พร้อมด้วยพญาทั้ง ๕ กับทั้งเสนาอำมาตย์ประชาราษฎทั้งหลาย เห็นอัศจรรย์ดังนั้น ก็เปล่งออกยังเสียงสาธุการขึ้นพร้อมกันดังกึกก้องอึงคะนึงทั่วไป

---

๑. ไต = ภาชนะหรือถาด

ครั้งนั้น พระมหากัสสปเจ้า หวนรำลึกถึงพระพุทธดำรัสตรัสสั่งไว้ว่า ให้เอาอุรังคธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า พระพุทธองค์มิได้ทรงสั่งให้สถาปนาไว้ พระเถรเจ้ารู้แจ้งแล้วแสร้งกล่าวว่าชะรอยพระพุทธวิสัยจักทรงมองเห็นว่า จักมีบุคคลทั้งหลายที่เป็นเชื้อหน่อพุทธวงศาและเชื้อเนื้อหน่อพระอรหันตา จักเกิดมีมาในกาลภายหน้านั้น จักได้มาบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อไป บัดนี้เราทั้งหลายอย่าได้สถาปนาไว้ตามพระพุทธวจนะนั้นเลย

ทันใดนั้น พระอุรังคธาตุก็กระทำปาฏิหาริย์ เสด็จกลับเข้าไปประดิษฐานในอุโมงค์ ผ้ากัมพลก็คลี่คลายขยายออกรองรับเอาพระอุรัง-คธาตุ ประดิษฐานไว้ดังเก่า

พญาสุวรณภิงคาร ทอดพระเนตรเห็นเป็นอัศจรรย์ดังนั้น ก็ทรงระลึกถึงถ้อยคำของพระมหากัสสปเจ้าไว้แต่ก่อน พระองค์ก็ทรงสะดุ้งพระทัยยิ่งนัก

๑๗. สร้างบานประตูปิด และฝังเสาศิลา[๑]

ต่อมาท้าวพญาทั้ง ๕ จึงพร้อมกันให้สร้างบานประตูอุโมงค์ด้วยไม้ประดู่ใส่ดาลปิดไว้ แล้วทรงแต่งให้คนทั้งหลายไปนำเอาหินจากเมืองกุสินารายณ์มาก้อนหนึ่ง ทำเป็นรูปอัสสมุขีไว้ที่กก ฝังไว้ทิศตะวันออกมุมเหนือ เพื่อหมายเมืองมงคลในชมพูทวีป แล้วให้ไปเอามาแต่เมืองพาราณสีก้อนหนึ่ง ทำเป็นรูปอัสสมุขีไว้ที่กก ฝังไว้ทิศตะวันออก มุมใต้หมายเมืองมงคลแล้ว ให้ไปนำเอาหินมาแต่เมืองลังกาก้อนหนึ่งฝังไว้ทิศตะวันตกมุมใต้ เอามาแต่เมืองตักกสิลาก้อนหนึ่ง ฝังไว้ด้านตะวันตกมุมเหนือ

---

๑. เสาศิลาทั้ง ๔ ด้าน ยังมีอยู่ตามมุมกำแพงชั้นสอง

ครั้นแล้วจึงได้สร้างรูปม้าอาชาไนยไว้ หมายด้านเหนือว่า พระอุรังคธาตุ พระพุทธเจ้าได้เสด็จออกมากระทำปาฎิหาริย์ รู้ในพระพุทธวจนะทรงพยากรณ์ไว้ในศาสนานครนิทาน อยู่ทิศเหนือเจือไปทิศใต้ ให้เอาหางม้าอาชาไนยหันไปทางเหนือ[๑] เพื่อเหตุนั้นแล อนึ่ง พญาสุวรรณภิงคารพระองค์ได้ทราบในที่พระศาสดาตรัสเทศนาในนิทานจึงให้สร้างไว้

พระมหากัสสปเถรเจ้า ให้สร้างรูปม้าพลาหกไว้ตัวหนึ่ง ผินหางมาทางเหนือ[๒] เรียงอยู่กับม้าอาชาไนยนั้น หมายความว่าพญาศรีโคตบูรจักได้สถาปนาพระอุรังคธาตุไว้ตลอด ๕,๐๐๐ พระวรรษา[๓] เกิดก้ำฝ่ายใต้แล้วขึ้นไปทางเหนือ เป็นประดุจดังม้าพลาหกนี้แล ม้าอาชาไนยและม้าพลาหกนี้ พระอรหันต์ทั้ง ๕ รู้แจ้งในบุพเพนิวาสญาณและปรสัญญิตญาณจึงได้ประพันธ์เข้าไว้ในนิทานอันนี้ นักปราชญ์ทั้งหลายดูแล้ว ให้พิจารณาดูในปรมัตถธรรมนั้นเทอญ

---

๑. ตำนานพระธาตุพนมเล่มสังเขปซึ่งพิมพ์มาหลายครั้งแล้วว่า ม้าทั้ง ๒ ตัวนี้ ผินหน้ามาทางเหนือ ต่อมาม้าศิลาทั้ง ๒ นี้ ตั้งเรียงหน้าวิหารใหญ่ผินหน้าสู่ทิศตะวันออกจะย้ายคราวใดไม่ทราบ พ.ศ. ๒๔๙๓ บูรณะพระวิหารทางวัดย้ายไว้ริมบันไดเหนือพระวิหารหอพระแก้ว

๒. ตำนานพระธาตุพนมเล่มสังเขปซึ่งพิมพ์มาหลายครั้งแล้วว่า ม้าทั้ง ๒ ตัวนี้ ผินหน้ามาทางเหนือ ต่อมาม้าศิลาทั้ง ๒ นี้ ตั้งเรียงหน้าวิหารใหญ่ผินหน้าสู่ทิศตะวันออกจะย้ายคราวใดไม่ทราบ พ.ศ. ๒๔๙๓ บูรณะพระวิหารทางวัดย้ายไว้ริมบันไดเหนือพระวิหารหอพระแก้ว

๓. หมายความว่าจะได้ปฏิสังขรณ์ใหญ่ในสมัยมาเกิดเป็น พญาสุมิตธรรมวงศามรุกขนคร

๑๘. พญาทั้ง ๕ เวนสิ่งบูชาและปรารถนา

ครั้งนั้น ท้าวพญาทั้งหลายจึงพร้อมกันอธิษฐาน เวนข้าวของเงินทอง พร้อมด้วยเครื่องอุปโภคทั้งสิ้น ที่ประดิษฐานสักการบูชารองไว้ภายใต้อุโมงค์นั้น ด้วยคำว่า **"ข้าวของทั้งหลายฝูงนี้ จงเป็นพุทธสันตกะ ตราบต่อเท่า ๕,๐๐๐ พระวรรษานั้นเทอญ"** ดังนี้

ขณะนั้น พญาสุวรรณภิงคารและพญาคำแดงทั้ง ๒ พระองค์ พี่น้อง ทรงปรารถนาว่า **"ขอให้ข้าได้บวชในพระพุทธศาสนาสำเร็จเป็นอรหันตาทั้ง ๒ พี่น้อง ขอให้ข้าทั้ง ๒ พี่น้องนี้จงอย่าได้พลัดพรากจากกันไปได้เทอญ"** ดังนี้ เมื่อพญาจุลณีพรหมทัต พญาอินทปัฐนครได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงพระสรวลและเย้าหยอกว่า **"เมื่อทรงก่ออุโมงค์นั้น พญาเจ้าพี่น้องและข้าทั้งหลายก็ยังพร้อมกันก่อและยังหาได้ปรารถนาเอาสิ่งใดไม่ เหตุใดพระองค์ทั้ง ๒ จึงบ่ชักชวนข้อยทั้งหลายนี้จา"** พญาสุวรรณภิงคารจึงทูลว่า "ความปรารถนานี้มีต่างๆ กันดาย หม่อมข้อยพี่น้องบ่ได้ชักชวน เพื่อเหตุนั้น แลคำบูราณท่านว่า **ปลูกเรือนให้ตามใจผู้อยู่** เมื่อรักจะเทียวทางเดียวกัน ก็จงปรารถนาตามกันนั้นเทอญ"

ขณะนั้น พญาจุลณีพรหมทัตและพญาอินทปัฐนคร จึงพร้อมกันทรงปรารถนาว่า ให้ได้ไปเกิดร่วมพระชนกชนนีเดียวกัน และให้ได้บวชในพระพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระอรหันต์ประดุจดังพญาเจ้าพี่น้องทั้ง ๒ องค์นั้นเทอญ พญานันทเสนทรงปรารถนาว่า "ผู้ข้าได้ก่ออุโมงค์ด้านหนึ่ง เป็นส่วนของผู้ข้า ขอให้ได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์ถ้วน ๕ นั้นเทอญ"

๑๙. พระอรหันต์ ๕๐๐ อนุโมทนาแล้วกลับ

ครั้งนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเจ้าเป็นประธาน จึงพร้อมกันอนุโมทนาในการปรารถนาของพระราชาทั้ง ๕ นั้นว่า ขอให้ความปรารถนานั้นๆ ของมหาราชเจ้าทั้งมวลจงสำเร็จบริบวรณ์ตามพระราชประสงค์ทุกประการเทอญ แล้วพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ องค์ก็กระทำเวียนวัฏประทักษิณสิ้นวาระ ๓ รอบ ครบ ๓ ทีแล้วก็พากันเสด็จกลับไปสู่เมืองราชคฤห์โดยทางอากาศ เพื่อจักได้กระทำปฐมสังคายนา

๒๐. พญาทั้ง ๕ ประชุมอำลากัน

ครั้งนั้น ท้าวพญาทั้งหลาย พร้อมด้วยพระอนุชาและพระราชบุตรมาสโมสรสันนิบาตกันในที่อันหนึ่งอันเดียว เพื่อจะได้ทูลลาซึ่งกันและกันครั้งนั้น พญานันทเสนจึงตรัสปรารภถึงพญาสาเกตนคร[๑] และพญากุลุนทนคร[๒]ว่า เหตุใดพระราชาทั้ง ๒ นั้น จึงมิได้เสด็จมาก่ออุโมงค์กับด้วยพวกเราทั้งหลายจา พญาคำแดงจึงทูลว่า พระอรหันต์ได้นำอุรังคธาตุพระพุทธเจ้ามาทางนั้น ท่านนำมาทางเมืองหนองหารหลวง ผู้ข้ารู้ข่าวจากพระอรหันต์ที่เข้าไปบิณฑบาตในเมืองหนองหารน้อย ผู้ข้าจึงได้รีบลัดตัดมาเกือบซ้ำไม่ทัน

---

๑. สาเกต เมืองร้อยเอ็ด
๒. กุลุนทนคร อโยธยาหรือทวาราวดี

พญาสุวรรณภิงคารจึงตรัสว่า พญาจุลณีพรหมทัตอยู่ฟากแม่น้ำโน้น[๑] พญาอินทปัฐนคร[๒] ก็อยู่ไกลนัก ก็ยังทราบข่าวและเสด็จมาทันพระอรหันต์ทั้งหลายก่ออุโมงค์ บุคคลทั้งหลายเกิดมาในโลกนี้ได้บำเพ็ญบุญสมภารกตาธิการแต่ชาติก่อนไว้มาก จึงได้มาพบสิ่งที่ประเสริฐยิ่งกว่าประเสริฐ เมื่อพระพุทธเจ้ายังไป่ได้เข้าสู่นิพพานครั้งนั้น พระองค์ได้เสด็จมาชุมรอยพระบาทไว้ที่ริมหนองหารหลวง ทรงเทศนาแก่ผู้ข้าว่า

กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ **กิจฺฉํ มจฺจานชีวิตํ**
กิจฺฉํ ธมฺมสฺสวนํ **กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท** ดังนี้

อธิบายว่า บุคคลทั้งหลายที่เกิดมาในวัฏสงสารนี้ จักได้เป็นมนุษย์ก็ยากนัก อนึ่งจักให้มีชีวิตและเลี้ยงชีวิตโดยชอบก็ยากนัก อนึ่งจักได้ฟังพระสัทธรรมเทศนาและรู้ในธรรมนั้นยากนัก อนึ่งจักได้พบพระพุทธศาสนานี้ก็ยากนัก ด้วยเหตุว่าอุปนิสัยแต่หนหลังมิได้มี

บัดนี้ เราเจ้าข้อยทั้งหลาย ได้มาพบพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ และได้พร้อมกันก่ออุโมงค์ประดิษฐานพระอุรังคธาตุพระศาสดาครั้งนี้ เราเจ้าข้อยพี่น้อง ก็จะได้พ้นจากทุกข์ในวนวัฏสงสาร จักได้ถึงซึ่งความสุขคือพระนิพพานในภายหน้านั้นบ่สงสัยชะแล

---

๑. อยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง นักประวัติศาสตร์ว่า แคว้นสิบสองจุไทย
๒. แคว้นกัมพูชา เขมร

๒๑. พญาทั้ง ๔ บริจาคทรัพย์บูชากรรม

พญาทั้ง ๔ ได้ทรงสดับพระคาถาที่พญาสุวรรณภิงคารทรงแสดง ก็มีพระทัยชุ่มชื่นยินดีประดุจดังบุคคลนำเอาน้ำอมฤตมาโสรจสรงลงฉะนั้น พญาจุลณีพรหมทัตทรงนำทองคำ ๕๐๐ แน่น[๑] หนักแน่ละ ๓๐๐ (๓ ฮ้อย) พญาอินทปัฐนครทรงนำเงินแป ๓๐๐,๐๐๐ (๓ แสน) พญานันทเสนทรงนำเอาพาน ๓ ใบ หนักลูกละ ๓๐,๐๐๐ (๓ หมื่น) ท้าวพญาทั้ง ๔ ก็น้อมนำเอายังเครื่องบรรณาการทั้งหลายเหล่านี้เพื่อถวายบูชาพระคาถาที่พญาสุวรรณภิงคารนำมาแสดงนั้น องค์ละบาทพระคาถา

ขณะนั้น พญาสุวรรณภิงคาร ทรงจูงพระหัตถ์พระยาทั้ง ๔ เข้ามาหากันแล้วก็ทูลลาซึ่งกันและกัน เสด็จจากภูกำพร้ากลับคืนสู่พระนครแห่งตนๆ กล่าวตอนพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ องค์ มีพระมหากัสสปเป็นประธาน พร้อมด้วยพญาทั้ง ๕ เสด็จมาประชุมกันก่ออุโมงค์ประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้ที่ภูกำพร้า **นิฏฐิตํ** ก็สำเร็จเสร็จบริบวรณ์สมควรเท่านี้แล

---

๑. เงินแน่นเข้าใจว่าเงินแท่งหรือลิ่ม, เงินแป รูปแบนๆ เข้าใจว่าเงินเหรียญ (เทพรัตน์)

กัณฑ์ที่ ๔ เทพเจ้าสโมสร
พระอินทร์นำบริวารลงมาบูชา

เมื่อพญาทั้ง ๕ เสด็จจากกันไปแล้ว พญาอินทาธิราชพร้อมด้วยวิสสุกรรมเทวบุตร ก็เสด็จลงมากระทำสักการบูชาพระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้า วิสสุกรรรมเทวบุตรจึงหันมายังเทวบุตรเทวดาทั้งหลาย ที่มีชื่อบัญญัติตามสกุลวงศา และเทวดาที่มีชื่อมิได้ปรากฏให้มาประชุมกัน และสั่งให้ถือเครื่องสักการบูชาและอุปัฏฐากพร้อมกันสิ้น ส่วนจตุรังคเทวบุตรทั้ง ๔ มีบริวาร ๑,๐๐๐ ตน ให้เป่าหอยสังข์นำหน้า

ถัดนั้นเทวดาทั้งหลายเป็นต้นว่าถือธง ๑,๐๐๐ ตน ถือดอกสังกา ๑,๐๐๐ ตน ถือดอกโกมุท ๑,๐๐๐ ตน ถือทานตะวัน ๔๐ ตน ถือเศวตฉัตร ๔๐ ตน ถือพัดโบก ๔๐ ตน ถือจามร ๔๐ ตน เทวดาทั้งหลายนี้ เมื่อเสด็จมาภูกำพร้าแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพญาอินทร์ฯ จึงให้บุปผาเทวบุตรนำไปบูชาอุโมงค์อุรังคธาตุทุกๆ ด้าน

ส่วนเทวดาทั้งหลายอีกพวกหนึ่ง ถือประทีปทองคำ ๔๐๐ ตน ถือพานเงินรองเทียนทองคำ ๔,๐๐๐ ตน ถือพานหมากรองเทียนทองคำ ๔๐๐ ตน ถือพานทองคำรองเทียนคำ ๔๐๐ ตน ถือพานทองคำรองธูป ๔๐๐ ตน ถือพานข้าวตอกทองคำ ๔๐๐ ตน ถือโคมไฟ ๔๐๐ ตน เครื่องทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อเทวดาแห่ห้อมมาถึงภูกำพร้าแล้วก็นำไปถวายพระอินทร์ฯ ตรัสสั่งให้อัคคิหุตเทวบุตร นำไปตั้งเรียงบูชาให้เสมอกันทุกๆ ด้าน

ส่วนอัสสวลาหกเทวบุตร มีบริวาร ๑,๐๐๐ ตน ถือหางนกยูงทอง นรคันธรรพ์เทวบุตรมีบริวาร ๑,๐๐๐ ตน ถือเครื่องประโคม ปัญจสิกข-เทวบุตรมีบริวาร ๑,๐๐๐ คน ถือพิณทองคำ อังกุรเทวบุตร มีบริวาร ๑,๐๐๐ ตน ถือติบ สุมิตติเทวบุตรถือน้ำเต้าแก้วมณีฝาทองคำประดับเพชร สุวรเทวบุตรถือพานทองคำรองอูบเมี่ยงแก้วบริวารอากาศ จารินีเทวบุตร ถือพานหมากแก้วมรกต มีเต้าปูน ซองพลู จอกหมาก อูบยา อูบนวด มีดด้ามแก้ววชิรเพชร พร้อมสรรพ์ มีหมากจีบพลูพักไป่รู้เหี่ยวตลอด ๕,๐๐๐ พระวรรษา นางสุชาดาเป็นผู้แต่ง

ถัดนั้น อุทกเทวบุตรถือน้ำเต้าแก้วเขียวมีฝาปิด เท้ามีลวดลาย สุภัทท-เทวบุตร ถือพานทองคำรองอูบเมี่ยงแก้วผลึก สุปติฏฐิตเทวบุตรถือพานแก้วไพฑูรย์รองพานแก้วมหานิล นางสุจิตราเป็นผู้ทรงตกแต่ง

ถัดนั้น โธธนาคเทวบุตรถือพานทองคำรองน้ำเต้าทองคำประดับเพชร อุชชกเทวบุตรถือพานทองคำอูบเมี่ยงทองคำ สุเทพเทวบุตรถือพานทองคำเครื่องแก้วผลึก นางสุนันทาเป็นผู้ตกแต่ง

ถัดนั้น มัณฑกเทวบุตรถือพานเงินรองน้ำแก้ววรรณคำ อรุกเทวบุตร ถือพานทองคำรองอูบทองคำประดับแก้วมุกดาหาร มัฏฐกุณฑลิเทวบุตร ถือพานหมากทองคำไม่รู้เหี่ยวเท่า ๕,๐๐๐ พระวรรษา เครื่องเหล่านี้ นางสุธรรมาเป็นผู้ตกแต่ง สุปิยเทวบุตรถือพานทองคำรองน้ำอบน้ำหอม มาต-ลิเทวบุตรถือพานทองคำรองข่ายดอกมะลิเทศ

ถัดนั้น จตุรังคเทวบุตร ๔ ตน ถือขรรค์ชัยศรีด้ามแก้ววชิรเพชร ฝักทองคำเดินตาม ๒ ตาบข้างพญาอินทร์ ถัดนั้น อินทจิตตเทวบุตร ถือแส้แก้ววชิระแข่วคำ[๑] จัดเตือนพญาอินทร์พระหัตถ์ขวาถือดอกมะลิทองคำ ๑๕ ดอก จตุรังคาวุฑเทวบุตร ๔ ตน ถือดาบด้ามแก้วมรกตเดินตามทาง

---

๑. แข่วคำ = ปลอกทองคำ

ขวาพญาอินทร์ จตุรังคาวุฒเทวบุตร ๔ ตน ถือดาบด้ามแก้วไพฑูรย์เดินตามทางซ้ายพระอินทร์

ถัดนั้น นางโรหิณีถือพานเทียนแก้วมหานิล นางสารวัตติเกศีถือพานธูปทองคำ นางปติบุปผาถือพานดอกมลิกาทองคำ นางคันธาวดีถือพานขวดจันทน์ทองคำ นางสุชาดาถือดอกบัวทองคำ ๑๕ ดอก นางสุจิตราถือดอกบุณฑริก ๑๕ ดอก นางสุนันทาถือดอกนิลุบล ๑๕ ดอก นางสุธรรมาถือดอกจงกลณี ๑๕๐ ดอก จตุรังคาวุธเทวบุตร ๔๐ ตน ถือดาบด้ามแก้วผลึกฝักทองคำ หมอบอยู่ข้างหลัง

ถัดนั้น นางเทวดาทั้งหลาย ๑๐๐,๐๐๐ ตน ถือช่อธงดอกไม้และธูปเทียนตามปรารถนา ถัดนั้นเทวทูตเทวดา มากกว่าชุมโถง[๑] และช่วงใช้เหล่านี้ ๓๐๐,๐๐๐ ตน ถือทวนดอกกางของต่างร่ม[๒] กางกั้นเทวบุตรและเทวาทั้งสิ้น

ถัดนั้น มาตลีเทวบุตรและอนุมาเทวบุตรนั่งคสารถีแนบราชรถประคือไชย[๓] ถัดนั้นเทวดาทั้งหลายถือเทียน ๑๐๐,๐๐๐ ถือธง ๑๐๐,๐๐๐ ดอกไม้ ๑๐๐,๐๐๐ ถัดนั้น พญาทั้ง ๕ ถือระฆังทองคำ บริวาร ๑๐๐,๐๐๐ ถือช่อธงเทียนดอกไม้ ถัดนั้นสุริยเทวบุตรและจันทรเทวบุตรพระหัตถ์ซ้ายถือดอกเองเทศ พระหัตถ์ขวาถือสังข์ เทวดาทั้งหลาย ๑๐๐,๐๐๐ ถือดอกมัทฑวรีและธงเทียนตามความปรารถนา หมอบอยู่ข้างหลังทั้งสิ้น วิสสุกรรมเทวบุตรเป็นผู้ดูแลตกแต่ง จึงให้ศรีสุนันทเทวบุตรและศรีมหามายาเทวบุตรพร้อมด้วยบริวาร ๓๐๐,๐๐๐ ลงมาชำระกวาดแผ้วเปิดประตูอุโมงค์ไว้คอยท่า

---

๑. โถง-นักเอง-โสด ในที่นี้หมายถึงหมู่

๒. ทวนดอกกางของ - ดอกปีบที่หักเอาทั้งกิ่ง

๓. ประคือไชย สันนิษฐานว่า เป็นธงชัย คำโบราณมีทั่วไปในเครื่องสูง

๑. แกะสลักลวดลายประดับพระเจดีย์

วิสสุกรรมเทวบุตรพระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว พระหัตถ์ขวาถือมีดควัด[๑] ด้ามแก้วมรกต ยาว ๙ วา ธรรมกถึกเทวบุตรพระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัว พระหัตถ์ขวาถือขวดแก้วน้ำมนต์ทิพย์ลงมาสู่ภูกำพร้าแต่เวลาเที่ยงไปถึงค่ำ วิสสุกรรมเทวบุตรกระทำสักการบูชากราบไหว้และประทักษิณ ๓ รอบแล้ว จึงเอามีดด้ามแก้วมรกตยาว ๙ วา ควัด ส่วนธรรมกถึกเทวบุตรนั้นก็ทำสักการบูชากราบไหว้ประทักษิณ ๓ รอบแล้วจึงควัดดินสุกเบื้องทิศตะวันออกเวียนไปเบื้องขวา แล้วกล่าวคาถามงคลโลกไว้ว่า **"พุทฺธสฺส มงฺคลํ โลเก"** ดังนี้

แล้วจึงควัดรูปพญาศรีโคตบูรทรงม้าพลาหก รูปพญาสุวรรณภิงคารทรงม้าอาชาไนยเสด็จไปทางอากาศ ควัดรูปพญา ๒ องค์นี้ก่อนธรรมกถึกเทวบุตรจึงเอาน้ำมันให้กับศรีสุนันทเทวบุตร ศรีมหามายาเทวบุตรและวิสาขาเทวบุตรทาลวดลายแล้วจึงควัดรูปพญาจุลมณีพรหมทัตทรงช้าง รูปราชบุตรทรงม้า และรูปเสนาอำมาตย์เจือปนไปด้วยลายดอกไม้

ส่วนด้านใต้นั้น ควัดรูปพญาอินทปัฐนครทรงช้าง รูปพระอนุชาทรงม้า รูปเสนาอำมาตย์ และบริวารเจือปนไปด้วยลายดอกไม้ ด้านตะวันตก ควัดรูปพญาคำแดงทรงช้าง รูปเสนาอำมาตย์ขี่ม้าบริวารเจือปนไปด้วยดอกมัททวรี ด้านเหนือควัดรูปพญานันทเสนทรงช้าง รูปพระอนุชาทรงม้า รูปบริวารเจือปนไปด้วยลายดอกไม้ ส่วนรูปพญาสุวรรณภิงคารนั้นควัดได้ทุกๆ ด้าน ส่วนบนควัดรูปศรีสุนันทเทวบุตร ศรีมหามายาเทวบุตรและวิสาขาเทวบุตรเรียงรายไว้ทุกด้าน

---

๑. มีดควัน = มีดแกะสลักลวดลาย

๒. สลักลวดลายภายในอุโมงค์

แล้วจึงให้วิสสุกรรมเทวบุตรเข้าไปในอุโมงค์ ควัดรูปพระอินทร์ผินพระพักตร์ไปทางเหนือ พระหัตถ์ขวาถือดอกมะลิทองคำร่วง พระหัตถ์ซ้ายถือพัด แล้วควัดรูปนางสุชาดาพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม พระหัตถ์ขวาถือดอกบัว รูปนางสุจิตราพระหัตถ์ขวายกขึ้นประณม พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบุณฑริก รูปนางสุนันทาพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม พระหัตถ์ขวาถือดอกนีลุบล รูปนางสุธรรมาพระหัตถ์ขวายกขึ้นประณม พระหัตถ์ซ้ายถือดอกจงกลณี รูปนางโรหิณี พระหัตถ์ขวาถือพานทองคำ พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม รูปนางสารวัตติเกศี นางปติบุปผาและนางคันธารวดีพระหัตถ์ขวาถือพานทองคำ พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม รูปทั้งหลายเหล่านี้ควัดไว้ด้านตะวันออกทั้งสิ้น

แล้วจึงควัดรูปวิสสุกรรมเทวบุตรพระหัตถ์ขวายกขึ้นประณม พระหัตถ์ซ้ายถือมีดสำหรับควัด รูปธรรมกถิกเทวบุตรนั้นพระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม พระหัตถ์ขวาถือขวดน้ำมนต์ รูปศรีสุนันทเทวบุตรและรูปศรีมหามายาเทวบุตรทั้ง ๒ นั้น ยกพระหัตถ์ทั้ง ๒ ขึ้นประณมเหมือนเดิมควัดไว้ด้านใต้

แล้วจึงควัดรูปพญาทั้ง ๖ ทรงจูงพระหัตถ์กัน เป็นต้นว่า รูปพญาสุวรรณภิงคารทรงจูงพระหัตถ์พญาคำแดง รูปพญาจุลณีพรหมทัตทรงจูงพระหัตถ์พญาอินทปัฐนคร รูปพญาศรีโคตบูรทรงจูงพระหัตถ์พญานันทเสนผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก จึงควัดรูปนางศรีรัตนเทวีเสด็จออกหน้าผินพระพักตร์คืนหลัง แล้วควัดรูปพญาศรีโคตบูรเสด็จดำเนินตามหลังนาง ผินพระพักตร์สู่ทิศตะวันตก

ส่วนรูปพระมหากัสสปเถรเจ้านั้น มือซ้ายถือไม้เท้ามือขวาแบไว้ รูปพระอรหันต์นั้นสะพายบาตร ยกมือทั้ง ๒ ขึ้นประณม รูปทั้งหลายเหล่านี้ ควัดไว้เบื้องบนรูปท้าวพญาทั้ง ๖ มีพญาสุวรรณภิงคาร เป็นต้น อยู่ทางทิศตะวันตกด้านเหนือ

รูปอินทจิตตเทวบุตร ปัญจสิกขเทวบุตร อังกุรเทวบุตร สุปิยเทวบุตร และมาตลิเทวบุตร แล้วจึงควัดรูปเทวบุตรทั้งหลายถือเครื่องอุปัฏฐาก มีรูปเทวบุปผเทวบุตรอัคคิหุตเทวบุตร และเทวบุตรมีนามปรากฏตามวงศาทั้งสิ้น จึงได้ควัดดาวขึ้นไว้ แล้วจึงได้ควัดรูปท้าวจตุโลกบาล รูปสุริยจันทเทวบุตร และรูปนางเทวดาทั้งหลายยกพระหัตถ์ขึ้นประณมตามกันโดยลำดับ

วิสสุกรรมเทวบุตรลงมาสู่ภูกำพร้า ควัดรูปและลายนั้นๆ ไว้ที่อุโมงค์พระอุรังคธาตุครั้งนั้น เดือน ๑๒ เพ็ญ วันอังคาร ตั้งแต่เวลาเที่ยงวันไปถึงเที่ยงคืนจึงสำเร็จบริบูรณ์

๓. เทพเจ้าบูชาภายในอุโมงค์

ครั้งนั้น จตุรังคเทวบุตร เป่าสังข์นำหน้าพระอินทร์ เสด็จจากชั้นดาวดึงส์ลงสู่แม่น้ำธนนที[๑] ทิศตะวันตก วิสสุกรรมเทวบุตรจึงเข้าไปรับเอาดอกมะลิทองคำร่วง พญาอินทร์พร้อมด้วยนางทั้งหลายเสด็จเข้าไปแทบใกล้อุโมงค์พระอุรังคธาตุ แล้วคุกเข่าลงเหนืออาสนทิพย์สักการะคารวะพร้อมๆ กัน เทวดาทั้งหลายก็กระทำเดียวกัน แล้วก็เสด็จออกไปประทับอยู่ในที่อันสมควรเทวดาทั้งหลายจึงได้นำเครื่องสักการะเข้าไปถวาย

---

๑. หมายเอาแม่น้ำของหรือโขง พงศาวดารโยนกเรียกขละนัทที

โดยลำดับ จึงตรัสสั่งให้อัคคิหุตเทวบุตรและบุปผเทวบุตร รับเอาเครื่องสักการะนั้นๆ เข้าไปตั้งเรียงรายสักการบูชาไว้ทั้ง ๔ ด้าน

วิสสุกรรมเทวบุตรจึงเข้าไปในอุโมงค์ เปิดพระอุรังคธาตุไว้ พระอินทร์เสด็จเข้าไปในอุโมงค์พร้อมด้วยนางทั้งหลาย ประทับในที่อันสมควร เทวบุตรที่เชิญเครื่องอุปัฏฐากก็ตามเสด็จไปด้วยจตุรังคเทวบุตรทั้ง ๔ ถือดาบหมอบอยู่ข้างหลัง จตุรังคเทวบุตรทั้ง ๔ ที่ถือขรรค์ชัยศรีนั้นอยู่รักษาประตูตนละด้าน อินทจิตตเทวบุตร ถือแส้แก้วเดินไปมา คอยตรวจตราดูแลเทวบุตรทั้งหลายอยู่ทุกด้าน นรคนธรรพ์ทั้งหลายประโคมด้วยเครื่องประโคม ปัญจสิงขรเทวบุตรดีดพิณทองคำ

ครั้งนั้น พระอินทร์ทอดพระเนตรรูปและลวดลายทิศตะวันออก เห็นรูปของพระองค์และรูปนางทั้งหลายจึงทรงยิ้ม นางทั้งหลายก็ยิ้มด้วยเทวดาทั้งหลายที่เชิญเครื่องสักการะจึงนำเครื่องสักการะทั้งหลายเข้าไปมีพานหมาก น้ำเต้า และอูบเมี่ยง ตั้งเรียงไว้โดยลำดับ พระอินทร์ทรงจบ ๗ ครั้ง แล้วทรงรับเอาเทียนจากนางคันธารวดีและนางโรหิณีจุดบูชา แล้วทรงรับเอาธูปจากนางสารวัตตีเกศีขึ้นจบแล้วตั้งบูชาไว้ ทรงรับเอาพานดอกไม้จากนางปติบุปผาขึ้นจบแล้วสักการบูชาไว้ตลอด ๕,๐๐๐ พระวรรษา แล้วพระองค์ทรงรับเอาขวดไม้จันทน์จากนางคันธารวดีโสรจสรงพระอุรังคธาตุเสร็จแล้วให้ติดไว้ดังเก่า แล้วเสด็จออกมาภายนอก ทรงรับเอาขันน้ำอบน้ำหอมจากนางสุปิย เทวดาโสรจสรงภายนอก จึงทรงรับเอาข่ายดอกมะลิเทศจากมาตลิเทวบุตรปกคลุมอุโมงค์พระอุรังคธาตุเสร็จแล้วทรงจบ ๗ ครั้ง นางทั้งหลายก็ทำตามโดยลำดับ จึงรับสั่งให้นางสุธรรมาเรียงรายดอกจงกลณี ๑๕๐ ดอก บูชาไว้ตามมุมอุโมงค์ให้เท่าๆ กันทุกมุม

หมายความว่า ดอกจงกลณีทิพย์นั้นเมื่อนางนำไปบูชาตามมุมยังเหลืออยู่ในพระหัตถ์นางเท่าไรก็บังเกิดมาอีกเท่านั้น ไปรู้สิ้นสักทีเมื่อนำไปบูชาถูกต้องแต่ทีแรกแล้ว ดอกจงกลณีนั้นก็หมดจากพระหัตถ์ในครั้งสุดท้าย เมื่อนำไปบูชาเรียงรายไว้ไปถูกต้อง ดอกจงกลณีนั้นก็เกิดมีอยู่ในพระหัตถ์ไปรู้สิ้น ลางทีดอกจงกลณีนั้นก็จะบ่งพอเรียงรายบูชาไว้ตามมุมนั้นๆ เสียซ้ำไป นางสุธรรมานั้นนำเอาดอกจงกลณีไปเรียงรายอยู่ถึง ๓ ครั้งไปถูกต้องนำเอากลับคืนมาก็ยังเท่าเก่าอยู่

พระอินทร์จึงเสด็จไปเรียงรายดอกมะลิทองคำร่วง ๑๕ ดอก เอาบูชาไว้มุมแรก ๘ ดอก ยังเหลืออยู่กับพระหัตถ์ ๗ ดอก ก็บังเกิดขึ้นมา ๑๔ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ที่มุมถ้วนสอง ๘ ดอก ยังเหลืออยู่ที่ฝ่าพระหัตถ์อีก ๖ ดอก เกิดมาเพิ่มอีกเป็น ๑๒ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ที่มุมถ้วนสาม ๘ ดอก ยังเหลืออยู่ที่พระหัตถ์ ๔ ดอก แล้วบังเกิดขึ้นเพิ่มอีกเป็น ๘ ดอก แล้วเอาบูชาไว้ที่มุมถ้วนสี่นั้นทั้ง ๘ ดอกหมดพอดี ก็ไม่บังเกิดขึ้นมาอีก ดอกมะลิทองคำร่วง ๑๕ ดอก ที่พญาอินทร์นำไปสักการบูชาไว้ตามมุม มุมละ ๘ ดอก ทั้งเก่าใหม่ร่วมเป็น ๓๒ ดอก

นางสุชาดา นางสุจิตรา และนางสุนันทา ได้อุบายจากพระอินทร์นั้นแล้วจึงได้นำเอาดอกบัวทองคำ ดอกบุณฑริก และดอกนีลุบล ไปบูชาไว้ตามมุมโดยลำดับถูกต้องตามอย่างพระอินทร์ทรงกระทำนั้นทั้ง ๓ นาง ส่วนนางสุธรรมานั้น จึงได้นำเอาดอกจงกลณีออกไปบูชาไว้ ตามมุมด้วยอุบายทั้ง ๑๕๐ ดอก เอาบูชาไว้ที่มุมแรก ๘๐ ดอก ยังเหลืออยู่ในพระหัตถ์ ๗๐ ดอก เกิดขึ้นมาครบเป็น ๑๔๐ ดอก แล้วเอาบูชามุมถ้วนสอง ๘๐ ดอก ยังเหลืออยู่ในพระหัตถ์อีก ๖๐ ดอก ซ้ำเกิดมาเพิ่มอีกรวม ๑๒๐ ดอก แล้ว

เอาบูชาไว้ที่มุมถ้วนสาม ๘๐ ดอก ยังเหลืออยู่อีก ๔๐ ดอก แล้วเกิดขึ้นมาอีก ๔๐ ดอก รวมเป็น ๘๐ ดอก แล้วจึงเอาบูชาไว้ที่มุมทั้งสี่ ๘๐ ดอก ครบถ้วนพอดี

ขณะนั้น พระอินทร์เห็นว่าทรงกระทำถูกต้องแล้ว จึงตรัสว่า **“โยคา เว ฯเปฯ ภูริสงฺขโย”** ดูรานางทั้งหลาย เทวบุตรและคนทั้งหลายก็ดี มีความเพียร สติปัญญาก็เกิดมีตามมา เมื่อว่ามีความเกียจคร้าน สติปัญญาก็ย่อมหดหู่สิ้นไป บัดนี้นางสุธรรมากระทำความเพียรรำพึงดูแต่ก่อนได้นำดอกจงกลณีไปบูชาไว้ตามมุมถึง ๓ ครั้งไม่ถูกต้อง จึงได้มาคิดกระทำความเพียรต่อภายหลังอีก นางสุธรรมาทรงยิ้มแล้วยกพระหัตถ์ขึ้นประณม

พระอินทร์ทอดพระเนตรรูปและลวดลายทุกด้าน ทรงรำลึกถึงเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่ภูกำพร้า จึงตรัสสั่งให้วิสสุกรรมเทวบุตรควัดรูปและลวดลายพระพุทธเจ้าประทับยืนอยู่ใต้ต้นรัง ไว้เบื้องบนทิศตะวันตก เสมอรูปพระมหากัสสปเถรเจ้าแล้ว ให้ควัดรูปพญาศรีโค-ตบูร ยกบาตรน้อมพระเศียรลงถวายแด่พระศาสดา ประทับฉันข้าวในบาตรแล้วจึงควัดรูปพระอานนท์เถระกำลังฉันข้าว และรูปของพระองค์เองพระหัตถ์ขวายกน้ำเต้าถวาย พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นประณม ไว้เหนือรูปภูกำพร้านั้น

เมื่อควัดสำเร็จแล้ว วิสสุกรรมเทวบุตรจึงเข้าไปกราบทูลพระอินทร์ว่า พระองค์รับสั่งให้ข้าพเจ้าควัดรูปทั้งหลายนี้ด้วยเหตุใดจาพระอินทร์จึงว่า ดูกรวิสสุกรรมเทวบุตร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับในที่นั้นราตรีหนึ่ง พระศาสดาทรงฉันข้าวในที่นั้นเราได้อุปัฏฐาก แม้ว่าตัวท่าน

ก็ได้ลงมาถวายอาสนะและเพดานครั้งนั้นเหมือนกัน วิสสุกรรมเทวบุตรยิ้มแล้วทูลว่าถูกแล้ว พระองค์ทรงเมตตาแก่ข้าพเจ้า แต่ทว่าข้าพเจ้าไม่เห็นพระองค์ พระอินทร์จึงตรัสว่า ท่านลงมาเมื่อตอนหัวค่ำ ครั้นรุ่งแล้วท่านก็กลับไปเสีย และในวันรุ่งเช้าวันนั้น เราได้ลงมาอุปัฏฐากพระศาสดาด้วยไม้สีฟันและน้ำ ตลอดถึงพระศาสดาเสด็จไปบิณฑบาตแล้วกลับมาฉัน พระองค์ฉันเสร็จแล้วเราจึงได้กลับ วิสสุกรรมเทวบุตรจึงทูลว่าสาธุ สาธุ

พระอินทร์จึงตรัสว่า ดูกรวิสสุกรรมเทวบุตรและพญาโคตบูรนี้ เป็นเชื้อโคตรวงศาพระโคดมเรานี้ ในกาลเมื่อพระองค์ทรงคำนึงแต่ในพระทัยใคร่เป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ปรารถนาค้ำชูพระพุทธศาสนา พระศาสดาทรงทราบว่าหาอันตรายมิได้ จึงเฉพาะซึ่งพญาเพื่อฐาปนาพระอุรังคธาตุเมื่อภายหลัง เพื่อเหตุนั้นแล

ถึงแม้พญาได้ให้ทานรักษาศีล ก็ไป่ได้ไปเกิดในเมืองฟ้า พระองค์ยังจะได้เที่ยวค้ำชูพระพุทธศาสนาในเมืองทั่วๆ ไปในชมพูทวีป ตลอด ๕,๐๐๐ พระวรรษา เมืองที่พระองค์เสวยราชสมบัติอยู่ก่อนนั้น อยู่ริมแม่น้ำเซ เราทั้งหลายเรียกว่า **"เมืองศรีโคตโม"** เหตุเพราะโคตมะให้คำวุฒิสวัสดิแด่พญาโคตบูร และบัดนี้คนทั้งหลายชาวเมืองหลุ่ม[๑] เรียกว่า **"เมืองศรีโคตรบอง"** ด้วยเหตุว่าผู้เป็นใหญ่นั้นเป็นเชื้อโคตรและมิตรสหายกันกับเมืองสุวรรณภูมิ จึงควรกินและมีสมบัติมากนัก เราผู้เป็นอินทร์เห็นแจ้งดังกล่าวแล้วจึงได้ให้ท่านวิสสุกรรมเทวบุตรควัดลวดลายและรูป ทั้งนี้ ให้เป็นมงคลค้ำชูพระศาสนา ด้วยเหตุนี้แล

---

๑. หลุ่ม = ลุ่ม = ล่าง = ใต้

บัดนี้ พญาโคตบูร พระองค์ได้มาเกิดในเมืองสาเกตนครนั้น ถึงแม้ว่าพระองค์ได้ไปเกิดในที่ใดๆ ก็ดี ท่านผู้เป็นวิสสุกรรมเทวบุตรจงตามรักษาพระองค์ให้ได้รับความสวัสดีจงทุกประการเทอญ พระอินทร์ทรงปฏิสันถารดังนี้ วิสสุกรรมเทวบุตรจึงได้จดจำเอาไว้

๔. แต่งเทวดารักษาพระบรมธาตุ

ครั้นแล้วจึงทันมา[๑] ยังเทวดาทั้งหลายที่อยู่ภูกำพร้าทั้งสิ้น ให้มากดเอา[๒] เครื่องอุปัฏฐากบูชาไว้ พร้อมทั้งข้าวของเงินทอง และเครื่องอุปโภคที่พญาทั้ง ๕ บูชารองไว้เบื้องล่างนั้น กำหนดซึ่งกันและกันรักษาไว้ให้เป็นปกติ

ยังมีเทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า วนปคุมพา มีบริวาร ๑,๐๐๐ ตน ให้รักษาอยู่ด้านเหนือ เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า ภุมมปติรุกขา มีบริวาร ๕๐๐ ตนรักษาอยู่ด้านใต้ เทวดาตนหนึ่ง ชื่อว่า สรุทธกา มีบริวาร ๕๐๐ ตน ให้รักษาอยู่ด้านตะวันออก เทวดาตนหนึ่งชื่อว่าโพธิรุกขปัตตะ มีบริวาร ๕๐๐ ตน ให้รักษาอยู่ด้านตะวันตก เทวดาทั้งหลายเหล่านี้ให้รักษาเครื่องที่พระอินทร์ตบแต่งไว้สักการะทั้งสิ้น

เทวดาตนหนึ่ง ชื่อสุนทิธรณี มีบริวาร ๕๐๐ ตน อยู่ในพื้นภูกำพร้าทั้งสิ้น เป็นผู้รักษาข้าวของเงินทองที่พญาทั้ง ๕ บูชาไว้เบื้องล่างนั้น เทวดาตนหนึ่งชื่อว่าวจิตตเลขา มีบริวาร ๑,๐๐๐ ตน อยู่วิมานอากาศให้ถือเส้นจัดเตือน[๓] เทวดาทั้งหลายเหล่านี้มีอายุยืนตลอดกัลป์ทุกตน

---

๑. ทันมา = ไปตามเอามา
๒. กดเอา = จดเอา
๓. ถือเส้นจัดเตือน = ถือบัญชีคอยเตือน

และยังมีเทวดามเหศักดิ์หลักเมืองอีก ๓ ตน ตนหนึ่งชื่อว่า "ทักขิณรัฏฐา" คือ เจ้าเมืองขวา อยู่หน้าวัดตะวันออกเฉียงใต้ตนหนึ่งชื่อว่า "สหัสสรัฏฐา" คือเจ้าแสนเมือง อยู่ริมบึงตะวันออกเฉียงเหนือ (แต่ก่อนมีหออยู่ริมบึงตรงมุม ร.ร.ธาตุพนม ด้านเหนือขึ้นไป) ตนหนึ่งชื่อว่า "นาคกุฏฐวิตถาร" คือเจ้าโถ่งกว้าง อยู่ปากเซตกก้ำใต้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

มเหศักดิ์ ๓ ตอนนี้ มีฤทธิ์เดชมาก เป็นมเหศักดิ์หลักเมืองเป็นหูบ้านการเมืองปกปักรักษาพระมหาธาตุและข้าโอกาสทั้งหลาย ผู้ใดคิดคดทรยศในพระมหาธาตุ เจ้าเทียรย่อมลงโทษให้ถึงวิบัติไปต่างๆ คฤหัสถ์และนักบวชผู้ใดสร้างบุญกินทาน ให้อุทิศหยาดน้ำแผ่บุญถึงเทวดา ๔,๐๐๐ องค์และมเหศักดิ์เจ้าทั้ง ๓ ให้อนุโมทนาและเป็นพยาน ก็จักวุฒิมีสวัสดีแก่ตนแล

พระอินทร์ จึงตรัสสั่งให้วิสสุกรรมเทวบุตรกำหนดไว้ดังนี้ แล้วจึงเสด็จออกจากอุโมงค์เวียนวัฏประทักษิณ ๓ รอบ สถิตอยู่ที่อันสมควร

๕. พระบรมธาตุทำปาฏิหาริย์

ครั้งนั้น พระอุรังคธาตุเสด็จออกกระทำปาฏิหาริย์ แต่ละด้านเสด็จออกมาถึง ๖ องค์ วกเวียนเสด็จขึ้นมาร่วมอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ตั้งอยู่บนอากาศเสมอยอดอุโมงค์ระยะ ๑๐๐ วา แล้วเสด็จออกจากยอดอุโมงค์ ๒ องค์ เสด็จขึ้นไปเบื้องบนแล้วเสด็จลงมารวมกันเป็นองค์เดียว โตเท่าลูกมะพร้าว แล้วประทักษิณไปทางขวา ๓ รอบ ประดิษฐานอยู่ที่ประตูทิศตะวันออกเฉพาะพระพักตร์พระอินทร์เทวบุตร เทวดาทั้งหลายมีความชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงให้เสียงสาธุการขึ้นอึงมี่ตลอดไปทั่วบริเวณ นรคนธรรพ์ทั้งหลายประโคมด้วยเครื่องดุริยดนตรี

วิสสวลาหกเทวบุตร พาเอาบริวารนำเอาหางนกยูงเข้าไปฟ้อนถวายบูชา เทวดาทั้งหลาย ลางหมู่ขับ ลางหมู่ดีดสีตีเป่าถวายบูชา นางเทวดาทั้งหลายถือหางนกยูงฟ้อนและขับร้องถวายบูชา ปัญจสิกขเทวบุตรดีดพิณทองคำถวายบูชา อุรังคเทวบุตรปรบมือถวายบูชา พระอุรังคธาตุเสด็จเข้าไปประดิษฐานในอุโมงค์ทางประตูด้านตะวันออก ประตูก็ปิดเข้าไปพร้อมกัน มีเสียงดังยิ่งนัก เทวบุตรทั้งหลายจึงสะดุ้งตกใจถึงกับหยุดการประโคม ครั้งนั้น เทวดา นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ ยักษ์ทั้งหลายที่อยู่ขอบจักรวาล ได้ยินเสียงพิณทองคำที่ปัญจสิกขเทวบุตรดีดจึงพร้อมกันมา (บูชา)

๖. เทพเจ้าเสด็จกลับ

ครั้นถึงเวลาเที่ยง พระอินทร์พร้อมด้วยเทวบุตรทั้งหลายเวียนวัฏประทักษิณสิ้น ๓ รอบ จึงกระทำสักการคารวะแล้วเสด็จออกไปสู่ริมแม่น้ำธนนัททีขึ้นสู่ปราสาท ๓,๓๓๗ ยอดวิจิตรแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ตั้งอยู่ที่ท่ามกลางราชรถเป็นชั้นเชิงลดเลี้ยวเข้าไปรโหฐานยิ่งนัก บุคคลเข้าไปในที่นั้นเกือบหลง

นางสุชาดา นางสุจิตรา นั่งอยู่ฝ่ายขวาโดยลำดับ นางสุนันทา นางสุธรรมา นั่งอยู่ฝ่ายซ้ายโดยลำดับ นางโรหิณี นางวัตติเกสี นางปติบุปผาและนางคันธารวดีทั้ง ๔ นั่งอยู่ฝ่ายหลังโดยลำดับ อินทจิตตเทวบุตร วิสสุกรรมเทวบุตร และธรรมกถิกเทวบุตรนั่งอยู่เฉพาะพระพักตร์พระอินทร์โดยลำดับ

ถัดนั้น เทวบุตรที่มีนามปรากฏ ฝ่ายขวามีปัญจสิกขเทวบุตรเป็นต้นไป ฝ่ายซ้ายมีอุรังคเทวบุตรเป็นต้นไป นั่งอยู่โดยลำดับ

ถัดนั้น จตุรังคาวุธเทวบุตร ถือขรรค์ชัยศรีออกดูแลรักษาอยู่ชั้นหนึ่งตลอดไปทั้ง ๔ ด้าน จตุรังคาวุธเทวบุตร ถือดาบออกดูแลรักษาอยู่ชั้นหนึ่งตลอดไปทั้ง ๔ ด้าน เทวดาทั้งหลายอยู่ด้านละ ๑,๐๐๐ ตนทุกๆ ชั้น นางเทวดาทั้งหลายอยู่ด้านละ ๑,๐๐๐ นางทุกๆ ชั้น มาตลิเทวบุตรถือสายขนัน[๑] ม้าอาชาไนยพลาหก อนุมาเทวบุตรถือประคือไชย ๙,๐๐๐ หาง นังครสารถีอยู่ท้ายราชรถถือประคือไชยทองคำ ๗ หางกวัดแกว่ง

เทวบุตรเทวดาทั้งหลายนอกนั้น เดิน ๒ ข้างราชรถ ศรีนันทเทวบุตรศรีมหามายาเทวบุตรและวิสาขาเทวบุตร พาบริวารของตนๆ หมอบอยู่ข้างหลัง สุริยจันทเทวบุตรพาบริวารอยู่ฝ่ายซ้าย ท้าวจตุโลกบาลพาบริวารตามราชรถพระอินทร์ฝ่ายขวา เมื่อเสด็จถึงชั้นดาวดึงส์ แล้วก็เสด็จลงไปเวียนวัฏประทักษิณพระจุฬามณีเจดีย์ แล้วจึงเสด็จไปสู่ที่ประทับและที่อยู่ของตน

๗. เทวดาในจักรวาลมาบูชา

ในกาลนั้น เทวดา นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ และยักษ์ทั้งหลายที่อยู่ขอบจักรวาลมาถึงภูกำพร้า ก็พากันปฏิสันถารด้วยกับเทวดาทั้งหลายที่เป็นใหญ่อยู่ที่นั้น จึงพร้อมกันมีมหรสพสมโภชสักการบูชา เทวดาทั้งหลาย ลางพวกตีฆ้อง ลางพวกตีฉิ่ง ลางพวกตีกลอง ลางพวกตีกังสดาล ลางพวกเป่าสังข์ ลางพวกเป่าลีลา ลางพวกเป่าเพลง ลางพวกดีด ลางพวกสี

---

๑. บังเหียน

นาคทั้งหลาย ลางพวกขับ ลางพวกฟ้อน ครุฑทั้งหลาย ลางพวกปรบปีกบินวนเวียนไปข้างขวา ๓ รอบ แล้วจึงสักการะ ส่วนคนธรรพ์และยักษ์ทั้งหายนั้นตีดุริยดนตรี ลางพวกเต้นไต่ละเม็ง ลางพวกบินกระโดด ลางพวกบูชาตะไลไฟดอก ลางพวกจุดธูปบูชา ลางพวกจุดเทียนบูชา รุ่งเรืองตลอดไปบริเวณพระอุรังคธาตุ

กล่าวอันพระอินทร์ และเทวดา กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ นาค ครุฑ เสด็จมากระทำสักการบูชาพระอุรังคธาตุ **นิฎฐิตํ** ก็เสด็จบริบวรณ์เท่านี้แล

พระธาตุพนม เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหัวอก ของพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ ๕๐๐ พร้อมกษัตริย์ทั้ง ๕ พระนคร ได้พร้อมกันสถาปนาไว้ให้เป็นมิ่งขวัญของชาวพุทธ มีเทพารักษ์คุ้มครองมั่นคง

ฉนั้น จึงศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดชน่าอัศจรรย์ประจักษ์มามาก ทรงความสำคัญทั้งด้านชาติ-ศาสนา-ศิลปกรรม-วัฒนธรรม-ภูมิประวัติศาสตร์-โบราณคดี

จึงควรที่ชาวเราอนุชนจะช่วยกันรักษาคุ้มครอง-ทำนุบำรุงไว้ให้เป็นหลักชัยที่รวมจิตใจของชาติ ประกาศกตัญญูกตเวทีแด่บรรพบุรุษและบรมครูของชาวเรา

กัณฑ์ที่ ๕ เหตุการณ์บ้านเมือง
ความเป็นไปของท้าวพญาและบ้านเมือง

แต่นี้ไปจะได้กล่าวพญาทั้ง ๕ มีพญาสุวรรณภิงคาร เป็นต้น ที่ได้พากันมาก่ออุโมงค์ไว้เป็นที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุ แล้วได้กลับคืนสู่เมืองของตนๆ ดังได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้น

ครั้นพญาทั้ง ๕ เสด็จกลับสู่เมืองของตนๆ แล้ว ในปีนั้นพระราชเทวีของพญาอินทปัฐนคร ทรงนิมิตเห็นแก้วมณีโชติ ๒ ลูกตกลงมาทับพระอุระของพระนาง แล้วแก้ว ๒ ลูกนั้นกลับกลายเป็นช้างเผือกเหาะขึ้นไปบนอากาศ

ครั้งนั้น พญาสุวรรณภิงคารเมืองหนองหารหลวง จุติมาถือเอาปฏิสนธิในท้องแห่งพระนางเทวีเมืองอินทปัฐนคร เมื่อทรงครรภ์ถ้วนทศมาสแล้ว ก็ประสูติพระราชกุมาร เมื่อพระราชกุมารมีอายุได้ ๖ เดือน พระบิดาจึงขนานนามว่า **"มหารัตนกุมาร"** ตามนิมิตของพระนางเทวี ต่อมาพญาคำแดงเมืองหนองหารน้อย ก็จุติมาถือปฏิสนธิร่วมมารดาเดียวกัน พระบิดาจึงขนานนามว่า **"จุลรัตนกุมาร"** โดยลำดับ

๑. น้ำท่วมเมืองหนองหารหลวงและหนองหารน้อย

ครั้งนั้นเทวดาที่รักษาเมืองหนองหารหลวงและเมืองหนองหารน้อย จึงใช้ธนูมูลนาคและชีวายนาค ไก่งหลังคุ้ยควัดเป็นแม่น้ำอันหนึ่ง แล้วจึงให้บังเกิดเป็นลมพัดแม่น้ำนั้นเป็นฟอง[๑] นองเข้ามาที่หนองหารน้อย เทวดา

---

๑. ฟอง = คลื่นระลอก แต่คงจะหมายเอาแม่น้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

หนองหารน้อยจึงเนรมิตให้น้ำนองเข้ามาในหนองหารหลวง เทวดาในหนองหารหลวง จึงเนรมิตให้น้ำท่วมพระธาตุเชิงชุมและบ้านเมืองของพญาทั้ง ๒ นั้น

๒. พ่อท้าวคำบางอพยพสร้างเมือง

ครั้งนั้น พ่อท้าวคำบาง ซึ่งเป็นน้าของพญาสุวรรณภิงคาร จึงได้พาไพร่พลทั้งหลายอพยพหนีน้ำ ขึ้นไปตั้งบ้านเมืองอยู่ริมฝั่งแม่น้ำของที่ห้วยเก้าเลี้ยวเก้าคด บุคคลเหล่านั้นเป็นเชื้อสายขุนนาง รู้จักจารีตประเพณีสร้างแปลงบ้านเมืองสืบต่อพญาทั้ง ๒ ให้ต้องตามประเพณี และเขาเหล่านั้นจึงพร้อมกันยกพ่อท้าวคำบางขึ้นเป็นใหญ่ พวกที่เป็นไพร่ฟ้าประชาราษฎรทั้งหลายนั้นได้ตั้งทำไร่ไถนาอยู่ตามริมหนองคันแทเสื้อน้ำ

ส่วนพวกที่อพยพไปทางทิศใต้แม่น้ำชีวายนทีนั้น เป็นพาหิรคาม เป็นบ่าวธนมูลนาคฯ คุ้ยควัดแต่แม่น้ำของเขาไป ทำให้เป็นบุ่งเป็นหนองใหญ่ จึงอาศัยอยู่ที่นั้น และได้ทำฤทธิ์ให้แม่น้ำของฟองออกฝ่ายเดียวเพื่อกันไว้ยังบุ่งที่ตนอยู่นั้น คนทั้งหลายจึงได้เรียกว่า **"น้ำของหลง"**[๑] ส่วนชีวายนาคให้คนทั้งหลายภายนอกเข้ามาด้วยฤทธิ์ที่คุ้ยควัดแต่แม่น้ำมูลนทีเป็นบุ่งเป็นวงกลมไว้นั้น จึงได้ชื่อว่า **"น้ำชีหลง"** มาเท่ากาลบัดนี้

นาคทั้ง ๒ นั้นอยู่ในที่นั้นได้ ๓ เดือน เมื่อคนทั้งหลายเข้าตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองอยู่ตามริมหนอง[๒] ทั้ง ๒ แล้ว จึงให้น้ำบก[๓] แล้วบุคคลเหล่านั้นจึงพร้อมกันยกญาติพี่น้องผู้ใหญ่ของเขาคนหนึ่งขึ้นเป็นใหญ่ ปกรักษาซึ่ง

---

๑. อยู่อำเภอบึงกาฬ หนองคาย

๒. หนองหารทั้ง ๒

๓. น้ำลดลง

กันและกัน ให้สร้างเหย้าเรือนอยู่ที่นั้น แล้วจึงแต่งกันเข้าไปรับราชการงานเมือง และจารีตประเพณี อยู่ด้วยพ่อท้าวคำบาง เพราะเหตุดังกล่าวนี้ ราชธานีจึงมิได้มีตามริมหนอง (หาร) แต่นั้นมาคนทั้งหลายจึงเรียกกันว่า **"หนองหารน้ำหล่ายเชิงชุม"** แต่นั้นมา

๓. เหตุการณ์จุลณีและอินทปัฐนคร

บัดนั้น จะกล่าวถึงเหตุการณ์ของท้าวพญา ที่ได้พากันมาก่ออุโมงค์ที่ยังเหลือนั้น ครั้นเมื่อมหารัตนกุมารและจุลรัตนกุมารได้ประสูติมาได้ขวบหนึ่งนั้น นางปัจฉิมกุมารีมเหสีของเจ้าราชบุตร ผู้เป็นโอรสพญาจุลณีพรหมทัต นิมิตว่าพระบิดาให้ยอดปราสาททองคำแล้วเกิดเป็นดอกบัวหลวงขาวงามบริสุทธิ์ลอยขึ้นไปบนอากาศ ครั้งนั้น พญาจุลณีพรหมทัตและพญาอินทปัฐนครจุติแล้วพร้อมกันมาถือเอาปฏิสนธิในครรภ์แห่งนางปัจฉิมกุมารี เสนาอำมาตย์และประชาราษฎรจึงพร้อมกันราชาภิเษกเจ้าราชบุตรขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดามีนามว่า **"พญาปุตตจุลณีพรหมทัต"**

ข้างฝ่ายอินทปัฐนครเสนาอำมาตย์และประชาราษฎรทั้งหลายก็ได้พร้อมกันราชาภิเษกอนุชาของพญาอินทปัฐนครองค์ก่อน ให้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพญา มีนามว่า **"พญาจุลอินทปัฐนคร"**

ครั้นนางปัจฉิมกุมารีทรงครรภ์ถ้วนทศมาส ก็ประสูติราชกุมารฝาแฝดพร้อมกันในวันเดียว เมื่อราชกุมารมีชนม์ได้ขวบหนึ่งพระราชบิดาจึงขนานนามกุมารทั้ง ๒ นั้น ผู้พี่ชื่อว่า **"มหาสุวรรณปาสาทกุมาร"** ผู้น้องชื่อว่า **"จุลสุวรรณปาสาทกุมาร"**

๔. เหตุการณ์ทางสาเกตนคร

กาลนั้น นางศรีรัตนเทวี พระราชเทวีของพญาสุริยวงศาธรรมมิกราชาธิราชเอกราช เมืองร้อยเอ็ดประตู ทรงนิมิตว่าเทวดานำเอาหอยสังข์ขาวบริสุทธิ์มาให้แล้วบ้านเมืองก็เกิดเป็นป่าดงเสื่อมสูญไป พระนางพร้อมด้วยพระสวามี ก็เสด็จออกหนีไปทางทิศตะวันออกเมือง และยังมีเมืองอันหนึ่งบังเกิดมีในที่นั้น หอยสังข์เทวดาให้นั้น พระนางทรงลืมเสีย นางทรงนิมิตดังนี้

ครั้งนั้นพญานันทเสนก็จุติไปถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระนาง ครั้นถ้วนทศมาสแล้วพระนางก็ประสูติพระราชกุมารออกมา ได้ ๗ วัน พระนางรัตนเทวีก็จุติไป ส่วนพระราชกุมารที่เป็นโอรสนั้น บาทบริจาริกา[๑] เอาไปเลี้ยงไว้ เมื่อชนม์ได้ขวบหนึ่งจึงได้ขนานนามว่า **"เจ้าสังวิชชกุมาร"** ตามที่นางนิมิต

ส่วนนางรัตนเทวีผู้เป็นชนนีนั้น ได้ไปถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระนางผู้หนึ่งซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์พญาศรีโคตบูร นางผู้นั้นเมื่อเวลาจะทรงครรภ์ นิมิตว่าได้ **"แว่นแก้วผลึกและซ้อง"**[๒] แต่นั้นมานางก็ทรงครรภ์ เมื่อถ้วนทศมาสก็ประสูติราชธิดา เมื่อราชธิดามีอายุได้ขวบหนึ่ง พระบิดาจึงขนานนามว่า **"นางแก้วเกษี"**

---

๑. นางสนม

๒. ซ้อง = เครื่องประกอบทรงผมของหญิงชนิดหนึ่ง

๕. เหตุการณ์ทางนครศรีโคตบูร

ครั้งนั้น เสนาอำมาตย์ชาวเมืองโคตบูร พร้อมด้วยอาณาประชาราษฎรจึงพร้อมกันเมี้ยนคาบสงสกาล[๑] พญานันทเสน เมื่อเสร็จการเรียบร้อยแล้ว จึงได้ประชุมหารือกันว่าเมืองศรีโคตบูรนี้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บยิ่งนัก ควรเราทั้งหลายย้ายเมืองหนีไปตั้งที่ป่าไม้รวก และได้พร้อมกันราชาภิเษกอนุชาของพญานันทเสน ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระนางเทวบุปผาให้ขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระเชษฐา ทรงพระนามว่า **"พญามรุกขนคร"** และขอเอานางแก้วเกษี ซึ่งเกิดในวงศ์เดียวกันนั้นตั้งให้เป็นพระราชธิดา

ครั้นเจ้าสังขวิชกุมารมีพระชนม์ได้ขวบหนึ่ง พระนางราชเทวีของพญามรุกขนครนิมิตว่าได้ดมกลิ่นสุคันธรสทั้งหลาย หอมตลบไปทั่วทุกทิศานุทิศทุกแห่งแล้วนางก็สะดุ้งตื่นยังปรากฏหอมอยู่ทั่วพระราชฐาน นางจึงดำรัสสั่งให้ไปทัน[๒] ยังพราหมณ์เข้ามาทำนายนิมิต พราหมณ์ทั้งหลายจึงพยากรณ์ว่านางจักมีพระโอรสที่ประเสริฐยิ่งกว่าท้าวพระยาในชมพูทวีปทั้งสิ้น นิมิตอันนี้เป็นศุภนิมิต ซึ่งเทพเจ้าทั้งหลายหากสงเคราะห์

ครั้งนั้น พญาสุริยวงศาเมืองสาเกตนคร จุติมาถือปฏิสนธิในครรภ์แห่งพระราชเทวีเจ้า เจ้าเมืองมรุกขนคร เมื่อพระราชเทวีทรงครรภ์ถ้วนครบทศมาส ก็ประสูติพระราชกุมารมีรูปงามยิ่งนัก เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายได้เห็นพระลักษณะแห่งกุมารจึงทูลว่า กุมารนี้เป็นเชื้อหน่อพุทธพงศา พระราชบิดาจึงขนานนามว่า **"เจ้าสุมิตวงศากุมาร"** เมื่อพระราชกุมารทรงเจริญวัยมาได้ ๑๓ พรรษา พระชนกชนนีก็จุติไปทั้งสองพระองค์

---

๑. ทำฌาปนกิจ

๒. ไปตามเอามา

ฝ่ายเสนาอำมาตย์ราชปุโรหิตาจารย์ และทวยราษฎรทั้งหลาย จึงพร้อมกันราชาภิเษกเจ้าสุมิตกุมารขึ้นเสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา มีพระนามว่า **"พญาสุมิตวงศาราชามรุกขนคร"** เอานางแก้วเกษีมาอภิเษกเป็นพระราชเทวีแก้ว

๖. พลเมืองทางสาเกตนครอพยพ

ครั้งนั้น ทางเมืองร้อยเอ็ดประตู พอหมดบุญบารมีพญาสุริยวงศาแล้ว บ้านเล็กเมืองน้อยที่เคยส่งบรรณาการก็กลับแข็งกระด้างไม่ยินดี พากันยกรี้พลโยธามาตีเมืองร้อยเอ็ด ชาวเมืองทั้งหลายก็พากันกระจัดกระจายไปอาศัยอยู่กับท้าวพญาผู้มีบุญสมภารแก่กล้า คือว่า เขาทั้งหลายพากันหนีไปอยู่ดอมเขตแดนของพญาสุมิตวงศาราชามรุกขนคร (และเมืองสุวรรณภูมิของพ่อท้าวคำบาง อันตั้งอยู่ห้วยเก้าเลี้ยวเก้าคด) ในพวกที่อพยพไปนั้นพวกที่ควรกล่าวคือ หมื่นหลวงกลางโฮงและหมื่นนันทอารามพาครัวสองแสนครัว รักษาเจ้าสังขวิชชกุมารเข้าสู่เขตเมืองสุวรรณภูมิแต่ก่อนนางน้ำเลี้ยงพ่อนมจึงพากันเอาเจ้าสังขวิชชกุมารออกมาตั้งอยู่หนองคาย ให้ชื่อว่า **"เมืองลาหนองคาย"** ตลอดไปจนถึงปากห้วยบางพวน หมื่นกลางโฮงมีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพมาตั้งเป็นเมืองอยู่ที่ปากห้วยคุกคำมาทางใต้ หมื่นนันทอารามมีครัว ๕๐,๐๐๐ ครัว อพยพมาตั้งอยู่ที่ปากห้วยนกยูง หรือหัวโมงค์[๑] ก็เรียก

---

๑. คงจะเป็นห้วยน้ำอุโมงค์ ท้องที่อำเภอท่าบ่อ หนองคาย

เสนาอำมาตย์ทั้งหลายที่ออกนามมาข้างต้นนี้ อพยพครอบครัวมาแต่เมืองร้อยเอ็ดประตู ได้มาตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ดังกล่าวมาแล้ว จึงพร้อมกันเข้ามาสู่บรมโพธิสมภารรับราชการบ้านเมืองด้วยพระยาสุมิต-วงศาราชามรุกขนครทั้งสิ้น

๗. พ่อท้าวคำบางอภิเษกราชบุตรเขยครองจันทบุรี

ต่อไปนี้จะสังเขปข้อความในเรื่องจันทบุรี พอให้เนื้อความเชื่อมกันกับอุรังคนิทาน

เมืองพ่อท้าวคำบางซึ่งตั้งอยู่ห้วยเก้าเลี้ยวเก้าคดนั้นเรียกว่า **"เมืองสุวรรณภูมิ"** อยู่เหนือเมืองเวียงจันทน์เล็กน้อย พ่อท้าวคำบางมีธิดานางหนึ่งนามว่า **"อินทสว่างลงฮอด"** ต่อจากห้วยเก้าเลี้ยวเก้าคดลงมา มีหมู่บ้านหมู่หนึ่งตั้งอยู่ที่ช่องสะแก ห่างหนองคันแทเสื้อน้ำออกมาบรรจบที่บึงนั้น มีกระทาชายผู้หนึ่ง ลักษณะดำปูมใหญ่ มีใจประกอบด้วยการกุศลโอบอ้อมอารีทำบุญให้ทานเป็นนิตย์ ในขณะนั้นมีพระอรหันต์จากเมืองราชคฤห์มาอาศัยอยู่ใกล้บ้านหนองคันแทเสื้อน้ำนั้น ๒ องค์ องค์หนึ่งชื่อ **"มหาพุทธวงศา"** อยู่ริมน้ำโขง องค์หนึ่งชื่อ **"มหาสัชชดี"** อยู่ป่าโพนเหนือน้ำบึง พระอรหันต์ทั้งสองนั้น ได้อาศัยอยู่เป็นสุขสบาย เพราะกระทาชายนั้นอุปัฏฐากจึงเรียกชื่อเขาว่า **"บุรีจันอ้วยล้วย"**

ชาวหนองคันแทเสื้อน้ำ ทั้งเป็นญาติและมิใช่ญาติได้พร้อมกับอุป-โลกน์บุรีจันอ้วยล้วยขึ้นเป็นอาจารย์ ว่ากล่าวสั่งสอนกิจควรทำและมิควรทำแก่เขาทั้งหลาย บุรีจันฯ ก็เอาธุระสั่งสอนทั้งศีลธรรมและศิลปหัตถกรรมกสิกรรม พาเขาเหล่านั้นทำทั้งนาปีและนาแซง[๑] พาทำบุญให้ทานเป็นนิตย์

---

๑. นาปี = ทำฤดูฝน นาแซง = ทำฤดูแล้ง

แก่พระอรหันต์เจ้าทั้ง ๒ องค์ เมื่อข้าวในนาออกรวงพอเป็นน้ำนม ก็ให้คนทั้งหลายเกี่ยวมาตำคั้นเอาแต่น้ำ แล้วเอาน้ำผึ้งน้ำอ้อยมาเจือลง ต้มให้เป็นทานครั้งหนึ่ง เมื่อข้าวน้ำพอฮาง[๑] ก็ให้เอาข้าวนั้นมาฮางให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาเกี่ยวให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงเวลาเอาข้าวขึ้นกองให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เวลานวดข้าวอยู่ในลานก็ให้ทานอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเวลาขึ้นยุ้งขึ้นฉางก็ให้ทานอีกครั้งหนึ่ง ส่วนข้าวใส่บาตรนั้นบ่ให้เว้นสักวันให้ใส่เป็นปกติทุกๆ วัน แม้บุรีจันอ้วยล้วยก็อุทิศส่วนบุญกุศลให้แก่พญานาคทุกๆ วันมิได้ขาด

ในตำนานเดิมกล่าวถึงพญานาคทั้งหลาย มีสุวรรณนาคเป็นต้น ได้พากันพิจารณาชัยภูมิที่สมควรจะตั้งเป็นบ้านเมือง และเนรมิตบ้านเมืองให้แก่บุรีจันอ้วยล้วย ต่อมาวันหนึ่งบุรีจันฯ พาชาวบ้านทำนาแซงที่หนองข้างบ้าน ครั้นข้าวออกจากรวงจวนจะแก่ก็ถูกน้ำท่วมเสีย สุวรรณนาคเห็นดังนั้น จึงให้เศรษฐไชยนาคเนรมิตเป็นคันแท[๒] กั้นทดน้ำไว้ น้ำในหนองนั้นก็ล้นคันแทมาท่วมต้นข้าวให้เหลืออยู่เสมอรวง คนทั้งหลายทราบว่าน้ำมากผิดฤดู จึงพร้อมกันไปดูเห็นคันแททดน้ำให้ไหลไปที่อื่น ที่นั้นจึงได้นามว่า **“หนองคันแทเสื้อน้ำ”** แต่นั้นมา ครั้งนั้นผีเสื้อน้ำที่รักษาหนองนั้น จึงทำให้คนเป็นอันตรายประมาณ ๑๐๐ คน เขาทั้งหลายจึงพากันพ่ายหนี แล้วสุวรรณนาคให้นาคบริวาร ๒ ตัวจำแลงเป็นงูมาทำให้หมากข้าวล้มเสียหมด คนพวกนั้นกั้นรั้วให้ดีแล้วเปิดช่องไว้กลาง ดักไซไว้ที่ช่องนั้น ต่อมามีงูน้อย ๒ ตัว เกล็ดเหมือนทองคำ มีหงอนแดงเข้าติดอยู่ที่ไซนั้น

---

๑. ข้าวฮาง ข้าวกำลังจะสุก เกี่ยวเอามานึ่งให้สุกแล้วตากแดด ตำเป็นข้าวสารแล้วนึ่งอีก รับประทานอร่อย มีกลิ่นหอม

๒. คันแท = คันคูกั้นทดน้ำ

คืนวันหนึ่ง บุรีจันฯ ฝันว่าไส้ออกมาเป็นลายๆ มีลึงค์ยาวพันเอวถึง ๗ รอบแล้วสะดุ้งตื่นขึ้นมามีความกลัวเป็นอันมาก ครั้นรุ่งเช้าใส่บาตรเล่าความถวายพระอรหันต์ ท่านแนะนำให้เอาดอกไม้ใส่พานบูชาไว้บนหัวนอน แล้วอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่พญานาค ครั้นสายพองายมีคนนำงูน้อย ๒ ตัวใส่กรงมา แล้วจึงขังเอาไว้นึกว่าจะเอาไปถวายพ่อท้าวคำบางผู้เป็นใหญ่แต่ยังไม่ได้นำไป

ค่ำวันนั้น สุวรรณนาคเนรมิตเป็นคนแก่ มีศีรษะขาว นุ่งผ้าขาวเสื้อขาว สบหว่อมแดงงาม เข้ามาพูดกับบุรีจันฯ ว่างูน้อยสองตัวนี้เป็นลูกข้า เหตุนี้ข้าจึงได้มาหาท่านเพื่อขอคืนไป บุรีจันฯ เห็นแปลกจึงถามว่า ท่านเป็นคนมีศีลธรรมกระมัง? จึงได้นุ่งขาวห่มขาว แต่ทำไมจึงพูดว่างูเป็นลูกท่าน ข้าจะนำไปถวายท้าวคำบางให้ท่านเห็นงูเกล็ดเป็นทองคำ

คนแก่ตาผ้าขาวจึงบอกว่า ข้าเป็นพญานาค ท่านอย่าได้เอาไปถวายท้าวคำบางๆ ควรเอาสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาให้ท่าน ท่านมีความประสงค์สิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราจะให้ตามใจชอบ บุรีจันฯ หวนระลึกถึงความฝัน และการอุทิศส่วนกุศลถึงพญานาคของตน จึงคิดว่าชะรอยนาคจะบันดาลให้ตนถึงสุข จึงตอบว่า เมื่อข้าพเจ้าต้องการสิ่งใดเมื่อใดท่านจงกรุณาข้าเมื่อนั้นเทอญ แล้วก็มอบงูน้อยทั้ง ๒ ตัวนั้นให้แก่ตาผ้าขาวนั้นไป งู ๒ ตัวนั้นก็กลับกลายเป็นมาณพ ๒ คน นุ่งห่มเครื่องขาวเดินตามกันออกไปจนสุดสายตา ทันใดนั้น ตาผ้าขาวเฒ่าจึงบอกว่าให้ท่านขุดบ่อน้ำไว้ที่ริมบึงนอกบ้านถึงวันพระเราจะให้นาค ๒ ตัวขึ้นมา ณ ที่นั้นเมื่อท่านปรารถนาสิ่งใด จงเรียกนาค ๒ ตัวนั้นมา แล้วบอกความประสงค์แก่เขาเถิด บุรีจันฯ ก็รับคำ แล้วตาผ้าขาวก็หายไป

ครั้นอยู่ต่อมาสองสามวัน บุรีจันอ้วยล้วยจึงป่าวเตือนให้คนทั้งหลายพากันเกี่ยวข้าวในนาที่นั้น เมื่อน้ำแห้งจึงขุดบ่อน้ำขึ้นบ่อหนึ่ง แล้วพญานาคบันดาลให้ท้าวคำบางพร้อมด้วยมเหสี ให้มีความประสงค์ใคร่จะนำนางอินทสว่างลงฮอดผู้เป็นธิดาไปถวายพญาสุมิตธรรมวงศาราชามรุกขนคร เพื่อให้เป็นบทบริจาริกา พระองค์จึงสั่งอำมาตย์แต่งเรือหอคำ[๑] ให้เป็นที่ประทับราชธิดาพร้อมทั้งเรือเครื่องราชบรรณาการอีก ๑๐ ลำ เมื่อนางอินทสว่างลงฮอดได้ทราบว่า พระบิดามารดาจะนำไปถวายแก่พญาสุมิตธรรมวงศา เมืองมรุกขนคร ก็บังเกิดความเศร้าโศกเป็นกำลัง เมื่อพ่อท้าวคำบางทราบว่าธิดาไม่พอใจจะไป จึงพูดเป็นอุบายเพื่อให้นางกลัวว่าถ้าเช่นนั้นพ่อจะนำเจ้าไปให้บุรีจันอ้วยล้วยที่เขาเล่ากันว่าปูมใหญ่นักกินข้าวเข้าไปทางสีข้างก็ได้ เมื่อธิดาได้ยินบิดาพูดเช่นนั้น ก็กลับมีความพอใจจะไปเมืองมรุกขนคร และหายความเศร้าโศกทั้งสิ้น

ครั้งนั้นพ่อท้าวคำบางจึงรับสั่งให้เสนาอำมาตย์มาสร้างเรือนแปลงขึ้น ๒ หลัง หลังละ ๕ ห้อง และเรือนขวางอีกหลังหนึ่ง ไว้ระหว่างหาดทรายกับบ่อน้ำที่บุรีจันอ้วยล้วยให้ขุดไว้นั้นแล้ว จึงนำราชธิดามาสู่เรือไปจอดพักอยู่ที่เรือนหลวงและหาดทรายนั้น แล้วสั่งอำมาตย์ให้ไปตามบุรีจันฯ มาเฝ้า เพื่อจะให้ธิดาได้เห็นและเกิดเบื่อหน่ายในรูปร่าง แล้วจึงจักนำธิดาไปถวายแก่พญาสุมิตวงศาราชาตามความประสงค์เดิม บุรีจันฯ ได้ทราบความจากอำมาตย์ ดังนั้นจึงไปที่บ่อน้ำซึ่งขุดไว้นั้น ร้องเรียกนาคทั้ง ๒ ให้มา เมื่อนาคทั้ง ๒ นั้นมาแล้ว บุรีจันฯ จึงบอกว่า บัดนี้ข้าพเจ้ามีความประสงค์อยากได้นางอินทสว่างลงฮอดมาเป็นภริยา ท่านทั้ง ๒ จงกรุณาให้ข้าพเจ้าได้กับนางด้วยเทอญ

---

๑. เรือพระที่นั่งมีบุษบกตั้งท่ามกลาง

ครั้งนั้น นาคและเทวดาทั้งหลาย ก็พากันเนรมิตปราสาทราชนิเวศน์และนำเครื่องอุปโภคบริโภคมาไว้พร้อมสรรพ์ เพื่อเป็นเครื่องอภิเษกบุรีจันอ้วยล้วย

ครั้งนั้น บุรีจันฯ กำลังชำระสระสรงสรีรกายอยู่ในที่อันพญานาคเนรมิตไว้แล้วเช็ดคิงด้วยผ้าอันนาคเนรมิตไว้นั้น ร่างกายก็บังเกิดขาวงามบริสุทธิ์ผุดผ่องแล้วจึงประพรมด้วยเครื่องหอมมีจวงจันทน์ เป็นต้น ท้องก็แวบลงกลมประดุจดังขาธนู บุรีจันฯ จึงใส่ต่างหู นุ่งผ้าเชิงลายก้านแย่ง ประดับประดาไปด้วยเครื่องประดับ มีมือถือพวงมาลัย สะพายขรรค์ชัยศรี แล้วสวมสอดเกิบ[๑] ตีนคำ พอเวลายามตูดตั้งแต่เมื่อค่ำ นางเทวดามัจฉานารีเนรมิตวีคำยื่นให้บุรีจันฯ รับเอาแล้วก็หลับอยู่ที่นั้น นางเทวดามัจฉานารีจึงไจมเอาบุรีจันอ้วยล้วยมาวางไว้ในปรางค์ปราสาทกับด้วยนางอินทสว่างลงฮอด ทันใดนั้นนางก็ตื่นขึ้นมาได้กลิ่นสุคนธรสจวงจันทน์มาถูกต้องนาสานางก็พลอยหลับไปอีก ครั้นตื่นขึ้นมาทีหลังจึงเกิดมีความรักใคร่กับบุรีจันอ้วยล้วยได้เป็นสามีภรรยากันแต่นั้นมา

สวนบริวารทั้งหลาย เมื่อตื่นขึ้นมาเห็นดังนั้น ก็มีความอัศจรรย์ยิ่งนัก จึงได้นำความไปทูลท้าวคำบางกับพระมเหสี ท่านทั้งสองเมื่อได้ทราบก็มีความยินดีอนุโลมตาม จึงตรัสสั่งให้เสนาอำมาตย์จัดการทำพิธีอภิเษกสมโภชบุรีจันอ้วยล้วยขึ้นเป็น **"เจ้าบุรีจัน"** พระสวามีนางอินทสว่างลงฮอดพร้อมทั้งมอบเวนบ้านเมืองให้แก่เจ้าทั้ง ๒ นั้น ภายหลังมาพระเจ้าสุมิตธรรมวงศา เมืองมรุกขนคร แต่งพราหมณ์มาอภิเษกเป็น **"พระเจ้าจันทบุรีประสิทธิ์ศักดิ์"**

---

๑. เกิบ = รองเท้า

เมื่อบุรีจันฯ ได้ขึ้นเสวยราชย์บ้านเมืองแล้ว จึงให้คนทั้งหลายกรุบ่อน้ำที่ขุดไว้แต่ก่อนนั้นด้วยกระดานไม้ประดู่แล้วให้สร้างมณฑปกวมบ่อน้ำนั้นไว้ และสร้างสะพานตั้งแต่พระนครข้างบึงนั้นออกไปถึงบ้านเดิมด้วยไม้ประดู่ ที่บ้านเดิมของท่านนั้นท่านได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง พระอรหันต์จึงให้ชื่อว่า **"วัดสวนอ้วยล้วย"** แล้วสร้างวิหารขึ้นอีก ๒ หลัง ให้พระอรหันต์ป่าใต้ป่าเหนืออยู่ พระอรหันต์ ๒ องค์นี้ขึ้นมาสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ที่วัดสวนอ้วยล้วยเสมอมิได้ขาด บุรีจันฯ สร้างปราสาทขึ้นไว้ที่โพน[๑] ทางใต้หลังหนึ่งแล้วไปด้วยทองคำ

ครั้นถึงเวลาเช้า พระอรหันต์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ เดินตามสะพานนั้นเข้าไปบิณฑบาตในพระนครเป็นปกติมิได้ขาด เมื่อถึงวันพระเป็นต้นว่า วันขึ้นและแรม ๗, ๘, ๑๔, ๑๕ ค่ำ บุรีจันฯ ออกไปรักษาศีลอยู่ที่ปราสาทหลังหนึ่งที่โพนทางใต้พระนครมิได้ขาดครั้นรุ่งเช้าใส่บาตรเวนข้าวสงฆ์แล้วก็ไปกระทำสักการะพระพุทธรูป ในพระอารามวัดสวนอ้วยล้วยและฟังพระธรรมเทศนาซึ่งพระอรหันต์เป็นผู้แสดง ครั้นเสด็จแล้วออกมากระทำสักการะและอุทิศส่วนกุศลไปให้พญานาคและเทวดาที่น้ำส้าง[๒] ไม้คูนั้นเป็นปกติมิได้ขาด

ครั้งนั้น มหาพุทธวงศา ให้มหาสัชชดีอยู่สั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ที่วัดอ้วยล้วย ส่วนตัวท่านนั้นไปนำเอาธาตุพระอรหันต์ ที่เป็นวงศ์แห่งพระศาสดามารวมไว้ในที่แห่งตนแล้วจึงบอกกับบุรีจันฯ ว่าจะบรรจุธาตุพระอรหันต์ไว้ ณ ที่นี้ ให้ขุดดินลงลึก ๕ วา กว้าง ๓ วา ก่อด้วยอิฐให้เป็นรูป

---

๑. โพน = ดินที่สูงนูนขึ้น เช่น จอมปลวก เรียก "โพนจอมปลวก"

๒. น้ำส้าง = น้ำบ่อ

ปราสาทเจดีย์ แล้วเอาแผ่นเงินเรียง[๑] ปูรองไว้ภายในปราสาทนั้น แล้วจึงเอาพระธาตุพระอรหันต์นั้นๆ เข้าไปบรรจุไว้ที่นั้น จึงให้เอาหินหมาก[๒] คอมถมให้แน่นหนาเรียบร้อย จึงหมายสีมาเสมอยอดปราสาทนั้นสูง ๓ วา กว้าง ๑ วา คนทั้งหลายจึงได้เรียกที่นั้นว่า **"ป่ามหาพุทธวงศา"** มีฉันทะพร้อมกัน พันท่อง หนองจันทน์ วัดสวนอ้วยล้วยสัชชดีแต่นั้นมา

๘. เทวดาแจ้งเหตุแก่พญาจันทบุรี

วันหนึ่ง บุรีจันฯ ไปจำศีลเวนข้าวให้อัคคิทาน ทำบุญอุทิศกุศลถึงหมู่นาคและเทวดา ครั้นบรรทมในปราสาทแล้วใกล้รุ่ง พญานาคเนรมิตเป็นชีผ้าขาวเอาแก้ว ๗ ประการใส่พานทองอันแล้วไปด้วยเงินเรียง แล้วใส่ถุงผ้าขาวพร้อมด้วยรูปกงจิตแก้วแล้วด้วยทองคำและรูปท้าวและรูปนางกับทั้งพานดอกไม้ธูปเทียนคุกเข่าเข้ามาให้และบอกว่าท่านได้นางอินทสว่างลงฮอดมาเป็นภรรยานั้นไป่ชอบ เพราะบิดามารดานางประสงค์จะนำไปถวายพญาสุมิตธรรมวงศา พญาสุมิตธรรมวงศาอย่าได้โทษแก่พญานาคและเทวดาที่ยินดีด้วย บุรีจันฯ ท่านจงเอาถุงจิตแก้วอันนี้ไปคารวะพญาสุมิตธรรมวงศานั้นเทอญฯ บุรีจันฯ คิดถึงความหลังของตนจึงรับว่า สาธุ สาธุ พญานาค ซ้ำให้ทองคำ ๑,๐๐๐ ตำลึงแล้วก็อันตรธานหายไป

---

๑. เงินเรียง = แผ่นหรือแท่งเงิน

๒. ลูกหินกวาดกลม

๙. บุรีจันฯ แต่งทูตนำบรรณาการถวายพญาสุมิตธรรม

เมื่อบุรีจันฯ กลับมาจากจำศีลไปสู่พระราชฐานแล้ว จึงตกแต่งเครื่องบรรณาการพร้อมทั้งข้าวของอันพญานาคนำมาให้นั้นให้หมื่นสาร หมื่นนาใต้ หมื่นนาเหนือ หมื่นสองเมือง หมื่นเชียงชู และพันนาเมือง นำไปถวายพญาสุมิตธรรมวงศามรุกขนคร เมื่อพระองค์ทรงรับแล้วยังเครื่องบรรณาการ ขณะนั้นปราสาทหลังหนึ่งก็บุจากพื้นดินขึ้นมาพร้อมทั้งพระราชโรงหลวงหลังหนึ่งกว้าง ๑๙ ห้อง ล้วนแล้วด้วยทองคำประดับประดาไปด้วยแก้ว มีทั้งพระราชอุทยานประกอบไปด้วยพืชผลเป็นต้นว่า ข้าวโพดสาลี, พร้าว, ตาล, หวาน, ส้ม, กล้วย, อ้อย, หมาก, พลู ถึงแม้ว่าพืชข้าวกล้าก็ยังเกิดมีขึ้นในพระอุทยานนั้นทุกประการ

อันนี้ก็ด้วยอานิสงส์ผลที่พระองค์ได้ใส่บาตรพระศาสดา เมื่อครั้งเป็นพญาศรีโคตบูรครั้งโน้น ความอันนี้ก็ลือชาปรากฏไปถึงท้าวพญาร้อยเอ็ดพระนครฯ มีความชื่นชมยินดีและมีความปรารถนาจะใคร่เห็น อันนี้ก็ด้วยอานิสงส์ที่ได้อุ้มบาตรไปส่งพระศาสดาที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นแล

๑๐. อภิเษกพญาสุมิตธรรมวงศา

ครั้งนั้นพญาร้อยเอ็ดพระนคร จึงพร้อมกันนำราชธิดาละองค์ พร้อมทั้งบริวารนางละ ๕๐๐ คน ช้างพลาย ๑๐ เชือก ช้างพัง ๑๐ เชือก ม้า ๑๐ ม้า พร้อมทั้งควาญและนายม้ากับทั้งทองคำอีกเมืองละ ๑๐๐,๐๐๐ ตำลึง เป็นเครื่องราชบรรณาการนำเข้ามาถวาย แล้วพร้อมกันราชาภิเษกขึ้นเป็นพญาสุมิตธรรมวงศาธรรมิกราชาธิราชมรุกขนคร ครั้นเสร็จการราชพิธีแล้ว พญาร้อยเอ็ดพระนครจึงพร้อมกันกลับไปสู่พระนครของตนฯ

ครั้นถึงฤดูกาลออกพรรษาสังขารปีใหม่ พญาร้อยเอ็ดพระนครจึงแต่งให้อำมาตย์จำทูลพระราชสาส์นพร้อมทั้งเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงินทอง เข้ามาถวายพญาสุมิตธรรมวงศาธรรมมิกราชาธิราชเอกราช

๑๑. แต่งทูตและบรรณาการตอบบุรีจันฯ

ครั้งนั้น พญาสุมิตธรรมวงศาพระองค์พระราชทานคนใช้แก่อำมาตย์บุรีจันฯ มีหมื่นจรศ เป็นต้น กับทั้งทองคำอีกหนัก ๑,๐๐๐ ตำลึงและเสื้อผ้าให้ครบถ้วนทุกคน แล้วพระองค์ทรงจัดนาง ๒ นางไปประทานบุรีจันฯ นางหนึ่งชื่อมงคลกตัญญู เป็นเชื้อวงศ์ชาวจุลณี อีกนางหนึ่งชื่อมังคลทปาลังเป็นเชื้อวงศ์ชาวราชคฤห์ พร้อมด้วยข้าทาสบริวารนางละ ๕๐๐ คน ช้างพัง ๒๐ เชือก ช้างพลาย ๒๐ เชือก ม้า ๑๐ ม้าพร้อมทั้งควาญและนายม้า เงิน ๑๐,๐๐๐ ตำลึง ทอง ๑๐,๐๐๐ ตำลึง เสื้อผ้าสิ่งละ ๑๐,๐๐๐ พร้อมทั้งเครื่องปัญจราชกุธภัณฑ์มอบให้พราหมณ์ทั้ง ๕ที่รู้จบไตรเพทเป็นหัวหน้า มีมังคลพราหมณ์หนึ่ง จุลมังคลพราหมณ์หนึ่งไชยพราหมณ์หนึ่ง สิทธิพราหมณ์หนึ่ง จิตตวัฒนพราหมณ์หนึ่ง ทั้ง ๕ นี้น้อมนำไปราชาภิเษกบุรีจันฯ ครั้งถึงวันมหาพิชัยฤกษ์อันดี จึงตรัสสั่งให้ออกเรือมาสู่เมืองบุรีจัน และให้หมื่นนันทรผู้เป็นปราชญ์มาบอกเขตเมืองให้บุรีจันฯ (ฝั่งตะวันออก) แต่ปากน้ำกะดิง[๑] มาโดยลำดับ (ฝั่งตะวันตก) แต่ปากห้วยบางบาตร[๒] มาโดยลำดับเป็นเขตแขวงของบุรีจัน

---

๑. อยู่ฝั่งซ้ายเส้นเขตแดนเวียงจันทน์กับท่าแขก

๒. อยู่ฝั่งขวาเยื้องน้ำกระดิงไปเหนือ เขตอำเภอบึงกาฬ หนองคาย

๑๒. พระมหากัสสปเถรเจ้าปลูกทายาท

จะย้อนกล่าวครั้งเมื่อพระมหากัสสปเถรเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อเสร็จการก่ออุโมงค์และประดิษฐานพระอุรังคธาตุที่ภูกำพร้าแล้ว ก็กลับไปสู่เมืองราชคฤห์ พระเถรเจ้ามองเห็นสามเณร ๓ องค์ เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในการปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอน มีความเพียรในการกระทำสมถวิปัสสนา สามเณรทั้ง ๓ องค์นี้ เมื่อบวชเป็นภิกษุก็ได้สำเร็จพระอรหันต์พร้อมกันทั้ง ๓ องค์ องค์หนึ่งมีนามว่าพุทธรักขิต องค์หนึ่งมีนามว่าธรรมรักขิต อีกองค์หนึ่งสังฆรักขิต พระอรหันต์ทั้ง ๓ องค์ได้มาแต่เมืองราชคฤห์มาอยู่ **"หนองกก"** ใกล้กับภูเขาหลวงฯ

๑๓. พระอรหันต์ทั้ง ๓ นำกุมารทั้ง ๕ ออกบรรพชา

พุทธรักขิต จึงไปนำเอามหารัตนกุมารพี่น้อง แต่เมืองอินทปัฐนครมาบวชในพระพุทธศาสนา แล้วไปอยู่ริมเมืองฟากฝั่งแม่น้ำของฝ่ายตะวัน-ออก สอนวิปัสสนาภาวนาอยู่ในที่นั้น หมื่นกลางโรงจึงได้สร้างหอแพให้อยู่ที่นั้นจึงได้เรียกว่า **"หอผา"** แต่ครั้งนั้นมา

ส่วนเจ้าธรรมรักขิต ก็ไปนำเอามหาสุวรรณปราสาทกุมารพี่น้องแต่เมืองจุลณีพรหมทัตมาบวช แล้วสอนวิปัสสนาภาวนา อยู่ในเวียงงัวใต้ปากห้วยคุคำ หมื่นกลางโรงสร้างวิหารให้อยู่ในที่นั้น

พระสังฆรักขิต ไปนำเอาเจ้าสังขวิชชกุมารมาบวช อยู่ที่เมืองลาหนองคาย น้าเลี้ยงพ่อนม สร้างวิหารให้อยู่ เจ้าทั้ง ๕ องค์นี้เมื่อได้เรียนวิปัสสนาภาวนา กับด้วยพระอาจารย์ทั้ง ๓ ของตนๆ ครั้นบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงพระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์โดยลำดับ

พระอรหันต์ทั้ง ๕ องค์นี้มีนามว่า มหารัตนเถระหนึ่ง จุลรัตนเถระหนึ่ง มหาสุวรรณปราสาทเถระหนึ่ง จุลสุวรรณปราสาทเถระหนึ่ง สังขวิชาเถระหนึ่ง พระพุทธรักขิต, ธรรมรักขิต, สังฆรักขิต ผู้อาจารย์จึงนำเอาศานุศิษย์ทั้ง ๕ นี้ไปสู่เมืองราชคฤห์นำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่าพระพุทธเจ้า ๒๙ องค์ ธาตุเขี้ยวฝาง ๗ องค์ พระธาตุฝ่าตีนขวา ๙ องค์ กลับมาตั้งอยู่ที่เมืองคอนราช[๑] นั้นคืนหนึ่งพระอรหันต์ทั้ง ๘ รู้แจ้งในเหตุการณ์ว่าครั้งเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ได้เสด็จมาสถิตที่ถ้ำแก้ววชิรปราการระหว่างภูเขา ๒ ลูกถัดละโว้[๒] นั้น พระอรหันต์ทั้ง ๘ จึงได้พร้อมกันไปจารึกพื้น[๓] บ้านเมือง และอุปเท่ห์นิทานทั้งมวลไว้ในแผ่นดินและพื้นพระธาตุพระพุทธเจ้าที่จะได้ไปประดิษฐานอยู่ในชมพูทวีป และพื้นรอยพระบาทลักษณะพร้อมทั้งศาสนานครนิทานไว้พร้อมสรรพ

ส่วนพระอรหันต์ทั้ง ๓ ที่เป็นอาจารย์จึงสั่งศิษย์ทั้ง ๕ ไว้ว่า ให้นำพระบรมธาตุที่ได้มานั้นคือพระธาตุหัวเหน่า ให้เอาไปประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวง ส่วนพระธาตุฝ่าตีนขวานั้นให้นำไปประดิษฐานไว้ในเมืองลาหนองคาย พระธาตุเขี้ยวฝางนั้นให้นำไปประดิษฐานไว้ที่เวียงงัว ๓ องค์ และที่หนองแพ ๔ องค์ ครั้นสั่งเสียเสร็จแล้วพระอรหันต์ทั้ง ๓ ก็กลับคืนไปสู่เมืองราชคฤห์

ขณะนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงนำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่าของพระพุทธเจ้ามาประดิษฐานไว้ที่ภูเขาหลวง พร้อมด้วยพญาจันทบุรีและพระอัครมเหสีทั้ง ๓ พระองค์ได้สละเครื่องราชูปโภคอันแล้วด้วยทองคำ

---

๑. นครราชสีมา

๒. ลพบุรี

๓. พื้นในที่นี้หมายถึงประวัติ

และเพชรพลอยของมีค่าเป็นอันมากถวายเป็นพุทธบูชา สร้างเป็นอุโมงค์หินใส่ไว้ ณ ภูเขาหลวง เต้าฝาทั้ง ๔ ด้านๆ ละ ๕ วา หนา ๒ วา สูง ๔ วา ๓ ศอก มีความพิสดารแจ้งอยู่ในอุรังคธาตุนั้นแล้ว

ครั้งนั้น พระรัตนเถระและจุลรัตนเถระ จึงพร้อมกันนำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง ๔ องค์ มาประดิษฐ์ไว้ที่ท่าหอแพ ส่วนพระมหาสุวรรณปราสาทพี่น้องนั้น นำเอาพระบรมธาตุเขี้ยวฝาง ๓ องค์ มาประดิษฐานไว้ที่โพนจิกเวียงงัว ส่วนมหาสังขวิชชาเถระนั้น นำเอาพระธาตุฝ่าเท้า ๙ องค์ ไปประดิษฐานที่เมืองลาหนองคาย[๑] นำเลี้ยงพ่อนมพร้อมด้วยชาวเมืองสร้างอุโมงค์สำหรับประดิษฐานพระบรมธาตุนั้นใต้พื้นแผ่นดิน ขนาดกว้างด้านละ ๒ วา ๒ ศอก สูง ๓ วา แล้วไปด้วยชะทายลายจีน จึงเอาแผ่นเงินบริสุทธิ์รองพื้น แล้วนำเอาพระบรมธาตุเข้าบรรจุในผอบทองคำ นำไปประดิษฐานไว้ในอุโมงค์นั้น

ครั้งนั้นพระอรหันต์ป่าใต้ป่าเหนือ ก็เข้าสู่นิพพานเรียงวันคืนวัน มหาสังขวิชชาเถระก็กลับคืนมาหามหาสุวรรณปราสาทพี่น้องที่โพนจิกเวียงงัว แล้วพร้อมกันมาหามหารัตนเถรเจ้าพี่น้องที่หอแพ เพื่อจะได้พากันมาคารวะปัฏพระอรหันต์ทั้ง ๒ องค์ที่เข้าสู่นิพพานนั้น

พระอรหันต์ทั้ง ๕ อยู่จำพรรษาในเมืองจันทบุรี พญาจันทบุรีได้อุปัฏฐากรักษารับสั่งให้อำมาตย์สร้างวิหารให้พระอรหันต์ทั้ง ๕ อยู่องค์ละหลัง ครั้นถึงวัน ๗, ๘, ๑๔, ๑๕ ทั้งข้างขึ้นและแรมพระอรหันต์ทั้ง ๕ พร้อมกันไป

---

๑. คงจะเป็นพระธาตุที่โค่นลงในน้ำท่าวัดธาตุ หนองคายเดี๋ยวนี้

สู่วัดสวนอ้วยล้วยสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ในวัดนั้นทุกวันมิให้ขาด พญาจันทบุรีนำเอาพระธาตุอรหันต์ป่าใต้ป่าเหนือทั้งที่นิพพานไปแล้วนั้นฐาปนาไว้กับที่นั้น

ครั้นออกพรรษาแล้วพระอรหันต์ทั้ง ๕ มีมหารัตนเถระเป็นประธานหนีออกไปอยู่โพนภายนอกที่ปากห้วยบางพวน ส่วนมหาสังขวิชชาเถระนั้น อยู่ที่ปากห้วยบางพวนก้ำใต้ ภายหลังพระเถรเจ้าทั้งหลายก็มารวมกันอยู่ที่ป่าโพนภายนอก มีความสุขสำราญตามสมควรแก่อัธยาศัยของตนๆ ครั้นต่อมาพระอรหันต์ทั้ง ๕ ระลึกถึงคาถา ๔ บาท ที่พระมหากัสสปเถรเจ้าแสดงไว้แต่ชาติปางก่อนนั้นว่า

คจฺฉนฺติ นรคจฺฉนฺติ **โก เว นรโก เว**

เณยฺยา นรเณยฺยา **สากนฺติ นรสากนฺติ** ดังนี้

อธิบายคาถาทั้ง ๔ บทนี้ มีแจ้งอยู่แล้วในหนหลัง พระอรหันต์เจ้าทั้ง ๕ มีความซาบซึ้งในอธิบายปัญหาธรรมทั้ง ๔ บาท เป็นอันดี จึงใคร่ฐาปนาพระอุรังคธาตุที่ภูกำพร้าอีก จึงได้ปรึกษาหารือตกลงกันจะไปสู่เมืองมรุกขนคร เพื่อถวายพระพรแก่พญาสุมิตธรรมวงศาให้ช่วยอุปถัมภ์ เพราะแต่ก่อนพระองค์เป็นพญาศรีโคตบูรแล้วจุติมาเกิดเป็นพญาสุริยวงศาเสวยเมืองสาเกต (ร้อยเอ็ดประตู) จุติจากเมืองสาเกตมาเกิดเป็นพญาสุมิตธรรมวงศามรุกขนคร พระพุทธองค์ได้ทำนายไว้ว่าพญาองค์นี้จะได้ฐาปนาพระอุรังคธาตุที่ภูกำพร้าสืบรอยมือพญาทั้ง ๕ และพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย

กัณฑ์ที่ ๖ ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๑
พระอรหันต์ทั้ง ๕ มาเมืองมรุกขนคร

พระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงได้พากันไปสู่เมืองมรุกขนคร เข้าไปบิณฑบาตรริมแม่น้ำที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานรอยพระบาทไว้ให้แก่พญาปลา[๑] พระอรหันต์ทั้ง ๕ ครั้นออกจากพระนครได้เอาข้าวให้ทานแก่ปลาทั้งหลาย ณ ที่นั้นแล้วกล่าวว่า **"ฑีฆายุโก โหตุ"** ปลาทั้งหลายจงมีอายุยืนเทอญ คนทั้งหลายได้ยินถ้อยคำของพระอรหันต์ดังนั้น จึงให้ชื่อบ้านที่นั้นว่า **"บ้านเชียงยืน"**[๒] แต่นั้นมา

แล้วพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงได้กลับข้ามแม่น้ำไปฉันข้าวที่พราหมณ์ทั้ง ๕ ว่าเมืองมรุกขนครจะย้ายขึ้นมาตั้งอยู่[๓] ณ ที่นี้ เมื่อพระอรหันต์กระทำภัตกิจเสร็จแล้วจึงพากันไปสู่ภูกำพร้าปฏิสันถารซึ่งกันและกัน ครั้นรุ่งแจ้งมามหารัตนเถระพี่น้องจึงเข้าไปบิณฑบาตในเมืองอินทปัฐนครโปรดพญาอาที่เป็นจุลบิดาของท่านทั้ง ๒

ส่วนมหาสุวรรณปราสาทพี่น้องนั้น ไปบิณฑบาตในเมืองที่ตนเกิดเพื่อโปรดพญาปุตตจุลณีพรหมทัตและพระนางปัจฉิมเทวีที่เป็นพระบิดาและพระมารดาเพื่อจะให้มาช่วยฐาปนาพระอุรังคธาตุกับด้วยพญาสุมิตธรรม

---

๑. พระบาทเวินปลา ที่เหนือเมืองนครพนม

๒. บ้านเชียงยืนยังอยู่ตรงพระบาท แต่คงมิใช่บ้านเดิม

๓. เมืองเก่าท่าแขก

ส่วนพระสังขวิชชาเถระเข้ามาบิณฑบาตในพระราชฐานพญาสุมิตธรรมรุกขนคร[๑] พญาและพระนางเทวีแก้วทอดพระเนตรเห็นพระสังขวิชชาเถระห่มผ้ามีสีประดุจดังสีดอกคำที่พญานาคถวายนั้น ทรงพระปีติเลื่อมใสซาบซึ้งไปในพระขันธสันดานประดุจดังลูกราชสีห์ที่พลัดจากพ่อแม่มานานแล้วจึงได้มาพบกันเข้าและมีความกระสันด้วยกันฉันนั้น

พญาสุมิตธรรมพร้อมด้วยพระราชเทวี บ่มิอาจทรงพระองค์อยู่ได้ มีพระทัยหวั่นไหวเหมือนดังช่อธงที่กวัดแกว่งด้วยลมฉะนั้น จึงได้เสด็จลงมาจากปราสาทอุ้มพระมหาเถระขึ้นไปสถิตในปรางค์ปราสาทแล้ว ถวายภัตตาหารอันประณีต แล้วพระองค์พร้อมด้วยพระราชเทวีจึงตรัสถามพระมหาเถระว่า เจ้ากูมีอินทรีย์อันหมดจดสะอาดแล้วและเป็นที่เจริญตาเจริญใจของโยมยิ่งนัก เจ้ากูลุกแต่ที่ใดมาโปรดโยมเล่า?

๑. สังขวิชชาเถระเล่าชาติปางหลัง

ขณะนั้นมหาสังขวิชชาเถระจึงทูลว่า อาตมาลุกแต่เมืองร้อยเอ็ดประตูโพ้นมาเที่ยวแสวงหาบิดามารดา พญาสุมิตธรรมพร้อมด้วยพระราชเทวีจึงตรัสว่า บิดามารดาเจ้ากูอยู่ ณ ที่ใดเล่า พระมหาเถระจึงทูลว่า บิดามารดาของอาตมาอยู่เมืองศรีโคตบองนี้แหละ ซ้ำทูลต่อไปอีกว่า บิดามารดาของอาตมภาพหนีจากเมืองศรีโคตบองไปมีภรรยาอยู่ที่เมืองร้อยเอ็ดประตู เมื่ออาตภาพคลอดออกมา ท่านทั้ง ๒ ได้ละทิ้งอาตมภาพเสีย หนีมาอยู่ที่เมืองนี้

---

๑. ร้างแล้ว

ขณะนั้นพญาสุมิตธรรมและพระราชเทวีไม่ทรงทราบในถ้อยคำนั้นๆ ทรงนิ่งหัวเราะอยู่แต่ในพระทัยว่า มหาเถระหลงพ่อแม่ ท่านประกอบไปด้วยความทุกข์ ทันใดนั้นมหาเถระจึงทูลถามว่ามหาราชทั้ง ๒ เสด็จมาจากที่ใดประทับอยู่ที่นี้ พระราชาจึงไหว้ว่าโยมทั้ง ๒ มิได้มาจากที่ใด โยมหากเกิดแต่ตระกูลวงศาในที่นี้เอง มหาเถรเจ้าจึงทูลว่าอาตมภาพมิได้ทูลถามเชื้อพระวงศ์ อาตมภาพทูลถามถึงชาติก่อนนั้น พญาและราชเทวีจึงตรัสว่าเจ้ากูเป็นพระอรหันต์ใช่หรือ มหาเถระถวายพระพรว่าถูกแล้ว

ในขณะนั้นอัศจรรย์ก็บังเกิดขึ้น เทพยดาที่อยู่รักษาภูมิฉัตรของพระองค์ และเทวดาที่รักษาภูกำพร้าทั้งสิ้น จึงพร้อมกันเป่าหอยสังข์ขึ้นประโคมทั่วในพระราชฐานและในที่นั้นๆ เป็นที่สนุกสนานยิ่งนัก คนทั้งหลายได้ยินแต่เสียงสังข์ หาได้เห็นเทวดาไม่ จึงพร้อมกันให้เสียงสาธุการเซ็งแซ่ทั่วไปทั้งพระนคร

แล้วเจ้าสังขวิชชาเถระจึงถวายพระธรรมเทศนาแด่พญาสุมิตธรรมและพระราชเทวีว่า ดูรามหาราช อาตมานี้มาแต่เมืองพญาจันทบุรี เพื่อโปรดมหาบพิตรทั้ง ๒ พระองค์ เมื่อชาติก่อนโน้นมหาราชได้เป็นพญาศรีโคตบูร ครั้งเมื่อพระศาสดายังมีพระชนม์อยู่ได้เสด็จมาประทับแรมที่ภูกำพร้า พระศาสดาทรงทราบในพุทธวิสัย ครั้นรุ่งเช้าทรงผ้ากาสาวพัสตร์อุ้มเอายังบาตรเสด็จไปอิงต้นรังใต้เมืองเพื่อโปรดมหาราชให้ถึงที่สุดแล้วพระพุทธองค์ จึงได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองศรีโคตบูร มหาราชได้ถวายบิณฑบาตแล้วปรารถนาค้ำชูพระศาสนาเฉพาะพระพักตร์พระศาสดา พระศาสดามิได้ทรงรับเอาซึ่งบาตรจากมหาบพิตรเสด็จลีลาคืนสู่ที่ประทับใต้ต้นรัง[๑] มหาราชทรงปีติยินดีอุ้มเอายังบาตรนำไปถวายพระศาสดาถึงต้นรัง

---

๑. พระธาตุอิงฮังสุวรรณเขตฝั่งซ้าย

ครั้งนั้นอาตมาเป็นพญานันทเสน[๑] น้องของมหาบพิตร เมื่อมหาบพิตรจุติจากชาตินั้น จึงได้ไปเกิดในเมืองสาเกตนคร เป็นพญาเสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประตู ส่วนนางศรีรัตนเทวีก็เคยได้เป็นราชเทวีมาแต่ก่อน

ส่วนอาตมภาพครั้งนั้นได้เสวยราชสมบัติในเมืองศรีโคตบองได้ ๑๓ ปี พระศาสดาจึงเสด็จเข้าสู่นิพพาน แล้วพระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นประธาน นำเอาพระบรมธาตุหัวอกของพระศาสดาประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า อาตมภาพและพญาทั้ง ๔ ได้พร้อมกันก่ออุโมงค์ที่ภูกำพร้าประดิษฐานพระบรมธาตุหัวอกพระศาสดาครั้งนั้นพญาทั้ง ๔ พร้อมด้วยตัวอาตมาได้ปรารถนาให้ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่ออุปสมบทแล้วขอให้ได้สำเร็จพระอรหันต์ เฉพาะหน้าพระอรหันต์ ๕๐๐ มีพระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นประธาน พระอรหันต์ทั้งหลายพร้อมกันอนุโมทนาในความปรารถนาทุกองค์ อาตมภาพจึงได้มาบวชและได้สำเร็จพระอรหันต์ในชาติอันนี้ เมื่ออาตมาจุติจากชาติอันเป็นพญานันทเสน ได้ไปเกิดในท้องแห่งนางศรีรัตนเทวี พระราชเทวีพญาร้อยเอ็ดประตู ก็คือมหาราชเจ้ากับพระนางเทวีแก้วบัดนี้แล

ครั้งนั้นเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย พร้อมใจกันอพยพหนีจากเมืองศรี-โคตบองมาสร้างเมืองอยู่ที่ป่าไม้รวก แล้วจึงพร้อมกันราชาภิเษกโอรสแห่งนางเทวบุปผาขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพญามรุกขนคร เมื่อนางศรีรัตนเทวีประสูติอาตภาพออกมาได้ ๗ วัน นางก็จุติมาเกิดในวงศ์พญามรุกขนครแล้วพญามรุกขนครได้ขอเอานางมาเป็นพระราชธิดา เมื่อมหาราชเจ้าจุติจึงได้มาบังเกิดเป็นพระราชโอรสพญามรุกขนคร

---

๑. หมายถึงพญานันทเสน

แต่ชาติก่อนนั้น มหาราชเจ้าและพระนางเทวีแก้วเป็นพระบิดาและพระมารดาของอาตมาแท้จริง ด้วยเหตุนี้อาตมภาพจึงได้เรียนมหาราชเจ้าทั้ง ๒ ว่าเป็นพระบิดา และพระมารดาหลงมาอยู่ในที่นี้ ทั้ง ๒ พระองค์เมื่อได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาอดีตชาติจากพระมหาเถระวันนั้น มีพระทัยประดุจดังว่าระลึกได้ยังพระชาติหนหลัง มีน้ำพระเนตรตกลงมาเฉพาะหน้าพระมหาเถระ

ขณะนั้นอำมาตย์และข้าทาสบริวารในหัตถบาส ได้เห็นน้ำพระเนตรมหาราชทั้ง ๒ หยดย้อยตกลงมามิได้ขาด ก็บังเกิดโทมนัสร่ำร้องไห้ไปตามๆ กัน มีเสียงอันสนั่นทั่วทั้งห้องพระโรงหลวง ทันใดนั้น นางเทวีแก้วจึงไหว้พระมหาเถรเจ้าว่า เมื่อโยมจุติทิ้งเจ้ากูเสียแต่เมื่อยังเยาว์อยู่นั้น ใครผู้ใดเป็นผู้อุปถัมภ์เจ้ากูนั้นเล่า พระมหาเถรเจ้าจึงทูลว่า น้าเลี้ยงพ่อนมพร้อมทั้งนางที่เป็นบาทบริจาริกาพญาร้อยเอ็ดประตูเป็นผู้อุปถัมภ์เลี้ยงดูสืบต่อมา

เมื่อบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญ ครั้งนั้นนางทั้งหลายลางคนก็ตายลางคนก็หนีกลับคืนไปสู่บ้านเมืองเดิม น้าเลี้ยงพ่อนมจึงได้นำเอาอาตมภาพอพยพหนีมาอยู่เมืองสุวรรณภูมิ[๑] แต่ยังเล็กอยู่ เจ้าสังฆรักขิตเถระจึงได้นำเอาอาตมาไปบวชและสั่งสอนจนได้สำเร็จพระอรหันต์ ท่านจึงได้กลับไปสู่เมืองราชคฤห์ตามเดิม

ขณะนั้นพญาสุมิตธรรมทรงระลึกถึงพญาจันทบุรี ที่ได้ทำรูปแปลนและปราสาทมุงด้วยผ้าสาฎก พร้อมทั้งดอกบุณฑริกมาถวาย ครั้งนั้นพระองค์จึงตรัสถามพระมหาเถรเจ้าว่า พระอรหันต์มีในเมืองสุวรรณภูมินั้นกี่องค์ พระมหาเถรเจ้าทูลว่ามี ๑๐ องค์ กลับไปเมืองราชคฤห์ ๓ องค์นิพพาน ๒ องค์ มากับด้วยอาตมานี้ ๔ องค์

---

๑. หมายถึงเมืองพ่อท้าวคำบางที่ห้วยเก้าเลี้ยวเก้าคด

๒. พระเถรเจ้าทั้ง ๔ เล่าชาติปางหลัง

ทันใดนั้นพระอรหันต์ทั้ง ๔ มาจากเมืองอินทปัฐนคร และเมืองจุล-ณีพรหมทัตก็เข้ามาสู่ปรางค์ปราสาทกับด้วยเจ้าสังขวิชชาเถระนั้นจึงทูลว่า ดูรามหาราช มหาบพิตรทรงปรารถนาค้ำชูพระพุทธศาสนา ตราบเท่า ๕,๐๐๐ พระวรรษา และพญาทั้ง ๕ ที่มาก่ออุโมงค์ที่ภูกำพร้าประดิษฐาน พระอุรังคธาตุพระพุทธเจ้าครั้งนั้น ก็คือเจ้าสังขวิชชาเถระโอรสของมหาราชน้องค์หนึ่ง พญาทั้ง ๔ นี้ก็คือ อาตมภาพทั้ง ๔ ที่มาโปรดมหาราชเจ้าบัดนี้แล

ขณะนั้น นางเทวีได้ทอดพระเนตรเห็นพระอรหันต์ ทรงผ้าดอกคำที่พญานาคถวายเข้านั่งเรียงกันโดยลำดับในปรางค์ปราสาทงดงามยิ่งนัก พร้อมทั้งได้ทรงสดับเสียงของพระอรหันต์มาถูกต้องโสตประสาท ก็ยิ่งเพิ่มความปีติขนพองสยองเกล้าประดุจดังว่าจะลอยขึ้นไปบนอากาศ

ครั้งนั้น เทวดาทั้งหลายจึงพร้อมกันเป่าสังข์ประโคมขึ้นพร้อมกันทั่วพระราชฐานเป็นครั้งที่ ๒ พญาสุมิตธรรมวงศาและพระราชเทวีจึงตรัสสั่งให้พ่อครัวจัดโภชนาหารเข้ามาถวายพระเถระทั้ง ๕ ครั้นเสร็จภัตกิจแล้ว เสียงสังข์ที่ประโคมก็เงียบหายไป พระราชาจึงตรัสถามพระอรหันต์ทั้ง ๕ นั้นว่า พญาทั้ง ๕ ได้มาบวชสำเร็จพระอรหันต์พร้อมกันบัดนี้เจ้ากูองค์ใดเป็นพญาเมืองใดแต่ก่อนเล่า? พระรัตนมหาเถระจึงทูลว่า อาตมภาพนี้คือพญาสุวรรณภิงคาร เคยกินเมืองหนองหารหลวง ครั้งนั้นพระพุทธเจ้าได้ไปโปรดอาตมาฯ ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์พระศาสดาโดยแท้

พระจุลรัตนะ เป็นน้องของอาตมาคือพญาคำแดง เคยกินเมืองหนองหารน้อย พระมหาสุวรรณปราสาทเถระนั้นคือพญาจุลณี พระพรหมทัต

พระจุลสุวรรณปราสาทเถระองค์น้องก็คือพญาอินทปัฐนคร ส่วนเจ้าสังข-วิชชาเถระนั้นเล่า คือพญานันทเสน กินเมืองศรีโคตบองแทนมหาราชเจ้าครั้งเมื่อมหาราชเจ้าเป็นพญาศรีโคตบูร ได้จุติไปเกิดในเมืองสาเกตนคร

๓. ชักชวนบูรณะพระบรมธาตุ

ทันใดนั้น พญาสุมิตธรรมพร้อมด้วยพระราชเทวีและข้าทาสบริวารทรงยกและยกกระพุ่มมือขึ้นเหนือเศียรให้เสียงสาธุการ เทวดาทั้งหลายก็ให้เสียงสาธุการขึ้นพร้อมกันว่า สาธุๆ มีเสียงอันไพเราะยิ่งนักหนา และพระอรหันต์ทั้ง ๕ จึงนำเอาฉันทะว่าภูกำพร้านั้นได้ชื่อว่าดอยกปณคิรีพระพุทธเจ้าเฉพาะซึ่งมหาราชเจ้าเพื่อได้ฐาปนาพระอุรังคธาตุ พญาสุมิต-ธรรมได้ฟังดังนั้นก็มีความเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงตรัสว่า โยมจะไปก่อสร้างฐาปนาพระอรหันต์ทั้ง ๕ ก็ถวายพระพรลาไปสู่ภูกำพร้า ก็มีในกาลยามนั้นแล

๔. พญาสุมิตธรรมนำพลโยธาไปสู่ภูกำพร้า

ครั้งนั้นพญาสุมิตธรรมทรงตรัสสั่งพลเทวอำมาตย์ ผู้ฉลาดด้วยการตกแต่งการงาน ให้เอากำลังรี้พลตามพระอรหันต์ไป และให้สร้างวิหารด้านทิศตะวันออก ๒ หลังนอกอาณาเขตชั่ว ๑๐๐ วา ให้พระมหารัตนเถรเจ้าอยู่ละหลัง[๑] ให้สร้างวิหารไว้ ๒ หลัง[๒] ให้พระมหาสุวรรณปราสาทพี่น้องอยู่องค์ละหลัง และสร้างทางทิศด้านเหนือหลังหนึ่ง[๓] ให้เจ้าสังขวิชชาเถระอยู่

---

๑. ที่วิหารด้านตะวันตก ที่ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้นั้น ชาวบ้านเรียกว่า "โนนพระอรหันต์" มีเนินศิลาแลงสูงแต่เห็นเนินเดียว

๒. ด้านใต้มีที่สังเกต ๒ แห่ง ที่โพนจอมปลวก ข้างกุฎิเจ้าอาวาสเดี๋ยวนี้และที่ตะวันตกถัดไปแห่งหนึ่ง อยู่ริมคลองรอบกำแพงทางใต้ มีศิลาแลงแท่งใหญ่ๆ จมอยู่ที่นี้มาก

๓. ที่หอพระไสยาสน์

พลเทวอำมาตย์จึงให้คนทั้งหลายแผ้วถางภูกำพร้าเรียบร้อยแล้วจึงสร้างยังราชสำนักพญาสุมิตธรรมไว้เสมอปากน้ำเซ และสร้างราชสำนักขึ้นอีก ๒ หลังไว้สำหรับพญาปุตตจุลณีพรหมทัตและพญาจุลอินทปัฐนครก้ำใต้ปากน้ำก่ำแห่งหนึ่ง ครั้นเสร็จแล้วพลเทวอำมาตย์จึงกลับคืนไปทูลพญาสุมิตธรรม เมื่อพระองค์ทรงทราบ จึงตรัสสั่งให้จัดเครื่องสักการบูชาทุกสิ่งสรรพ์และให้ตกแต่งเรือพระที่นั่งมงคลปราสาท ณ ท่ามกลางส่วนรี้พลช้างม้านั้นให้ไปในทางสถลมารคทั้งสิ้น ส่วนพระองค์เสด็จทางชลมารค มีกระบวนตามเสด็จเสมอ ๒ ส่วน ไปทางสถลมารค ๓ ส่วน ผู้ที่ตามเสด็จไปในกระบวนให้แต่งตัวนุ่งห่มขาวทั้งสิ้น

๕. พระบรมธาตุแสดงปาฏิหาริย์

ครั้งนั้น ประตูอุโมงค์ก็ปรากฏเห็นว่าปิดเสียสิ้น เมื่อพระองค์เสด็จถึงแล้วจึงตรัสสั่งให้ตั้งเครื่องสักการะและมีการมหรสพสมโภชบูชาที่ลานอุโมงค์ พอเวลาเที่ยงคืน พระอุรังคธาตุเจ้าก็กระทำปาฏิหาริย์ เป็นประดุจดังเมื่อครั้งพญาอินทาธิราชลงมาบูชา วันนั้นประตูอุโมงค์ก็หากเปิดออกไว้ทั้ง ๔ ด้าน พญาและนางเทวีแก้วพร้อมด้วยบริวารมีความอัศจรรย์ยิ่งนัก เทวดาทั้งหลายที่อยู่รักษาในที่นั้น จึงพร้อมกันให้เสียงสาธุการและประโคมด้วยเสียงสังข์กึกก้องตลอดไปในราวป่าที่นั้น เป็นวาระอันถ้วน ๓

๖. สละคนเป็นข้าโอกาสตั้งบ้านธาตุพนม

พญาสุมิตธรรมจึงตรัสสั่งแก่พลเทวอำมาตย์ ให้ไปบอกกล่าวแก่คนทั้งหลายว่า บุคคลเหล่าใดยังพอใจในการพระราชศรัทธาเราจะให้รับราชการเป็นข้าอุปัฏฐากพระมหาธาตุเจ้า เราจะอภัยโทษเว้นเสียจากราชการบ้านเมือง และยังให้ที่ดินไร่นาไว้แก่เขาเหล่านั้น

ขณะนั้น คนทั้งหลายพวกหนึ่งจึงขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาตำซะทาย อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะขอรับอาสาหาเปลือกไม้เป็นต้นว่าเปลือกกระโดนและยางบง[๑] อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะขอรับอาสาทำสวนอ้อย อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาสานตะกร้าและเครื่องหาบหาม อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาปั้นบ้างเอาคำมาพอก อีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสาขุดเอาแฮ่มาให้ถมอีกพวกหนึ่งขานขึ้นว่า ข้าน้อยจะรับอาสารักษาต้นโพธิ์ห้อยบาตร[๒] หาหนังหาปูนมาเป็นเครื่องซะทาย

แล้วพลเทวอำมาตย์กดเส้นเอา[๓] ได้ ๓,๐๐๐ คนบริบูรณ์ ให้ล่ามรองเอาเส้นแล้วให้เป็นเจ้าเวียกจับการ จึงนำเส้นเจ้าเวียกจับการเข้าไปถวายพญาสุมิตธรรมๆ พระองค์จึงให้เอาพระเนียนเงินคำและเครื่องใช้ในการงานทั้งสิ้น ให้กับพลเทวอำมาตย์ไปพระราชทานแก่คนทั้งหลาย พลเทวอำมาตย์รับเอาไปให้ล่ามนำไปแจกจ่ายแก่นายด้านนายกองเงิน๑๐,๐๐๐ คำ ๑,๐๐๐ (เงินหมื่นคำพัน) เสื้อผ้า ส่วนคนทั้งหลายนอกนั้นได้รับ

---

๑. กระโดนและยางบง สำหรับผสมซะทายให้เหนียว เดี๋ยวนี้ก็ยังใช้กันอยู่

๒. ถือกันว่าเป็นต้นโพธิ์ริมน้ำก่ำ ใต้ธาตุพนม นับถือกันมาจนบัดนี้

๓. จดเอาบัญชีคน

พระราชทานเงิน ๑,๐๐๐ คำ ๑,๐๐๐ เสื้อผ้าพร้อมทั้งเครื่องใช้ในการงาน เป็นต้นว่า มีด พร้า จก[๑] เสียม ขวานเล็ก ขวานใหญ่ สิ่ว ชี ให้พร้อมสรรพ์ ควายคู่หนึ่ง เกวียนเล่มหนึ่ง เรือลำหนึ่งเสมอกันทุกๆ คนและให้เขาหาลูกเมียญาติพี่น้องวงศ์วานเข้ามาตั้งบ้านสร้างเมืองอยู่ในที่นั้น

สรรพเงินทองข้าวของทั้งหลายที่จ่ายออกพระราชทานนี้ เป็นเครื่องราชบรรณาการพญาร้อยเอ็ดนครนำมาถวายแด่พระองค์ปีละ ๒ ครั้ง ด้วยกุศลบุญที่พระองค์ได้ใส่บาตรแล้วอุ้มบาตรไปถวายพระศาสดา และปรารถนาค้ำชูพุทธศาสนาดังที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นนั้น เมื่อแจกจ่ายพระราชทานเสร็จแล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับคืนสู่พระนคร[๒] พร้อมด้วยพระราชเทวีแก้ว คนทั้งหลายจึงก่อสืบตั้งแต่พลาญอุโมงค์ชั้นต้นนั้น ขึ้นเป็นพลาญชั้นถ้วน ๒ เหลือไว้

๗. ผู้สืบทายาทจุลณีนครและอินทปัฐมาร่วม

ครั้งนั้น พญาปุตตจุลณีพรหมทัตพร้อมด้วยนางปัจฉิมราชเทวี พญาจุลอินทปัฐนครพร้อมด้วยพระราชเทวี เสด็จมาประทับที่ภูกำพร้า อมรฤาษีและโยธิกฤษีมาสู่ที่ภูกำพร้านั้น พลเทวอำมาตย์จึงให้ล่ามรองเข้าไปกราบทูลพญาสุมิตธรรม เมื่อพระองค์ทรงทราบก็เสด็จออกมาประทับในพระราชสำนัก แล้วเสด็จไปสู่ภูกำพร้า เชิญพระอุรังคธาตุออกมาประดิษฐานบนพานทองคำ

---

๑. จอบ

๒. บริเวณธาตุน้อยบุญเฮือง ห่างธาตุ ๕ ถึง ๘ กม. เพราะเป็นบริเวณเมืองร้างตามริมบึง ๓ บึง ยาว ๓ กม.

๘. บรรจุพระบรมธาตุใหม่

พญาปุตตจุลณีพรหมทัต และพญาจุลอินทปัฐนครพร้อมด้วยฤษีทั้ง ๒ จึงเอาอุโมงค์หินยอดภูเพ็กนั้นขึ้นไปตั้งไว้ พญาสุมิตธรรมจึงเชิญเอาพระอุรังคธาตุขึ้นไปฐาปนาไว้ พลเทวอำมาตย์นำพระเต้าขึ้นไปถวาย พญาสุมิตธรรมทรงรับเอาแล้วจึงโสรสสรงพระอุรังคธาตุ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงไปนำเอาพระพุทธรูปเงินและธาตุพระอรหันต์ที่ตนได้ส่วนน้อยมาฐาปนาไว้ตามมุมและริมอุโมงค์นั้น

พญาทั้ง ๓ เสด็จขึ้นไปบนยอดด้วยพระองค์เอง คนทั้งหลายลางพวกก็ขับร้อง ลางพวกก็ฟ้อนรำ ลางพวกก็ดีดสีตีเป่าดุริยดนตรี เทวดาทั้งหลายประโคมด้วยเสียงสังข์และให้ฝนตกลงมา บุคคลจำพวกใดชอบชุ่มเย็น ฝนก็ตกลงมาถูกต้องบุคคลพวกนั้น บุคคลจำพวกที่ไม่ชอบฝนก็ไม่ตกลงมาถูกต้อง บุคคลที่เป็นพยาธิ เป็นต้นว่า เจ็บไข้ หูหนวก ตาบอด ทูดเรื้อน เมื่อได้เข้าไปพร้อมในการกุศลนั้นๆ พยาธินั้นๆ ก็หายสิ้นเสี้ยง แลเทวดาทั้งหลายก็เริ่มโปรยปรายข้าวตอกดอกไม้ทิพย์ลงมาสักการบูชา ทั่วบริเวณภูกำพร้าที่นั้นแล

๙. ตั้งความปรารถนา

พญาทั้ง ๓ มีพญาสุมิตธรรมเป็นประธาน พระองค์ทรงปรารถนาให้ได้เสวยราชสมบัติทั่วทุกพระนครที่มีในชมพูทวีปทั้งสิ้น และให้ได้เป็นผู้ค้ำชูพระพุทธศาสนาตลอด ๕,๐๐๐ พระวรรษา ครั้นจุติให้ได้เสวยสุขในชั้นดุสิต ลงมาพร้อมด้วยพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

ส่วนอมรฤษีจึงปรารถนาเป็นพระพุทธบิดาในภายหน้าพญาปุตตจุลณีพรหมทัตและพญาจุลอินทปัฐนคร จึงตรัสว่าได้เสด็จอุโมงค์ครั้งแรกนั้นมีพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา มิได้ปรารถนาแม้แต่อย่างใด พระอรหันต์ ๕,๐๐๐ มีพระมหากัสสปเถรเจ้าเป็นประธานได้เห็นแจ้งแก่ตาแท้จริง

พญาปุตตจุลณีพรหมทัต จึงได้ปรารถนาเป็นพระอัครสาวกฝ่ายซ้าย พญาจุลอินทปัฐนครปรารถนาเป็นพระอัครสาวกฝ่ายขวาเมื่อพญาสุมิตธรรมได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า โยธิกฤษีปรารถนาบวชเป็นภิกษุในศาสนา และให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์วิเศษพลเทวอำมาตย์ปรารถนาไปเกิดในเมืองสาวัตถี สืบอายุพุทธศาสนาตราบเท่าถึงเมืองสุวรรณภูมิ ครั้นจุติจากชาตินั้นๆ ขอให้ไปเกิดในชั้นดุสิตลงมาพร้อมพระอริยเมตไตรยโพธิสัตว์

ส่วนนางเทวีแก้ว ปรารถนาเป็นเทวีแก้วของพญาสุมิตธรรมตราบเท่าจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเข้าสู่นิพพาน นางปัจฉิมราชเทวีปรารถนาเป็นมารดาของพญาสุมิตธรรมทุกๆ ชาติ ตราบเท่าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า นางเทวีมารดาพระมหารัตนเถระทั้ง ๒ ในภายภาคหน้าปรารถนาเป็นอัครสาวิกาองค์หนึ่งในภายภาคหน้า

ครั้งนั้น พระอรหันต์ทั้ง ๕ พร้อมกันอนุโมทนาในพระราชกุศลนั้นๆ ด้วยคำว่า ความปรารถนาของมหาราชทั้ง ๓ ขอจงสำเร็จโดยพระราชประสงค์จงทุกประการเทอญ ขออย่าให้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากั้นกางความปรารถนาของมหาราชเจ้าแม้แต่น้อยเทอญ ถึงแม้ว่าความปรารถนาของฤษีทั้ง ๒ ก็ดี พระนางทั้ง ๓ ก็ดี พลเทวอำมาตย์ก็ดี ขอให้สัมฤทธิ์ดังความปรารถนาจงทุกประการเทอญ ด้วยอานิสงส์ผลที่เราผู้อรหันต์นี้สร้างมาก็ดี จงให้ค้ำชูญาติเผ่าพงศาที่ได้กล่าวพระนามและนามมาแล้ว จงสัมฤทธิ์ทุกประการเทอญ

๑๐. ทำพุทธบูชา

ทันใดนั้น พญาสุมิตธรรมพร้อมด้วยพญาทั้ง ๒ ทรงพระโสมนัสยิ่งนัก จึงตรัสว่า สาธุ สาธุ แล้วพระองค์จึงให้แต่งเครื่องอุปัฏฐากพระอุรังคธาตุ เป็นต้นว่า พานทองคำ ๒ ลูก พร้อมด้วยเครื่องมี เต้าปูน ซองพูล จอกหมาก อูบยา อูบนวด มีดด้ามทองคำ รวมทั้งสิ้นหนัก ๗,๐๐๐ บาท พานทองตั้งรองอูบเมี่ยงคำลูกหนึ่ง พานนากตั้งรองน้ำเต้าทองคำลูกหนึ่ง หนักเสมอพานเงิน พานเงินตั้งรองพานทองคำใส่ซองผ้าเช็ดหน้า หนัก ๓,๐๐๐ ตำลึง

พลเทวอำมาตย์นำเครื่องเหล่านี้เข้าไปตั้งไว้ในอุโมงค์ พญาสุมิตธรรมพร้อมด้วยพระราชเทวีแก้วเสด็จเข้ามาทรงจัดเรียงลำดับพานทองคำจึงกระทบพานแก้ว พญาสุมิตธรรมและพระนางเทวีแก้วพร้อมด้วยพลเทวอำมาตย์เห็นเครื่องอุปปัฏฐากพระอุรังคธาตุที่พญาอินทร์ตกแต่งตั้งเรียงไว้งามสลั่ง จึงพร้อมกันยกขึ้นเหนือเศียรเกล้า แล้วก็มิได้ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลาย ผู้มีบุญสมภารเทวดาจึงให้เห็น พญาและนางจึงได้เสด็จออกเวียนประทักษิณ ๓ รอบ แล้วจึงรับสั่งให้ก่อกำแพงล้อมและถวายเขตแดนไว้กับพระมหาธาตุเจ้า พระราชทานคนมีกำลัง ๓,๐๐๐ คน มีล่ามหลวง เป็นต้น อยู่เป็นข้าโอกาสหยาดน้ำตราบเท่า ๕,๐๐๐ พระวรรษา แล้วพระองค์ทรงหลั่งน้ำไว้เฉพาะหน้าพระอรหันต์ทั้ง ๕ แล้วเสด็จมาประทับที่ราชสำนัก พญาปุตตจุลณีพรหมทัต พญาจุลอินทปัฐนคร จึงพร้อมกันเข้าไปกราบทูลลาไปสู่พระนครและที่อยู่แห่งตนๆ

๑๑. สร้างธาตุอิงฮัง[๑]

ครั้งนั้น พญาสุมิตธรรม พร้อมด้วยรี้พลโยธาเสด็จไปทอดพระเนตรต้นรังที่ว่าพระองค์ได้อุ้มบาตรนำไปถวายพระพุทธเจ้า เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วทรงเลื่อมใส จึงได้ก่ออุโมงค์มีสัณฐานเหมือนกับอุโมงค์ที่บรรจุพระอุรังคธาตุ พระอรหันต์ ทั้ง ๕ จึงไปสู่เมืองราชคฤห์ นำเอาพระบรมธาตุสันหลังของพระศาสดามาฐาปนาไว้ ณ ที่นั้น แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับคืนมาสู่เมืองมรุกขนคร

๑๒. เสด็จไปครองร้อยเอ็ดประตู

ครั้งนั้น พญาสุมิตธรรมจึงตรัสสั่งให้พลเทวอำมาตย์ไปตรวจดูเมืองร้อยเอ็ดประตู จึงได้เห็นอาณาประชาราษฎรทั้งหลายที่มีเหลืออยู่ ๑๐๐,๐๐๐ คน ผ้าขาวดาบส ๕,๐๐๐ คน พระสงฆ์ ๕,๐๐๐ องค์ สามเณร ๗๐๐ องค์ พลเทวอำมาตย์จึงกดเอามากราบทูลให้ทรงทราบ แล้วพระองค์ตรัสถามพลเทวอำมาตย์ว่าเมืองร้อยเอ็ดประตูเดี๋ยวนี้เขาอาศัยซึ่งเมืองใดเล่า พลเทวอำมาตย์กราบทูลว่า ทุกวันนี้เขาได้นำดอกไม้เงินทองและเครื่องบรรณาการไปถวายพระอัฒภายหน้า และพระยากุรุนทนครที่เขาได้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายมหาราชเจ้าทุกปีนี้แล

พญาสุมิตธรรมละเสียจากเมืองมรุกขนครไปเสวยราชสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประตูสืบพระพุทธศาสนา ครั้นจุติก็ได้ไปบังเกิดในเมืองพาราณสีแล้วออกบวชเป็นฤๅษี มีนามว่า “สุมิตธรรมฤๅษี” อยู่ในป่าหิมพานต์ กล่าวอุรังคธาตุนิทาน ศาสนานครนิทานปทลักษณนิทาน สิ้นข้อความแต่เท่านี้ฯ

---

๑. ห่างสุวรรณเขตในอินโดจีนราว ๑๔ กม. มีรูปคล้ายพระธาตุพนม แต่หยาบกว่า และโปร่งข้างใน

๑๓. ผู้แต่งหนังสือนี้

นิทานอันนี้ พระอรหันต์ทั้ง ๕ แต่งไว้ในเมืองร้อยเอ็ดประตู วิสสุกรรมเทวบุตรนำเอาไปจารึกใส่ลานทองไว้บนชั้นดาวดึงส์ ครั้นถึงสมัยพญาจันทพาณิชสร้างเมืองฟากหนองคันแทเสื้อน้ำนั้น พญาอโศก[๑] ได้เกิดมาโชตนาพระพุทธศาสนา พญาอภัยทุฏฐคามณีสร้างโลหปราสาทในเมืองลังกาทวีป วิสสุกรรมเทวบุตรจึงได้นำเอาลานทองคำนั้นไปใส่ไว้ในโลหปราสาท พระพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกาจึงได้จำลองเอามาไว้ในเมืองอินทปัฐนครเป็นอันนานมาแล้ว (ยามนั้นพระมหาธาตุที่ภูกำพร้าก็เฮื้อ[๒] อยู่)

๑๔. ความวิบัติของมรุกขนครเดิม

ต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าพนมเจติยานุรักษ์ เดิมชื่อแก้ว อุทุมมาลา ผู้รวบรวมหนังสือนี้จะได้รวบรวมเนื้อความจากพงศาวดารและตำนานอื่นๆ ที่ท่านผู้รู้ได้จดบันทึกไว้นำมาลงไว้ในอุรังคนิทานนี้ ซึ่งฉบับเดิมท่านมิได้บันทึกไว้ เพื่อให้กุลบุตรผู้สนใจในโบราณประเพณีและเหตุการณ์ได้ทราบแล้วบำเพ็ญประโยชน์ตนและท่าน เพื่อความมั่นคงและแผ่ไพศาลแห่งพระบวรพุทธศาสนา อันเป็นที่เคารพรักของชาวเราทั้งหลาย

ดังได้ทราบนามว่า พอพระเจ้าสุมิตธรรมวงศามรุกขนคร ได้เสด็จไปครองเมืองสาเกตคือร้อยเอ็ดประตูเดี๋ยวนี้ดังได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น เมืองมรุกขนครก็มีผู้ครองสืบต่อมาอีก ๓ องค์ กษัตริย์เหล่านั้นเว้นองค์หลังพระองค์เดียว ได้พากันรักษามรดกแห่งบรรพบุรุษของตนไว้

---

๑. พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช กษัตริย์อินเดีย ราว พ.ศ. ๒๐๐ ปี
๒. เฮื้อ = ร้าง

ได้เป็นอย่างดี คือมีศรัทธาปสาทในพระพุทธศาสนารักษาบำรุงพระบรมอุรังคธาตุที่ภูกำพร้า มิให้เสื่อมโทรมเศร้าหมอง ประชาราษฎร์ทั้งมวลก็พากันชื่นชมยินดีมีศรัทธาตามอย่างเจ้านายของตนสืบมา

ครั้นอยู่มาประมาณพุทธศาสนาล่วงได้ ๕๐๐ วรรษา มีพญาองค์หนึ่งเป็นผู้ครองมรุกขนครองค์สุดท้าย ถ้านับลำดับวงศ์มาเป็นที่ ๕ พระนามว่า "พระเจ้านิฏฐุรัฏฐราช" เกิดมาในวงศ์ตระกูลศรีโคตบูรหรือมรุกขนครนั้นแล แต่ว่าพญาเจ้าองค์นี้จิตใจกระด้างจากเผ่าพงศาแห่งตน เป็นมิจฉาทิฐิไม่เลื่อมใสในคุณแก้วทั้ง ๓ ไม่ประพฤติตามจารีตประเพณีอันเป็นธรรมที่วงศ์กษัตริย์บรรพบุรุษได้เคยทำมา ได้รื้อถอนเลิกละบ้านส่วยพระมหาธาตุเจ้า และข้าโอกาสหยาดทานอันพญาสุมิตธรรมวงศาหากได้สละให้เป็นทานแก่พระมหาธาตุเจ้านั้น เก็บส่วนอากรเอามาเป็นส่วนไฮแก่ตนและพระองค์ประพฤติผิดจากทศราชธรรมหลายประการต่างๆ

ครั้นอยู่มาไม่นานเท่าไร มีชายผู้หนึ่งได้ปลาฝาด่อน (ตะพาบน้ำเผือก) มาฆ่าให้พญาเจ้าเสวย และชาวเมืองผู้มีเคราะห์กรรมอันทำไว้แต่ปางก่อนก็ย่อมได้รับแจกเนื้อปลานั้นสู่คน เว้นไว้แต่ผู้ไม่มีบาปกรรมอันถ่อยช้า ครั้นตกเวลาราตรีคืนหนึ่งเมืองพญาเจ้าอันชื่อว่ามรุกขนครนั้นก็หล่มเป็นบึงสืบมาจนบัดนี้ ยังเหลือแต่เป็นวัดวาอารามและบ้านเรือนของผู้ที่มิได้กินเนื้อปลาฝาด่อนเท่านั้น ฝ่ายอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายก็พากันแตกตื่นหนีภัยแห่งความตายไปอาศัยอยู่ตามเขตแดนของท้าวพญาบ้านเล็กเมืองน้อยอื่นๆ ตามอัธยาศัยของตน เมืองมรุกขนครก็รกร้างเป็นป่าสืบมาแต่ปางนั้น ส่วนเมืองมรุกขนครที่หล่มร้างนั้น ได้แก่ บึงกลอง บึงน้อย

บึงขี้เหล็ก ตำบลพระกลางทุ่ง อำเภอธาตุพนมเดี๋ยวนี้ ยังมีซากวัดปรากฏให้เห็นพิสูจน์อยู่หลายวัดจนเท่าทุกวันนี้

ครั้นต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๔ มีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นชาวจังหวัดร้อยเอ็ด ได้เดินธุดงค์มาอาศัยอยู่วัดพระธาตุพนม มีนามว่าพระอาจารย์โส ฐิตธมฺโม ได้ชักชวนชาวบ้านโคกหัวขัว พระกลางทุ่ง พระกลางท่า และหนองหอย บุ่งฮี มีเผ่าหาญชนะ เป็นต้น พากันไปจับจองสวนและตั้งบ้านขึ้นในบริเวณเมืองมรุกขนครร้างนั้น ได้ให้ชื่อว่าบ้านหลักศิลาและให้นามวัดว่า "วัดศิลามงคล" เพราะถือเอาศิลาจารึกเป็นรูปใบสีมา ซึ่งปักอยู่ในลานวัดเป็นนิมิตส่วนบ้านธาตุน้อยศรีบุญเรืองที่ตั้งมาก่อนประมาณสัก ๙๐ ปีแล้วนั้น ก็อยู่ในเขตเมืองมรุกขนครเช่นเดียวกัน เดี๋ยวนี้ เป็นบ้านใหญ่ยาวถึง ๔ กิโลเมตร ส่วนวัดร้างอีกวัดหนึ่ง อยู่ตอนใต้ริมฝั่งตะวันออกบึงกลอง ตรงหัวบึงขี้เหล็ก แต่เก่าเรียกว่าวัดสวนตาล เพราะมีต้นตาลชราสูงโอนเอนเกิดอยู่ในโบสถ์ร้าง พระครูศีลาภิรัต (หมี) สร้างเป็นวัดขึ้น ต่อมาอีกครั้ง พ.ศ. ๒๔๙๘ พระครูพิทักษ์เจติยานุกิจ (จูม) ได้ตั้งขึ้นอีก คณะสงฆ์จึงให้ชื่อว่า "วัดมรุกขาราม" เพื่อรักษาตำนานเมืองไว้

พระธาตุพนม เป็นปูชนียวัตถุ ซึ่งชาวพุทธเรา ควรเชิดชูและช่วยกันอุปถัมภ์บำรุงไว้เพื่อรักษามรดกอันมีค่าของชาติ-ศาสนา เพื่ออนุชนสืบไป

กัณฑ์ที่ ๗ ไทยล้านช้างอุปถัมภ์
ราชวงศ์ล้านช้างคุ้มครอง

ครั้นถึงสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช ครองนครหลวงพระบางเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔๐ ในวงศ์ล้านช้าง แต่ พ.ศ. ๒๐๗๓ ถึง ๒๑๐๒ ได้เอานางในเมืองอินทปัฐนครมาเป็นบาทบริจา พระบิดานางนั้นได้ถวายนิทานพระธาตุนี้แด่พระเจ้าโพธิสาลราช พระองค์เห็นนิทานนี้แล้ว พระองค์จึงได้เสด็จมาบูรณะปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ และได้สร้างวิหารขึ้นหลังหนึ่งมุงด้วยตะกั่วสิ้นทั้งหลัง[๑] แล้วทรงเลือกสรรหาเอาข้าโอกาสได้บ้างไม่ได้บ้างแล้วพระองค์จึงได้บริจาคเพิ่มเติมเข้าให้ครบจำนวน ๓,๐๐๐ คน ครั้งนั้นยังมีลูกข้า ๒ คน เมืองส่วยได้นำเข้าไปถวายพระองค์ไว้แต่เล็กๆ พระองค์เลี้ยงไว้เป็นข้าให้หัตถบาส ผู้พี่ชื่อว่า "ข้าชะเอง" ผู้น้องให้กินเรือนหินชื่อว่า "พันเรือนหิน" พระองค์สละโปรดให้เป็นใหญ่ดูแลปกปักรักษาข้าโอกาสพระราชทานจุ้มให้ และหลั่งน้ำไว้แล้วทรงสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง ข้างทิศเหนือภูกำพร้าให้ชื่อว่า "วัดสมสนุก" ถวายข้าโอกาสไว้ ณ ที่นั้นด้วย และทรงเพิ่มเติมเขตแดนตั้งแต่ปากห้วยปลาเซือม[๒] นั้นให้เป็นเขตแดนของพระมหาธาตุเจ้า จึงได้เสด็จกลับคืนสู่พระนคร

---

๑. เข้าใจว่าเป็นวิหารใหญ่ ที่เรียกว่าหอพระแก้วเดี๋ยวนี้ ได้พังลงราว พ.ศ. ๒๔๓๐ สร้างขึ้นใหม่ พ.ศ. ๒๔๕๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๓-๙๖ ได้บูรณะใหม่สมบูรณ์อย่างเห็นอยู่ในปัจจุบัน

๒. ห้วยเซือม เหนือบ้านนาทาม

ครั้นอยู่ต่อมาปีหนึ่ง พันเรือนหินจึงได้หนีกลับขึ้นมาและเข้าไปเฝ้าพระเจ้าโพธิสาลราชจึงตรัสว่า กูได้ให้เขือพี่น้องเป็นข้าพระมหาธาตุเจ้าแล้ว กูจักใช้สอยมึงด้วยราชการอื่นๆ ไป่ได้แล้วเมื่อชอบมาอยู่ก็อยู่ต่างเรือน[๑] แต่ว่าเมื่อออกพรรษาแล้ว ให้มึงนำเครื่องไทยทานธูปเทียนของกูไปบูชาให้เป็นปกติเทอญ

ข้าชะเองผู้พีได้แต่งคน ๓๐ คน มาอยู่ดูแลติดหน้าตามหลังพันเรือนหิน แต่พวกที่ส่งข้าวกกหมกปลา ๓๓๐ ขุนกินเมืองมีความสงสัยแก่พันเรือนหิน จึงให้แต่งใส่เวียกชารึม ๓๐ เอาการก็ได้เฮ็ดชารึม[๒] ตั้งแต่นั้นมาแล

ครั้นมาถึงสมัยพระไชยเชษฐาธิราชเจ้า ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าโพธิสาลราช พระองค์ได้เสด็จไปครองนครเชียงใหม่แทน พระเจ้ามหาพรหมราช (พระเมืองเกษเกล้า) ผู้เป็นพระเจ้าตา (บิดาชนนี) ครั้นเจ้าโพธิสาลราชผู้พระราชบิดาทิวงคตแล้วพระองค์ได้เสด็จกลับคืนมาครองกรุงล้านช้างหลวงพระบาง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๒[๓] ครั้นถึง พ.ศ. ๒๑๐๓[๔] พระองค์ได้ย้ายลงมาสร้างเมืองจันทบุรีเป็นนครหลวงของชาวล้านช้าง ประทานพระนามว่า "เวียงจันทบุรีศรีสัตนาค" ถึง พ.ศ. ๒๑๑๔ ก็สิ้นรัชสมัยของพระองค์

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ได้ครองราชสมบัติโดยทำนองคลองธรรมบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขีสมณชีพราหมณ์นักปราชญ์ราชครู ในแว่นแคว้นแดนดิน ของพระองค์มาก พระองค์ได้ทอดพระเนตรตำนาน (นี้) มีความ

---

๑. หมายความว่าไม่เป็นเจ้าเป็นข้ากันต่อไป

๒. "ชารึม" แปลไม่ออก สันนิษฐานตามเรื่องน่าจะแต่งคนสอดแนม

๓. ตำนานพระแก้ว กรมพระยาดำรงฯ ว่า พ.ศ. ๒๐๙๕

๔. ตำนานพระแก้วว่า พ.ศ. ๒๑๐๗

เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก จึงได้ทรงก่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่โลมเจดีย์พระยาศรีธรรมาโศกที่นั้น (พระธาตุหลวงเวียงจันทน์) และทรงสร้างวัดป่าฤาษีสังหรณ์ขึ้นวัดหนึ่ง ทรงสร้างอุโมงค์โลมธาตุพระอรหันต์ที่ป่ามหาพุทธวงศาอีกแห่งหนึ่ง ทรงสร้างวัดขึ้นที่ป่ากันทองนั้นแห่งหนึ่ง และทรงสร้างวัดขึ้นที่หนองยางคำนั้นแห่งหนึ่ง แล้วจึงได้เสด็จไปทรงสร้างพระเจดีย์โลมพระบรมธาตุหัวเหน่าที่ภูเขาหลวง และทรงตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นในที่นั้นแห่งหนึ่ง ทรงสร้างพระอารามขึ้นที่โพนหนองกกแห่งหนึ่ง แล้วพระราชทานข้าโอกาสและเขตแดนทุกๆ แห่ง

แล้วพระองค์ได้เสด็จไปสู่เมืองมรุกขนคร[๑] ทรงสร้างพระเจดีย์[๒] ไว้ในที่นั้นองค์หนึ่ง พระองค์จึงได้เสด็จไปนมัสการพระบรมธาตุที่ภูกำพร้า และทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ แล้วพระองค์ทรงพระราชทานจุ้มไว้ในพระพุทธศาสนา แล้วเสด็จไปสู่เมืองรามลักษณ์ ก็ครั้งนั้นแลเจ้าล้านช้างได้ทรงทอดพระเนตรเห็นตำนานนั้น จึงเสด็จไปสร้างพระเจดีย์โลมพระธาตุฝ่าตีนที่เมืองหนองคาย และสร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งที่หน้าโฮงแทนที่ปราสาทซึ่งพญานาคเนรมิตให้บุรีจันอ้วยล้วยกับนางอินทสว่างลงฮอด จึงได้ชื่อว่า "วัดมโนรมมาจันทบุรี"

๑. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๒

จุลศักราช ๙๕๘ ปีฮวายสัน พุทธศักราช ๒๑๓๔ ปีวอก ถึงจุลศักราช ๙๘๔ ปีเต๋า เส็ดพุทธศักราช ๒๑๖๕ ปีจอ รวมเป็น ๒๗ ปี เป็นรัชกาลของพระเจ้าธรรมิกราช ครองกรุงศรีสัตตนาคนหุต ล้านช้าง เวียงจันทน์

---

๑. เมืองเก่าท่าแขก ฝั่งอินโดจีน

๒. พระธาตุศรีโคตบูร ที่เมืองเก่าท่าแขก

สืบวงศ์มาจากพระเจ้าขุนบรมมหาราช เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๕๗ หากจะนับมาแต่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช องค์มาตั้งเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวง นับแผ่นดินพระเจ้าสุมงคลโพธิสารเพียงแผ่นดินเดียวก็เป็นลำดับองค์ที่ ๖ ฯ

๒. เจ้าพญานครอุปัฏฐาก

ในครั้งนั้น เจ้าหน่อเมืองได้ครองนครศรีโคตบูรหลวงทรงพระนามว่า "พระเจ้านครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูร" เป็นเมืองขึ้นอยู่กับกรุงศรีสัตตนาคนหุต ก็แหละเมืองศรีโคตบูรนั้นภายหลังได้อพยพข้ามโขงมาตั้งเป็นเมืองนครพนม เดี๋ยวนี้จึงเป็นเมืองร้างอยู่ใต้เมืองท่าแขกในแคว้นลาว และอยู่ใต้เมืองนครพนม ยังมีซากเมืองร้างและมีพระธาตุศรีโคตบูร ซึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงสร้างไว้ให้เป็นหลักสำคัญอยู่

ลุจุลศักราช ๙๗๖ ปีกาบยี ตรงกับพุทธศักราช ๒๑๕๗ ปีขาล เจ้าพระยานครหลวงพิชิต ได้พร้อมด้วยเสนาอำมาตย์ ลงมาปฏิสังขรณ์ คือ ได้ถือชะทายพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน และสร้างกำแพงล้อมพระมหาธาตุ พร้อมทั้งได้ก่อซุ้มประตูกำแพงชั้นกลาง ๒ ประตู และเข้าใจเป็นกำแพงแก้วชั้นในและประตูทั้ง ๔ นั้นด้วย ได้สร้างหอบูชาข้าวพระและแท่นบูชาทั้ง ๔ ด้าน สร้างบริเวณวัดและกะตึบ คือโบสถ์วิหารที่ก่ออิฐถือปูน แต่จะเป็นหลังใดยังไม่ได้หลักฐาน ส่วนกำแพงชั้นกลางและซุ้มประตูได้รื้อสร้างใหม่เสียแล้วแต่แรม ๑๐ ค่ำเดือนสาม เดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๙๒ หอข้าวพระนั้นยังอยู่ในลานพระธาตุทางด้านตะวันออกและตะวันตก[๑] แต่

---

๑. หอบูชาข้าวพระ เดี๋ยวนี้ยังอยู่แต่ด้านตะวันออก ส่วนด้านตะวันตกชำรุดมากและอยู่ในที่คับแคบ จึงได้จำลองออกไปสร้างไว้นอกกำแพงกลางข้างตะวันออกธาตุท่านพระครูหลวงโพนสะเม็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ (เทพรัตน์)

ชำรุดมากแล้ว แบบหอข้าวพระเป็นรูปบุษบกคล้ายปราสาทผึ้งโบราณ มีศิลปน่าดูอยู่มาก ส่วนด้านเหนือและด้านใต้นั้นเป็นหอพระ จะสร้างสมัยนี้หรืออย่างไรยังไม่ทราบแน่นอน เมื่อสร้างเสร็จแล้วท่านได้จารึกและสาปแช่งไว้ด้วยอักษรไทยน้อย ดังจะนำมาลงไว้ต่อไปนี้

๓. ศิลาจารึกของเจ้าพระยานคร

"สักราช ๙๗๖ ตัว กาบยี่ เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ วัน ๕ เมืองโฮงได้ ฤกษ์ ๓ ตัว พ่อเฒ่าพระเป็นเจ้า พระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบองเจ้าเป็นประธาน แก่ท้าวพระยาเสนามุนตรีทั้งหลาย มีประสาทศรัทธาในอรกธาตุศาสนาพนม จึงมาเลิกยกแปงตีนพระมหาธาตุเจ้า และถือชะทายธาตุทั้ง ๔ ด้าน กับทั้งหอข้าวพระและแท่นบูชาทั้ง ๔ ด้าน และสร้างวัดกับกะตึบก่อกำแพงอ้อมมหาธาตุเจ้าทั้งมวล ลวงยาว ๕๔ วา ลวงกว้าง ๕๒ วา รวม ๑๐๖ วา กับปักตูขงเพื่อบให้เป็นมะละมีลทีน แก่พระศาสนาพระมหาธาตุเจ้า และให้เป็นที่ปสาทะศรัทธาสักการบูชาแก่คนและเทวดาทั้งหลายหั้นแล **นิพฺพานปจฺจโยโหตุ** ประการหนึ่งข้าขอโอกาสหยาดทานเขตแดนดินดอนไฮ่นาน้ำหนองกองปาที่ใด อันพระยาสามินตราช-ปสาทให้ไว้เป็นอุปการะแก่พระมหาธาตุพนมเจ้าดังเก่า ไผ่อย่าถกอย่าถอน ผิว์ผู้ใดโลภะตัณหามาก หากยังมาถกมาถอนดินดอน, ไฮ่น่า, บ้านเมือง, น้ำหนองกองปา ฝูงนั้นออก **อปายะ คมะนียา** (คือความวินาศฉิบหาย) ให้เถิงแก่มัน" ดังนี้

ศิลาจารึกนี้ ในสมัยหนึ่งได้นำลงฝังไว้ในใต้ฐานพระในหอพระแก้ว ครั้นภายหลังทางราชการสั่งให้อ่านส่งลงกรุงเทพฯ จึงได้ขุดขึ้นมาอ่าน เดี๋ยวนี้ติดอยู่มุมกำแพงแก้วพระธาตุชั้นในด้านเหนือ[๑] เจ้าพระยานครหลวงพิชิตนี้ ได้สืบสวนหาข้าโอกาสบ่าวพระมหาธาตุที่กษัตริย์แต่เก่าก่อนได้สละถวายไว้แด่พระมหาธาตุเจ้าทราบว่าคนบ้านสะดือ, นาวาง, ตาลเทิง, ฝักเพื้อ, ดงนอกและดงใน ซึ่งตั้งอยู่ทางชายฝั่งซ้ายตามลำน้ำเซบั้งไฟแต่เก่าก่อนเคยเป็นข้าโอกาสพระมหาธาตุเจ้า พระองค์จึงสละบ้านเหล่านั้นทั้งมวล และเพิ่มเติมไว้ให้พากันอุปัฏฐากพระมหาธาตุเจ้าดังเก่า ครั้นถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวแล้วเขาทั้งหลายก็พากันนำข้าวพิชภาคและปราสาทผึ้งเครื่องสักการบูชามาถวายแด่พระมหาธาตุเจ้า เป็นธรรมเนียมสืบมามิได้ขาดจนกาลบัดนี้แลฯ

เมื่อได้ทุกข์ร้อนเขาทั้งหลายเหล่านั้นได้ไหว้วอนบนบานขอความคุ้มครองสืบมาจนทุกวันนี้ อนึ่งหมู่บ้านต่างๆ ในเขตแขวงธาตุพนม ทางตะวันตกถึงเขตอำเภอนาแก เขาทั้งหลายพากันถือว่าตนเป็นบ่าวพระมหาธาตุเจ้ามาแต่โบราณ ได้ส่งข้าวพิชภาคมาบูชาพระมหาธาตุเจ้าทุกปีมิได้ขาดจนถึงทุกวันนี้ ชาวข้าโอกาสทั้งหลายที่เป็นบ่าวพระธาตุ มิได้เสียส่วยอากรมาแต่โบราณ ได้รับยกเว้นจากเจ้าบ้านสมภารเมืองสืบๆ มา เขาได้ผลัดเปลี่ยนวาระกันมานอนเฝ้าพระมหาธาตุเจ้าคืนละ ๖ คนมิได้ขาดมาล้มเลิกเก็บส่วยอากรและนอนเวรราวปลายแผ่นดินพระเจ้ารามาธิบดีที่ ๕ แห่งจักรีวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์เรานี้แล

---

๑. ศิลาจารึกนี้ พ.ศ. ๒๕๐๐ รื้อกำแพงแก้วสร้างใหม่ จึงย้ายมาติดตั้งไว้ที่เชิงปราสาทหอบูชาด้านเหนือ ตั้งอยู่หน้าพระธาตุด้านตะวันออก เป็นคู่กับจารึกของพระครูวิโรจน์รัตโนบล ติดไว้เชิงปราสาทด้านตะวันออกปีเดียวกัน พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้นำไปเก็บไว้ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมรัตนโมลีศรีโคตบูร วัดพระธาตุพนม ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกองค์พระธาตุพนม

ครั้นต่อมาถึงสมัยพระเจ้าโพธิสารราชโอรสเจ้าพระยานครหลวงพิชิต ได้ครองเมืองสืบมาได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมขึ้นเป็นอารามหลวง ถ้าผู้ใดมิได้รับอนุญาตก่อน จะทอดกฐินมิได้ ถึงฤดูกฐินเจ้าผู้ครองเมืองลงมาทอดทุกปี เป็นธรรมเนียมสืบมาถึงเจ้าเมืองนครพนมรุ่นหลังๆ เพิ่งจะมาล้มเลิกเมื่อเปลี่ยนการปกครองแบบเทศาภิบาลเมืองเป็นอำเภอหลายอำเภอเป็นจังหวัด มีข้าหลวงประจำ ในปลายรัชกาลที่ ๕ นี้แล

๔. ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๓

ลุจุลศักราช ๑๐๑๖ ปีกาบสง้า พุทธศักราช ๒๑๙๗ ปีมะเมีย จนถึงจุลศักราช ๑๐๗๓ ปีฮ้วงเม้า พุทธศักราช ๒๒๕๔ ปีเถาะ ๕๘ ปี เป็นสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชครองเมืองเวียงจันทน์-ล้านช้าง นับลำดับมาแต่ขุนบรมมหาราชเป็นกษัตริย์ล้านช้างองค์ที่ ๕๓ เป็นพระมหากษัตริย์เวียงจันทน์องค์ที่ ๑๒ พระองค์เป็นโอรสองค์น้อยของพระเจ้าต่อนคำ เมื่อขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว บรรดาพระเชษฐาภาดาคือเจ้าชมภูและเจ้าบุญชูได้หลบลี้หนีภัยไปอยู่แห่งอื่น

๕. ราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ขี้หอม)

ก็แหละในนครเวียงจันทน์ขณะนั้น มีพระเถระสำคัญอยู่รูปหนึ่ง เป็นผู้มีอภินิหารเคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย แตกฉานในพระไตรปิฎก เป็นที่ยกย่องนับถือของพระเจ้าเวียงจันทน์องค์ก่อนมาก เป็นผู้มีอิทธิพลจนมีผู้นับถือและศิษย์โยมมากมาย พระเถระองค์นี้เดิมเป็นศิษย์พระครูลืมบองอยู่กะลึมเมืองพาน ได้เข้ามาฝากตัวเป็นศิษย์อยู่กับพระครูยอดแก้วสังฆ-

นายกเวียงจันทน์แต่อายุ ๑๓-๑๔ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๑๘๖ อาศัยสามเณรรูปนี้เป็นผู้มีเชาวน์ปัญญาจึงเรียนพระไตรปิฎกได้รวดเร็ว จนข่าวลือทราบถึงพระเจ้าเวียงจันทน์ พระองค์จึงได้อภิเษกขึ้นเป็นราชาจัว **(เณร)** แต่อายุยังเยาว์และรับอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างดี ครั้นอายุครบอุปสมบทแล้ว พระครูยอดแก้วและพระเจ้าเวียงจันทน์จึงจัดการอุปสมบทด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป ที่อุทกุกเขปสีมา ณ ท่าน้ำเมืองเวียงจันทน์ พออุปสมบทเสร็จแพก็ล่มลง พระรูปอื่นเปียกน้ำหมดแต่พระบวชใหม่ไม่เปียกยิ่งเพิ่มความอัศจรรย์แก่คนทั้งหลายเป็นอันมาก เมื่อท่านบวชได้ ๑ พรรษาพระเจ้าเวียงจันทน์ทรงแต่งตั้งให้เป็นพระครูอาราธนาท่านไปอยู่โพนสะเม็กในเวียงจันทน์นั้น ประชาชนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า **"พระครูโพนสะเม็ก"** สืบมาแลเป็นพระอาจารย์สอนทั้งพระปริยัติและวิปัสสนากัมมัฏฐานแก่คฤหัสถ์บรรพชิตแต่เจ้าในราชตระกูลลงมาจนถึงสามัญชน เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนมากด้วยเมตตากรุณาใหญ่ยิ่ง

๖. หลบราชภัย

ครั้นถึงแผ่นดินพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เกิดจลาจลด้วยราชสมบัติ พระมเหสีเจ้าชมภูกำลังทรงพระครรภ์แก่อยู่ ได้พากุมารโอรสอายุ ๑๓ ปี มีนามว่า **"เจ้าองค์หล่อ"** หนีไปพึ่งท่านพระครูโพนสะเม็กอยู่ ท่านเห็นว่าจะไม่ปลอดภัยจึงมอบให้มหาดเล็กคนสนิทและศิษย์โยมมีแสนทิพย์นาบัว เป็นต้น พาเอาเจ้าองค์หล่อหนีไปพึ่งพระเจ้ากรุงเวียดนามเมืองเว้ ต่อมาภายหลังได้กลับมายึดและครองเมืองเวียงจันทน์อีก ได้พระนามใหม่ว่า **"พระไชยองค์แว"** บ้าง **"พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒"** บ้าง

ส่วนพระมเหสีของเจ้าชมภูมารดาเจ้าองค์หล่อนั้นท่านพระครูโพนสะเม็ก ให้ศิษย์โยมนำไปซ่อนไว้ที่ภูสง้อหอคำ ที่อยู่ลึกจากฝั่งโขงเข้าไปทางหลังเวียงจันทน์ ต่อมาประสูติกุมารมีนามว่า **"เจ้าหน่อกษัตริย์"** ภายหลังมาได้รับอภิเษกเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรครองนครจำปาศักดิ์ ตั้งวงศ์ลงมาดังจะกล่าวข้างหน้าเหตุการณ์เหล่านี้ เป็นเหตุให้พระเจ้าเวียงจันทน์เกิดระแวงในท่านพระครูโพนสะเม็ก เกรงว่าจะเป็นภัยแก่ราชสมบัติ เพราะมีผู้คนนับถือมากประการหนึ่ง และมีผู้ยุยงให้ขาดความไว้ใจประการหนึ่ง และท่านพระครูโพนสะเม็กได้ช่วยให้ร่มโพธิ์ร่มไทรให้แก่เจ้านายในราชตระกูลดังกล่าวแล้วประการหนึ่ง ท่านพระครูรู้ตัวว่าจะมีภัยเกิดขึ้นแก่ตน จึงหาหนทางปลอดภัยแก่ท่านเองและศิษย์โยมทั้งหลาย

๗. สร้างเสริมยอดพระธาตุ

ครั้นลุจุลศักราช ๑๐๕๒ ปีกดสง้า ตรงกับพุทธศักราช ๒๒๓๓ ปีมะเมีย ท่านได้ให้คนไปเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์พร้อมทั้งมารดาจากภูสง้อหอคำมาเข้าในขบวนเรืออพยพ พร้อมด้วยครัวศิษย์โยม ๓,๐๐๐ คน ได้ทูลลาพระเจ้าเวียงจันทน์ลงมาปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม เมื่อท่านล่องเรือมาถึงที่ใด ก็มีผู้เลื่อมใสสมัครเป็นศิษย์โยมมากขึ้นโดยลำดับ ครั้นมาถึงตำบลงิ้วพันลำโสมสนุก[๑] ท่านพระครูได้แบ่งครอบครัวส่วนหนึ่งให้พักอยู่ที่นั้นพร้อมกับเจ้าหน่อกษัตริย์และมารดา ส่วนท่านพระครูและครัวญาติโยมทั้งหลายได้ล่องเรือมาถึงธาตุพนม และได้ขึ้นพักหยุดครอบครัวไว้

---

๑. เดี๋ยวนี้ เรียกบ้านพันลำ อยู่เหนือที่ตั้งว่าการอำเภอบึงกาฬ จ.หนองคาย

ท่านได้ลงมือบูรณะพระธาตุพนมคือต่อยอด ตำนานเดิมว่าสร้างด้วยเหล็กเปียกคือเหล็กไหล ได้แก่ ตอนเชิงหีบขึ้นไปจนถึงยอดสุด ท่านเริ่มบูรณะแต่พุทธศักราช ๒๒๓๓ ถึงพุทธศักราช ๒๒๓๕ รวม ๓ ปี จึงแล้วบริบูรณ์ฯ[๑]

งานที่ท่านพระครูโพนสะเม็กปฏิสังขรณ์นั้น แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้ แต่ตีนหีบขึ้นไปถึงกลีบบัวหงายเป็นอิฐปูนตอนหนึ่ง ต่อจากนั้นขึ้นไปเป็นรูปโกศหล่อด้วยโลหะเนื้ออ่อนที่เข้าใจกันว่าเป็นเหล็กเปียก หล่อรวมเป็นโกศสรวมลงในอิฐปูนตอนหนึ่งจากเหล็กเปียกขึ้นไปถึงฉัตรหล่อด้วยทองแดงสวมต่อขึ้นไป ตอนปลายสุดเป็นปมมีรูสำหรับปักฉัตรตอนหนึ่ง ส่วนฉัตรนั้นทำด้วยทองคำฝังพลอยและนิลหัวแหวนโดยรอบทุกชั้นประมาณ ๓๐๐ เม็ดเศษ แกนคันฉัตรเป็นเหล็ก ก้านฉัตรเป็นเงินฝังพลอยทุกก้านเช่นเดียวกัน ยอดพระธาตุที่ท่านพระครูปฏิสังขรณ์นี้เดี๋ยวนี้อยู่ข้างในเสียแล้ว เพราะกรมศิลปากรหล่อคอนกรีตปิดไว้ข้างใน เมื่อรัฐบาลจอมพล ป. บัญชาให้ขึ้นมาซ่อมพระธาตุ พ.ศ. ๒๔๘๓-๔ ส่วนฉัตรนั้นจะทำในสมัยท่านพระครูโพนสะเม็กมาซ่อมหรือภายหลังต่อมายังไม่ทราบแน่นอน เพราะปรากฏภายหลังต่อมา พ.ศ. ๒๓๕๐ ในจดหมายเหตุว่า **"เศวตฉัตรธาตุหักปีนั้น"** แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีท่านผู้ใดมายกฉัตรใหม่จึงเป็นข้อสงสัยอยู่ฯ

---

๑. ในสมัยเจ้าราชครูฯ มาบูรณะพระธาตุฯ ได้มีการบรรจุพระอุรังคธาตุใหม่ โดยได้สร้างผอบสำริดสี่เหลี่ยมจตุรัสครอบ ขนาด ๑.๑๘ x ๑.๑๘ เมตร ค้นพบเมื่อพระธาตุพนมพัง พ.ศ. ๒๕๑๘

๘. ล่องโขงหาที่พึ่งและตั้งวงศ์นครจำปาศักดิ์

เมื่อซ่อมพระธาตุเสร็จแล้ว ท่านพระครูโพนสะเม็กได้แบ่งครัวจำนวนหนึ่งให้อยู่อุปัฏฐากพระบรมธาตุ นอกนั้นท่านพาอพยพลงไปจนถึงเมืองบันทายเพชร ประเทศกัมพูชา ภายหลังศิษย์โยมได้รับความเดือดร้อนเพราะเขมรเก็บส่วยค่าเข้าเมืองกับพวกครัวรุนแรง ท่านจึงได้พาอพยพกลับคืนมาอยู่ในเขตประเทศล้านช้างพักอยู่ที่เมืองเชียงแตง[๑] และเมืองโขง[๒] โดยลำดับ ต่อมาท่านพระครูได้มาอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ ท่านไปอยู่ที่ไหนก็มีผู้เลื่อมใสติดตามไปเป็นอันมาก ศิษย์โยมของท่านพระครูมีทั้งชาวล้านช้าง เขมร และข่าป่าดง ในสมัยนั้นที่นครจำปาศักดิ์มีผู้หญิงปกครอง ผู้ครองเมืองเลื่อมใสในคุณธรรมและพระเถระเจ้า จึงพร้อมกันมอบอำนาจให้ท่านพระครูปกครองแทนสืบต่อมา แต่จุลศักราช ๑๐๗๑ ปีกัดเป้า ตรงกับพุทธศักราช ๒๒๕๒ ปีฉลู ท่านได้ปกครองสมณชีพราหมณ์และประชาราษฎรในแขวงนครจำปาศักดิ์ให้อยู่เย็นเป็นสุขโดยยุติธรรมมาเป็นเวลานาน ครั้นต่อมาการปกครองโดยธรรมไม่เป็นการสะดวก เพราะมีชนอันธพาลคุมกันเป็นพรรคพวก ก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชน ถ้าจะปราบปรามโดยอำนาจอาชญา ก็จะเป็นการมัวหมองแก่ครองสมณเพศ ท่านจึงแต่งให้แสนท้าวพญาลาวขึ้นไปเชิญเอาเจ้าหน่อกษัตริย์ ซึ่งพักอยู่ตำบลงวพันลำโสมสนุกมามอบบ้านเมืองให้ปกครองแทน เวลานั้นมีพระชนม์ครบ ๒๐ ปีแล้ว แต่จุลศักราช ๑๐๗๕ ปีกาใส้ พุทธศักราช ๒๒๕๖ ปีมะเส็ง อภิเษกให้ครองเมือง มีพระนามว่า **"เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร"**

---

๑. เดี๋ยวนี้เรียก "สะตรึงเตรง" ชาวเมืองเป็นคนล้านช้างแต่ตกอยู่ในปกครองเขมร แต่ฝรั่งเศสยึดได้จากไทย ร.ศ. ๑๑๒

๒. เมืองโขงอยู่กลางดอนโขง ซึ่งเรียกว่า "สีทันดร" อยู่เขตลาวใต้

ท่านพระครูได้รับสถาปนาเป็น **"เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก"** สังฆนายก แขวงนครจำปาศักดิ์ อาศัยเจ้าราชครูเป็นผู้มีศีลจารวัตรและพรหมวิหารธรรมปฏิบัติสม่ำเสมอในประชาชน และสมณชีพราหมณ์ จึงเป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไปทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่พระราชาธิบดีลงมาจนถึงคนเข็ญใจ ท่านจึงได้รับเนรมิตตกนามว่า **"ท่านพระครูขี้หอม"** อีกนามหนึ่งสืบมาจนทุกวันนี้แลฯ

๙. เจ้าราชครูหลวงมรณภาพ

ลุจุลศักราช ๑๐๘๒ ปีกัดใจ้ พุทธศักราช ๒๒๖๓ ปีชวด เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กอาพาธด้วยโรคชรา ได้สั่งให้เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร **(หน่อกษัตริย์)** เจ้านครจำปาศักดิ์ซึ่งเป็นศิษย์ผู้ใหญ่ ให้นำอัฐิของท่านมาไว้ที่ธาตุพนม ครั้น ณ วันพุธขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ เจ้าราชครูก็มรณภาพ คำนวณอายุได้ ๙๐ ปี เมื่อปลงศพเรียบร้อยแล้ว ศิษย์โยมทั้งหลายมีเจ้าสร้อยศรีสมุทร เป็นต้น มอบให้แสนท้าวพญาและพระเถรานุเถระนำอัฐิของท่านมาก่อเจดีย์ไว้ ณ วัดธาตุพนม คนทั้งหลายพากันเรียกว่า **"ธาตุท่านโพนสะเม็ก"** บ้าง เรียกว่า **"ธาตุท่านพระครูขี้หอม"** บ้าง เรียกว่า **"ธาตุพระอรหันต์ภายสร้อย"** บ้าง สืบๆ มาจนกาลบัดนี้ ธาตุนี้อยู่มุมกำแพงชั้นสองด้านพายัพแห่งองค์พระธาตุพนมฯ เจ้าราชครูหลวงโพน-สะเม็กได้ย่อยยับไปแล้วแต่เพียงรูปร่างเหมือสัตว์โลกทั้งหลาย แต่ชื่อเสียงเกียรติคุณนั้นยังปรากฏตรึงตราอยู่ในโลกนี้สืบไป สมด้วยในพุทธพจน์ว่า "**รูปํ ชีรตี ปจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ** รูปร่างของสัตว์ทั้งหลายย่อมย่อยยับไป แต่ชื่อและโคตรยังดำรงคงอยู่" ดังนี้แล

๑๐. บ้านธาตุพนมแตกศึก

จุลศักราช ๑๐๙๒ ปีกดเส็ด พุทธศักราช ๒๒๗๓ ปีจอ บ้านธาตุพนมแตกศึกครั้งแรก จุลศักราช ๑๐๙๘ ปีฮวายสี พุทธศักราช ๒๒๗๙ ปีมะโรง บ้านธาตุพนมแตกศึกครั้งที่สอง ในจดหมายเหตุมิได้บอกไว้ว่าเป็นสงครามระหว่างเมืองใดกับเมืองใด การแตกสงครามนี้ ข้าโอกาสพระธาตุพนมได้แตกตื่นหนีลงไปอยู่จำปาศักดิ์เสีย ๒ ส่วน ยังเหลืออยู่ส่วนเดียว

ลุจุลศักราช ๑๑๒๐ ปีเปิกยี่ พุทธศักราช ๒๓๐๑ ปีขาล เจ้าชัยกุมารเจ้านครจำปาศักดิ์โอรสเจ้าสร้อยศรีสมุทร เกิดวิวาทกับเจ้าอุปราชธรรมเทโวพระอนุชา เกิดปั่นป่วนในนครจำปาศักดิ์ ชาวข้าโอกาสพระธาตุพนมที่หนีลงไปอยู่นครจำปาศักดิ์แต่ก่อนนั้นได้พากันอพยพกลับคืนมาอยู่ธาตุพนมบ้าง พากันค้างอยู่บ้านท่าสะโนและบ้านชะโนดบ้าง ตามอัธยาศัยของตนแลฯ

๑๑. ราชวงศ์เวียงจันทน์ประสบภัยไทยพนมแตกตื่น

ลุจุลศักราช ๑๑๔๐ ปีเบิกเส็ด พุทธศักราช ๒๓๒๑ ปีจอ เกิดสงครามระหว่างเวียงจันทน์กับกรุงธนบุรี เกิดมาแต่เหตุพระวอกับพระตาเมืองหนองบัวลำภู วิวาทกับพระเจ้าเวียงจันทน์เจ้านายของตนแล้วได้อพยพครอบครัวสมัครพรรคพวกไปอาศัยอยู่แขวงนครจำปาศักดิ์ ภายหลังหมางใจกันกับพระเจ้านครจำปาศักดิ์ พระวอและพวกจึงไปขอขึ้นอยู่กับพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาพระเจ้าเวียงจันทน์ให้กองทัพตามลงไปตี

พวกพระวอที่บ้านดู่บ้านแกแขวงนครจำปาศักดิ์ พวกพระวอสู้ไม่ได้จึงไปขอทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปช่วย กองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นมาทั้งทางน้ำและทางบกยึดได้นครจำปาศักดิ์และเวียงจันทน์ แล้วเชิญเอาพระแก้วพระบางจากเวียงจันทน์ลงไปกรุงธนบุรี สมัยนั้นพระเจ้าศิริบุญสารหรือธรรมเทวงศ์ครองนครเวียงจันทน์ ล้านช้าง ปรากฏว่าชาวข้าโอกาสธาตุพนมทั้งหลายพากันแตกตื่นหนีภัยสงครามไปหลบซ่อนอยู่ในที่ต่างๆ กลับคืนมาเพียง ๒๐-๓๐ ครัวเท่านั้นฯ

๑๒. สร้างขัวและปฏิสังขรณ์โรงอุโบสถ

ลุจุลศักราช ๑๑๖๘ ปีฮวายยี่ พุทธศักราช ๒๓๔๙ ปีขาล พระเจ้าอนุรุทธราชหรือเรียกอีกพระนามหนึ่งว่า **"เจ้าอนุเวียงจันทน์"** ได้พร้อมกันกับเจ้าเมืองนครพนมและเมืองมุกดาหารมาสร้างขัวจากวัดถึงท่าน้ำ ได้แก่ ถนนอิฐหน้าวัดเส้นเดิม เพราะชาวบ้านเรียกถนนนี้ว่า **"ขัวตะพานหรือขัวสะพาน"** สืบมาจนกาลบัดนี้ อนึ่งในปีเดียวกันนี้ เจ้าพระยาจันทสุริยวงศาเมืองมุกดาหาร ได้มีศรัทธาปฏิสังขรณ์พัทธสีมาไว้ในวัดพระธาตุพนมได้จารึกอิฐเผาไว้มีเนื้อความดังนี้

๑๓. คำจารึกอิฐเผา

"ศักราชล่วงได้ ฮ้อย ๖๘ ตัว ปีฮวายยี่ เจ้าพระยาจันทสุริยวงศาเมืองมุกดาหาร กับทั้งปุตตนัตตาภริยา มีอัคคะมหาเสนาเจ้าใหญ่ทั้งปวงมีปัสสาทสัทธาในวรศาสนาอันล้ำยิ่ง จึงให้พระยาหลวงเมืองจันทน์ ขึ้นมา

ปัคคัยหะกับขุนโอกาส พร้อมกันโมทนาเจ้าสังฆราชกับทังอันเตวาสิก พร้อมกันริจนาสิมมาสืบฮอยมืออรหันตาเจ้าไว้ ขอให้ได้ดังใจจงนิพพานปัจจโยโหตุฯ" โรงอุโบสถหรือสีมาที่กล่าวมานี้ ก่ออิฐถือปูนโปร่งทั้ง ๓ ด้าน มีผนังด้านหลังและข้างทั้ง ๒ ด้านละห้อง ได้รื้อสร้างใหม่แต่ พ.ศ. ๒๔๖๔ ดังเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ และต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลให้ทุนบูรณะ จึงแก้หลังคาใหม่และขยายออกข้างหน้าอีก ๗ เมตร แบ่งเป็น ๒ ห้อง หลังคา ๓ ชั้นลด มุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผาเป็นรูปสมบูรณ์อย่างที่เห็นอยู่บัดนี้

ลุจุลศักราช ๑๑๖๙ ปีเมืองเม่า พุทธศักราช ๒๓๕๐ ปีเถาะ พระเจ้าเวียงจันทน์พร้อมกับเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองมุกดาหาร[๑] ได้เสด็จมาและฉลองขัวคือถนนอิฐหน้าวัดลงไปท่าน้ำ ถนนนี้ก่ออิฐตั้งแต่วัดถึงฝั่งน้ำโขง ที่ท่ามีรูปเทพารักษ์ ๒ ตน นั่งคุกเข่าทับเท้าทั้ง ๒ อุ้มหม้อหรือถางธูป ตั้งอยู่สองข้างทางเดินผินหน้าสู่น้ำโขง ชาวบ้านเรียก **"นางเทวา"** เป็นรูปยักษ์ชายหญิง ภายหลังถูกน้ำเซาะตลิ่งพังใกล้เข้ามา ทางวัดจึงเลื่อนเข้ามาไว้ที่ห่างฝั่งถึง ๒ ครั้ง (ชั่วระยะ ๖๐ ปี) ครั้งหลังที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้ย้ายเข้ามาไว้ซุ้มประตูสร้างใหม่หัวถนนริมตลาด ห่างจากฝั่งโขงมาประมาณ ๑๐๐ เมตร รูปเทพารักษ์คู่นี้จะสร้างพร้อมขัวหรือก่อนนั้นยังไม่พบหลักฐานแน่นอน ขัวหรือถนนนี้เวลานี้ยาวจากวัดถึงท่า ๔๗๘ เมตรเท่านั้น ในศกนี้ปรากฏตามจดหมายเหตุว่า **"เศวตฉัตรธาตุหักก็แม่นปีนั้น"** ดังนี้ จะหักเพราะเหตุใดและใครทำอย่างไรต่อไป ท่านก็มิได้บันทึกไว้เลยฯ

จุลศักราช ๑๑๗๘ ปีเต่าสัน พุทธศักราช ๒๓๕๕ ปีวอก พระเจ้าอนุรุทธราช นครเวียงจันทน์ เสด็จลงมาฉลองหอพระในวัดพระมหาธาตุ-

---

๑. เจ้าอนุวงศ์ พระบรมราชา (สุตตา) พระจันทสุริยวงศา (กิ่ง)

พนม แต่ไม่ทราบว่าเป็นหอพระหลังใด จุลศักราช ๑๑๗๕ ปีกาเฮ้า พุทธ-ศักราช ๒๓๕๖ ปีระกา เดือนเจียง แรม ๔ ค่ำ เจ้ามหาชีวิตเวียงจันทน์เสด็จลงมาทำบุญฉลองที่วัดพระมหาธาตุพนมแลฯ

๑๔. ความไม่เที่ยงของบ้านเมือง

จุลศักราช ๑๑๘๘ ฮวายเส็ด ปีพุทธศักราช ๒๓๖๙ ปีจอ ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพฯ เกิดจลาจลสงครามระหว่างเวียงจันทน์กับกรุงเทพฯ จนถึงศักราช ๑๑๙๐ ปีเบิกใจ้ พุทธศักราช ๒๓๗๑ ปีจอ รวม ๓ ปีจึงแล้วกัน เจ้าอนุเวียงจันทน์ที่ถูกชาวใต้จับได้ส่งลงไปกรุงเทพฯ บ้านเมืองไพร่ไทยทั้งหลายก็พากันตื่นแตกอพยพหลบภัย เข้าดงเข้าป่าหาลี้ซ่อน ส่วนที่ถูกกองทัพจับได้ส่งไปเมืองใต้ก็มีเป็นอันมากหลาย ต่อมาแกวกับไทยได้เกิดวิวาทแย่งชิงเขตแดนกันวุ่นวาย ไทยฝั่งซ้ายน้ำโขงก้ำตะวันออก ถูกแกวเบียดเบียนได้รับความเดือดร้อน จึงพากันอพยพข้ามน้ำโขงมาฝั่งก้ำขวาเป็นอันมาก คือเมืองมหาไชยก่องแก้ว เข้ามาอยู่แขวงเมืองสกลนครบ้าง มาอยู่แขวงเมืองนครพนมบ้าง เกิดเป็นหลายบ้านหลายตำบลสืบมาเมืองเซโปน, วังคำ เป็นต้น อพยพมาตั้งดงหวายสายบ่อแกในเขตธาตุพนมนี้ภายหลังยกเป็นเมืองเรณูนครสืบมาคือบ้านเราเรียกกันว่าเมืองเวเดี๋ยวนี้แลเมื่อบ้านเมืองมีเหตุการณ์สงครามไพร่เมืองทั้งหลาย ก็เกิดความหดห่อท้อใจมิเป็นอันทำมาหากินสะดวกได้ เกิดข้าวยากหมากแพง พากันกินข้าวโพดเผือกมันอยู่หลายปี สมณชีก็หวั่นไหวไปตามญาติโยม สมกับคำโบราณว่า **“บ้านเมืองข้อนขุนกวานยาดไพร่ ความทุกข์ไฮ้ตามไหม้อูดเผา”** ก็สมจริงแท้แลฯ

๑๕. พระธาตุหนองคายพังลงโขง

จุลศักราช ๑๒๐๘ ปีฮวายสง้า พุทธศักราช ๒๓๘๙ ปีมะเมีย เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ เจ้าเมืองหนองคายได้ลงมาทอดกฐินที่วัดพระมหาธาตุเจ้าแลฯ จุลศักราช ๑๒๐๙ ปีเมืองมด พุทธศักราช ๒๓๙๐ ปีมะเมีย เดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ วันศุกร์ ยามแถใกล้ค่ำ พระธาตุใหญ่เมืองหนองคายได้พังลงน้ำโขงแลฯ

พระธาตุเมืองหนองคายนี้ สันนิษฐานว่าเป็นพระธาตุบรรจุฝ่าพระบาทก้ำขวาที่พระอรหันต์นำมาประดิษฐานไว้ ณ เมืองลาหนองคาย ซึ่งได้กล่าวไว้ในกัณฑ์ที่ ๕ แห่งหนังสือนี้ นำมากล่าวไว้อีก ก็เพื่อให้กุลบุตรเจ้าทั้งหลายสนใจในโบราณคดีได้ทราบไว้และผู้มีปัญญาได้รำพึงถึงอำนาจอนิจจ-ธรรมความแปรปรวนของสังขารทั้งมวลว่า สังขารทั้งปวงในโลกนี้ล้วนมีความแตกดับเป็นที่สุด ฉันเดียวกันแลฯ

กัณฑ์ที่ ๘ ไทยสยามบำรุง

ปฏิสังขรณ์ครั้งที่ ๔

ความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ

ลุจุลศักราช ๑๒๖๓ ปีฮ้วงเป้า พุทธศักราช ๒๔๔๔ ปีฉลู เป็นรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๕ แห่งจักรีวงศ์ครองกรุงรัตน์โกสินทร์ องค์พระธาตุพนมของเรานี้คร่ำคร่าเศร้าหมองมากจนปรากฏว่าตามองค์พระธาตุมีต้นโพธิ์ต้นไทรโตขนาดเท่าแขนลงมาจับเกาะอยู่ตามซอกอิฐปูนทั่วไป ไม่มีผู้ใดจะมีบุญญาภินิหารสามารถซ่อมแซมได้ ผู้ใดริเริ่มจะทำขึ้นเวลาเกิดเจ็บป่วยก็โทษเทวาอารักษ์พระธาตุว่ามิให้ทำ แม้ชั้นที่สุดรูปและแผ่นศิลาที่ตั้งอยู่ในที่ต่างๆ ตามบริเวณพระธาตุ ก็พากันหวาดระแวงไปหมด ไม่กล้าปีนป่ายย่ำเหยียบเลย เพราะปรากฏว่าผู้กระทำเช่นนั้นได้รับโทษทันตาเห็น ต้องเสียเครื่องเซ่นคาวหวานเป็นพลีกรรม ชาวบ้านชาววัดถือกันเช่นนี้หมด ถึงกับพากันบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนจึงไม่กล้าแตะต้องอันใด แม้แต่วิหารใหญ่ที่เล่ากันมาว่าเจ้าอนุวงศ์ปฏิสังขรณ์ไว้อย่างสวยงามจนเล่ากันว่าผู้ใดเข้าไปในนั้นแล้วจะเหลืองเป็นสีทองหมดตัวซึ่งเรียกกันว่าหอพระแก้ว บัดนี้นั้นก็ได้พังทลายลงเป็นกองอิฐปูนไปหมด ลานพระบรมธาตุก็มีหญ้าขัดหญ้าคาเกิดตามซอกอิฐปูน ชะทายปูก็ผุพังรกเรื้อแทบจะหาที่นั่งกราบไหว้มิได้ องค์พระธาตุพนมแลวัดในยุคนี้เป็นยุคที่เสื่อมโทรมมาก เพราะแต่เจ้าราชครูโพนสะเม็กบูรณะมาห่างกันถึง ๒๐๙ ปี และในตอนหลังนี้ก็มักเกิดศึกสงครามผู้คนอพยพแตกตื่น เจ้านายก็

ประสบภัยเช่นเดียวกัน จึงไม่มีแก่ใจจะทำนุบำรุงพระศาสนา มีองค์พระธาตุเป็นต้น ให้รุ่งเรืองได้

ส่วนความเข็ดยำในพระมหาธาตุเจ้านั้น ถ้าสมจริงก็มีทางที่จะสันนิษฐานได้ว่า โบราณวัตถุที่สำคัญในทางศาสนานั้น เมื่อมนุษย์ขาดสมรรถภาพในการคุ้มครองรักษาแล้ว ชะรอยเทพเจ้าผู้มีความห่วงใยในพระศาสนาทั้งหลาย จะพากันเข้าพิทักษ์เสียเอง เมื่อผู้ใดไม่มีบุญวาสนาสมควรจะทำก็หวงแหนไว้ จะเป็นอย่างนี้ก็ได้ ฉะนั้นจึงปรากฏว่ามักมีอันตรายแก่ผู้ขาดความคารวะเสมอ จนเป็นธรรมเนียมประจำของชาวธาตุสืบมาแต่บรรพบุรุษถึงบัดนี้ ในการเคารพพระบรมธาตุ และถือเป็นสรณะประจำชีวิตและครอบครัว เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็บนบานด้วยปราสาทผึ้งผ้าไตร จะไปไหนมาไหนก็ต้องขอพวกขี้ผึ้งแลไคลพระธาตุไปเป็นเครื่องรางบนบานให้มีความสวัสดี วิธีนี้ก็เป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้องค์พระธาตุเป็นอันมากเหมือนกัน

๑. พุทธบุตรไม่อาจดูดาย

ครั้นถึงพุทธศักราช ๒๔๔๔ ที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้ มีพระเถระเมืองอุบลเดินธุดงค์มาจำพรรษาอยู่ที่ป่ารอบสระพังโบราณในบริเวณวัดพระธาตุพนมของเรานี้ คือพระครูสีทา วัดบูรพา และพระอาจารย์หนู รูปหลังนี้ต่อมาได้เป็นพระปัญญาวิศาลเถรเจ้า วัดสระปทุม กรุงเทพฯ ท่านและคณะได้มาเห็นความเสื่อมโทรมในองค์พระธาตุ ก็เกิดความสลดใจใคร่ที่จะซ่อมแซม แต่มาคิดเห็นว่าอำนาจวาสนาของตนไม่เพียงพอ จึงแนะนำให้ทายกชาวธาตุพนมลงไปอาราธนาเอาท่านพระครูวิโรจน์รัตโนบล

วัดทุ่งศรีเมืองอุบล แต่เมื่อท่านยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระครูอุดรพิทักษ์คณะเดช ขอให้ท่านขึ้นมาเป็นหัวหน้าพาซ่อมพระบรมธาตุ ท่านพระครูก็ยินดีรับขึ้นมาตามความประสงค์ ท่านพระครูรูปนี้ทรงคุณธรรมหลายประการคือ มีขันติวิริยะกล้าแข็งอดทน บึกบึน มีใจสุขุมเยือกเย็น โอบอ้อมอารี เมตตากรุณาแก่คนทุกจำพวก รู้จักสงเคราะห์อนุเคราะห์อันโตชนและบริวารชน รู้จักพูดจาปราศรัยเอาใจคนทั่วไป เมื่อผู้ใดเข้าคบหาก็เกิดความเคารพรักไม่จืดจาง จนได้นามนิมิตว่า **"ท่านพระครูดีโลด"** จากประชาชนทั้งหลาย เพราะไม่ว่าใครจะทำอันใดพูดอันใดก็ว่าดีทั้งนั้นไม่ขัดคอ คุณพิเศษอีกอย่างหนึ่งก็คือท่านเป็นช่างเขียนภาพและลวดลาย ช่างอิฐปูน และก่อสร้าง จึงเหมาะสมในการมาอำนวยการซ่อมแซมพระบรมธาตุยิ่งนักฯ

๒. ที่ประชุมกลัวตายไม่กล้าให้ซ่อม

ท่านพระครูวิโรจน์ฯ ขึ้นมาถึงพระธาตุพนม ณ วันเดือนอ้ายข้างขึ้น ขณะแรกท่านได้ประชุมหัวหน้าชาวบ้านและชาววัดว่าจะให้ท่านพาทำอย่างใด ชาวบ้านทั้งหลายบอกว่าให้ท่านพาปูลานพระธาตุพอมีที่กราบไหว้บูชาเท่านั้น ท่านบอกเขาว่าถ้าเราไม่ได้ทำการซ่อมแต่พื้นดินถึงยอดและต่อยอดลงมาถึงดินแล้วจะไม่ทำ เขาทั้งหลายไม่ยอม พูดขัดขวางโดยประการต่างๆ เขาหาว่าท่านพระครูเป็นพระไม่ตั้งอยู่ในธรรมวินัย เพราะจะรื้อพระเจดีย์ตัดโพธิ์ศรีลอกหนังพระเจ้าเป็นบาปหนัก และถ้าปล่อยให้ทำดังท่านพระครูต้องการนั้น เทพาอารักษ์ที่พิทักษ์พระบรมธาตุก็จะรบกวนเบียดเบียนชาวบ้านให้ได้รับความเดือดร้อน ท่านพระครูและคณะของท่านพากันชี้แจงเหตุผลโดยประการต่างๆ ก็ไม่เป็นที่ตกลงกันได้

ท่านจึงแจ้งให้ชาวบ้านทราบว่า ถ้าญาติโยมไม่ยอมให้ทำการซ่อมแซมดังที่กล่าวแล้วก็จะกลับเมืองอุบล ชาวบ้านทั้งหลายเรียนท่านว่าจะกลับก็ตามใจ แล้วพากันเลิกประชุมกลับบ้านของตนๆ ฯ

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงประเพณีบางอย่างของชาวพนมสมัยก่อน เพื่อเป็นเครื่องประกอบความรู้ในการศึกษาตำนานนี้ ในกัณฑ์ที่ ๔ แห่งหนังสือนี้ท่านกล่าวไว้ว่าพอสร้างพระธาตุเสร็จพญาอินทร์พาเทพเจ้าทั้งหลายลงมาทำมหกรรมเอิกเกริกมโหฬารเป็นการใหญ่ยิ่ง ก่อนจะเลิกได้อาณัติให้เทวดามีชื่อ ๖ องค์อยู่รักษาพระบรมธาตุพร้อมทั้งบริวารทั้ง ๔ ด้านและข้างบนข้างล่างอีก ๒ องค์ กับอาณัติให้เทวดาอีก ๓ องค์คอยพิทักษ์รักษาพระบรมธาตุศาสนาเป็นหูบ้านตาเมือง เทวดา ๓ องค์นี้แลชาวบ้านเรียกว่ามเหศักดิ์หลักเมือง ๓ พระองค์บ้าง เรียกว่าเจ้าเฮือน ๓ พระองค์บ้าง ถือกันว่าเทพารักษ์หลักเมืองใหญ่ยิ่งกว่าอารักษ์ทั้งหลาย มีคนนับถือมากมีนางเทียมหรือคนทรงเป็นผู้หญิงประจำสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ฯ

๓. เทพเจ้าพร้อมผู้ดีมีธรรมะ

บัดนี้จะกล่าวถึงชาวบ้านที่กลับจากการประชุมกับท่านพระครูที่วัดวันนั้น บางคนก็ยังไม่ถึงบ้านของตน ฝ่ายนางเทียมถูกเจ้าเฮือน ๓ พระองค์เข้าสิงให้บ่นว่าดุด่าฆาตมาดโทษหัวหน้าชาวบ้านผู้ขัดขวางคัดค้านมิให้ท่านพระครูซ่อมพระธาตุ เป็นต้นว่า “อ้ายใดมันบังอาจขัดขวางเจ้ากูมิให้ซ่อมแซมพระธาตุ กูจะหักคอมัน ท่านอยากทำก็ปล่อยให้ทำเป็นไร สูจะไปขัดขืนท่านทำไม แม้แต่กูเองก็ยังกลัวท่าน” ดังนี้ที่กล่าวมานี้เล่าตามท่านพระครูวิโรจน์ฯ กรุณาเล่าให้ฟัง และผู้เฒ่าผู้แก่ทั้งหลายที่เห็นเหตุการณ์

เล่าให้ฟัง จึงนำมากล่าวไว้เพื่อประกอบความรู้ของกุลบุตรทั้งหลาย ฝ่ายชาวบ้านมีเฒ่ามหาเสนา เป็นต้น เห็นเหตุการณ์วิปริตเช่นนั้น ก็เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวแต่มรณภัย จึงพากันรีบกลับมาวัด กราบไหว้วิงวอนขอขมาลาโทษต่อท่านพระครูวิโรจน์ฯ นิมนต์ท่านไว้มิให้กลับ เมื่อท่านประสงค์จะทำสิ่งใดก็สุดแล้วแต่ท่านจะเห็นควร ฝ่ายท่านพระครูทราบเรื่องและเห็นอาการเช่นนั้น จึงคิดว่า ความมุ่งหวังของเราจะสำเร็จเป็นมั่นคงคราวนี้แล้ว เพราะแม้แต่ผีสางเทวดาก็ช่วยเรา จึงทำเป็นทีแสร้งว่าจะกลับอุบลให้ได้ในวันรุ่งขึ้น พวกชาวบ้านทั้งหลายไหว้วอนมอบธุระให้ทุกสิ่งทุกอย่างจนเป็นที่พอใจของท่าน เมื่อท่านพระครูเห็นว่าหมดอุปสรรคที่จะเกิดขึ้นในเบื้องหน้าจากประชาชนแล้ว ท่านก็รับนิมนต์อยู่ปฏิบัติงานต่อไปฯ

๔. เริ่มพิธีบูรณะ

ครั้น ณ วันเดือนอ้ายขึ้น ๑๔ ค่ำปีนั้นแล ท่านพระครูพร้อมด้วยศิษย์ที่ติดตามมาก็ได้เริ่มทำความสะอาดพระบรมธาตุ ให้ตั้งเครื่องสักการบูชา ขอขมาคารวะพระบรมธาตุ ประกาศเทวดาแล้ว ให้คาดนั่งร้านรื้อถอนต้นไม้ต้นหญ้าและกระเทาะชะทายที่หักพังคร่ำคร่าออก ชาวบ้านทั้งหลายไม่มีใครกล้ามาช่วยเพราะกลัวอารักษ์ในพระบรมธาตุจะทำอันตราย แม้พระเณรในวัดก็พากันปิดประตูกุฏิหลบลี้ไม่กล้ามองดู เพราะหวาดเกรงอันตรายเช่นเดียวกัน ท่านพระครูเล่าว่าจะหาคนใช้ช่วยเหลือยากมาก มีแต่ไชยวงศาผู้ใหญ่บ้านดอนกลางคนเดียวเข้ามารับใช้หยิบโน่นหยิบนี่ช่วย ครั้นล่วงมาได้ ๗ วัน มีชาวบ้านมายืนดูอยู่ห่างๆ ประมาณ

๙-๑๐ คน ครั้นล่วงมาหนาแน่นขึ้นโดยลำดับ ต่อมาถึงเดือน ๓ เพ็ญ ประชาชนหลั่งไหลมาจากจาตุรทิศเหมือนหมู่มดหมู่ปลวก จนไม่มีที่พักเพียงพอ เกณฑ์กันตัดหญ้าแซงปลูกปะรำทั่วไปจนถึงริมบึงหน้าวัด เงินทองก็หลั่งไหลมาผิดคาดหมาย เจ้าเมืองสกลหนองคายก็ปวารณาให้ช้างมาใช้ในงานจนแล้วเสร็จบริบูรณ์ ได้ทำการฉลอง ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ จนถึงเพ็ญในปีนั้น กากอิฐปูนเศษเหลือที่กระเทาะลงมาจากองค์พระเจดีย์ ท่านมิให้ทิ้งเรี่ยราด ได้ให้ก่อเจดีย์เล็กบรรจุไว้ต่างหากที่ลานพระธาตุตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเรียกว่าธาตุหุ่น เดี๋ยวนี้เกรงจะเป็นที่รังเกียจของผู้เคารพคารวะ แสดงให้เห็นว่าท่านพระครูเป็นผู้ละเอียดลออออยู่มากน่าสรรเสริญ เพราะชาวบ้านพากันถือเป็นสำคัญมากในการเคารพพระบรมธาตุ แม้แต่อิฐปูนเขาก็นำไปสักการบูชาอยู่แล้ว และตามหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสาน วัดใดจะสร้างพระเจดีย์ก็พากันนำขันธูปเทียน เครื่องสักการะมาไหว้วอน ขอเอาเศษปูนไปบรรจุเป็นสิริมงคลอยู่เสมอจนทุกวันนี้ฯ

งานที่ท่านพระครูวิโรจน์ฯ ได้ทำครั้งนี้คือ ได้เซาะชะทายพระธาตุ กำจัดต้นไม้ต้นหญ้าที่เกาะจับอยู่ออกไป แล้วถือปูนใหม่แต่ภูมิถ้วน ๓ ลงมาจนถึงพื้น ประดับกระจกปิดทองประดับดอกที่ทำด้วยดินเผา ติดแผ่นจังโกทองคำที่ยอดพระธาตุ ซ่อมกำแพงชั้นกลางก่อเพิ่มให้สูงขึ้นอีก ๑ แขนและถือปูนใหม่ ในงานฉลองสมโภชมาฆบูชาครั้งนั้น เล่ากันมาว่ามีประชาชนและภิกษุสามเณรจากหัวเมืองต่างๆ มาร่วมประชุมหลายหมื่น จนที่พักพาอาศัยแออัดยัดเยียดเป็นงานมโหฬารยิ่งงานหนึ่งในสมัยนั้น แต่เป็นที่น่าสลดใจอยู่บ้างในงานนั้น การรักษาความสะอาดไม่เพียงพอจึงเกิดอหิวาตกโรคขึ้นแทรกแซงในบั้นปลายของงาน จึงทำให้ประชาชนเสียชีวิตไปบ้าง แต่ก็พากันรีบกลับเมืองของตนฯ

๕. อุปัทวะผีบ้าผีบุญ

ในศกนี้มีเรื่องที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้อีกคือ ขณะที่ท่านพระครูกำลังซ่อมพระบรมธาตุอยู่นั้น เกิดอุบาทว์ขึ้นโดยมีผู้ประกาศตนว่า เป็นเจ้าผู้มีบุญ คุมสมัครพรรคพวกตั้งมั่นอยู่ที่อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบล ประกาศว่า ควายตู้และหมูจะเกิดเป็นยักษ์ เงินทองจะกลายเป็นกรวด หินกรวดจะกลายเป็นเงิน เป็นต้น ทำให้ประชาชนผู้อ่อนการศึกษาขาดเหตุผลเชื่อถือกันมาก ถึงกับอุตสาห์หอบหินกรวดไปให้เจ้าเสกเป่าให้ แล้วหาบกลับคืนมาสักการบูชา เพื่อให้เป็นเงินเป็นทอง บางบ้านระยะทาง ๖-๗ คืนก็อุตสาห์พากันไป พวกนี้เรียกว่าผีบ้าผีบุญ พากันกำเริบขึ้นจะยกเข้ายึดเมืองอุบล จนทางราชการจัดการปราบปรามด้วยกองทหารจึงสงบเรียบร้อย

เมื่อท่านพระครูวิโรจน์ฯ มาซ่อมพระธาตุประสบกับเหตุการณ์เช่นนี้ กลับได้รับผลคือประชาชนทั้งหลายไม่มั่นใจในค่าน้ำเงินของตน จึงนำมาบริจาคเป็นอันมาก ทำให้การซ่อมพระธาตุสะดวกขึ้นเป็นอันมาก ในด้านการปรับความเข้าใจของประชาชนให้หันมาในทางที่ถูกนั้น ท่านพระครูได้มอบให้ตาผ้าขาวหนู ทำรูปช้างม้าขึ้นแล้วเอาเครื่องไทยธรรมแขวนเป็นต้นเงินแห่บูชาพระธาตุ เป็นการเรี่ยไรไปในตัว เมื่อรวมขบวนแห่นำมาวางไว้ที่ลานพระธาตุแล้ว ตั้งปัญหาถามให้ประชาชนตอบ เช่นชี้ที่ตาม้าซึ่งทำด้วยกระจกแล้วถามว่านี่อะไร? ประชาชนตอบว่า ตาของมัน ผู้ถามก็ถามต่อไปว่าทำด้วยอะไร? ประชาชนก็ตอบว่าทำด้วยกระจก ถามต่อไปอีกว่ากระจกนี้จะเป็นตาช้างหรือตาม้าจริงๆ ได้ไหม? เมื่อตอบว่าไม่ได้แล้ว ก็ถามส่วนอื่นๆ ของรูปนั้นต่อไปจนหมด ประชาชนที่มาประชุมก็

ตอบปฏิเสธไปตามนัยเดิม ผู้ถามจึงอธิบายว่า นี่แหละท่านทั้งหลาย เขาลือกันว่าหินกรวดจะเป็นเงินก็ดี ควายและหมูจะเกิดเป็นยักษ์ก็ดี ก็เป็นไปไม่ได้ เหมือนรูปนี้ไม่กลายเป็นช้างและม้าจริงๆ ฉะนั้นการทำอุบายเช่นนี้ทุกวันวันละหลายๆ เที่ยว ทำให้ประชาชนหายงมงายไปเป็นอันมาก นับว่าเป็นประโยชน์แก่สังคมและพระศาสนามาก น่าสรรเสริญผู้คิดทำ ที่รู้จักหาอุบายสอนธรรมแก่ประชาชนโดยอาศัยความรื่นเริงในบุญกุศล ผู้ฟังก็ไม่เบื่อ ผู้สอนก็ได้ประโยชน์จากการเรี่ยไร นำเงินมาสมทบทุนซ่อมแซมพระบรมธาตุ

๖. ผู้ทำคุณถูกค้าน

ในส่วนอุปสรรคนั้น ย่อมมีแทรกอยู่เป็นธรรมดา คือฝ่ายนักปราชญ์อาจารย์ที่ถือว่าตนมีความรู้จากหัวเมืองต่างๆ ก็มาคัดค้านการทำและตั้งปัญหาถาม ยกคัมภีร์ และบาลีฎีกาขึ้นมาโจทย์ท้วงว่า การซ่อมพระธาตุนั้นไม่ชอบไม่ควรด้วยประการต่างๆ ท่านพระครูวิโรจน์ฯ ไม่ค่อยสนใจปล่อยให้ท่านพระครูสีทาบ้าง พระอาจารย์หนูบ้าง คอยชี้แจงแก้ปัญหาข้อข้องใจแก่ประชาชนนั้นๆ ผลสุดท้ายก็พากันสงบไปเอง

๗. เจ้าบ้านไม่เต็มใจ

ส่วนคฤหัสถ์ที่เป็นเจ้าบ้านสมภารเมืองนั้น ก็มีอยู่บ้าง ถึงกับมีบางหัวเมืองมิให้ประชาชนมาร่วมบุญในการซ่อมพระธาตุ โดยรังเกียจว่าทำลายวัตถุโบราณบ้าง เป็นเครื่องมือของพ่อค้าพาณิชต้องการขายทองขายแก้วบ้าง เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ยังมีเจ้าเมืองสมัยนั้นบางท่านพูดติว่า

พระบรมธาตุเดี๋ยวนี้ไม่สวยเหมือนแต่ก่อน เพราะประดับแก้วและทอง ทำให้เสียโฉมไป ท่านพระครูวิโรจน์ฯ ตอบด้วยอุบายอันคมคายว่า **"สิ่งที่สำเร็จด้วยแก้วแล้วด้วยคำจะไม่สวยงาม จะมีอะไรอีกเล่าที่จะสวยเกินกว่านั้นไป"** เรื่องก็สงบกันแค่นั้น และยังมีอีกมากเกินนำมากล่าวไว้ในที่นี้ อันนี้เป็นเครื่องเตือนใจของนักการงานทั้งหลายให้ทราบว่าการทำงานใหญ่ต้องมีกำลังใจสูงและเยือกเย็น กล้าสู้อุปสรรคจึงจะสำเร็จได้ ถ้าหวาดหวั่นต่ออุปสรรคแล้ว จะทำอะไรไม่คืบหน้าไปได้เลย

๘. อภินิหารพระบรมธาตุ

เมื่อท่านพระครูวิโรจน์ฯ ซ่อมพระธาตุเสร็จแล้ว ยังมีเงินเหลือประมาณ ๑๐๐ ชั่งเศษ (๑ แสนโบราณ) ได้มอบให้เจ้าเมืองนครพนมเก็บรักษาไว้ ส่วนท่านและคณะได้พากันกลับเมืองอุบล ครั้นกาลต่อมาเจ้าเมืองนครพนมประมาท ปล่อยให้มีการกู้ยืมไปทำทุนหมุนกำไรแล้วส่งไม่ครบ เวลาทางวัดต้องการจึงได้เงินมาไม่ครบจำนวน

๙. ไฟฟ้าประหลาดไหม้บ้านเรือน

ครั้นอยู่มา ณ กาลวันหนึ่งเป็นฤดูฝน อสุนีบาตได้ตกลงมาไหม้เรือนเจ้าเมือง และอาคารสิ่งก่อสร้างอื่นๆ แม้จนที่สุดโรงช้างม้าก็ถูกไฟฟ้าทำอันตราย สิ่งของที่ยื้อแย่งเก็บออกจากเรือนไปไว้กลางทุ่ง ไฟก็ตามไปไหม้หมด ส่วนบ้านเรือนคนอื่นที่อยู่ใกล้ชิดติดกัน ไฟจะได้ไหม้หามิได้ เป็นที่อัศจรรย์แก่ประชาชนยิ่งนัก บอกเล่ากันสืบๆ มาจนกาลบัดนี้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่เจ้าเมืองนครทั้งนั้น เพิ่มความศักดิ์สิทธิ์แก่พระธาตุพนมเป็น

อันมาก ประชาชนเพิ่มความเคารพยำเกรงยิ่งขึ้น ทุกวันนี้คนเฒ่าคนแก่ยังพร่ำสอนลูกหลานของตนมิให้ประมาทในพระบรมธาตุ และเคารพในสมบัติพระบรมธาตุ เพราะถือกันว่า ผู้ใดนำของพระบรมธาตุไปโดยมิชอบธรรม คนนั้นจะถึงความวิบัติในวันหนึ่งข้างหน้า เรื่องนี้เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๔ กับ ๒๔๕๐[๑]ฯ

๑๐. ประวัติท่านพระครูวิโรจน์ฯ สังเขป

เพื่อแสดงกตัญญูกตเวทีธรรม แด่พระเถระผู้มีพระคุณควรบูชา จะได้นำประวัติของท่านพระครูวิโรจน์ฯ มาลงไว้ พอเป็นเครื่องรำลึกของกุลบุตรทั้งหลายสืบไป ท่านพระครูวิโรจน์ฯ นามเดิม บุญรอด สกุล สมจิตต์ เกิดในเมืองอุบล ก่อนอุปสมบทได้เรียนวิชาช่างจากสำนักราชบันเทา อุปสมทบในวัดมณีวันในเมืองนั้น แล้วได้มาอยู่วัดทุ่งศรีเมืองอุบล และได้เป็นเจ้าอาวาสวัดนั้น ได้ศึกษาธรรมวินัยจากสำนักวัดมณีวัน ต่อมาได้เป็นพระครูอุดรพิทักษ์คณะเดช เจ้าคณะอำเภอม่วงสามสิบเดี๋ยวนี้ ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้ขึ้นมาซ่อมพระธาตุพนม กลับลงไปได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูวิโรจน์รัตโนบล เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาชราภาพมากทางคณะสงฆ์จึงได้ยกเป็นกิตติมศักดิ์ ครั้น ณ วันที่ ๑ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ท่านได้มรณภาพที่วัดทุ่งศรีเมือง รวมอายุ ๘๘ ปี พรรษา ๖๗ พรรษา ศิษย์โยมทั้งหลายได้ทำฌาณปกิจเป็นการมโหฬาร ณ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์เป็นผู้อุปถัมภ์ในงานนี้ ศพท่านบรรจุในหีบไม้ลงรักปิดทองแบบโบราณ ตั้งบนหลังนกหัสดีลิงค์ภายใต้เมรุอันวิจิตร

---

๑. เรื่องที่เกิดเหตุนี้ กำลังสืบหลักฐานแน่นอนอยู่

สมเกียรติทุกประการ อัฐิของท่านได้บรรจุไว้ ณ อนุสาวรีย์วัดทุ่งศรีเมือง ที่คณะศิษย์และญาติโยมพร้อมกันสร้างขึ้น และส่วนหนึ่งนำมาบรรจุที่วัดธาตุพนมของเรานี้

ท่านพระครูวิโรจน์ฯ เป็นพระเถระที่อบรมบ่มพรหมวิหารธรรมจนเป็นพื้นอัธยาศัย มีจิตใจเยือกเย็น มารยาทอ่อนโยนเรียบร้อย พูดจาพอประมาณ และสุภาพ รู้จักผูกใจบริษัทบริวารให้เกิดความเคารพรัก รู้จักสมาคมกับคนทุกชั้น แม้แต่ยาจกเข็ญใจท่านก็พูดคุยกับเขาได้ รู้จักตนและประมาณกาลและบริษัทบุคคล มีขันติโสรัจจะบริบูรณ์ มีความพากเพียรและเมตตากรุณาต่อคนทุกจำพวก เป็นที่เคารพรักของบุคคลผู้ได้เข้าใกล้ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต เอาธุระของผู้อื่นเป็นสำคัญเท่ากับของตัว นับว่าเป็นศรีพระศาสนาประดับวงศ์คณะสงฆ์ได้ดีองค์หนึ่ง

พุทธศักราช ๒๔๔๙ ท่านพระครูวิโรจน์ฯ ได้ขึ้นมาก่อซุ้มประตูใหญ่หน้าวัดและมาต้อนรับเสด็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคือสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพด้วย เสด็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ถวายระฆังไว้สำหรับตีบูชาพระบรมธาตุ ๒ ลูก ประตูใหญ่ท่านพระครูสร้างไว้นั้น ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๙ ชำรุดมากเกรงจะเกิดอันตราย ทางวัดจึงได้รื้อสร้างใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐

๑๑. จารึกของพระครูวิโรจน์รัตโนบล

๑. พุทธศักราช ๒๔๔๔ ปีฉลู ตรีศก ร.ศ. ๑๒๐ ณ วันเดือนอ้าย

๒. ขึ้น ๑๔ ค่ำ ภายในมีท่านพระครูสีทา พระครูอุดรพิทักษ์คณะเดช

๓. ท่านพระครูหนู พระเล็กเมืองอุบลราชธานี พระครูทาเจ้าด้านทั้ง ๔ วัดธาตุพนม

๔. ....(ชำรุดตลอดบรรทัด)..................................

๕. หลวงชาญอักษร เมืองนครราชสีมา หลวงปราณี พระศรีวรราช หลวงภักดี เสนาวรราช

หอมสมบัติ ผัว
๖. พรมมหาไชย } ท้าวพิมสารและทายกทายิกา
ยาทองดำ เมีย } บ้านธาตุพนม

๗. ท้าววรบุตร กำนันบ้านพระกลาง ไชยวงศา ผู้ใหญ่บ้านดอนกลาง หลวงปาศักดิ์สิทธิ์ผล

๘. กำนัน บ้านน้ำก่ำ อุปฮาชาราชวงศ์ พระชลชนะไชย์ พระวรสาร พ่อทุ่มเมืองเรณูนคร พร้อม

๙. ท่านข้าหลวงบริเวณ เจ้าเมือง กรมการเมืองนคร เมืองเรณู และภิษุสามเณร ทายก

๑๐. อุปาสกอุปาสิกาแขวงเมืองต่างๆ มีศรัทธาปฏิสังขรณ์ พระเจดีย์บรมธาตุพนมคือได้ใบกปูน

๑๑. แต่ยอดถึงพื้นและกำแพงที่ชำรุดต่างๆ มีทองคำแผ่นหนักประมาณ ๕๐ บาทเศษ

๑๒. ทองคำปลิวประมาณ ๓ แสนเศษ เงินแผ่นหนักประมาณ ๒๐๐ บาทเศษ

๑๓. เงินบาทประมาณ ๑๐๐ บาทเศษ แก้วเมล็ดประมาณ ๒๐๐ เศษ

๑๔. แก้วประดับ ๑๒๐ หีบ โปงทองหล่อ ๑ ใบ มีทองหนัก ๒ แสน
แถมสมภารเป็นที่ถาวรรุ่งเรือง นำมาซึ่งความเลื่อมใสของเทพยดา

๑๕. และมนุษย์ทั้งหลาย ตราบเท่า ๕,๐๐๐ วัสสา

นิพฺพานปจฺจโย โหตุ

คำชะทายโบก : ปูน ๕ ทราย ๗ น้ำอ้อย ๒ น้ำหนัง ๑ ยางโบง ๙

ชะทายเพชร : ปูน ๒ ทราย ๕ น้ำมะขาม ๒ น้ำมันยาง ๑

(หมายเหตุ : เลขข้างหน้าหมายถึงบรรทัดในศิลาจารึกเดิม)

เริ่มบูรณะวัด

พุทธศักราช ๒๔๕๔ ภายในมีพระอุปัชฌาย์ทา เจ้าอาวาสเป็นประธาน ภายนอกมีขุนพนมพนารักษ์ (เฮ้า พิมพานนท์) พร้อมด้วยพระอนุรักษ์เจดีย์ (สา บุปผาชาติ) กำนันพนมเหนือและหมื่นศรีสมาทาน กำนันพนมใต้ เป็นประธาน และพ่อค้าประชาชนทั้งหลายได้ตกลงกันรื้อกองอิฐปูนซากหอพระแก้วออก[๑] แล้วก่อสร้างขึ้นใหม่ ตัดระเบียงรอบออกย่นเข้าเอาเฉพาะตัววิหารเดิม สร้างด้วยเงินทุนที่เหลือจากท่านพระครูวิโรจน์มาซ่อมพระธาตุพนมครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๔๔ และเรี่ยไรจากผู้มีจิตศรัทธา วิหารหลังนี้ทรวดทรงศิลปไทย แต่ปล่อยให้ช่างญวณทำตามอำเภอใจ จึงดูเป็นญวนครึ่งไทยอยู่ การสร้างก็พออยู่กันได้ขอไปที เพดานก็ไม่มี ฝีมือก็หยาบ หน้าบันก็ไม่ได้ประดับอะไร

๑. บูรณะกำแพงและบริเวณ

พุทธศักราช ๒๔๕๖ พระปลัดจันที ชาวเมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ได้เดินธุดงค์มากับคณะพระภิกษุหลายรูปมาพักอาศัยอยู่ที่

---

๑. พระวิหารหอพระแก้วนี้ ชั้นเดิมพระเจ้าโพธิสาล นครหลวงพระบางสร้างไว้ ครองราชย์แต่ พ.ศ. ๒๐๗๓-๒๑๐๒ มุงด้วยตะกั่วทั้งหมด มีระเบียงโดยรอบ เหมือนหอพระแก้วเวียงจันทน์ ต่อมาเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าเมืองพระนครพนม เจ้าเมืองมุกดาหาร คือ พระบรมราชา (สุตตา) และพระเจ้าจันทสุริยวงศา (กิ่ง) ร่วมกันบูรณะ มีท้าวขัตติยะเป็นนายงาน แต่ พ.ศ. ๒๓๔๙ ฉลอง พ.ศ. ๒๓๕๕ ราว พ.ศ. ๒๔๓๐ พระวิหารหลวงนี้พังลงเป็นกองอิฐปูนอยู่กลางวัด พ.ศ. ๒๔๕๔ จึงสร้างขึ้นทับของเดิม พ.ศ. ๒๔๙๓-๙๖ ทางวัดได้บูรณะก่อสร้างให้สูงขึ้น เปลี่ยนหลังคาเป็น ๓ ชั้น ก่อซุ้มประตูทุกช่องพร้อมด้วยหน้าบันช่อฟ้าใบระกาทันสมัย พ.ศ. ๒๔๗๗ ขุดพบพระทองคำหนัก ๔ กก. ครึ่งใต้พระวิหารนี้ พระประธานก่อฐานและสร้างนาคปรก ๗ เศียรสวยงามอย่างที่เห็นอยู่บัดนี้ พ.ศ. ๒๕๑๘ พระธาตุพังทลายทับพังหมดทั้งหลัง เหลืออยู่แต่พระประธาน

วัดพระธาตุพนม ท่านได้เห็นกำแพงชำรุดทรุดโทรมมาก ก็เกิดความสังเวชใจ จึงได้ชักชวนทายกทายิกาชาวธาตุพนมก่อสร้างขึ้นใหม่จนสำเร็จ กำแพงด้านกว้าง ๔๕ วา ยาว ๖๐ วา ทั้ง ๔ ด้านสูง ๖ ศอก สิ้นอิฐประมาณ ๑๖๐,๐๐๐ ก้อน ส่วนอิฐเดิมที่รื้อถอนจากแห่งอื่นมาสร้างไม่นับ สร้างซุ้มประตูทั้ง ๓ ด้าน คือ ทิศเหนือและทิศใต้กับด้านตะวันตก สิ้นอิฐประมาณ ๒๐,๖๐๐ ก้อน กับท่านได้ก่อบันไดด้วยศิลาแลขึ้นมาจากบริเวณข้างนอกเข้ามาภายในพระบรมธาตุอีก ๒ บันได ที่ตรงประตูเหนือและใต้สร้างวิหารคดสำหรับเป็นกุฏิพระอีก ๑ หลัง ที่บนกำแพงมุมทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ก่ออิฐถือปูนมุงสังกะสีข้างบนให้พระภิกษุสามเณรและชาวบ้านนอกนั้นมิได้คิดเลย กับปลูกต้นจำปาแดงและต้นจำปีขาวที่บริเวณเหนือพระธาตุอีก ยังอยู่เท่ากาล[๑] บัดนี้

วัตถุที่ท่านพระปลัดจันทีได้สร้างไว้นั้น เวลาที่จดบันทึกนี้ยังอยู่ทุกอย่าง เว้นแต่วิหารคดเพราะชำรุดมากได้รื้อเสียแล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ ส่วนกำแพงนั้น โดยมากใช้โคลนก่อเป็นเครื่องประสาน แล้วโบกปูนทับชั้นนอกได้ก่อระเบียงหรือวิหารคด ปัจจุบันนี้ก็อาศัยกำแพงนี้เป็นผนังด้านหลัง แต่ได้ก่อขึ้นอีกให้สูงประมาณ ๕๐ ถึง ๖๐ เซนติเมตร เพื่อให้พอดีวางขื่อรับเสาข้างหน้า ส่วนกำแพงตั้งแต่ประตูหน้าวัดไปจนถึงประตูอุดรไชติเทพอำนวยทางด้านเหนือนั้นได้รื้อก่อใหม่ทั้งหมด เพราะอิฐไม่ดีชำรุดมาก จึงรื้อเสีย กำแพงเดิมของท่านหนาส่วนล่าง ๑ เมตรเป็นอย่างต่ำ พระปลัดจันทีเริ่มงานแต่เดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ พุทธศักราช ๒๔๕๖ ถึง

---

๑. ยังเหลือแต่ต้นจำปาแดงตะวันออกประตูเข้าพระธาตุเหนือโรงธรรม จำปาขาว ๒ ต้น ได้โค่นแล้วเมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ เพราะรื้อกำแพงแล้ว และปูถนนรอบกำแพง พ.น.

พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงสำเร็จ รวม ๔ ปี คนงานคราวนี้ใช้พระภิกษุสามเณรและชาวบ้าน โดยการขอแรงตามประเพณีที่เคยทำมา มีการจ้างก็เฉพาะคนรับใช้ประจำที่เป็นงานหนักเท่านั้น

๒. อุปสรรคคู่กับงาน

ในขณะที่พระปลัดจันทีและคณะมาบูรณะวัดครั้งนั้น มีอุปสรรคเกิดขึ้นหลายอย่าง เพราะได้สั่งให้รื้อเจดีย์เล็กๆ ที่ระเกะระกะอยู่ทั่วไปนั้นออกหมด และที่กำแพงด้านใต้ตะวันตกมุมกำแพงเดี๋ยวนี้ มีต้นโพธิ์ใหญ่เกิดหุ้มกำแพงอยู่ ท่านก็สั่งให้กำจัดจึงถูกขัดขวางและฟ้องร้องจากพระเถระบางสำนักเสมอ แต่ท่านก็ชนะทุกครั้ง ยังมีอุปสรรคที่เกิดจากอุปาทานของพวกนางเทียมหรือคนทรงเจ้าอีก คือเวลาทำความสะอาดวัด ตัดถอนต้นไม้ที่ไม่ต้องการออกตามแผ่นหินที่เป็นของโบราณก็เกิดขัดใจเขา จนถึงกับถูกเจ้าเข้าทรงโกรธดุด่าเท่านั้นก็พอทำเนาเขายังฟ้องร้องหาว่าเหยียบย่ำและฟันแข้งขาของเขาต่างๆ นานา แต่ความจริงท่านสั่งคนงานตัดต้นไม้ที่ขึ้นรกเรี้ยวตามบริเวณวัดต่างหาก เป็นเรื่องที่คนเราผู้ได้รับการศึกษาดีแล้ว เห็นว่าเป็นเรื่องขำขันและไม่น่าเกิดมีทั้งนั้น ในที่สุดฝ่ายทำก็ชนะฝ่ายค้านทุกกรณี เพราะผู้ทำอันใดมีเหตุผลเป็นอรรถเป็นธรรม ย่อมเป็นฝ่ายชนะเสมอ ผู้ที่มีกระแสจิตยังไม่เข้าถึงเหตุผลและขาดการศึกษาให้เข้าใจหลักโลกธรรมแล้ว จะเป็นผู้มีกำลังใจอ่อน ไม่สามารถจะทำอันใดให้สำเร็จได้เลย

ท่านปลัดจันที เป็นนักเหตุผลผู้หนึ่งในสมัยนั้น และมีปฏิภาณไหวพริบทันเหตุการณ์และบุคคลได้ดีผู้หนึ่ง สามารถในการเทศนาสั่งสอน ชักจูงให้คนมีศรัทธาช่วยเหลือ ปลูกบริษัทให้ร่าเริงในบุญกุศลได้ดี และได้ชักจูงให้ชาวธาตุพนมออกจากมิจฉาทิฐิมาก คือว่าในสมัยนั้นชาวบ้านส่วนมากพากัน

ถือเทวดาอารักษ์ปะปนกับคุณพระมาก จนเกือบแยกจากกันไม่ได้ ถือตั้งแต่ผีพ่อแม่ปู่ย่าตาทวดจนกระทั่งพระภูมิเจ้าที่ต่างๆ ท่านปลัดจันทีและคณะเป็นพระนักธุดงค์มาก่อนจึงมีอุบายกล่อมเกลาจิตใจและจูงใจชาวบ้านให้หันมามอบกายถวายชีวิตแด่พระรัตนตรัยส่วนเดียวได้ดี เมื่อผู้ใดยอมออกจากลัทธิเดิม ท่านก็ช่วยเหลือด้วยการเสกน้ำมนต์กลคาถาขับไล่ให้และรับเอาเข้ามาอยู่ในคุณพระ มีขันธูปเทียนเครื่องสักการะในหิ้งพระแทนหิ้งผี และนำหนังสือที่เขียนพุทธมนต์วางไว้บนนั้น วันพระ ๘ ค่ำ, ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ หัวหน้าครอบครัวต้องหาดอกไม้มาบูชา หรือบางทีก็อาจารย์ไปทำพิธีให้ เล่ากันมาว่าท่านปลัดจันทีได้นำคนออกจากถือผีได้มากกว่าทุกยุคที่ล่วงมา และยังเป็นธรรมเนียมมาจนกาลบัดนี้

ยุคพระครูศีลาภิรัตปกครองวัด
(พ.ศ. ๒๔๕๘-๗๙)

ลุพุทธศักราช ๒๔๕๘ ท่านพระครูอุปัชฌาย์ทา เจ้าอาวาสเห็นว่าตนชราภาพมากแล้ว จึงแต่งพระไปอาราธนาพระครูหมี ซึ่งเป็นคนเกิดบ้านหนองคาย ธาตุพนมเรานี้ เวลานั้นเดินธุดงค์ไปจำพรรษาอยู่บ้านก้างปลาจังหวัดเลย ท่านพระครูหมีกลับมาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส และรักษาการเจ้าคณะแขวงอำเภอธาตุพนมในปีนั้น ท่านพระครูรูปนี้ ได้ร่วมมือกับพระปลัดจันทีสร้างกำแพงที่ยังค้างอยู่จนสำเร็จ เมื่อเสร็จสร้างกำแพงแล้ว ได้สร้างวิหารบนกำแพงมุมทิศอีสานเป็นคู่กับวิหารหลังใต้ เพื่อให้พระเณรได้อาศัย ก่ออิฐถือปูนมีมุขกลางคดไปตากำแพงหันหน้าเข้า ภายในมุงกระดานข้างล่างเป็นกุดังเก็บของ กว้างประมาณ ๕ เมตร ยาว ๑๐ ห้อง ประมาณ ๑๕ เมตร มีระเบียงข้างหน้า วิหารนี้ได้รื้อออกสร้างวิหารคดที่พักประชาชนในปัจจุบันนี้เสียแล้วแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘

พุทธศักราช ๒๔๖๒ พระครูคำผู้ช่วยเจ้าอาวาส ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌายะในเขตตำบลธาตุพนม ในศกนี้ได้ทราบว่า ท่านพระครูหมีลงไปธุระที่กรุงเทพฯ พักจำพรรษาอยู่วัดยานนาวา

พุทธศักราช ๒๔๖๓ ท่านพระครูหมีได้รับสมณศักดิ์ที่พระครูศีลาภิรัต เจ้าคณะอำเภอ และเป็นพระอุปัชฌาย์ในศกนี้ด้วย ส่วนการก่อสร้างซ่อมแซมวัดก็ได้ทำสืบมาเรื่อยๆ

๑. บูรณะพระอุโบสถ[๑]

พุทธศักราช ๒๔๖๕ ท่านพระครูศีลาภิรัต พร้อมด้วยทายก ทายิกา คณะสงฆ์ และคณะกรรมการอำเภอ มีหลวงพิทักษ์พนมเขต นายอำเภอเป็นต้น ได้พร้อมกันรื้อโรงอุโบสถหลังเดิมเสีย[๑] เพราะชำรุดมากแล้ว ได้ก่อสร้างขึ้นใหม่ ก่ออิฐถือปูนมุงกระดาน ช่อฟ้าและนาคป้านลมเป็นปูนปั้น หลบหลังใช้ปูนเช่นเดียวกัน พื้นปูกระเบื้องลายซื้อจากไซ่ง่อน ข้างบนตีเพดาน ฝาผนังเขียนภาพพุทธประวัติและเรื่องลักษณวงศ์ ยาวแบ่ง ๓ ห้อง ซึ่งฉลุลายทอง ข้างหน้าปลูกศาลาทรงปั้นหยาสำหรับเป็นที่พักของนาค สิ้นทรัพย์สินประมาณ ๑,๐๐๐ บาท และในศกนี้เริ่มมีมรรคนายก คือนายเหล็ก แสนเยีย และไวยาวัจกร คือนายธรรมรังษี เพื่อช่วยเหลือกิจการวัด อนึ่ง พระอาจารย์ปลัดจันทีได้กลับภูมิลำเนาเดิมในศกนี้ และได้เปิดโรงเรียนนักธรรมเป็นปีแรก

---

๑. พระอุโบสถหลังเดิม พระจันทสุริยวงศา (กิ่ง) เจ้าเมืองมุกดาหาร ได้สร้างไว้แต่ พ.ศ. ๒๓๔๙

๒. บูรณะโรงธรรมศาลา (หอแจก)

พุทธศักราช ๒๔๖๕ ปีนี้ทางวัดได้เริ่มเตรียมรื้อโรงธรรมหลังเดิม ซึ่งปรากฏว่าสร้างไว้เกือบ ๗๐ ปีแล้ว เตรียมหาเครื่องอุปกรณ์การก่อสร้าง เป็นต้นว่า อิฐ ปูน และไม้ ไม้นั้นเป็นไม้ตะเคียนโดยมาก ได้ให้พระเณรขึ้นไปขอไม้ตามไร่เก่าๆ ของชาวบ้านทางเขตอำเภอท่าอุเทนและบึงกาพต่อกัน ได้ไม้มามาก

พุทธศักราช ๒๔๖๖ สร้างโรงธรรมสำเร็จ[๑] โรงธรรมหลังเดิมผนังอิฐ มีซี่ไม้ลูกกรงเป็นรั้ว ข้างบนมุงกระดาน เสาไม้กลม ข้างในฉลุลายทองตามเสาและขื่อมีเพดานและดอกดวงเหมือนทุกวันนี้ แต่แคบกว่า การสร้างใหม่ได้ขยายออกทุกด้าน ผนังก่ออิฐถือปูนโดยตลอด เสาอิฐ พื้นปูกระเบื้องลาย มีมุข ๒ ข้าง ด้านเหนือและใต้ ข้างบนเพดานติดดอกดวงที่ซ่อมจากของเก่า และทำเพิ่มใหม่ มุงกระเบื้องดินเผา ขื่อฉลุลายทองทั้งขื่อใหญ่และเล็ก ตามระเบียงไม่มีเพดาน สิ้นทรัพย์สินประมาณ ๕,๐๐๐ บาท ค่าแรงงานนอกนี้ไม่คิด การสร้างโรงธรรมหลังนี้เป็นภาระอันหนักของทางวัดและบ้านในสมัยนั้น โรงธรรมหลังนี้เป็นที่ใช้ประกอบศาสนกิจอยู่ทุกวันนี้ อนึ่งปีนี้น้ำโขงท่วมไร่นาบ้านเรือนราษฎรสูงกว่าทุกๆ ปีที่เคยมีมา ถนนหน้าวัดจมน้ำตลอดสาย และได้เริ่มก่อรากซุ้มประตูใหญ่หัวถนนหน้าวัดริมตลอดในศกนี้ และเริ่มวางโครงการขยายถนนหน้าวัด ซึ่งเรียกกันว่าขัวสะพานนั้น ด้วยขยายออกข้างละ ๑ เมตร ศกนี้ น้ำโขงขึ้นท่วมขัวสะพานหน้าวัด

---

๑. โรงธรรมศาลาหลังนี้ ถูกพระธาตุพังทลายทับเสียหายหมดทั้งหลัง ใน พ.ศ. ๒๕๑๘ และไม่มีการสร้างขึ้นมาใหม่อีก

๓. สร้างซุ้มประตูนอก

พุทธศักราช ๒๔๖๗ การก่อสร้างซุ้มประตูได้จัดทำกันอยู่ตลอดปี ศกนี้น้ำโขงได้ขึ้นท่วมไร่นาและบ้านเรือนราษฎรซ้ำอีก น้ำสูงกว่าปีเก่าราว ๒-๓ นิ้ว ชาวบ้านลำบากกันมาก เพราะน้ำท่วมนาเสียหายมากติดต่อกัน ๒ ปีเข้านี่แล้ว ส่วนซุ้มประตูนั้นปรากฏว่าพอโค้งเข้าตอนบนได้เกิดร้าวขึ้นนายอำเภอแนะนำให้รื้อทิ้ง แต่ท่านพระครูศีลาภิรัตไม่ยอมรื้อ ได้วางคานรับน้ำหนักข้างล่างใหม่ แล้วก่อโค้งเข้าอีก ข้างบนโค้งนั้นหล่อคานคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดใหญ่อีก ๒ คาน พาดยึดน้ำหนักไว้ ข้างบนตรงกลางก่อเป็นหอพระ แต่ฝีมือหยาบมาก ดังเราเห็นกันเดี๋ยวนี้

๔. ขยายถนนอิฐลงท่า (ขัวสะพาน)

พุทธศักราช ๒๔๗๐ พอเสร็จซุ้มประตูโขงก็เริ่มขยายถนนและก่อต่อจากซุ้มประตูเข้ามาวัด ทางหน้าวัดได้ปลูกศาลาใหญ่ไว้สำหรับคนพักมุงด้วยสังกะสี ก่อเสาวางคานและขุดบ่อน้ำไว้ใกล้ๆ ศาลานั้น ๑ บ่อ แต่น้ำกร่อยคนไม่นิยมใช้เสียแล้ว

พุทธศักราช ๒๔๗๑ น้ำท่วมใหญ่อีกครั้งสูงกว่าทุกปีที่เคยมีไหลเข้าลานวัดในกำแพงทางด้านเหนือหอพระแก้วบริเวณวัดรอบนอกท่วมหมด ยังเหลือแต่เนินบริเวณพระธาตุข้างนอกกำแพง มีแต่วัวควายชาวบ้านมาขออาศัย ถนนหน้าวัดไปถึงศาลาน้ำลึกยาว ๘๐-๙๐ เซนติเมตร ส่วนกลางถนนระหว่างประตูน้ำลึกมาก จนเพียงคอผู้เดินเข้าไปบ้าง แต่ไม่มีใครสามารถเดินเข้าไปได้เพราะน้ำไหลเชี่ยว ท่วมอยู่เกือบ ๑ สัปดาห์จึงลด เวลาน้ำลด น้ำทางใต้ลงเร็วกว่าน้ำทางเหนือซึ่งสูงกว่าทางใต้ ทำให้น้ำ

โจนข้ามถนนไปใต้เสียงดังเหมือนน้ำโตนแก่ง จนถนนก่อขยายใหม่พังไปหลายห้อง ในขณะน้ำท่วมนั้น ท่านพระครูได้นำพระเณรไปตัดไม้ขอนตามโคกชะลอมาวัดเพื่อให้ทำกุฏิ ท่านพระครูป่วยหนักครั้งหนึ่ง ในกลางพรรษาและอาจารย์วัดคำป้องเคยเป็นกำลังช่วยการงานคณะท่านพระครูมาเกือบ ๑๐ ปี และเพิ่งลาสิกขาไปเมื่อต้นปีนี้ ได้ป่วยและถึงแก่กรรมในฤดูฝนปีนี้

๕. ชุมนุมลูกเสือในงานนมัสการ

อนึ่ง งานนมัสการพระธาตุพนมปีนี้ฝนตกหนักและถือกันว่าคนมากในสมัยนั้นท่านสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุดร คือพระยาตรังคภูมิบาล ได้นัดข้าหลวงทุกจังหวัดในมณฑลอุดรให้นำลูกเสือมาชุมนุมในงานนมัสการพระธาตุพนมปีนี้ด้วย ลูกเสือได้แสดงกีฬาและละครต่างๆ ให้ประชาชนดูมีความครึกครื้นเป็นอันมาก แต่งานคงมีอยู่ภายในบริเวณกำแพงนั้น สนามในกำแพงด้านเหนือหอพระแก้วเป็นที่แสดงกีฬาลูกเสือ กลางคืนก็แสดงละครที่นั้น คนถ้าจะเทียบกับสมัยทุกวันนี้ย่อมสู้สมัยนี้ไม่ได้อยู่เอง เพราะสมัยนี้การคมนาคมสะดวกไปมาก็ง่ายขึ้น คนก็ย่อมมากเป็นทวีคูณ

๖. พิธีพุทธมามกะแข่งสวดคุณาภิวาท

พุทธศักราช ๒๔๗๒ ทางวัดได้เปิดเรียนนักธรรมชั้นโทขึ้นเป็นครั้งแรกในศกนี้ แต่ส่งบัญชีไม่ทันเลยไม่ได้สอบ การก่อสร้างได้แต่งพระเณรไปเลื่อยไม้ที่ดงอุ่มเม่า ตำบลน้ำก่ำ เพื่อเตรียมสร้างกุฏิ และได้เริ่มก่อเสาในปลายปีนี้ งานนมัสการพระธาตุพนมปีนี้มีพิธีที่ควรกล่าวถึงและจารึกไว้ ก็คือ พระพนมนครานุรักษ์ (ฮกไถ่ พิศาลบุตร) แต่ยังเป็นหลวง

นาถ-ประศาสน์ ข้าหลวงนครพนมท่านผู้นี้ได้วางโครงการอบรมศีลธรรมน่าชมเชยมาก คือท่านถืองานนมัสการพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางนัดประชุมประจำปี สั่งไปทุกหมู่บ้านตำบล ให้กำนันผู้ใหญ่บ้านร่วมมือกับคณะสงฆ์ในวัดนั้นๆ ฝึกซ้อมชาวบ้านทุกเพศทุกวัยให้เรียนคำและพิธีเข้าพุทธมามกะ เรียนทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น หญิงสาวให้เพิ่มเรียนสวดคุณาภิวาทโดยวิธีสรภัญญะ ถึงปีมาทำพิธีแข่งขันกันที่งานนมัสการพระธาตุพนมและได้เริ่มในศกนี้เป็นศกแรกประชาชนเริ่มไหวตัวคึกคักและสนใจกันอย่างดีจึงได้ถือเป็นธรรมเนียมสืบมาจนเดี๋ยวนี้ แต่ก่อนในเขตจังหวัดนครพนม ชาวบ้านทำวัตรไม่ค่อยได้ไหว้พระ ไม่ค่อยเป็น มีแต่เอาดอกไม้บูชาพระแล้วกราบก็หมดเรื่อง ผิดกันไกลกับสมัยนี้ คนเฒ่าคนแก่และหนุ่มสาวทำวัตรเช้าเย็นได้กันทั่วไปน่าสรรเสริญ ส่วนท่านข้าหลวงเองนั้นเป็นพุทธมามกะตัวอย่างหาได้ยาก คือถึงวันพระท่านพาชาวบ้านไปจำศีลฟังเทศน์มิได้ขาด ไปตรวจราชการตามบ้านนอก ก็หาโอกาสประชุมอบรมกำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรในวัด ท่านประพฤติให้เป็นตัวอย่างแก่พุทธมามกะทุกแบบวิธี ปรากฏว่าเป็นที่รักของประชาชนและบรรพชิตทั่วไป

๗. งานบูรณะก้าวหน้าตามยุค

ส่วนการบูรณะก่อสร้างนั้น ทางวัดได้ทำถนนหน้าวัดต่อมาเรื่อยๆ ที่ไหนช่างก่อเสร็จก็ขอแรงราษฎรตามหมู่บ้านต่างๆ มาช่วยถมดินตามช่องถนน ปีนี้ก่อมาเพิ่งเลยประตูที่ ๒ เล็กน้อยเท่านั้น ถนนนั้นสร้างเสร็จราว พ.ศ. ๒๔๗๖ รวมทั้งศาลาบ่อน้ำและซุ้มประตูสิ้นเงิน ๘,๐๐๐ บาท ในการนี้ขุน-อร่ามรัษฎากร (เรือง สุคนธชาติ) เมืองสกลนคร พร้อมด้วยนางคำตัน ภรรยา

และขุนสมบัติไพศาล พ่อตา บริจาครวมเป็นเงิน ๑,๒๐๐ บาท นอกนั้นเรี่ยไรจากพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ส่วนกุฏิเจ้าอาวาสที่ได้เริ่มมาแต่ พ.ศ. ๒๔๗๒ นั้น ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็สำเร็จเรียบร้อย[๑] เมื่อเวลายกเสาปรากฏว่าเสาชั้นบนล้มลงทั้งหมด มีผู้บาดเจ็บสามเณร ๑ รูป ฆราวาส ๒ คน อาการสาหัส แต่รอดชีวิตทุกคน ได้รื้อเสาอิฐชั้นล่างก่อใหม่และยกใหม่ขึ้นจึงสำเร็จ และได้เก็บไม้เหลือสร้างกุฏิเหนือที่ใช้เป็นโรงเรียนอยู่บัดนี้ในปีนั้น

พุทธศักราช ๒๔๗๗ ปูลานพระบรมธาตุด้วยลาดซีเมนต์ผสมกรวด และบูรณะหอพระในลานพระธาตุ ๒ หอ ปลูกหอระฆังที่มุมกำแพงชั้น ๒ ด้านตะวันออก ทางทิศเหนือ ทิศใต้ ๒ หอ แต่ได้รื้อแล้วทั้ง ๒ หอ เพราะทำไม่แน่นหนาพอ และปลูกหอระฆังที่สนามหญ้าทางตะวันออกเฉียงใต้กุฏิเจ้าอาวาสบัดนี้ หอระฆังหอนี้ก็ได้รื้อเช่นเดียวกัน เพราะทำด้วยไม้และขาดหลักวิชาเกรงจะเป็นอันตราย ทางวัดจึงรื้อเสียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐

พุทธศักราช ๒๔๗๘-๗๙ ได้สร้างหอพระนอนทางด้านเหนือด้วยแบบแปลนที่ได้รับอนุเคราะห์จากพระพนมครานุรักษ์ ข้าหลวงประจำจังหวัดนครพนม ก่ออิฐถือปูน มีระเบียง ๓ ด้าน คือด้านตะวันออก ตะวันตก และด้านเหนือ หันหน้าสู่ทิศเหนือ หันหลังสู่พระบรมธาตุ มุงสังกะสี ในการสร้างนี้ได้รับทุนจากอาจารย์อุ่น และนางจอน อุ่นกล้า สามีภรรยาบ้านธาตุพนมเหนือเป็นเงิน ๔๑๔.๕๐ บาท ทุนของวัดจำนวน ๗๕ บาท ท่านพระครูศีลาภิรัต บริจาค ๑๖๐ บาท รวมเงิน ๖๔๙.๕๐ บาท ส่วนเครื่องบนและมุงหลังคาใช้กำลังพระภิกษุสามเณรทั้งหมด ถึง พ.ศ. ๒๔๗๙ จึงเสร็จภายหลังท่านพระครูศีลาภิรัตมรณภาพแล้ว

---

๑. กุฏิหลังนี้ ภายหลังมีชื่อว่า “ศีลาภิรัต” ใน พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้รื้อกระเบื้องดินเผามุงหลังคาออกแล้วใช้กระเบื้องฟูกมุงแทน โดยมีคณะชมรมพุทธจักร กรุงเทพฯ เป็นเจ้าภาพ

๘. ธาตุพนมวิโยค

พุทธศักราช ๒๔๗๙ ท่านพระครูศีลาภิรัต เริ่มป่วยแต่ศกก่อนระหว่างปลายศกก่อนท่านได้ลงไปรักษาอยู่ที่วัดยานนาวา กรุงเทพฯ ครั้งสุดท้ายไปรักษาอยู่โรงพยาบาลศิริราช โรคกำเริบหนักขึ้นจึงนำกลับมาด้วยเครื่องบินถึงธาตุพนม รักษากันอยู่ ๑๖ วัน ครั้นถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๗ จ.ศ. ๑๒๙๘ ท่านได้มรณภาพที่กุฏิเจ้าอาวาสเดี๋ยวนี้ ณ ห้องมุขชั้นล่าง อายุ ๖๒ ปี พรรษา ๔๐ พรรษา

๙. ประวัติท่านพระครูศีลาภิรัต สังเขป

ท่านพระครูศีลาภิรัต นามเดิม หมี นามสกุล บุปผาชาติ เกิด ณ บ้านหนองหอยท่า ตำบลธาตุพนม เป็นบุตรนายจันทร์เทศ และนางสุชาดา อายุครบได้อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดธาตุพนม ต่อมาได้จาริกไปศึกษาคันถธุระ และวิปัสสนาธุระตามหัวเมืองต่างๆ ภายหลังไปอยู่จังหวัดเลย แล้วกลับมาครองวัดพระธาตุพนมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นเจ้าอาวาส เป็นคณะแขวง และอุปัชฌาย์โดยลำดับ ครองวัดพระธาตุพนมได้ ๒๐ ปี ท่านองค์นี้เป็นแม่แรงสำคัญในการบูรณะในสมัยของท่าน เท่ากับวางรากฐานให้เราในปัจจุบันนี้ได้รับความสะดวกขึ้น นี้แหละเราทั้งหลาย สังขารจะมีสิ่งใดเล่าเที่ยงแท้ถาวรชั่วชีวิตของบุคคลหนึ่งๆ เหมือนกันกับความฝัน เมื่อแตกดับไปแล้วก็ไม่มีอันใดเหลืออยู่ มีแต่ผลงานที่ทำไว้ทั้งดีและชั่วเท่านั้น ผลงานที่ดีนั้นเป็นของควรที่ชาวเราจะให้เหลือไว้ ณ โลกนี้ เพื่อเป็นเครื่องระลึกและตัวอย่างแก่อนุชนสืบไป

๑๐. ยุคใหม่สมัยปฏิวัติ

เมื่อหมดยุคท่านพระครูศีลาภิรัตแล้ว พระพนมเจติยานุรักษ์ (แก้ว ป.๖) ได้มาครองเป็นเจ้าอาวาสและเจ้าคณะอำเภอสืบต่อมา ได้มีเหตุการณ์หลายอย่างเกิดขึ้นในยุคนี้ เช่น สร้างวิหารคดรอบวัด กรมศิลปากรซ่อมพระธาตุพนมใหม่ ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ และรื้อก่อกำแพงแก้วชั้น ๒ อยู่เดี๋ยวนี้ ได้ปฏิวัติรูปร่างวัด การปกครอง และการศึกษาเจริญก้าวหน้ามามาก และมีใครช่วยอะไรมาบ้าง จะจดบันทึกในโอกาสหลัง ท่านจะทราบรายละเอียดในเล่มพิมพ์คราวหน้า

ขอความสวัสดีจงมีแด่ท่านผู้อ่านผู้ฟังจงทั่วกันเทอญ

ท่านควรทราบ

คอยอ่านประวัติธาตุพนมเล่มใหม่ รวบรวมใหม่ วางรูปใหม่ พร้อมด้วยหลักฐานทางตำนาน และประวัติศาสตร์ภูมิศาสตร์พงศาวดาร พร้อมทั้งศักราชที่มีหลักบรรยายแต่ต้นจนสมัยปัจจุบัน ผู้เขียนมุ่งประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาเป็นที่ตั้ง เพื่อบูรณะวัดพระธาตุพนมให้สมเกียรติองค์พระบรมธาตุ ประโยชน์ใดที่ได้จากหนังสือตกเป็นสมบัติของพระบรมธาตุ ผู้ซื้อหนังสือนี้เท่ากับได้บำรุงพระบรมธาตุ อย่าลืมรูปพระธาตุพนมเอาไปบูชาประดับห้องรับแขก เป็นการช่วยกันสร้างวัดที่ยังเป็นป่าให้น่าเลื่อมใสยิ่งขึ้นและเพิ่มพูนความสง่าแก่พระบรมธาตุให้น่าเลื่อมใสยิ่งขึ้นและเพิ่มพูนความสง่าแก่องค์พระบรมธาตุอีกโสตหนึ่งด้วย รูปพระธาตุมีทั้งชนิดเก่าใหม่ รูปพิมพ์สอดสี และรูปอัดถ่าย แต่ขนาดโปสการ์ดถึง ๑๒ นิ้ว มีเหรียญเข็มและพระผงพระธาตุที่ศักดิ์สิทธิ์ให้เช่าบูชาทุกอย่าง

จดหมายเหตุท้ายเล่ม

พระเทพรัตนโมลี บันทึก

๑. พ.ศ. ๒๔๓๐ โดยประมาณ พระวิหารหอพระแก้ว ที่สร้างโดยพระเจ้าโพธิสาลราช นครหลวงพระบาง ได้รับการซ่อมแซมจากกษัตริย์เวียงจันทน์โดยลำดับมา ได้พังทลายเพราะขาดการบำรุง

๒. พ.ศ. ๒๔๔๔ ปีฉลู เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ ท่านพระครูวิโรจน์รัตโนบล วัดทุ่งศรีเมือง อุบลฯ ได้รับอาราธนามาซ่อมพระธาตุ ได้คาดนั่งร้านถือปูนใหม่หมดทั้งองค์ ได้ปิดทองยอดและปิดแก้วและดวงดาวในภูมิถ้วน ๓ ปูลานพระธาตุและซ่อมกำแพงแก้ว เดือน ๓ เพ็ญฉลองใหญ่มโหฬาร มีการกำหนดงานนมัสการแน่นอน และ ๓ ปีครบให้นั่งร้านทำความสะอาดครั้งหนึ่งสืบมา จนถึงกรมศิลปากรซ่อมจึงเลิกวิธี ๓ ปี คาดนั่งร้านต่อ ๑ ครั้ง เพราะหมดความจำเป็น

๓. พ.ศ. ๒๔... พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ ข้าหลวง สั่งให้นำมโหระทึกของพระธาตุขึ้นไปไว้ตัวเมืองนครพนม คนงาน ๔-๕ คนมาหามออกจากวัดไปถึงประตูน้ำถนนอิฐหน้าวัด ประตูที่ ๑ เกิดเหตุวิปริต คือ มีเสียงตึงตังในท้อง มโหระทึกคล้ายมีสัตว์ประหลาดใหญ่เท่าคนวิ่งออก แล้วกระโจนลงน้ำบึงทางใต้วิ่งไปบนน้ำเหมือนกับเหยี่ยวตัวโต น้ำแตก-กระจายเป็นระลอก เสียงดังเหมือนควายตัวโตวิ่งไปฉะนั้น คนงานตกใจ ตัวกระด้างลืมสติไปชั่วระยะหนึ่ง พอได้สติก็วิ่งร้องลั่นว่าผีหลอก

๔. พ.ศ. ๒๔๔๙ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการมณฑลต่างๆ ทางภาคอีสาน ได้เสด็จนมัสการบำเพ็ญกุศลในลานพระบรมธาตุ พักในบริเวณอุปจารด้านใต้พระธาตุ ถวายระฆังเป็นพุทธบูชา ๒ ลูก ยังอยู่จนบัดนี้ ได้สั่งย้ายอำเภอเรณูนครมาตั้งอยู่ที่หมู่บ้านธาตุพนมในปีนั้น

๕. พ.ศ. ๒๔๕๐ เดือนหกฝนตก เกิดไฟฟ้าประหลาดไหม้บ้านเรือน (หอ, โฮง) พระยาพนมนครานุรักษ์ (๓) เจ้าเมืองนครพนม ที่เก็บเงินและสิ่งของของพระบรมธาตุไว้คราวเหลือจากท่านพระครูวิโรจน์ฯ มาบูรณะ สิ่งของและเงินขาดจำนวนไปมาก เงินฝาก ๘,๐๐๐ บาท (๑ แสนน้ำหนัก) ได้มาสร้างพอพระแก้วใหม่ประมาณ ๔,๐๐๐ บาท ไฟเกิดอย่างนี้ ชั้นแรกฟ้าลงติดต้นพร้าวในบริเวณบ้าน แล้วติดเรือนหอนั่งว่าราชการ แล้วติดอาคารในบริเวณบ้านจนทั่ว สิ่งของที่ขนย้ายออกไปเก็บไว้ทุ่งนาหลังบ้านมีเท่าไร ไฟฟ้าเดินเป็นทางไฟเขียวๆ ไปจากกองไฟใหญ่ไหม้จนหมด ในวันเดียวกันนั้นเรือสินค้าของพ่อค้าที่ยืมเงินจากเจ้าเมืองไปทำทุน ๒ ลำ กำลังอยู่ในลำน้ำโขง ก็ถูกลมอุบาทว์พัดตีล่มเสียหายทั้งสองลำ

๖. พ.ศ. ๒๔๕๔ ทางวัดมีพระอุปัชฌาย์ เจ้าอาวาส ทางบ้านมีขุนพรมพนา-รักษ์ (เฮ้า พิมพานนท์) นายอำเภอคนที่ ๓ และกำนันพนมเหนือ พระอนุรักษ์เจดีย์ กำนันพนมใต้ หมื่นศีลสมาทานและกำนันพระกลางทุ่ง, ฝั่งแดง, น้ำก่ำ ได้พร้อมกันบูรณะหอพระแก้วใหม่ รื้อสิ่งที่หักพังออกให้ช่างญวนก่อเอาแต่ตัวพระวิหาร ตัดระเบียงโดยรอบออก สร้าง

เสร็จราว พ.ศ. ๒๔๕๖ หลัง ๒ ชั้นบุขึ้นกลาง ทวนหลังปั้นรูปมังกร ชิงแก้ว ใบระการูปมังกร ไม่มีเพดาน ถึง พ.ศ. ๒๔๙๓ ได้รื้อหลังคา เพิ่มฝาผนังขึ้นอีก ๒ เมตร ตัดหลังคา ๓ ชั้น มีช่อฟ้าใบระกาทันสมัย แบบกรุงเทพฯ หน้าบันปั้นลวดลายปูนประกอบเทพพนม เสาแถว หน้าติดลวดลาย ซุ้มประตูและหน้าต่างปั้นลวดลายหมด ฐานพระ ประธานก่อใหม่ ยกขึ้นสูง ๓ เมตร มีพญานาคราช ๗ เศียรแผ่ พังพานอยู่เบื้องหลัง เพดานติดดาวทองเต็มทุกห้อง ฐานพระ ประธานและบานประตูลงรักปิดทอง พื้นปูกระเบื้องปูนซีเมนต์ลาย ดอก พ.ศ. ๒๔๙๗ สำเร็จ สิ้นเงินค่าซ่อมใหม่ประมาณ ๒ แสนบาท

๗. พ.ศ. ๒๔๕๖ พระอาจารย์ปลัดจันที คนเมืองคันธารวิชัย จังหวัด มหาสารคามกับคณะได้มาบูรณะกำแพงชั้นที่ ๑ ซึ่งแต่ก่อนสร้าง สมัยพญาสุมิตธรรมวงศา เมืองมรุกขนคร ที่มาบูรณะพระธาตุ พร้อมพระอรหันต์ทั้ง ๕ ได้สร้างไว้ด้วยศิลาแลง สูงเพียงหน้าอก นานมาก็ชำรุดทั่วๆ ไป การสร้างกำแพงครั้งหลังนี้ จึงเอากำแพง เดิมเป็นราก ก่ออิฐทับขึ้นมาสูงราว ๒ เมตร แล้วโบกปูนทับหมด จนถึง ปี พ.ศ. ๒๔๖๓ จึงสำเร็จ ได้ก่อทางขึ้นลงจากเนินบริเวณชั้นในพระ ธาตุลงสู่สนามลานวัดชั้นนอกทั้งด้านใต้และเหนือ สร้างซุ้มประตู ๓ ซุ้มทางด้านเหนือ ใต้ ตะวันตก

๘. พ.ศ. ๒๔๕๘ พระครูหมี อินฺทวํโส ได้มาเป็นเจ้าอาวาสแทนอุปัชฌาย์ทา ที่มรณภาพไป ได้ร่วมมือกับพระปลัดจันทีบูรณะวัด ท่านได้เป็นเจ้า คณะแขวงองค์แรก พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้เป็นพระอุปัชฌายะและรับ

พระราชทานสมณศักดิ์ **"พระครูศีลาภิรัต"** ท่านองค์นี้ครองวัดอยู่ ๒๐ ปี ถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ถึงมรณภาพลง ท่านได้บูรณะมาก คือ

ก. พ.ศ. ๒๔๖๓ สร้างกุฏิบนกำแพงชั้นที่หนึ่ง ที่มุมเหนือด้านตะวันออก ๒ ชั้น เรียกวิหารคดเหนือ ถูกรื้อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ คราวหลังวิหารคดรอบกำแพงเพราะชำรุดมาก

ข. สร้างกุฏิอย่างเดียวกันกับมุมเหนือบนกำแพงมุมใต้ด้านตะวันออก เรียกวิหารคดใต้ ถูกรื้อราว พ.ศ. ๒๔๘๒ เพราะชำรุดและกีดที่สร้างวิหารคด

ค. พ.ศ. ๒๔๖๔ รื้อโรงอุโบสถหลังเดิมที่พระยาจันทสุริยวงศ์ เจ้าเมืองมุกดาหาร สร้างไว้แต่ พ.ศ. ๒๓๔๙ เพราะชำรุดมาก สร้างใหม่ก่ออิฐถือปูน หลังคาชั้นเดียว มุงด้วยกระดานเกล็ด พร้อมด้วยหอพักแขกหน้าโรงอุโบสถ ได้รื้อหลังคาเมื่อเดือน ๔ พ.ศ. ๒๕๐๐ ขยายยื่นออกมาด้านหน้า ๗ เมตร แบ่งเป็น ๒ ห้อง หอรับแขกรื้อออก เพราะด้านหน้าโบสถ์ยื่นออกมาทับ เสาที่เพิ่มออกใหม่ ๒ ห้องคอนกรีตเสริมเหล็ก รากคานพื้นฐานคอนกรีตเสริมเหล็กหมด ชื่อแก้ใหม่เปลี่ยนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ผนังได้เพิ่มขึ้นอีก ๑ เมตร หลังคา ๒ ชั้นตลอด (ช่อฟ้า ๔ ตัว นาคหางหงส์ ๒๔ ตัว) หน้าบันทั้งสองด้านและซุ้มประตูหน้าต่างปั้นลวดลาย เสาทุกต้นสลักลวดลายประดับ ประตูด้านหน้า ๓ ช่อง มีซุ้ม ด้านหลังเป็นมุข ซุ้มพระพุทธรูปยื่นออก ๑ เมตร เพดาน

ติดดาวทองทุกๆ ห้องๆ ละ ๕๑ ดวง รวม ๑๕๓ ดวง ด้านในมีซุ้มประตูโขงลงรักปิดทองไว้พระประธาน

๙. พ.ศ. ๒๔๖๖ ปีกุน พระครูศีลาภิรัต ได้สร้างศาลาการเปรียญขึ้นแทนของเดิม ซึ่งใช้เสาไม้มุงกระดานเกล็ด ผนังอิฐตั้งซีกไม้บนผนังเป็นช่องลม การสร้างใหม่ก่ออิฐถือปูนทั้งหลัง มุงกระเบื้องดินเผา ดาวเดิมติดไว้บนเพดาน ที่ไม่พอทำเพิ่มรวมดาว ๗๑ ดวง ขยายพื้นออกอีกพอควร แบ่งเป็น ๓ ห้อง รวม ๕ ห้อง ทั้งระเบียง พื้นปูกระเบื้องซีเมนต์ลายดอกส่งจากไซ่ง่อน

๑๐. พ.ศ. ๒๔๗๑ ปูลานพระธาตุชั้นใน โดยพระครูวิโรจน์รัตโนบลมาช่วยดำเนินงาน และในยามฝนน้ำท่วมสูงกว่าที่เคยท่วมมา

๑๑. พ.ศ. ๒๔๘๐ เดือน ๔ ถวายเพลิงศพพระครูศีลาภิรัต ที่สนามด้านใต้องค์พระธาตุ พระมหาแก้ว กนฺโตภาโส มาเป็นเจ้าอาวาสแทน ได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องดินพระธาตุกับชาวตลาดจนถึงฟ้องร้องกัน ถึงขั้นศาลอุทธรณ์ วัดชนะในปี พ.ศ. ๒๔๘๒

๑๒. พ.ศ. ๒๔๘๑ ณ วันศุกร์ที่ ๑๕ กรกฎาคม ได้วางอิฐฤกษ์ก่อสร้างวิหารคดรอบองค์พระธาตุ ก่อสร้างอยู่ ๑๑ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๙๑ จึงรอบเสร็จ รวมเป็นวิหาร ๑๐๗ ห้อง ประตูอีก ๓ ห้องรวม ๑๑๐ ห้อง ซุ้มประตูด้านหน้า ๓ ซุ้ม ประตูสำรองสองข้างเจาะใหม่ ประตูใหญ่ตัวกลางรื้อสร้างใหม่หมด สิ้นเงินประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ บาท

๑๓. พ.ศ. ๒๔๘๓ เกิดกรณีพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในอินโดจีน ชายแดนทั่วไปตึงเครียดด้วยภัยสงคราม ตกเดือนตุลาคมปลายเดือน หลวงวิจิตรวาทการได้มาตรวจนมัสการพระบรมธาตุโดยจะซ่อมแซม ถึงเดือนพฤศจิกายน อธิบดีกรมศิลปากร พร้อมด้วยคณะนักเรียนและนายช่าง ได้ขึ้นมาตั้งกองซ่อมพระธาตุ ผูกโครงคอนกรีตเสริมเหล็ก ๘ เสา และมีขื่อคานรอบเป็นระยะๆ ขึ้นสุดยอดธาตุเดิม หล่อคอนกรีตเป็นผนังหนา ๖ นิ้วฟุต มีประตูวงกลมผ่านศูนย์กลาง ๗๐ เซนติเมตร ทั้ง ๔ ด้าน ผนังด้านนอกติดรายพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นกอขึ้นไปจนสุดคอระฆังทุกด้าน ชั้นบนได้เสริมยอดให้สูงขึ้น ๑๐ เมตร (๕ วา) ทำเป็นกลีบกลุ่มบัว ๓ ชั้น แล้วตั้งควงปรีเป็นงอก ได้ลอกทองจังโกหุ้มยอดธาตุเก่าออกหนัก ๙ กิโลกรัม เมื่อหล่อหลอมแล้วเหลือไฟกิน ๘ กิโลกรัมเศษ ฝากไว้คลังจังหวัด ฉัตรเก่าเอาลงมาเก็บไว้ชั่วคราว ทำอยู่ ๖ เดือนเสร็จ แล้วยกฉัตรเดิมขึ้นติดไว้ ขณะนั้นกรณีพิพาทรุนแรง เดือนยี่เพ็ญเมืองพนมถูกทิ้งระเบิดถึง ๖๐ ลูก แต่ไม่มีอันตราย ผู้คนแตกตื่นออกอยู่ตามป่าและริมน้ำก่ำ พระสงฆ์ก็หนีมาก งานประจำปีงด มีชาวธาตุเข้ามาเวียนเทียนกลางวันแล้วออกไปอยู่ป่า

๑๔. พ.ศ. ๒๔๘๕ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ได้นำต้นศรีมหาโพธิ์ซึ่งมาจากประเทศอินเดียมาปลูกที่วัดพระธาตุพนม ทางทิศตะวันตกพระธาตุ ติดกับกระตึมซึ่งเป็นกุฏิพระอรหันต์

๑๕. พ.ศ. ๒๔๙๒ กำแพงชั้น ๒ ที่พระยานครหลวงพิชิตราชธานีศรีโคตบูรหลวงได้บูรณะไว้แต่ พ.ศ. ๒๑๕๗ มีอายุมาได้ ๓๓๕ ปีแล้ว เป็นกำแพงทึบ

ชำรุดมาก ด้านใต้ตะวันตกประตูพังลงมายาวประมาณ ๒.๐๐ เมตร จึงรื้อสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมดรวมทั้งซุ้มประตูด้วย เริ่มตั้งแต่วันที่.....เดือน.....ถึง พ.ศ. ๒๔๙๔ จึงสำเร็จ รวม ๓ ปี สิ้นเงิน ๑๑๕,๐๐๐ บาท โดยช่างไทยคนเดียวกับซุ้มประตูใหญ่หน้าวัด กำแพงยาว ๑๔๖ เมตร ข้างล่างทึบ ข้างบนโปร่ง มีใบเสมาติดหลังกำแพงโดยรอบ เสากำแพง ๓๐ เสาเท่า บารมี ๓๐ ทัศ ยอดเสาทุกต้นมีพานพุ่มดอกไม้ทุกต้น ติดลวดลายเชิงกำแพง ตรงกลางและดูกบัวกำแพงทุกแห่ง ซุ้มประตูทั้ง ๔ ด้าน รวม ๔ ซุ้ม ประตูที่ ๕ เปิดข้างบน เพื่อให้ขบวนแห่ไทยทานเข้าได้สะดวก ที่มุมทั้ง ๔ มีซุ้มหอระฆัง และหล่อระฆังใส่ ๔ ลูก ด้านหน้าถอยเข้ามาจากกำแพงเดิม ๑ เมตรเศษ

๑๖. พ.ศ. ๒๔๙๓

ก. ได้สร้างบันไดลงสู่สนามใต้และถังน้ำฝนริมคูข้างกำแพงด้านเดียว เป็นเงิน ๑๕,๐๐๐ บาท

ข. สร้างศาลาพนม ๒ ด้านหลังพระธาตุเหนือเนินพระอรหันต์ กว้าง ๑๒.๖๐ เมตร ยาว ๑๙.๐๐ เมตร เครื่องไม้ของเก่าโดยมาก มุงสังกะสี พื้นฝากระดาน สิ้นค่าอุปกรณ์และแรงงานประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท

ค. สร้างกุฏิเจ้าอาวาส **"โรคาพินาศ"** เป็นตึก ๒ ชั้น อยู่ด้านหลังองค์พระธาตุ ใต้เนินพระอรหันต์ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๕ แล้วเสร็จ สิ้นเงินประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาท

ฆ. ปฏิสังขรณ์หอพระแก้วใหม่ รื้อหลังคาเพิ่มฝาผนังขึ้น ๒ เมตร

เป็น ๖ เมตร หลังคา ๓ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องซีเมนต์ ติดช่อฟ้าใบระกาคันทวยคอนกรีตเสริมเหล็ก ซุ้มประตูหน้าต่างหน้าบันปั้นลวดลายประดับฐานพระสร้างใหม่ยกสูง ๓.๐๐ เมตร มีนาคปรก ๗ เศียรลงรักปิดทอง ติดดาวเพดาน จำนวน ๒๕๒ ดวง ถึง พ.ศ. ๒๔๙๗ แล้วเสร็จ สิ้นเงินประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

ง. ทางราชการได้ยกฐานะวัดพระธาตุพนมเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก โดยนายเลียง ไชยกาล รัฐมนตรีเสนอ ท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม (อาจ) สังฆมนตรีสนับสนุน คณะรัฐมนตรีอนุมัติ

๑๗. พ.ศ. ๒๔๙๔

ก. ขยายถนนหน้าวัดเป็นวงเวียนพระจันทร์ครึ่งซีก ถมคูคลองสระออกไปจากกำแพง รัศมี ๕๐ เมตร สิ้นเงิน ๔๘,๘๐๐ บาท

ข. ขยายถนนหน้าวัดสู่น้ำโขงข้างละ ๕ เมตร รวมทั้งถนนเดิมกว้าง ๑๕ เมตร แต่ซุ้มประตูหน้าวัดรวมทั้งวงเวียน ถึงซุ้มประตูนอกติดตลาด ยาว ๓๕๔ เมตร สิ้นเงิน ๙๔,๔๔๐ บาท

ค. ลาดยางถนนหน้าวัดเฉพาะถนนเก่า กว้าง ๕ เมตร ยาว ๓๕๔ เมตร สิ้นเงิน ๒๘,๕๙๐.๗๔ บาท

ฆ. สร้างบันไดลงสู่บริเวณวัดด้านเหนือ ก่อด้วยอิฐปูพื้นลาดซีเมนต์ สิ้นเงิน ๑๒,๐๐๐ บาท

ง. ซ่อมบ่อน้ำโบราณที่เรียกกันว่า **"บ่อพระอินทร์"** รื้อขุดลงอีก ก่ออิฐกรุโดยรอบ สินเงิน ๙,๐๐๐ บาท

รวม ๕ รายการ เงิน ๒๑๗,๔๓๐.๗๕ บาท ทุนรัฐบาลช่วย ๒๐๐,๐๐๐ บาท เหลือ ๑๗,๔๓๐.๗๕ บาท เป็นเงินองค์พระธาตุที่ประชาชนบริจาคให้กฐินหลวงเริ่มพระราชทานแก่คณะกรรมการจังหวัดแต่ศกนี้ไป

๑๘. พ.ศ. ๒๔๙๕ ปูถนนรอบวิหารคดและรอบกำแพงแก้วชั้น ๒ ด้วยกระเบื้องซีเมนต์ ทางวัดและทางราชการได้จัดแห่ต้นดอกไม้เงินทองของพระราชทานครึกครื้นเป็นพิเศษกว่าปีใดๆ ประชาชนร่วมแห่และแสดงการละเล่นต่างๆ เรือนพัน ได้ถ่ายหนังไว้ด้วย

๑๙. พ.ศ. ๒๔๙๖

ก. ฤดูฝนกลางพรรษา อสนีบาตลงที่ใกล้เคียงวัด สายฟ้าฟาดยอดองค์พระธาตุจนปูนที่ช่างศิลปากรโบกปิดไว้หัวเม็ดยอดพระธาตุกะเทาะตกลงมา นอกนั้นไม่เสียหายอันใด

ข. สร้างกุฏิบุญเขตสามัคคี ริมสระพังทอง ก่อเสาวางคานเป็นเรือนไม้ ๒ ชั้น ยาว ๓๐ เมตร กว้าง ๖ เมตร ๒ ชั้น รวม ๒๐ ห้อง พื้นฝากระดานไม้ตะเคียน มุงด้วยอะลูมิเนียม สิ้นเงิน ๗๓,๐๘๙ บาท

ค. สร้างกุฏิพระธาตุรัศมี เป็นกุฏิรับรองและสำนักงาน กว้าง ๕.๐๐ เมตร ยาว ๙.๐๐ เมตร มีมุมข้าง ก่ออิฐถือปูน มุงกระเบื้องซีเมนต์ พื้นและเครื่องบนไม้จริงพร้อมครัวและห้องน้ำ สิ้นเงิน ๓๐,๘๕๐ บาท

ฆ. สร้างศาลาเย็นมหารัตนะที่เนินพระอรหันต์บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ ก่ออิฐ ถือปูน มุงกระเบื้อง และก่อเขื่อนกั้นดินบริเวณพระศรีมหาโพธิ์

พร้อมทั้งถมดิน ศกนี้ รัฐบาลให้ทุน ๓๐๐,๐๐๐ บาท ได้แบ่งสร้างหอพระแก้วที่ยังค้าง ๕๐,๐๐๐ บาท ใช้ในงานยกฉัตร ๑๕๐,๐๐๐ บาท เหลือ ๑๕๐,๐๐๐ บาท เป็นค่าใช้จ่ายกุฏิ ๒ หลัง และศาลาต้นโพธิ์ พร้อมทั้งถมดินในรายการต้นๆ

๒๐. พ.ศ. ๒๔๙๗

ก. งานนมัสการศกนี้ จะมีการยกฉัตรพระธาตุเป็นรัฐพิธี ทางวัดเตรียมปูหอพระแก้วให้เสร็จก่อนงานเจ้าอาวาส สั่งให้ขุดพระวิหารในที่ควรขุดพบพระทองคำมีค่า ชื่อ **"พระเจ้าสุวรรณาวรวิสุทธิ์อุตตมวิโรจน์โชติรัตนาบังการ"*** มีสังวาลและรอบฐานประดับด้วยเพชรพลอยแพรวพราว มีพระสารีริกธาตุบรรจุพระโมลี ๓ องค์ ฐานเป็นเงินบุบางชำรุด มีอักษรลาวจารึกว่าสังกราช ๔๓ ตัว ปีฮ้วงเฮ้า มื้อกัดใส้ ยามแถใกล้เที่ยงวัน ๕ เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ มีดวงชาตา และบรรทัดต่อไปก็บอกฤกษ์สร้าง ตอนท้ายบอกว่า **"หัวท้าวพร้อมด้วยมาตุปิตาและชายา มีปสาทะศรัทธาในวรศาสนาอันล้ำยิ่ง จึงได้สร้างพระพุทธขึ้นนามวิเศษ"** แปลเอาความในปัจจุบันได้ดังนี้ **"จุลศักราช ๑๐๔๓ ตัว ปีระกา มื้อกัดใส้ เป็นวันโบราณเหมือนปี ๖๐ วัน เป็นรอบหนึ่งนับเหมือนปีเวลาใกล้จะเที่ยงคงเป็น ๑๑ โมงเช้า วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ หัวท้าวพร้อมบิดามารดาและภริยาได้สร้างไว้"** ขุดพบวันอาทิตย์ที่ ๒๔ มกราคม ๒๔๙๗ ใกล้จะเที่ยง พอพบพระ

---

* ได้เก็บรักษาไว้ที่กุฏิโรคาพินาศ ซึ่งเป็นกุฏิของเจ้าอาวาส พอเสร็จงานนมัสการพระธาตุ ก็ได้นำไปฝากไว้ที่คลังจังหวัด อยู่เช่นนี้เป็น ๔-๕ ปี จากนั้นก็ได้เก็บไว้ที่กุฏิเจ้าอาวาสเรื่อยมา พ.ศ. ๒๕๒๓ ประมาณกลางเดือนเมษายน ได้ถูกคนใจบาปขโมยเอาไป ปัจจุบันนี้ยังเหลือแต่ฐานบุเงินได้เก็บไว้ที่ศูนย์ศิลปฯ หลังที่ ๒

ฝนก็โปรยมาทั้งฤดูแล้งฝน เดือนอ้าย เดือนยี่ ภาคอีสานไม่เคยมีฝนตก ฝนตกชั่วคราวแล้วก็หายไป ตกเย็นกลางคืนและวันต่อมาฝนตกหนักทั้ง ๓ วัน ๓ คืน อากาศเย็นเฉียบ ในหลุมนั้นมีพระเงินและทองเป็นจำนวนพัน เดี๋ยวนี้ปิดดีแล้ว พระทองคำเวลานี้เก็บไว้ที่วัด มีคนเข้าชมและนมัสการมิได้ขาด น้ำหนักประมาณ ๔ กิโลกรัมครึ่ง

ข. งานยกฉัตรเป็นรัฐพิธี นิมนต์เจ้าคณะจังหวัดในภาคอีสานทั้ง ๑๕ จังหวัดและเจ้าคณะภาค ๓, ๔ รวมทั้ง ๒ นิกาย กับเจ้าคณะแขวงหลวงพระบาง, เวียงจันทน์, ท่าแขก, สวรรค์ แต่ประเทศลาวกำลังมีศึกกลางเมืองจึงมิได้มาร่วม ทุกกระทรวงมาออกร้านแสดงกิจการเผยแผ่ให้ประชาชนได้ศึกษาหาความรู้ แผนกพลเรือนตั้งสนามใต้ กลาโหมตั้งสนามเหนือ มีงาน ๗ วัน ๗ คืน ในงานยกฉัตร หลวงสวัสดิ์สรยุทธ ร.ม.ต. ช่วยกระทรวงวัฒนธรรมเป็นประธานฝ่ายรัฐบาล พระพิมลธรรม (อาจ อาสรามหาเถระ) ส.ม.ต. องค์การปกครอง ประธานฝ่ายสงฆ์ อธิบดีกรมศิลปากรหลวงรณสิทธิพิชัย เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายธุรการ ฤกษ์ยกฉัตร เวลา ๑๐.๔๕ น. ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ ปี มะเมีย พระสงฆ์เข้าทำพิธีเจริญพุทธมนต์แต่เช้า จนใกล้จะได้ฤกษ์ ประธานฝ่ายสงฆ์ปราศรัยแล้วอธิบดีกรมศิลปากรอ่านรายงาน ประธานกล่าวตอบแล้วได้ฤกษ์ยกฉัตรยิงพลุสัญญาณแล้วลั่นฆ้องกลอง ตลอดทุกอารามในเขตภาค ๓, ๔ พระสงฆ์สวดชยันโต จนเสร็จ ข้ออัศจรรย์ก็คือ ตั้งแต่เช้าตรู่ มีฝนพรำเม็ดบางๆ เหมือนตบแต่งเอาอากาศเย็นสบาย ท้องฟ้าบดบังแสงอาทิตย์ โปร่งแต่ไม่มีแดด

พอยกฉัตรแล้วมีแดดส่อง ผู้คนมืดฟ้ามัวดิน ภายในบริเวณพระธาตุติงตัวไม่ได้ ผู้อยู่ข้างนอกจะเข้าไปก็มิได้ เพราะคนแน่นเหมือนแป้งยัดทะนาน

รายการฉัตรทองนั้นดังนี้ ฉัตรสูง ๔.๕๐ เมตร ๕ ชั้น ๒ ชั้นแรกเป็นโลหะสีทอง (ทองวิทยาศาสตร์) ตั้งแต่ชั้น ๓ ขึ้นไปถึงสุดยอด เป็นทองแท้ของพระบรมธาตุ ซึ่งกรมศิลปากรได้ลอกลงมาเก็บไว้แต่คราวบูรณะ พ.ศ. ๒๔๘๓ ซึ่งเวลานี้ทองยังเหลือฝากไว้คลังจังหวัด ๑ กก. เศษ ฉัตรวงแรก เส้นผ่าศูนย์กลางกว้าง ๑.๐๐ เมตร น้ำหนักทั้งหมด ๑๑๐ กก. ฉัตรนี้ออกแบบโดยช่างศิลปากร จัดสร้างโดยกรมธนารักษ์ ราคาสร้าง ๑๖๐,๐๐๐ บาท ค่าใช้จ่ายในการยกฉัตรขึ้นประดิษฐานราว ๑๘๐,๐๐๐ บาท เวลาทำฉัตรพระธาตุ เจ้าอาวาสได้เข้าชมที่กรมธนารักษ์ ๑ ครั้ง การเปิดงานปีนี้ มีเครื่องบินกองทัพอากาศ ๓ เครื่องได้บินมาโปรยข้าวตอกดอกไม้ เวียนประทักษิณพระบรมธาตุเสียงสนั่นหวั่นไหว วันสุดท้ายของงาน เวลา ๕ ทุ่ม หลังจากเจ้าหน้าที่กรมการศาสนาได้ฉายภาพสไลด์ถวายพระเณรดูภายในวัด เลิกแล้วออกประตูมา พอดีมีแสงประหลาดเป็นลำยาวเกือบวา พุ่งปราดมาทางตะวันออกเฉียงเหนือ กองทหารทางสนามเหนือเตรียมพร้อม เข้าใจว่าข้าศึกยิงอะไรมาทางฝั่งซ้ายน้ำโขง แสงนั้นพุ่งตรงข้ามมาถึงกลางบึงหน้าวัดก็เลี้ยวไปทางทิศใต้ผ่านหน้าวัดต่ำมาก ผู้คนแตกตื่นโจษจันกันมาก ภายหลังถามได้ความว่า เห็นกันหลายจังหวัดทางใต้ บางคนก็ว่าเป็นพุทธาภินิหารเกี่ยวกับพระบรมธาตุ

๒๑. พ.ศ. ๒๔๙๘

ก. สร้างกำแพงวัดด้านตะวันออก และเหนือต่อจากมุมวิหารคด ไปโค้งเข้าตามทางสายเข้าดอนกลาง จากมุมวิหารคดถึงมุมแยกเข้าถนนดอนกลาง ยาว ๑๓๐ เมตร จากมุมตะวันออกถึงมุมตะวันตก ได้กำแพงครึ่งเดียวยังไม่เสร็จ

ข. ก่อเขื่อนขอบสระป่าตาลใต้วิหารคด และก่อเขื่อนต่อจากประตูทางลงไปทางตะวันตกได้ครึ่งหนึ่ง

ค. ขุดลอกสระพังลงอีก ๑ หลัง ทางตะวันออกเกาะ ด้วยเงินทุนจัดระบบอาชีพของรัฐ ๑๐,๐๐๐ บาท ทางวัดลงทุนก่อขอบสระอีกครึ่งสระ สิ้นเงิน ๓๐,๐๐๐ บาท

ฆ. วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๔๙๘ เวลา ๐๙.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และคณะได้เสด็จถึงวัดพระธาตุพนม เข้าประตูกลางเสด็จขึ้นสู่พระวิหารหอพระแก้ว ทรงนมัสการพระรัตนตรัยท่ามกลางพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป เจริญพระชัยมงคลแล้วทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พระสงฆ์ทั้งนั้นเจริญพระพุทธมนต์และรับพระราชทานฉันเพลแล้วพระองค์ทรงมอบให้กรมหมื่นพิทยาลาภพิทยาลงกรณ์ ทรงปฏิบัติพระสงฆ์แทนจนกว่าฉันเสร็จ ส่วนพระองค์ทั้งสองทรงเสด็จเข้าประกอบราชพิธีที่ลานพระบรมธาตุ ตั้งเครื่องสักการบูชาเต็มยศ เครื่องโต๊ะหมู่ทั้งหมดและพระเก้าอี้ที่ประทับ จัดส่งไปจาก

กรุงเทพฯ ทั้งหมด และทรงชักผ้าสีชมพูห่มองค์พระบรมธาตุ และทรงพระสุหร่ายสรงน้ำพระบรมธาตุทั้งสองพระองค์ แล้วทรงประทับที่เบญจาตั้งอยู่ลานพระธาตุด้านตะวันออกเฉียงเหนือพระธาตุระหว่างประตูอุรังครักษากับประตูมุขโรงธรรม ทรงเบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชองค์พระธาตุ มีพราหมณ์หลวง ๒ ท่านเป็นผู้ประกอบพิธีนี้ แล้วผู้ว่าราชการจังหวัดจัดพวกชนเผ่าต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงฟ้อนรำถวายตามประเพณีของตนๆ

เมื่อเสร็จราชพิธีแล้ว พระองค์ทั้งสองได้เสด็จออกทางประตูอุรังครักษาเยี่ยมประชาชนทางด้านเหนือวนไปตะวันตกด้านใต้ด้านตะวันออกแล้วเข้าพระวิหารหอพระแก้ว แล้วพระองค์ถวายเงินบำรุงวัด ๑๐,๐๐๐ บาท เจ้าอาวาสถวายพระพุทธรูปทองคำบุ ๑ องค์ และตำนานครบชุด แล้วเสด็จไปพักผ่อนและทรงเสวยพระกระยาหาร ณ ที่ว่าการอำเภอธาตุพนม แล้วกลับไปเมืองนครพนมในเย็นวันนั้น

ในวันเสด็จ ประชาชนหลั่งไหลกันเข้าไปนั่งรอคอยอยู่ในวัดแต่เช้ามืดจนแน่นไปหมด เหตุการณ์ต่างๆ เรียบร้อยดีมาก

๒๒. พ.ศ. ๒๔๙๙ งานประจำปีนมัสการพระบรมธาตุ เดือน ๓ เพ็ญ ฯพณฯ ท่านจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้อุปถัมภ์งาน ได้ออกร้านครึกครื้นกว่าทุกปี มีการแสดงต่างๆ มาก ท่านเองก็ได้ไปประจำตลอดงานด้วย ถวายเงินบำรุงวัด ๑๐,๐๐๐ บาท สถานทูตเวียดนามใต้ไปร่วมออกร้านด้วย

๒๓. พ.ศ. ๒๕๐๐ งานนมัสการจัดพิเศษ มีการออกร้าน ฯพณฯ ท่านจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และคุณสงวน จันทรสาขา ให้ความอุปการะอีก ศกนี้เป็นศกสำคัญ ทางรัฐบาลจัดการฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษในเดือน ๖ เพ็ญ วัดพระธาตุพนม ได้รับบำรุงบูรณะ ๒๔๕,๐๐๐ บาท ได้จัดปฏิสังขรณ์โรงพระอุโบสถ เพิ่มออกข้างหน้าอีก ๗.๐๐ เมตร เป็น ๒ ห้อง รื้อหลังคาใหม่หมด แก้เป็น ๒ ชั้น ๓ ลด เพิ่มฝาผนังสูงขึ้นอีก ๑ เมตร ขื่อคานและเสาหน้าที่เพิ่มใหม่ พื้นใหม่ใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก มุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา หน้าบันทั้ง ๒ และซุ้มประตูหน้าต่าง และเสาทุกต้นปั้นลายปูนประดับ ด้านหลังมีซุ้มพระปั้นลวดลายทั้งด้านนอกด้านใน ภายในเพดานติดประดับด้วยดาวทองทุกห้อง บานประตูแกะสลักลวดลายลงรักปิดทอง และบูรณะหอพระในลานพระธาตุอีก ๒ หอแก้หลังคาใหม่ พื้นลายหน้าบันทุกด้านมีคันทวยค้ำยันแขนนางทุกตัว มุงด้วยกระเบื้องเคลือบดินเผา

ส่วนทางวัดได้รื้อกำแพงแก้วชั้นในสร้างใหม่ โดยอาศัยเค้าโครงเดิม กำแพงยาว ๘๐ เมตร ประกอบด้วยซุ้มประตู ๔ ซุ้ม ซุ้มเสามุม ๔ ซุ้ม ลูกกรงของเก่า หลังกำแพงติดใบสีมาโปร่ง สิ้นเงิน ๕๐,๐๐๐ บาท และได้ย้ายหอปราสาทด้านตะวันตกพระธาตุจำลองออกไปสร้างขึ้นที่นอกกำแพงชั้น ๓ ด้านเหนือ ตะวันออกธาตุท่านราชครูหลวงโพนสะเม็ก สิ้นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ตบแต่งหอพระแก้วติดดาวปิดทอง ซุ้มประตูและประตูฐานพระประธาน สิ้นเงิน ๑๕,๐๐๐ บาท ปิดทองยอดพระธาตุเฉพาะที่เสริมใหม่ ๑๐เมตร สิ้นเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท เสร็จ

ทันงานฉลองทุกอย่าง พระมหาสม สุมโน และพระครูใบฎีกาเต็น กตปุญฺโญ เป็นผู้ดำเนินการปิด ใช้เวลา ๓๕ วัน จึงแล้วเสร็จ

ในงานฉลองเดือน ๖ เพ็ญ ๗ วัน ๗ คืน ทางราชการของจังหวัดนครพนม ถือเอาที่นี้เป็นที่จัดงาน มีเวียนเทียนทุกวัน จัดการบวชนาคฝ่ายมหานิกายรวมที่นี่ ทางวัดได้จัดการเทศน์พระไตรปิฎก พระสูตรทั้ง ๗ วัน ๗ คืนติดต่อกัน มีคนสนใจฟังคับคั่งมากตลอดงาน โดยมิให้มหรสพใดๆ เข้ามาใกล้ภายในวัด ทางการมีขบวนแห่ต่างๆ และแข่งเรือยาง แข่งบ้องไฟหางยาวด้วย เจ้าคณะใหญ่เมืองท่าแขก, สุวรรณ-เขตมาร่วมด้วย

๒๔. พ.ศ. ๒๕๐๐ เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลากลางคืนบ่าย ๒ โมง (๒ น. ของวันใหม่) มีฝนตกหนักครึ่งชั่วโมงแล้วก็พรำมาอีก ๒๐ กว่านาที ขณะที่ฝนตกฟ้าร้องดังสนั่นแผ่นดินเฟือน ในคืนนั้น นายไกฮวด ชาวตลาดออกมารองน้ำฝนที่บ้านของตน เห็นแสงประหลาดโตเท่าลำตาลมีสีต่างๆ กันพุ่งแข่งกันมาจากทิศเหนือ แสงนั้นมาถึงตรงพระธาตุแล้วก็หายไปๆ ได้เรียกภรรยาออกมาดูด้วย สงสัยว่าจะมาแต่ไหน จะออกจากชายคาร้านไปดูริมแม่โขงเพราะบ้านอยู่ใกล้ ก็กลัวฟ้าร้องและขโมยจะเข้าบ้านได้ แต่มองลอดชายคาระเบียงร้านดูด้วยความสงบ รุ่งเช้าเล่าให้คนฟัง มีผู้คนสนใจน้อยมาก ต่อมาอีก ๒ วัน คือ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือนเดียวกัน เจ้าอาวาสให้สามเณรลูกศิษย์ตรวจเหตุการณ์ดูทางใน เข้าไปพบพญานาคทั้ง ๗ เรียงกันเป็นแถวอยู่ลานพระธาตุ หงอนและหางแดง สามเณรน้อยงงอยู่ประเดี๋ยวเดียว

กับกลายเป็นมาณพ ๗ ชาย ทรงเครื่องขาวนั่งเรียงกันเป็นแถวอยู่ลานพระธาตุชั้นใน สามเณรสนเท่ห์ใจงงจนพูดอะไรมิออก จะว่าก้มก็มิใช่ ยืนก็มิใช่ อากัปกิริยาอยู่ระหว่างยืนกับก้ม มาณพหัวหน้าร้องถามมาว่า **"พ่อเณรมีธุระอะไร? อย่ากลัวจงบอกมา"** สามเณรงงอยู่มิได้ตอบอะไร ตั้งใจว่าจะกลับกุฏิ ก็พอดีพญานาคราชหัวหน้าตรัสว่าพ่อเณรจะกลับแล้วหรือ ขอไปด้วย จะไปสนทนากับท่านเจ้าคุณ พอขาดคำก็เข้าประทับร่างเณร สามเณรหมดความรู้สึก ส่วนร่างของเณรที่เข้าสมาธินิ่งอยู่ต่อหน้าเจ้าอาวาสและแขกอีกราว ๔ คน ก็แสดงปฏิกิริยายกมือขึ้นไหว้เจ้าคุณพร้อมกับพูดว่าสวัสดีท่านเจ้าคุณ หม่อมฉันมา ๒ คืนมิรู้หรือ? เจ้าคุณไต่ถามได้ความว่า เป็นพญานาคทั้ง ๗ มาจากสระอโนดาตในเทือกเขาหิมาลัย พระอินทราธิราชมีบัญชาให้มารักษาพระบรมธาตุ พวกรักษาแต่ก่อนอาศัยแต่สินบนเครื่องเซ่นสรวง ท่านไม่ต้องการอันใด ขอแต่น้ำบูชาถ้วยเดียวเท่านั้น ฯลฯ ต่อมาก็เข้าประทับเณรเรื่อยๆ มาแสดงธรรมสั่งสอน, ดูโรค, บอกยา รักษาคนป่วย เห็นผลมามาก จนกระทั่งสั่งให้เอาไหน้ำมนต์ไปตั้งไว้ในลานพระธาตุชั้นในแล้วเอามาใช้ก็ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่อัศจรรย์บัดนี้ ผู้ฝึกทางสมถวิปัสสนาได้สมาธิแก่กล้า จนดับพละได้แม้เพียง ๕ นาที ฝึกจนชำนาญแล้วก็สามารถเห็นได้ทางญาณ ท่านจะอยู่ไปจนหมดศาสนาสมณโคดม

ที่บันทึกไว้นี้ เป็นเรื่องรู้กันเฉพาะผู้ฝึกจิตชำนาญแล้ว และเป็นเรื่องพิสูจน์ได้ ท่านมาส่งเสริมพระธาตุให้เรืองอำนาจ จึงลงไว้โดยสังเขป

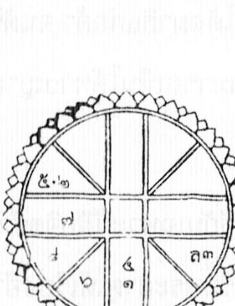
เพื่อผู้สนใจ ในปีนี้ทางวัดได้ลงรักปิดทองส่วนยอดคือที่ปรีใต้ฉัตรลงมา ซึ่งมีความสูงประมาณ ๘ เมตร โดยขอแรงพระภิกษุสามเณรที่วัดพระธาตุพนมช่วยทำใช้เวลาทำ ๑ เดือน กับ ๑๕ วันจึงแล้วเสร็จ

๒๕. พ.ศ. ๒๕๐๒ เดือนมกราคม คุณสิงห์ กลางวิสัย รองอธิบดีกรมการค้าภายในถวายตัวเป็นโอรสพญานาค ได้บริจาคทรัพย์สร้างรั้วเหล็กล้อมกำแพงแก้ว ยาว ๘๐ เมตร และปูลานพระธาตุชั้นในด้วยกระเบื้องซีเมนต์ลายดอกไม้ สิ้นเงิน ๒๐,๐๐๐ บาท

๒๖. พ.ศ. ๒๕๐๓ วันที่ ๑ พฤศจิกายน สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช วัดเบญจมบพิตร พร้อมด้วยคณะสงฆ์-สมาคมเบญจมบพิตรและคณะ ๓๐๐ คน เสด็จทอดพระกฐินพระราชทาน พัก ๑ คืน แล้วไปอุบลฯ ประทานเงิน ๒๐,๐๐๐ บาท ในขบวนนี้หม่อมหลวงปุ้ย เสนีย์วงศ์ ได้นำพระพุทธรูปหล่อ พร้อมพระอัครสาวกถวายไว้ที่วัดด้วย

๒๗. อักษรจารึกฐานพระทองคำ

๑. "พระเจ้าสุวรรณาวรวิสุทธิ์ อุตตมวิโรจน์ โชติรัตนาลังการ" (พระนามพระพุทธรูป)

๒. สังกราช ๔๓ ตัว ปีฮ้วงเฮ้า เดือน ๑๒ แฮม ๔ ค่ำ วัน ๕ มื้อกัดใส้ ยามแถใกล้เที่ยง วันฤกษ์ ๔ ลูก นาทีฤกษ์ ๕๙. ติดถี ๑๘, นาทีติดถี ๕๖,๕๓๘ มาส เกณฑ์ ๕๘๑, อา-

๓. -วมาน ๑,๕๕๙๙, หรคุณ หัวทาวเคยแปง เล่าคึดกับ ทังมาตุปิตาชายา มีประสาทะสัทธา ประกอบด้วยมหากุสละเจตนา เลื่อมใสในวรพุทธ-ศาสนายิ่งจิงได้สร้างพระพุทธรูปเจ้าขึ้นนามวิเศษ

อธิบาย บรรทัด ๑ ชื่อพระพุทธรูป ที่ ๒ บอกวัน เดือน ปี และฤกษ์สร้างพระ ที่ ๓ บอกผู้สร้างพระ ได้ความดังนี้

พระพุทธรูปทองคำนามว่า **"พระเจ้าสุวรรณาฯ"** นี้ สร้างจุลศักราช ๑๐๔๓ ตัว ปีระกา เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ วันพฤหัสบดี **"มื้อกัดใส้"** เป็นมื้อไทยโบราณ นับ ๖๐ วันเป็นรอบเหมือนกับปีทั้งวิธีนับและชื่อ **"มื้อกัดใส้"** เป็นวันที่ ๖ ในรอบที่ ๑ ของรอบทั้ง ๕ **"ปีฮ้วงเฮ้า"** เป็นปีที่ ๕๘ ในรอบใหญ่ เป็นที่ ๑๐ ในรอบน้อยที่ ๕ ตรงกับจุลศักราชและปีข้างต้น พ.ศ. ๒๒๒๒ สมัยพระเจ้าสุริยวงศา ครองกรุงศรีสัตตนา-คนหุต (เวียงจันทน์) และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครองกรุงศรีอยุธยา

องค์พระ แต่ฐานเขียงขึ้นไปเป็นทองคำล้วน หนักราว ๔ กก.ครึ่ง หน้าตักกว้าง ๑๓ เซนต์ แต่ฐานถึงยอดพระโมลี สูง ๒๘ เซนต์ ฐานล่างเป็นเงินบุบาง หุ้มผงต่างๆ สูง ๒๐ เซนต์ รวมทั้งฐาน สูง ๔๘ เซนต์

เครื่องประดับ สังวาลและฐานเขียงหุ้มด้วยทองประดับเพชรพลอยเนาวรัตน์ ขนาดหัวแหวนใหญ่กลาง ๖๕ เม็ด ขนาดเล็กบริวาร ๒๔๙ เม็ด รวม ๓๑๔ เม็ด

ได้มา อาทิตย์ ๒๔ มกราคม ๒๔๙๗ ปูพื้นวิหารขุดพบ พร้อมพระนาก นิล เงิน

๒๘. พ.ศ. ๒๕๐๖ วันที่ ๖ พฤษภาคม เวลา ๑๔.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จถึงวัดพระธาตุพนมเพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศล วิสาขบูชา เสด็จเข้าประตูกลางขึ้นสู่พระวิหารหอพระแก้ว ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พระสงฆ์ ๒๕ รูป เจริญชัยมงคลคาถา แล้วเสด็จเข้าประกอบพระราชพิธีวิสาขบูชาที่เบญจาลานพระบรมธาตุ ทรงนำประชาชนสวดมนต์สรรเสริญพระรัตนตรัย แล้วเสด็จเวียนประทักษิณรอบองค์พระบรมธาตุ ๓ รอบ เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินออกทางประตูด้านทิศอาคเนย์ เสด็จขึ้นสู่พระวิหารหอพระแก้วประทับพระเก้าอี้ พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสถวายศีลและพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ แล้วทรงประเคนจตุปัจจัยไทยทานกัณฑ์เทศน์พระสงฆ์ ๒๕ รูป ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา

เจ้าอาวาสนำเสด็จออกจากพระวิหารหอพระแก้วด้านเหนือ ทรงปลูกต้นราชพฤกษ์ในบริเวณพระธาตุด้านเหนือ ๑ ต้น เสร็จแล้วนำเสด็จชมบริเวณวัด ๑ รอบ เจ้าอาวาสส่งเสด็จถึงหน้าวัด พระองค์ทรงถวายปัจจัยบำรุงพระอาราม ๒,๐๐๐ บาท

๒๙. พ.ศ. ๒๕๐๗ วันที่ ๒๗ ตุลาคม สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ เสด็จเยี่ยมตำรวจตระเวนชายแดนนครพนม เวลา ๑๔.๐๐ น. เสด็จถึงวัดพระธาตุพนม พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาส รอรับเสด็จอยู่ที่ประตูหน้าวัดแล้วนำเสด็จเข้าสู่พระวิหารหอพระแก้ว ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พระสงฆ์ ๑๐ รูปเจริญชัยมงคลคาถา ประทับพระเก้าอี้สนทนากับเจ้าอาวาสพอสมควร เจ้าอาวาสนำเสด็จเข้าสู่บริเวณลานพระบรมธาตุ ทรงจุดธูปเทียนถวายสักการะองค์พระบรมธาตุ และทรงถวายสิ่งของไว้ประจำพระอาราม มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยสมัยสุโขทัยหล่อขัดรมดำ มีพระปรมาภิไธยย่อที่ฐาน "ภ.ป.ร." ๑ องค์ โต๊ะหมู่บูชาลายทอง ๒ ตัว พานตั้งเครื่องบูชาชุบทอง ๑ ชุด แจกันทอง ๓ อัน เงิน ๑,๐๐๐ บาท ยารักษาโรค ๑ กล่องใหญ่ เสร็จแล้วเจ้าอาวาสนำเสด็จประทักษิณ ๑ รอบ เชิญเสด็จปลูกต้นพิกุลที่สนามด้านเหนือตรงข้ามทางตะวันตกกับต้นราชพฤกษ์ ที่พระราชโอรสทรงปลูกเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๐๖ แล้วนำเสด็จผ่านแถวประชาชนขึ้นสู่พระวิหารหอพระแก้ว ประทับที่เดิมถวายยารักษาโรคและปัจจัย เสด็จออกแจกเสื้อผ้าประชาชนที่หน้าพระวิหารเสด็จแล้วเสด็จกลับ

๓๐. พ.ศ. ๒๕๐๑ พญานาคราชทั้ง ๗ เริ่มรักษาโรคด้วยการเป่าและน้ำมนต์ เสด็จประทับสามเณรให้โอวาท ซ้ำผีเข้าเจ้าสิงเห็นผลศักดิ์สิทธิ์แต่เดือน ๔ เป็นต้นมา

๓๑. พ.ศ. ๒๕๐๘ พญานาคทั้ง ๗ ประสิทธิ์ให้สามเณร ๓ องค์ รักษาโรคได้อย่างน่าอัศจรรย์ คือสูบเรียกนิ่วออกจากคนป่วยได้ และเรียกของ

ออกจากคนถูกคุณ เช่น ดูกไก่ ตาปู หว้าน ตะกรุด ฯลฯ จากคนป่วยสูบเลือดเสียออกได้ เริ่มแต่เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็นต้นมา มีคนแตกตื่นมารักษา ระยะ ๓ เดือน ประมาณ ๒,๘๐๐ ราย หายอย่างน่าอัศจรรย์ยิ่ง ต่อมาท่านสั่งปิด ๑๕ วัน คนป่วยทางไกลจึงเงียบหายไป มีแต่คนใกล้มารักษาเป็นปกติ

๓๒. พ.ศ. ๒๕๑๐ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อุฏฐายีมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราชไทยได้เสด็จมานมัสการพระบรมธาตุและเยี่ยมประชาชน มีพระธรรมวโรดม และพระธรรมบัณฑิตติดตาม พักฉันภัตตาหารเพลเทศน์สอนประชาชนแล้วกลับ พระองค์ได้ถวายเชิงเทียนทองใหญ่ ๑ คู่ กระถางธูปอีก ๑ อัน

๓๓. พ.ศ. ๒๕๑๐ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม สมเด็จพระพุทธชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรลาวพร้อมด้วยพระธรรมวโรดม เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออกกับ พ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ อธิบดีกรมการศาสนา และท้าวทองสิงห์ ส.ผาบมีชัย อธิบดีกรมธรรมการลาว และพระเถระลาวติดตามอีก ๔ ท่าน ได้มาแวะนมัสการพระบรมธาตุ พัก ๑ คืน ทางวัดได้จัดต้อนรับ ถวายบายศรีสดุดีด้วยกาพย์กลอนลาว รุ่งขึ้นท่านเสด็จกลับไปหนองคาย เวียงจันทน์ ครั้งแรกสมเด็จพระสังฆราชลาวได้เสด็จมานมัสการวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๐๗ เป็นการส่วนพระองค์

๓๔. พ.ศ. ๒๕๑๑ ทางวัดมีเจ้าพระคุณเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสเป็นประธาน ได้ปิดทองพระธาตุเฉพาะยอดและลวดลาย นอกนั้นทาสีพลาสติกขาวนวล ได้ซ่อมปูนที่ไม่เรียบร้อยให้เรียบร้อย ช่างปิดทองใช้พระเณร

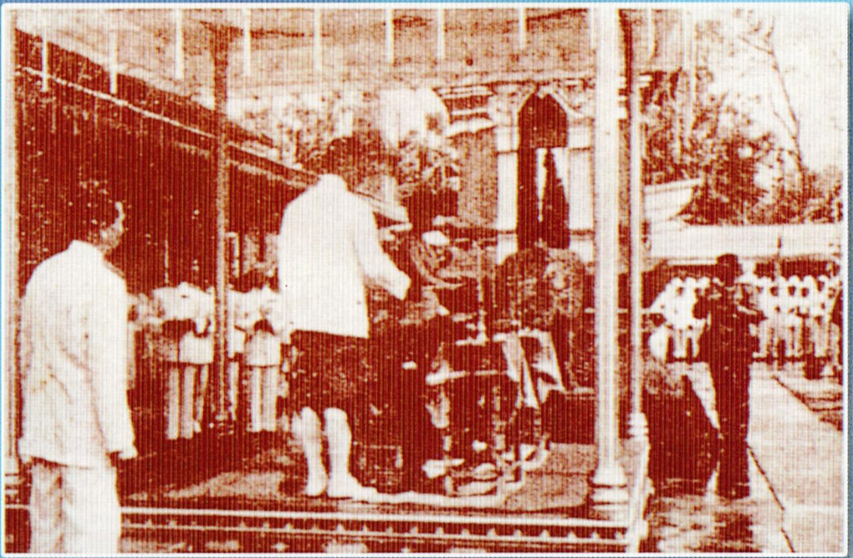
ทำ มีพระคำกองลำทองและพระมหาวิวัฒน์ เป็นหัวหน้าช่าง หมดน้ำรัก ๖ ปี๊บ ซื้อจากอำเภอตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี หมดทองไม้นั่งร้าน และทำการคาดนั่งร้าน ขอแผ่บุญจากชาวบ้านตำบลต่างๆ ๔ ตำบลโดยรอบพระธาตุ มีพระภิกษุสามเณรและชาวบ้านช่วย มีพระครูพิทักษ์เจติยานุกิจเป็นหัวหน้าควบคุม ใช้เวลาทำอยู่ ๗ วัน เริ่มแต่วันที่ ๔ ม.ค. - ๑๐ ม.ค. ๒๕๑๑ คิดค่าอาหารแรงงานและไม้ประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาท สิ้นทองไปแล้ว ๓๗๐,๐๐๐ แผ่น ราคา ๑๑๗,๒๐๐ บาท ค่าสี ๒๔,๒๒๖.๓๐ บาท ค่าอุปกรณ์ ๖,๕๗๔ บาท กรมการศาสนาของบประมาณให้ ๑๕๐,๐๐๐ บาท ทางวัดสมทบทุน ๑๕๐,๐๐๐ บาท รวม ๓๐๐,๐๐๐ บาท เวลานี้ยังเหลือชั้นล่างยังไม่เสร็จ

เริ่มปิดทอง เวลา ๐๗.๔๐ น. ตรงกับวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๑๑ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๕ โดยเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสขึ้นปิดกลุ่มบัวยอด ชั้น ๓ ดอกกลาง ๗ แผ่น เป็นปฐมฤกษ์ ต่อมาเรื่อยๆ จนเสร็จ

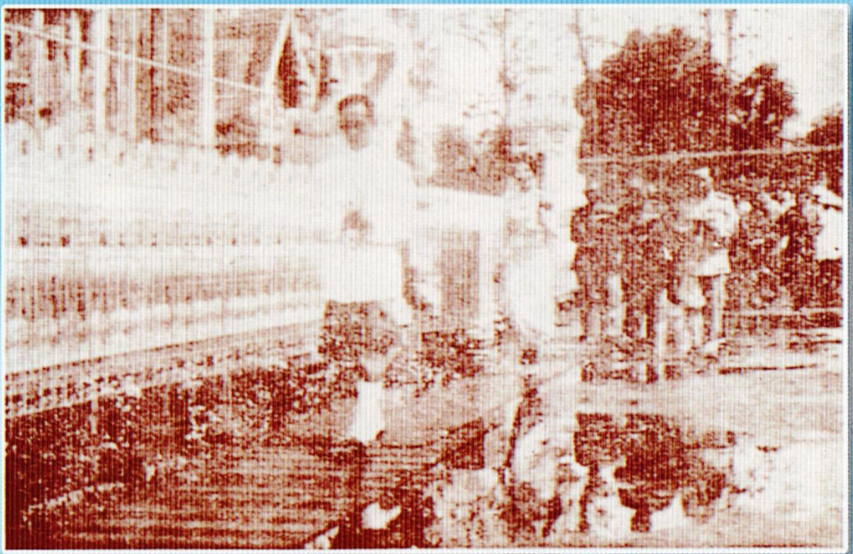
หมายเหตุพิเศษ ต่อจากหน้า ๖๙ ระหว่างบรรทัดที่ ๑๗ กับบรรทัดที่ ๑๘ ดังนี้

ในพงศาวดารชาติลาว ของเจ้าคำหมั้นวงศ์กฎรัตนะ นครหลวงพระบาง รวบรวมพิมพ์หน้า ๓๖ แต่บรรทัดที่ ๗ ไปว่า "ปีกัดใส้ จ.ศ. ๙๐๑ (พ.ศ. ๒๐๘๒) พระองค์ (พระเจ้าโพธิสาลราช) เสด็จไปไหว้พระธาตุพนม ทรงมีพระราชศรัทธาสร้างวิหาร ๑ หลัง ไว้ในบริเวณธาตุพนม และทรงสละข้าโอกาส ๒ คน คนอ้ายน้อง (พี่-น้อง) ให้เป็นนายกำกับคน ๕๐๐ อุปัฏฐากพระธาตุนั้นด้วย"

พระเทพรัตนโมลี บันทึก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา ณ วัดพระธาตุพนม เมื่อปี ๒๕๐๖, ทรงจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

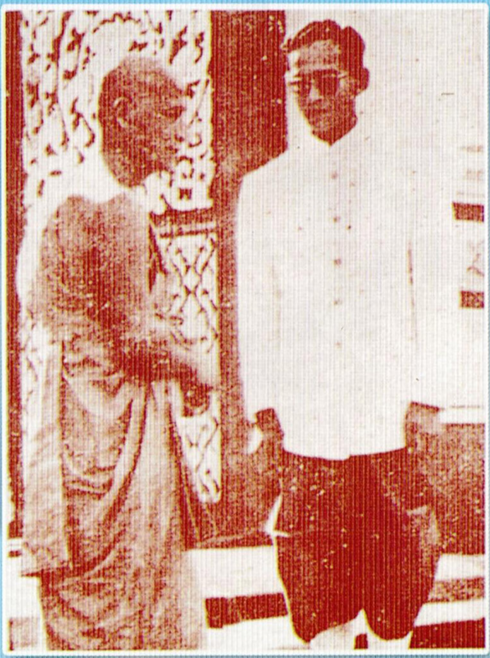
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยข้าราชบริพารเสด็จเวียนประทักษิณรอบองค์พระบรมธาตุ ๓ รอบ

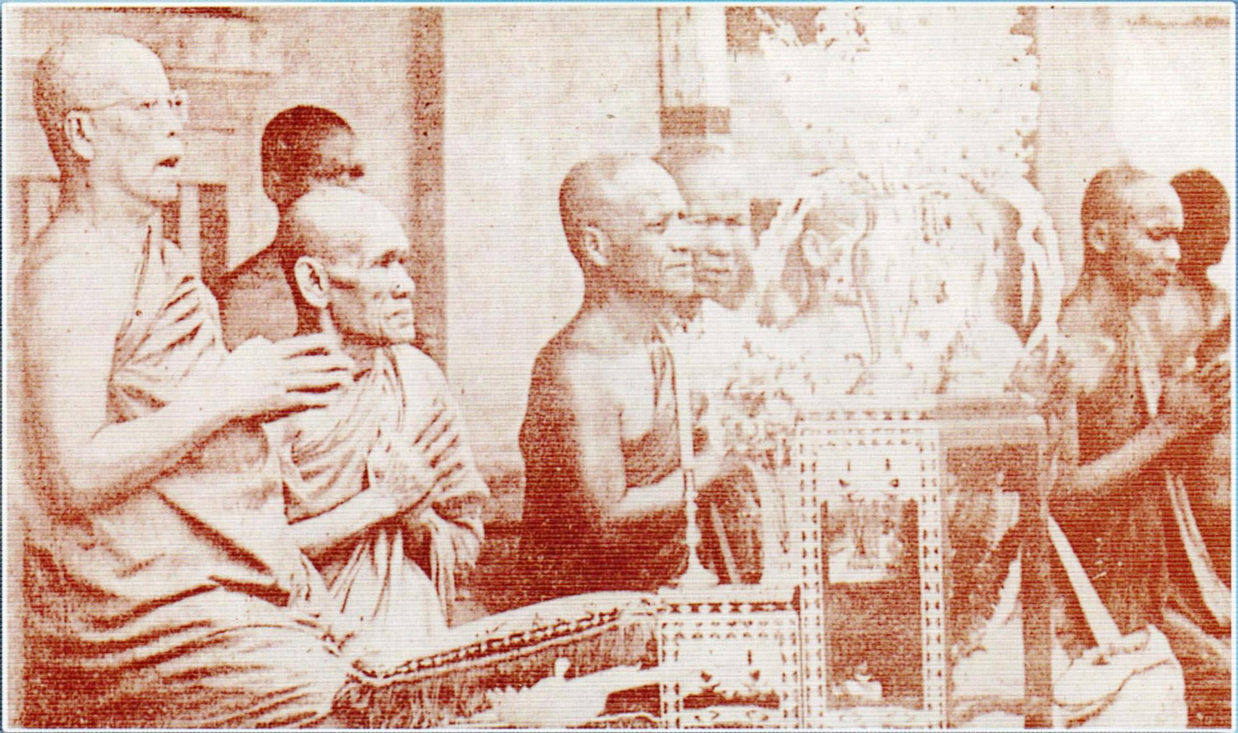
พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสส่งเสด็จที่หน้าวัดพระธาตุพนม

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตฺติโสภณ มหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช
วัดเบญจมบพิตร เสด็จถวายผ้าพระกฐิน ที่วัดพระธาตุพนม เมื่อปี ๒๕๐๓

ทรงปราศรัย
กับเจ้าอาวาสก่อนเสด็จกลับ

สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรลาว เสด็จไปนมัสการพระธาตุพนม เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ (จากซ้าย) สมเด็จพระพุทธชิโนรส (สมเด็จพระสังฆราช) พระธรรมวโรดม (เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออก) พระเทพรัตนโมลี พระวินัยโสภณ (เจ้าคณะจังหวัดฝ่ายธรรมยุต) พระมหาสม สุมโน ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม

จดหมายเหตุท้ายเล่ม ต่อ...

พระโสภณเจติยาภิบาล

(ดร.พระมหาสม สุมโน ผู้บันทึก)

อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

"จดหมายเหตุนี้ ได้บันทึกจากเหตุการณ์ที่เป็นจริง ซึ่งผู้บันทึกได้ประสบพบเห็นมาด้วยตัวเอง ข้อมูลส่วนมากได้จากหนังสือประมวลเหตุการณ์เมื่อพระธาตุพนมพังทลาย ซึ่งผู้บันทึกได้ประมวลเอาไว้"

๑ พ.ศ. ๒๕๑๘

พระธาตุพนมพังทลาย

วันที่ ๑๑ สิงหาคม เวลา ๑๙.๓๘ น. ตรงกับวันจันทร์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๙ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๓๓๗ องค์พระธาตุพนมซึ่งเป็นเจดีย์เก่าแก่คู่บ้านคู่เมือง ได้พังทลายลงไปทางทิศตะวันออกทั้งองค์ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากองค์พระธาตุช่วงล่าง หรือพระธาตุช่วงที่ ๑ เก่าแก่และผุพังมาก ไม่อาจทานน้ำหนักส่วนบนได้จึงได้พังลงมา และได้ทับถาวรวัตถุซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเสียหายยับเยินหมด คือ:-

๑. กำแพงรอบองค์พระธาตุทั้ง ๒ ชั้น

๒. เจดีย์หรือหอบูชาข้าวพระซึ่งสร้างโดยพระยานครหลวงพิชิต-ราชธานีโคตบูร พ.ศ. ๒๑๕๗

๓. ศาลาการเปรียญหรือศาลาโรงธรรมซึ่งสร้างโดยพระครูศีลาภิรัต พ.ศ. ๒๔๖๖

๔. พระวิหารหอพระแก้ว ซึ่งสร้างครั้งแรกโดยพระเจ้าโพธิสาลราชแห่งนครหลวงพระบาง ในราว พ.ศ. ๒๐๘๒

๕. หอพระทั้ง ๒ หลัง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือและทิศใต้ขององค์พระธาตุ

ก่อนพระธาตุพังและในขณะที่พัง

พระธาตุช่วงที่ ๑ หรือท่อนที่ ๑ ซึ่งบางครั้งเราก็เรียกว่าฐาน สูงจากระดับพื้นขึ้นไปประมาณ ๘ เมตร เก่าแก่มาก การก่อสร้างในครั้งแรกนั้นเอาดินดิบมาก่อเรียงกันขึ้นไปเป็นรูปเตา ๔ เหลี่ยม เอายางไม้เชื่อมระหว่างอิฐ แล้วจึงเผาให้สุกภายหลัง ต่อมาคนภายหลังได้สร้างเสริมต่อให้สูงขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งสูงถึง ๕๓ เมตร ฉัตร ๔ เมตร รวมเป็น ๕๗ เมตร แต่ฐานเดิมไม่ได้สร้างเสริมอะไร ปล่อยให้คงอยู่อย่างนั้น

พระธาตุช่วงที่ ๑ นี้เอง มีรอยร้าวเล็กๆ มานานแล้วที่เห็นได้ชัดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ รอยร้าวเล็กๆ นี้ได้ขยายกว้างออกไปเรื่อยๆ ผู้บันทึกซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับพระธาตุได้ไปปัดกวาดทำความสะอาดบริเวณพระธาตุ และรอบๆ องค์พระธาตุ เห็นอิฐพระธาตุช่วงที่ ๑ ผุกร่อนมากและเห็นรอยร้าวเล็กๆ ทางด้านตะวันออกสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๖ เมตรเศษ ได้ไปกราบเรียนเจ้าอาวาสเพื่อหาทางแก้ไข ท่านบอกว่า เราไม่อาจทำอะไรได้โดยลำพัง เพราะทางกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแล้ว ถ้าจะซ่อมจริงๆ ต้องให้กรมศิลปากรมาทำและท่านก็ได้กล่าวต่อไปอีกว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒-๘๓ มีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุ โดยได้สร้างเสริมครอบพระธาตุองค์เดิมด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก

ตั้งแต่ช่วงที่ ๓ ขึ้นไป และต่อยอดให้สูงขึ้นไปอีก ๑๐ เมตร หลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นอธิบดีกรมศิลปากรในสมัยนั้นก็ได้วิตกเรื่องฐานพระธาตุอยู่เหมือนกัน คือกลัวจะทานน้ำหนักส่วนบนไม่ไหว

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๑๘ มีการประชุมปรึกษาหารือกันภายในวัดพระธาตุพนมเกี่ยวกับองค์พระธาตุกลัวว่าจะพังทลาย เพราะเห็นพระธาตุช่วงที่ ๑ เก่าแก่และผุกร่อนมาก สภาพการณ์เช่นนี้อาจทำให้พระธาตุพังทลายลงมาในวันใดวันหนึ่งก็ได้ แต่ไม่คิดว่าจะพังลงอย่างรวดเร็วเช่นนี้

ต่อมา เมื่อต้นเดือนสิงหาคม ๒๕๑๘ ปรากฏเห็นรอยร้าวที่ฐานทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นรอยแตกยาวประมาณ ๒ เมตรเศษ ทางวัดได้แจ้งให้กรมศิลปากรทราบเป็นทางการ เพื่อดำเนินการหาทางแก้ไขต่อไป ในระหว่างนั้นฝนได้ตกพรำติดต่อกันหลายวัน บางครั้งก็ตกหนัก และมีพายุพัดแรงอีกด้วย ทำให้พระธาตุพนม ซึ่งเก่าแก่และผุพังอยู่แล้วเริ่มผุพังมากขึ้น รอยร้าวที่ฐานทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือปรากฏชัดเจนขึ้นตามลำดับ

ตอนเช้าวันที่ ๑๑ สิงหาคม เห็นรอยร้าวที่พระธาตุช่วงที่ ๑ จำนวน ๒ แห่ง คือ แห่งแรกอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็นรอยร้าวแตกยาวซึ่งถ้านับจากส่วนบนลงมายาวประมาณ ๖-๗ เมตร รอยร้าวส่วนนี้เคยเห็นมานานแล้ว แต่ครั้งนั้นเป็นรอยร้าวเล็กๆ บัดนี้กว้างกว่าเดิมมากประมาณ ๕ เซนติเมตร แห่งที่ ๒ อยู่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นรอยร้าวเล็กๆ เพิ่งเริ่มแตกใหม่ๆ มีเศษปูนซีเมนต์ร่วงลงมาเป็นระยะๆ องค์พระธาตุเอียงไปทางทิศตะวันออกจนมองเห็นได้ชัด ชวนให้คิดว่า พระธาตุพนมต้องหักล้มลงในวันนี้แล้ว แต่เพื่อความแน่ใจ จึงได้เปิดประตู

กำแพงชั้นในเข้าไปดูอย่างใกล้ชิด ภายในกำแพงมีพระพุทธรูปซึ่งทำด้วยปูนซีเมนต์ตั้งเรียงรายกันอยู่รอบองค์พระธาตุ และมีไหน้ำมนต์ตั้งอยู่ทางทิศใต้และที่มุมพระธาตุทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ๔-๕ ไห มีกากปูนซีเมนต์ตกเกลื่อนอยู่รอบๆ องค์พระธาตุ มีทั้งตกลงมาแต่ก่อนๆ และตกลงมาใหม่ปะปนกันอยู่มาก ฐานพระธาตุจากระดับพื้นดินขึ้นไปประมาณ ๑ ฟุตเศษ กร่อนและผุพังมาก ที่ซุ้มประตูด้านใต้และด้านตะวันออกเป็นรูลึกเข้าไปในองค์พระธาตุ เห็นน้ำฝนไหลหยาดลงมาตามรูนั้น เมื่อมาเปรียบเทียบกับเมื่อ ๒๐ ปีก่อน ห่างไกลกันมาก ชวนให้คิดว่า พระธาตุพนมต้องพังทลายแน่นอน ดังนั้น เวลา ๑๗.๐๐ น. ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตน-โมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม จึงได้สั่งให้พระเณรและเด็กวัดขนย้ายพระพุทธรูปซีเมนต์ซึ่งตั้งอยู่ภายในกำแพงชั้นในติดกับองค์พระธาตุประมาณ ๓๐๐ องค์ออกไปเก็บไว้ที่ระเบียงวิหารคดให้หมด และให้ขนย้ายให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนวัตถุสิ่งของต่างๆ ซึ่งอยู่ที่หอพระแก้วที่ศาลาการเปรียญ และหอพระทางทิศเหนือและทิศใต้องค์พระธาตุ มิได้ขนย้ายออกมาแม้แต่ชิ้นเดียวเพราะกลัวพระธาตุจะพังทับ คงนำออกมาได้เฉพาะพระพุทธรูปซีเมนต์เท่านั้น พอขนย้ายเสร็จแล้วก็ปิดประตูวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปภายในบริเวณพระธาตุอีกเป็นอันขาด

จากนั้นประมาณ ๓๐ นาที นาทีแห่งความเศร้าสลดใจของชาวพุทธก็มาถึง กล่าวคือ พระธาตุพนมซึ่งอายุเก่าแก่ถึงสองพันห้าร้อยปีก็ถึงกาลอวสาน ได้พังครืนลงมาทางทิศตะวันออกทั้งองค์ท่ามกลางของความมืดแห่งราตรีอันอาบด้วยสายฝนซึ่งกำลังตกอย่างหนัก เสียงดังสนั่น

หวั่นไหว คนภายในวัดได้ยินเสียงชัดเจน ส่วนผู้อยู่ห่างออกไปประมาณ ๑ กิโลเมตรเศษไม่ค่อยได้ยินถนัด เพราะเสียงฝนกระทบหลังคาบ้านดังกลบหมด แต่ปรากฏเห็นบ้านเรือนสั่นผิดปกติ แต่ในขณะนั้นเข้าใจว่าแผ่นดินไหว ไม่เคยคิดมาก่อนว่าพระธาตุพนมจะพังทลาย ผู้เห็นเหตุการณ์ในขณะนั้นต่างก็กล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า "องค์พระธาตุพนมซึ่งสว่างไสวด้วยแสงไฟฟ้าทั้งองค์ ตั้งแต่ช่วงที่ ๑ จนถึงยอด ค่อยๆ เอนลงแล้วล้มเอียงไปทางทิศตะวันออก หลอดไฟทุกดวงซึ่งประดับอยู่ที่องค์พระธาตุก็ดับวูบลงพร้อมกัน จากนั้นก็ได้ยินเสียงสนั่นหวั่นไหว มองดูนาฬิกาตรงกับเวลา ๑๙.๓๘ น."

เมื่อรู้ว่าพระธาตุพนมหักพังแน่นอนแล้ว ทางวัดก็ได้สั่งให้พระเณรจำนวนหนึ่งออกไปตรวจดูที่ถนนหน้าวัด กลัวว่าฉัตรพระธาตุซึ่งทำด้วยทองคำ อาจหักตกกระเด็นไปอยู่ที่นั่น เพื่อป้องกันพวกฉวยโอกาสจะนำเอาไปเพื่อประโยชน์ส่วนตัว แต่โชคดี ฉัตรพระธาตุมิได้ตกกระเด็นออกนอกกำแพงวัดดังที่คาดคิดเอาไว้ และให้พระเณรอีกจำนวนหนึ่งเปิดประตูวิหารเข้าไปตัดสายไฟออกจากองค์พระธาตุ และต่อไฟให้สว่างรอบๆ วิหารคดด้านใน ใช้ไฟสปอร์ทไลท์ขนาด ๕๐๐ แรงเทียน จำนวน ๘ ดวง ฉายเข้าไปที่องค์พระธาตุทำให้เกิดความสว่างไสวขึ้นในบริเวณองค์พระธาตุซึ่งพังทลายมา จนมองเห็นได้ชัดทุกส่วน จากนั้นก็ปิดประตูวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ห้ามมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปภายในบริเวณนั้นเด็ดขาด ในคืนนั้นทางวัดได้แต่งตั้งพระภิกษุสามเณรในวัดพระธาตุ จำนวน ๑๖ รูป เฝ้ารักษารอบวิหารคดด้านนอกตลอดคืน นายอำเภอและผู้บังคับกองตำรวจ อำเภอธาตุพนม ได้ส่งกำลังตำรวจและทหารอาสาสมัครมารักษาความปลอดภัยด้วย จนตลอดคืนเช่นเดียวกัน ส่วนฝนก็ยังคงตกอยู่จนรุ่งสว่าง

เวลาประมาณ ๒๐.๓๐ น. (หลังจากพระธาตุพังประมาณ ๑ ชั่วโมง) ประชาชนชาวธาตุพนม ดอนกลาง สระพังทอง และบ้านธาตุเจริญ ได้แตกตื่นแห่กันมาดูพระธาตุพัง มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ ๑,๐๐๐-๒,๐๐๐ คน เสียงร้องไห้คร่ำครวญอื้ออึงอยู่ข้างนอกวิหารคดจนเกือบรุ่งสว่าง ทั้งเศร้าสลดใจและอาลัยถึงพระธาตุพนม ซึ่งตนเคารพนับถือบูชาเป็นชีวิตจิตใจมาหลายชั่วอายุคนแล้ว เมื่อเหตุการณ์อันไม่เคยคาดคิดมาก่อนเกิดขึ้นเช่นนี้ ย่อมทำให้ตื่นตกใจขวัญหาย และเศร้าโศกอาลัยเป็นธรรมดา ถ้าจะอุปมาก็เหมือนหนึ่งการเสด็จดับปรินิพพานของพระบรมศาสดา สำหรับผู้มีภูมิธรรมสูงก็พอบรรเทาได้ ส่วนผู้ที่ยังปลงไม่ตก ก็มีความเสียใจเป็นธรรมดา เพราะได้ยึดมั่นอยู่ในสิ่งนี้มานาน จนฝังอยู่ในส่วนลึกของหัวใจ ธรรมดาปุถุชนทุกรูปทุกนาม ซึ่งยังติดข้องเกาะเกี่ยวอยู่ในโลก ย่อมจับฉวยเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจจะขาดเสียมิได้เลย แต่สิ่งที่เขาจับฉวยมานั้นจะหยาบหรือละเอียดอย่างไร ขึ้นอยู่ที่ระดับสติปัญญา การศึกษาอบรม และสิ่งแวดล้อมของเขาเอง

ทางวัดดำเนินการอย่างไร

เวลา ๒๓.๐๐ น. หลังจากพระธาตุพังทลายแล้ว ๓ ชั่วโมง ทางวัดได้ประชุมพระผู้ใหญ่ในวัดพระธาตุพนม ซึ่งมีพระพนมเจติยานุรักษ์ รองเจ้าคณะจังหวัดนครพนม เป็นประธาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวางโครงการการดูแลรักษาพระธาตุ และทรัพย์สินอันมีค่าในองค์พระธาตุตลอดทั้งการให้ความสะดวกแก่ประชาชนซึ่งจะแห่กันมาดูซากปรักหักพังขององค์พระธาตุในวันต่อไป เมื่อประชุมตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ตั้ง

กรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยพระภิกษุจำนวน ๑๒ รูป และฆราวาส ๒๗ คน อันมีกรมการอำเภอธาตุพนม และกำนันผู้ใหญ่บ้านในเขตสุขาภิบาลรวมอยู่ด้วย

ในวันรุ่งขึ้น (๑๒ สิงหาคม) ทางวัดได้ออกแถลงการณ์เรื่องพระธาตุพนมพังทลายให้ประชาชนทราบ ได้ประชุมพระเณรภายในวัดและกรรมการวัด เพื่อแต่งตั้งเจ้าหน้าที่รับบริจาค เจ้าหน้าที่การเงิน เจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์ และเจ้าหน้าที่หน่วยเอกสาร ตั้งแต่วันที่ ๑๒ สิงหาคม จนถึงปลายเดือนธันวาคม ๒๕๑๘ ทางวัดได้มีการประชุมกันหลายครั้งหลายหนเกี่ยวกับเรื่องทรัพย์สินของวัด เรื่องการดูแลรักษาสิ่งปรักหักพังของพระธาตุ การบูรณะก่อสร้างภายในวัด การต้อนรับ และให้ความสะดวกแก่ประชาชนที่แห่กันมาดูซากปรักหักพังขององค์พระธาตุ และได้ปรับปรุงแก้ไขแต่งตั้งกรรมการ และเจ้าหน้าที่ดำเนินงานภายในวัด ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและเหมาะสมในการดำเนินงาน และทางวัดก็มีภาระหน้าที่เพิ่มขึ้นโดยลำดับ โรงเรียนนักธรรมและบาลีก็สั่งปิดชั่วคราว เพราะต้องขอแรงงานจากพระภิกษุสามเณรช่วยในกิจการนี้ด้วย กรรมการและเจ้าหน้าที่ของวัดซึ่งทำงานช่วยเหลือในครั้งนี้เป็นพระภิกษุสามเณร ๔๕ รูป ฆราวาส ๔๕ คน รวมเป็น ๙๐ คน ได้ออกแถลงการณ์ให้ประชาชนทราบรวมทั้งหมด ๑๒ ฉบับ ดร.พระมหาสม สุมโน เป็นผู้เขียน ให้พระครูเจติยาภิวัฒน์ (คำข่อง จนฺทปชฺโชโต) เป็นผู้อ่าน

ความสับสนยุ่งยากภายหลังพระธาตุพัง

ตอนพระธาตุพนมพังใหม่ๆ นั้น รู้สึกว่ามีความสับสนวุ่นวายมากพอสมควร ทั้งทางบ้านเมืองและทางวัด หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วุ่นวายกันทั่วบ้านทั่วเมือง ทุกคนรู้สึกตื่นตกใจและเศร้าสลด บางคนก็พูดปลอบใจผู้อื่นทั้งที่ตนเองก็มีใบหน้าเศร้าสลด ว่ามันเป็นธรรมดาของสังขาร อย่าเศร้าโศกเสียใจไปเลย อย่างไรก็ดีเรื่องสับสนวุ่นวายต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นในครั้งนั้น พอสรุปได้ดังนี้

๑. เกี่ยวกับการรักษาความปลอดภัยวัตถุสิ่งของมีค่าในองค์พระธาตุและเก็บรักษาสิ่งของอันเป็นสมบัติของวัด ทั้งนี้ เพื่อป้องกันพวกมิจฉาชีพหยิบเอาไปเพื่อประโยชน์ตนเอง ในสมัยพระธาตุพัง คนกำลังนิยมของขลังและของเก่าแก่มาก คอยแต่จะหยิบเอาไปเมื่อมีโอกาส ฉะนั้น จึงต้องมีการรักษาอย่างเข้มงวดกวดขัดเป็นพิเศษ แต่ในขณะเดียวกันนั้น คนภายนอกก็สงสัยคนภายในว่าจะมีการแอบซ่อนเอาของใส่กระเป๋าแต่ผู้เดียว ตัวอย่างเช่น ในวันที่ ๑๓ สิงหาคม (หลังจากพระธาตุพังแล้ว ๓ วัน) คณะกรรมการที่ทางวัดตั้งขึ้น ได้เข้าไปตรวจดูสิ่งของอันมีค่าซึ่งเป็นสมบัติของวัดที่ถูกพระธาตุหักทับ และดูสภาพหักพังของพระธาตุ เห็นพระพุทธรูปตกกระจัดกระจายอยู่บนกองเศษอิฐได้นำเอาไปลงบัญชีไว้ ในขณะนั้นก็ได้ยินเสียงพูดจากนอกกำแพงว่า เอาไปแบ่งกัน แล้วต่อมาได้ยินเสียงซุบซิบกันว่า กรรมการวัดเอาของพระธาตุไปขาย ความจริงไม่มีอะไร เพียงแต่เอาไปลงบัญชีไว้และเก็บรักษาเท่านั้น ก็ยังโจษจันกันว่าเอาไปขาย ดังนั้น จึงได้รักษาอย่างดีที่สุด ได้แต่งตั้งกรรมการรักษาและได้ขอกำลังตำรวจและทหารอาสาสมัครช่วยรักษาด้วย

๒. ต้อนรับแขกผู้มีเกียรติและแขกผู้ใหญ่ที่มาเยี่ยม ซึ่งมีทั้งพระสงฆ์และฆราวาส ให้ความสะดวกแก่นักข่าวสื่อมวลชน และให้ความสะดวกแก่ประชาชนที่แห่กันมาดูพระธาตุพังจากทุกสารทิศ วันหนึ่งๆ เป็นจำนวนนับหมื่น ทุกๆ คนต่างก็อยากรู้ว่าทำไมพระธาตุจึงพัง พังอยู่ในลักษณะไหน มีอะไรบ้างอยู่ข้างใน แต่พวกเขาไม่สามารถเข้าไปดูข้างในได้ เพราะทางวัดปิดประตูวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ห้ามมิให้คนภายนอกเข้าไปข้างใน อนุญาตเฉพาะเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง แขกผู้มีเกียรติ และนักข่าวสื่อมวลชนเท่านั้น เมื่อเข้าไปดูข้างในไม่ได้ ก็พากันแออัดกันดูอยู่ภายนอก โดยมองดูตามช่องประตูวิหารบ้าง ตามช่องลมกำแพงบ้าง และบางพวกก็ขึ้นต้นไม้ดู

ที่นี้ แขกผู้มีเกียรติบางท่านก็มีคนตามเข้าไปดูด้วยประมาณ ๓๐-๔๐ คน ทำให้ประชาชนที่แห่กันมาดูสงสัยว่า ทำไมคนอื่นๆ จึงเข้าไปดูได้ และพวกเราจึงเข้าไปดูไม่ได้ แล้วพากันไปต่อว่าเจ้าหน้าที่รักษาประตู เจ้าหน้าที่บอกว่า เป็นเรื่องของกรรมการวัด ต่อมามีแขกซึ่งเดินทางมาจากต่างจังหวัด บางคณะก็มีพระภิกษุเป็นผู้นำ ได้ติดต่อขออนุมัติจากเจ้าอาวาส เจ้าอาวาสก็บอกให้ไปติดต่อกับกรรมการ ทางฝ่ายกรรมการถ้าจะอนุญาตให้เข้าไปดูก็ผิดข้อตกลงในที่ประชุม ถ้าจะไม่อนุญาตก็ดูกระไรอยู่ เพราะเดินทางมาไกล และได้ติดต่อผ่านเจ้าอาวาสแล้วตกลงอนุญาตพิเศษ สุดท้ายก็พูดโจมตีอีก ต่อมาได้ประชุมกันใหม่ คราวนี้ห้ามเด็ดขาด แต่พอลงมือปฏิบัติจริงๆ ก็ทำได้ยากเช่นเคย คือ เมื่อกรรมการไม่อนุญาตก็ไปขอร้องเจ้าอาวาสให้ช่วยบอกว่าเดินทางมาไกล อยากมาดูด้วยตาตนเอง เจ้าอาวาสคงจะรู้สึกรำคาญและเพื่อไม่ให้เสียศรัทธาได้เขียนจดหมายให้ถือมาติดต่อกรรมการ เป็นเช่นนี้หลายครั้งหลายหน คราวนี้กรรมการเปลี่ยน

วิธีใหม่ คือเปลี่ยนวาระกันถือกุญแจ พอเปิดประตูให้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร และเจ้าหน้าที่ของวัดเข้าไปทำงานข้างในแล้ว ก็หนีไปอยู่ที่อื่น เรื่องก็ลงเอย คือ คนถือกุญแจไม่อยู่ ไปธุระข้างนอก ยิ่งปิดประตูมากเท่าไร ก็ยิ่งเพิ่มความอยากรู้อยากเห็นมากขึ้นเท่านั้น เพื่อแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า ทางวัดจึงได้สร้างสะพานลอยขึ้นสองแห่ง ที่นอกกำแพงวิหารคดด้านเหนือและด้านใต้ และได้ออกแถลงการณ์เกือบทุกวัน โดยพิมพ์โรเนียวแจกและอ่านทางเครื่องขยายเสียงของวัด มีประชาชนเรียงคิวกันขึ้นดูตลอดวัน ต่อมาความแออัดเพราะอยากรู้อยากเห็นก็ผ่อนคลายลง

๓. จัดสร้างสถานที่พักและที่ทำบุญชั่วคราว แต่ก่อนอาศัยศาลาโรงธรรมและหอพระแก้วเป็นที่สำหรับบำเพ็ญกุศลและรับบริจาค เมื่อพระธาตุหักพังแล้ว ก็ได้เปลี่ยนสถานที่บำเพ็ญกุศลใหม่ คือเปลี่ยนออกมาอยู่ข้างนอกวิหารคด

๔. เกี่ยวกับเรื่องการแต่งตั้งกรรมการและเจ้าหน้าที่ของวัด เพื่อช่วยงานช่วงที่พระธาตุพนมพัง

๕. แก้ข่าวอกุศลต่างๆ ที่เกิดขึ้นเกือบทุกอาทิตย์ ข่าวนี้ทำให้ประชาชนเข้าใจผิดและไม่สบายใจมาก ตอนพระธาตุหักพังก็รู้สึกอกสั่นขวัญหายอยู่แล้ว พอได้ฟังข่าวอกุศลดังกล่าวก็ยิ่งทำให้ขวัญเสียยิ่งขึ้น เช่น พระธาตุพนมพังเป็นลางร้ายหรือเป็นลางสังหรณ์ของบ้านเมือง คือบ้านเมืองจะล่มจม ศาสนาของพระโคดมจะดับสูญ ดังนี้เป็นต้น แหล่งข่าวประเภทนี้ ส่วนมากมาจากพวกประทับทรง มีเรื่องน่าขำขันเรื่องหนึ่ง คือ มีคนประทับทรงคนหนึ่งชื่อชาญชัย ขอเข้าทรงซากปรักหักพังของพระธาตุ

โดยบอกว่าเป็นร่างประทับทรงมเหศักดิ์รักษาพระธาตุ จะบอกตำแหน่งที่ควรขุดและไม่ควรขุดให้ ตลอดถึงวัตรปฏิบัติต่างๆ ถ้าทำไม่ถูกตามวัตถุประสงค์ของมเหศักดิ์แล้วจะมีอันเป็นไป คือจะพากันตายวอดวายหมดทั้งบ้านเมืองทั้งเมือง กรรมการไม่อนุญาตให้เข้า แต่เขาดึงดันจะเข้าให้ได้ พร้อมทั้งขู่ว่า ถ้าไม่อนุญาตให้เข้าดูข้างใน จะทำให้กรรมการและเจ้าหน้าที่ทุกคนของวัดตลอดทั้งชาวธาตุพนมทั้งหมดมีอันเป็นไปต่างๆ นานา กำนันกิมฮง เหล่าไพทูรย์ ทนฟังคำขู่ไม่ไหวได้พูดว่า ถ้าหากมีอิทธิฤทธิ์จริงเหมือนที่พูดขอให้เหาะข้ามกำแพงเข้าไปดูเอง อย่ามาวุ่นวายเรื่องเปิดประตู คนประทับทรงคอตกหมดปัญญาที่จะพูดต่อไป พวกบริวารที่ตามมาประมาณ ๔๐ กว่าคนก็เงียบเสียง

๖. เรื่องอภิปรายและเดินขบวนประท้วง มีคนกลุ่มหนึ่งไม่พอใจในการดำเนินงานของทางวัด ถือโอกาสในขณะที่กำลังสับสนวุ่นวาย จะเปิดอภิปรายและเดินขบวนประท้วง แต่ได้ปรับความเข้าใจกันได้ เรื่องจึงลงเอยด้วยดี เรื่องที่จะเดินขบวนก็ยุติลง

แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ของวัดใหม่

ข้อเสนอแนะของประชาชนบางกลุ่ม เมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๑๘ ได้นำไปสู่การประชุมผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนของหมู่บ้าน หมู่บ้านละ ๕ คน ในเขตสุขาภิบาลอำเภอธาตุพนม รวม ๑๑ หมู่บ้าน จำนวน ๕๕ คน ที่วัดพระธาตุพนมในวันที่ ๒๔ สิงหาคม หลังจากพระธาตุหักพังแล้ว ๑๔ วัน พระราชปรีชาญาณมุนี เจ้าคณะจังหวัดหนองคาย เป็นประธานที่ประชุม

ผลของการประชุมครั้งนี้ ได้นำไปสู่การปรับปรุงกรรมการการเงิน เจ้าหน้าที่รับบริจาค และเจ้าหน้าที่จำหน่ายดอกไม้ธูปเทียน เหรียญตำนาน นับว่าเป็นการแบ่งเบาภาระหนักของกรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดก่อนเป็นอย่างมากทีเดียว กรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดก่อนทางวัดได้ขอร้องมาช่วยงานชั่วคราว ส่วนมากเป็นพระภิกษุสามเณรภายในวัดพระธาตุพนม มิได้จ่ายเบี้ยเลี้ยงหรือค่าจ้างรางวัลอะไรให้ตามที่คนภายนอกบางกลุ่มเข้าใจ เป็นการทำงานด้วยแรงศรัทธาในองค์พระธาตุอย่างเดียว ส่วนมากเจ้าหน้าที่ตำรวจ และ อ.ส. ซึ่งมารักษาความสงบนั้น ในระยะแรกทางวัดจ่ายเบี้ยเลี้ยงให้วันละ ๒๐ บาทต่อคน ต่อมาเป็นเวลา ๑ เดือนกว่าได้งดจ่าย เพราะรายได้ประจำวันในส่วนบำรุงวัด (ไม่ใช่สร้างพระธาตุ) ไม่คุ้มกับรายจ่าย

เมื่อกรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดใหม่ ซึ่งได้คัดเลือกมาจากหมู่บ้านต่างๆ ในเขตสุขาภิบาล อำเภอธาตุพนม หมู่บ้านละ ๖ คน รวม ๑๑ หมู่บ้าน (จำนวน ๖๖ คน) มาเป็นเจ้าหน้าที่ช่วยรับบริจาคและจำหน่ายธูปเทียน เหรียญตำนานแล้ว ทางวัดก็ให้พระภิกษุสามเณรไปเรียนหนังสือตามปกติ ถึงจะได้กรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดใหม่มาช่วยงานก็ตาม แต่ภาระความรับผิดชอบของทางวัดยังคงมีอยู่เหมือนเดิม และดูเหมือนจะหนักกว่าที่แล้วมาอีกด้วย เพราะกรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดใหม่นี้ มาในรูปผลัดเปลี่ยนกันทุกวันๆ ละ ๖๖ คน บางคนก็ไม่ชำนาญในงานส่วนนี้มาก่อน เลยทำให้เกิดเรื่องยุ่งยากแก่ทางวัดบ่อยๆ แต่ทางวัดก็อดทนสู้ต่อไป โดยคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ

ในการทำงานของกรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดใหม่นี้ไม่มีเบี้ยเลี้ยงเช่นเดียวกัน เพราะถือเอาตามมติที่ประชุมเมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม โดยตกลงกันว่า ขอให้ทุกคนทำงานด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อก่อนมีคนภายนอกเข้าใจว่าพวกที่มาทำงานในช่วงที่พระธาตุพนมพังทลาย มีเงินเดือน มีเบี้ยเลี้ยง และสนุก กอบโกยเอาเงินของวัดไปใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว และร่ำรวยไปตามๆ กัน ผลที่สุดก็ได้เปิดโอกาสให้มาพิสูจน์ด้วยตัวเอง ปรากฏว่าไม่เป็นความจริงตามที่เข้าใจกัน หนึ่งเดือนล่วงไป กรรมการและเจ้าหน้าที่ชุดนี้ได้ทยอยกันออกไปทำงานส่วนตัวทีละคนสองคน สุดท้ายยังเหลือไม่กี่คน เมื่อเป็นเช่นนี้ ทางวัดจึงได้นิมนต์เจ้าคณะตำบลในเขตอำเภอธาตุพนม มาช่วยงานวันละ ๔ รูป และได้ถือปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงกลางเดือนมกราคม ๒๕๑๙ จึงได้ยกเลิก

แนวความคิดเรื่องพระธาตุพนมพัง

เมื่อพระธาตุพนมพังทลายลงแล้ว บรรดานักข่าวหนังสือพิมพ์ วิทยุกระจายเสียง และนักข่าววิทยุโทรทัศน์ ได้เดินทางไปทำข่าวเพื่อเสนอให้ประชาชนทราบหนังสือพิมพ์บางฉบับได้ลงวิจารณ์ข่าวบางตอนคลาดเคลื่อนจากความจริง มีสิ่งหนึ่งซึ่งพอช่วยนักข่าวให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง นั่นคือแถลงการณ์วัดพระธาตุพนม แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ก็มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์กันไปในแง่ต่างๆ ซึ่งอาจประมวลได้ดังนี้:-

๑. พระธาตุพนมพังทลายเพราะความเก่าแก่ทนต่อภัยธรรมชาติไม่ได้ ย่อมมีการพังทลายไปเป็นธรรมดา เพราะทุกสิ่งในโลกนี้ ตกอยู่ในกฎของอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนทั้งสิ้น เมื่อมีเกิดแล้วย่อมมีการแตกสลายไปเป็นธรรมดา

๒. พระธาตุพนมพังทลายเพราะพระภิกษุสามเณรและแม่ชีในวัดพระธาตุพนมประพฤติปฏิบัติไม่ดี ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย และไม่เอาใจใส่ดูแลรักษาพระธาตุ ปล่อยให้ชำรุดทรุดโทรมมาก จนกระทั่งหักพังลงมา ผู้ที่ถูกปรักปรำมากที่สุด คือเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เพราะมีหน้าที่รับผิดชอบมากกว่าทุกๆ คนในวัดตามกฎหมาย

๓. พระธาตุพนมพังทลาย เพราะอาเพศอาถรรพ์เป็นลางร้ายของชาติบ้านเมือง และถึงกาลอวสานแห่งอายุศาสนาพระโคดมแล้ว

การวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าว ดูเหมือนมีแต่ในระยะแรกเท่านั้น ครั้นต่อมาก็เบาบางลงไป ทั้งนี้ อาจสืบเนื่องมาจากความเข้าใจดีต่อมามีมากขึ้น หรือขี้เกียจพูด เพราะมีภารกิจต้องทำก็ได้ นี้คือ เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในครั้งนั้น

การขุดค้นขนย้ายซากปรักหักพังพระธาตุพนม

วันที่ ๘ กันยายน (หลังจากพระธาตุหักแล้ว ๑๙ วัน) เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ได้ลงมือทำการรื้อถอนและขนย้ายซากปรักหักพังของพระธาตุพนมใช้แรงงานคนงานจำนวน ๕๐ คน ใช้เวลาทำงานอยู่ประมาณ ๑๗๐ วันจึงแล้วเสร็จ ทางวัดได้แต่งตั้งกรรมการขึ้นหนึ่งชุด ประกอบด้วยพระภิกษุและฆราวาส เพื่อควบคุมดูแลในการทำงานครั้งนี้อย่างใกล้ชิด ร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร ก่อนลงมือทำการรื้อถอน ได้ทำพิธีขอขมาพระธาตุฯ และปฏิญาณตนต่อพระธาตุและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า จะทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตทุกประการเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาและเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวม

พระธาตุพนมจำลองและพิธีบวงสรวง

ในขณะที่ชาวพุทธทั่วประเทศกำลังรอคอยสักการบูชาพระธาตุพนมองค์ใหม่อยู่นั้น นายประเสริฐ บุญสม รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้ดำริว่า การก่อสร้างคงจะใช้เวลานาน ควรก่อพระสถูปพระธาตุจำลองขึ้น เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชาแทนพระธาตุองค์เดิมไปพลางก่อน ดังนั้น จึงให้ช่างทำพระธาตุจำลองขึ้น แล้วนำไปประดิษฐานไว้ที่บริเวณใกล้วิหารหอพระนอนด้านเหนือพระธาตุองค์เดิม พระธาตุพนมจำลองตั้งอยู่บนฐานคอนกรีตส่วนสูง ๗.๕๐ เมตร

วันที่ ๒๕ กันยายน ได้ทำพิธีบูชาพระธาตุพนม และบวงสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษตลอดทั้งเทพเจ้าผู้พิทักษ์รักษาองค์พระธาตุ และอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระธาตุจำลองชั่วคราว ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่ ตามความเชื่อถือซึ่งมีมาแต่โบราณ เมื่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่เสร็จแล้วจะได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ ณ ที่เดิม ในพิธีนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี เป็นประธานฝ่ายฆราวาส พระพิมลธรรม (อาสภมหาเถระ) เป็นประธานฝ่ายสงฆ์ มีประชาชนร่วมในพิธีประมาณห้าหมื่นคน ในขณะเดียวกันนั้น ได้อัญเชิญเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ที่พระธาตุจำลองอีกด้วย

พบพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้า

วันที่ ๑๗-๑๘ ตุลาคม (หลังจากพระธาตุหักพังแล้ว ๖๒ วัน) ได้พบพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าซึ่งบรรจุอยู่ในผอบแก้ว หรือหลอดแก้วซึ่งมีสัณฐานคล้ายรูปหัวใจ ผอบแก้วใบนี้หุ้มทอง มีช่วงเจาะ ๔ ด้าน มี

ทองคำปิดสนิท สูง ๒.๑ ซม. ปากผอบวัดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๘ ซม. ฐาน ๑.๖ ซม. มีสีขาวคล้ายแก้วผลึก ภายในผอบมีน้ำมันจันทร์หล่อเลี้ยงอยู่ และมีพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอุรังคธาตุบรรจุอยู่จำนวน ๘ องค์ มีสีต่างๆ กัน ดังนี้:-

๑. สีดอกพิกุลแห้ง ๒ องค์

๒. สีขาวคล้ายดอกพิกุลสด ๓ องค์

๓. สีขาวคล้ายงาช้าง ๓ องค์

รวมเป็น ๘ องค์

พระอุรังคธาตุบรรจุไว้อย่างสลับซับซ้อนมาก ซึ่งถ้าถอดออกมาเรียงไว้ตามลำดับแล้วจะมีลักษณะ ดังนี้:-

๑. พระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบนสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๑๔.๗๐ เมตร

๒. ผอูบสำริดขนาดกว้าง ๑.๑๗ + ๑.๑๗ เมตร สูง ๑.๖๐ เมตร ตั้งอยู่ข้างในส่วนบนของพระธาตุชั้นที่ ๒

๓. เจดีย์ศิลา ตั้งอยู่ตรงกลางผอูบสำริด

๔. แผ่นกระจก แผ่นเงิน-แผ่นทอง วางเรียงกันขึ้นในห้องสี่เหลี่ยมของเจดีย์ศิลา

๕. ช้างแก้ว ๔ ตัว และม้าแก้ว ๑ตัว อยู่บนแผ่นกระจกแผ่นเงิน-แผ่นทอง

๖. บุษบกทองคำ ตั้งอยู่บนหลังช้างแก้วและม้าแก้ว

๗. ตลับเงินอยู่ในบุษบกทองคำ

๘. ผอบทองคำ ๓ ชั้น อยู่ในตลับเงิน

๙. ผอบแก้วหรือหลอดแก้ว อยู่ในผอบทองคำชั้นที่ ๓

๑๐. พระอุรังคธาตุจำนวน ๘ องค์ อยู่ในผอบแก้ว

ใครเป็นผู้รับรองพระอุรังคธาตุ

ใครจะเป็นผู้รับรองว่า พระบรมสารีริกธาตุองค์เล็กๆ มีขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหัก ซึ่งพบอยู่ในผอบแก้ว เป็นพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้า ? เรื่องจะให้ผู้ใดผู้หนึ่งไปพิสูจน์และรับรองโดยตรงนั้นเป็นเรื่องยากมาก เพราะคนในยุคนี้ ไม่มีใครเห็นพระพุทธเจ้าในส่วนที่เป็นรูปธรรมแม้แต่คนเดียว มีแต่อาศัยตำราที่คนในยุคก่อนเขียนไว้ เป็นหลักฐานในการพิสูจน์เท่านั้น และก็ได้เชื่อถือกันสืบๆ มา ตราบเท่าทุกวันนี้

พระบรมสารีริกธาตุซึ่งพบอยู่ในผอบแก้วในครั้งนี้ ถ้าถือเอาตามตำนานพระธาตุพนมแล้ว ต้องเป็น "พระอุรังคธาตุ" แน่นอน ถ้าไม่ถือเอาตามตำนานนี้แล้วก็ไม่มีทางจะยุติกันได้เลย และไม่มีทางที่จะพิสูจน์ให้เห็นจริงได้อีกด้วย

ในตำนานอุรังคนิทานกล่าวไว้ว่า พระธาตุพนมสร้างครั้งแรกในราว พ.ศ. ๘ โดยพระมหากัสสปเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์ทั้ง ๕๐๐ องค์ และเจ้าพญาทั้ง ๕ อันมีพญาศรีโคตบูร เป็นต้น โดยได้ก่อเป็นรูปเตา ๔ เหลี่ยม มีประตูปิด-เปิดทั้ง ๔ ด้าน สูงประมาณ ๕ เมตรเศษ เสร็จแล้วก็ได้ทำพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุไว้ข้างใน ต่อมาพระธาตุพนมได้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ๆ ๓ สมัย คือ

๑. บูรณะปฏิสังขรณ์สมัยพญาสุมิตธรรมวงศา และพระอรหันต์ ๕ องค์ ในราว พ.ศ. ๕๐๐ ในตำนานบอกว่า ได้ก่อให้สูงขึ้นกว่าเดิม แต่ไม่ทราบว่า

สูงกี่เมตร ตำนานไม่ได้บอกไว้ชัดเจน เพียงแต่บอกว่า "ได้พร้อมกันก่อแต่พะลานอุโมงค์ชั้นแรกไปถึงพะลานชั้นที่ ๒" เดี๋ยวนี้ ซึ่งมีความสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๑๔ เมตรเศษ

ในการบูรณะครั้งนี้ พญาสุมิตธรรมวงศา ได้อัญเชิญพระอุรังคธาตุออกมาประดิษฐานไว้บนพานทองคำ อมรฤาษีและโยธิกฤาษี ไปเอาเจดีย์ศิลาซึ่งอยู่บนยอดภูเพ็กมาตั้งไว้ชั้นบนของพระธาตุชั้นที่ ๒ (ภูเพ็กอยู่ในเขตตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร) พญาสุมิตธรรมวงศาได้อัญเชิญพระอุรังคธาตุบรรจุไว้ในเจดีย์ศิลานั้น ฝ่ายอำมาตย์ทั้งหลายก็นำเอาพระพุทธรูปเงินและทอง และพระอรหันต์ธาตุพร้อมทั้งอัญมณีอันมีค่าบรรจุไว้ตามมุมเจดีย์นั้น ฉะนั้นพระอุรังคธาตุซึ่งพบในครั้งนี้เข้าใจว่าจะทำการบรรจุใหม่ในสมัยพญาสุมิตธรรมวงศา เพราะปรากฏว่าในสมัยนั้นได้มีการอัญเชิญพระอุรังคธาตุออกจากอุโมงค์เดิมซึ่งบรรจุในสมัยพระมหากัสสปเถระ แล้วประดิษฐานใหม่ในเจดีย์ศิลาแท่งศิลาชนิดเดียวกันนี้เอง แต่ใหญ่กว่าเล็กน้อย เวลานี้ยังมีอยู่ที่ยอดภูเพ็ก ๑ แผ่น

๒. บูรณะในสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก ใน พ.ศ. ๒๒๓๓-๒๒๓๕ (ตามบันทึกอยู่ในประวัติศาสตร์ชาติลาว) ได้ก่อแต่ชั้นที่ ๒ ขึ้นไปจนถึงยอดสูง ๔๘ เมตร สันนิษฐานว่า ท่านเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก คงได้พบพระอุรังคธาตุด้วยเหมือนกัน แต่ตำนานมิได้บอกไว้ชัดเจนว่า ท่านได้พบและได้บรรจุอะไรไว้บ้างในห้องสี่เหลี่ยมของเจดีย์ศิลานั้น ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเราได้พบพระพุทธรูปเงิน-ทอง และอัญมณีอันมีค่าต่างๆ ซึ่งสร้างในสมัยเวียงจันทน์และหลวงพระบางเป็นจำนวนมากซึ่งอยู่รอบๆ เจดีย์ศิลาพร้อมทั้งผอูบสำริดและแผ่นทองจารึก ๓ แผ่นซึ่งเป็นอักษรลาวโบราณ

และอักษรขอมแล้ว ก็พอจะลงความเห็นได้ว่า ในสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กมาบูรณะพระธาตุนั้น ได้มีพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุอีกและในตำนานพระธาตุพนมก็ได้บอกไว้ว่า ท่านเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก ได้ก่อพระธาตุแต่ชั้นที่ ๒ ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่เราได้พบพระอุรังคธาตุขึ้นไปจนถึงยอด ซึ่งพอจะถือเป็นหลักสันนิษฐานได้อีกว่าท่านเจ้าราชครูฯได้พบพระอุรังคธาตุ แผ่นทองจารึกซึ่งพบในที่เดียวกันกับพระอุรังคธาตุ พระเทพรัตนโมลีเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ได้อ่านดูแล้วได้ความว่า "สักราช ๕ ตัว เดือน ๔ ขึ้นซาวสองค่ำ วัน ๗ ฤกษ์ ๑๗ ลูก พระราชอาญา สมเด็จพระบรมบพิตร พระมหาธรรมิกราชเจ้า สมเด็จพระเป็นเจ้า องค์เป็นเจ้าอยู่หัวทรงพระกูณา (....ตัวหนังสือลบเลือน...) ประสิทธิ์พร... (...ตัวหนังสือลบเลือน...) นามกร"

แผ่นที่ ๒ ที่ ๓ จารึกพุทธวจนะ เรื่องปฏิจจสมุปบาท ตอนสุดท้ายของแผ่นทองมีจารึกชื่อไว้ว่า "สมเด็จพระสังฆราชาธรรมโชตนญาณวิเศษได้ลิขิตไว้ ขอให้เถิงพญาสัพพันญูตญาณในภายหน้าเทอญ" พระเทพรัตนโมลีสันนิษฐานว่า แผ่นแรกซึ่งบอกศักราชไว้นั้น อาจเป็นพระราชโองการแต่งตั้งเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก เป็นสมเด็จพระสังฆราชก็ได้

๓. บูรณะปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๘๓-๘๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยสร้างเสริมครอบพระธาตุองค์เดิมตั้งแต่ชั้นที่ ๓ ขึ้นไป และต่อยอดใหม่ให้สูงขึ้นไปอีก ๑๐ เมตร นอกจากนี้ ก็มีการบูรณะเล็กๆ น้อยๆ อีก ๘ ครั้ง เช่น โบกปูน ทาสี และลงรักปิดทอง เป็นต้น

อนึ่ง เมื่อเราตรวจดูผอบแก้ว หรือหลอดแก้ว อันเป็นที่บรรจุพระอุรังคธาตุแล้ว จะเห็นพระอุรังคธาตุทั้ง ๘ องค์ ซึ่งมีน้ำมันหล่อเลี้ยงอยู่ มีสีสันคล้ายกับยังไม่ได้เผา ดังนั้น จึงชวนให้เข้าใจว่าพระอุรังคธาตุซึ่งพบในครั้งนี้ เป็นของเก่าแก่และบรรจุครั้งแรกที่สุด ในตำนานพระธาตุ-พนมกล่าวไว้ว่า "เมื่อพระมหากัสสปเถระ ถวายบังคมพระบรมศพของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้อธิษฐานว่า พระธาตุองค์ใดที่จะให้ข้าพระบาทนำไปประดิษฐานไว้ที่ภูกำพร้า ขอให้พระธาตุส่วนนั้นเสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือ ณ บัดนี้ ดังนี้แล้ว พระอุรังคธาตุก็เสด็จออกมาอยู่บนฝ่ามือของท่าน ขณะนั้นไฟธาตุก็ลุกโชติช่วงเผาพระสรีระเองเป็นอัศจรรย์" ถ้าเราถือเอาตามตำนานนี้แล้ว พระอุรังคธาตุที่พระมหากัสสปเถระนำมาประดิษฐานไว้ที่พระธาตุพนมนี้ยังไม่ได้เผา เพราะได้เสด็จออกมาอยู่ในฝ่ามือของพระมหากัสสปเถระแล้ว เพลิงทิพย์จึงได้ลุกขึ้นเผาพระสรีระของพระพุทธเจ้า

เรื่องอัศจรรย์

ในวันที่พบพระอุรังคธาตุนั้น ลมเริ่มเปลี่ยนทิศทางใหม่ คือ พัดมาจากทางทิศตะวันออกสู่ทิศตะวันตก นำเอาความหนาวจากทะเลจีนใต้ เข้าสู่ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ท้องฟ้าปกคลุมด้วยเมฆบางๆ มีฝนตกโปรยลงมาเล็กน้อย โดยเฉพาะบริเวณอำเภอธาตุพนม อากาศเย็นปกติ สภาพดินฟ้าอากาศเป็นเช่นนี้อยู่เป็นเวลา ๗ วัน ก็นับเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์อยู่เหมือนกัน อันที่จริง มันก็เป็นเรื่องของดินฟ้าอากาศธรรมชาติก็เป็นไปตามฤดูกาลของมัน ไม่มีใครบังคับบัญชามัน และไม่เกี่ยวกับการพบพระอุรังคธาตุโดยตรง ในปีก่อนๆ เราไม่ได้พบพระ-

อุรังคธาตุ ก็ปรากฏว่าลมก็ได้เปลี่ยนทิศทางของมันเหมือนกัน แต่บังเอิญในปีนี้เหตุการณ์ได้เกิดขึ้นในระหว่างนั้น เลยถือว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์

มีอีกเรื่องหนึ่งที่นับว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์กว่านี้ คือ เมื่อเราได้พบผอบสำริดอันเป็นที่บรรจุเจดีย์ศิลาและบุษบกพระอุรังคธาตุ และได้พบผอบใบหนึ่ง ซึ่งทำด้วยสำริด ข้างในบรรจุพระอรหันต์ธาตุ ๒ องค์ หลังจากได้เปิดดูแล้ว ปรากฏว่ามีกลิ่นหอมเย็นๆ คล้ายกับกลิ่นน้ำจันทร์ฟุ้งกระจายไปทั่วบริเวณกรุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ในรัศมี ๑๐ เมตร จะเป็นเพราะกลิ่นน้ำหอมที่คนโบราณใส่ไว้ในที่นั้น หรืออุปาทานก็แล้วแต่ ขอให้คิดเอาเอง แต่บางคนบอกว่า อาจเป็นพวกเทพเจ้าโปรยข้าวตอกดอกไม้ทิพย์บูชาพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าก็ได้ หรือเพื่อเตือนให้รู้ว่าบริเวณนั้นมีพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าบรรจุอยู่ก็ได้อย่าประมาท ให้ทำการขุดค้นด้วยความระมัดระวัง เราได้พบบุษบกและผอบพระอุรังคธาตุในวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๘ แต่ไม่ได้เปิดดู มาเปิดดูและตรวจสอบกันจริงๆ ต่อหน้ากรรมการหลายฝ่ายในวันที่ ๑๗-๑๘ ตุลาคม ดังนั้น จึงได้แถลงข่าวให้พุทธศาสนิกชนทราบและยืนยันเป็นทางการในวันที่ ๑๗-๑๘ ตุลาคม

ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งควรถือว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ คือ เมื่อพระธาตุชั้นที่ ๑ พังทลายลงแล้ว พระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบนก็ล้มเอียงลงมา อยู่ในลักษณะคว่ำลงสู่พื้นดินประมาณ ๗๐ องศา จะคว่ำมิคว่ำแหล่ และในขณะเดียวกันนั้น ถาดสำริดซึ่งเป็นวัตถุรองรับแท่นศิลาและบุษบกทองคำอันอยู่ตรงกลางพระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบน ก็ร่วงลงสู่พื้นเช่นเดียวกันลงมาในลักษณะคว่ำ แต่ไม่คว่ำ คงหงายรองรับแท่นศิลาและวัตถุอื่นเช่นเดิม เมื่อเราพิจารณาบริเวณที่ตั้งของถาดสำริดและพระธาตุชั้นที่ ๒

ส่วนบนแล้วถาดสำริดที่ร่วงลงมาต้องคว่ำแน่นอน และสิ่งของอันมีค่าต่างๆ ซึ่งอยู่บนถาดนั้นจะต้องกระจัดกระจายออกนอกถาดสำริด เราเห็นรอยก้นถาดสำริดติดอยู่ตรงกลางพระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบน ซึ่งเอียงคว่ำลงมาประมาณ ๗๐ องศา ในลักษณะเช่นนี้ ถาดสำริดต้องร่วงลงมาในลักษณะคว่ำ เจดีย์ศิลาอันเป็นที่รองรับบุษบกทองคำต้องร่วงลงมาก่อนถาดสำริดหรือมิฉะนั้นก็ต้องกระเด็นออกนอกถาดสำริด แต่กลับปรากฏว่าเจดีย์ศิลาและสิ่งของอันมีค่าต่างๆ ที่อยู่บนถาดสำริดนั้นมิได้กระจายออกมาข้างนอก สาเหตุที่บุษบกชำรุดนั้น เพราะเศษอิฐร่วงลงมาทับทีหลัง ถึงอย่างไรก็ตาม ผอบซึ่งเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุมิได้ชำรุด ยังคงอยู่ในสภาพเดิมทุกประการ การที่พระบรมสารีริกธาตุพร้อมทั้งผอบมิได้ชำรุดเสียหายนั้น นับว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ยิ่ง เพราะพระบรมสารีริกธาตุนี้ เป็นหัวใจของพระธาตุพนม

การพบพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าในครั้งนี้ เราถือว่าเป็นเรื่องอัศจรรย์และเป็นอิทธิฤทธิ์อย่างหนึ่งเหมือนกันเพราะทำให้เราสบายใจขึ้นมาก ความวิตกกังวลในกาลก่อนก็หายไป สมมติว่า ถ้าขุดค้นไปจนหมดแล้วไม่พบพระอุรังคธาตุเหมือนที่กล่าวไว้ในตำนาน พบแต่วัตถุสิ่งของอย่างอื่น จะเป็นเหตุให้แรงศรัทธาของประชาชนเสื่อมลง ไม่เฉพาะแต่ในองค์พระธาตุพนมเท่านั้นในเจดีย์องค์อื่นตลอดทั้งในสถาบันศาสนาก็จะเสื่อมลงด้วย เพราะเราได้บอกให้เขาเชื่อถือมานานแล้วว่า พระธาตุพนมเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระอุรังคธาตุ แต่พอขุดค้นพิสูจน์กันจริงๆ แล้วไม่พบตามที่กล่าวไว้ สุดท้ายเขาก็จะหาว่าโกหกเล่นเปล่าๆ เชื่อถืออะไรไม่ได้เลย

ฉะนั้น การพบพระอุรังคธาตุในครั้งนี้ จึงถือเป็นเรื่องสำคัญและน่าอัศจรรย์มากทีเดียว เป็นอภินิหารอย่างหนึ่งของพระพุทธองค์ เพราะนอกจากจะเป็นการคลี่คลายความสงสัยของประชาชนให้หมดไปแล้ว ยังเป็นการเจริญศรัทธาให้มากขึ้นอีกโสตหนึ่งด้วย

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวในงานนิทรรศการพระธาตุพนมที่หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๘ ใจความว่า "พระธาตุพนมแสดงอิทธิฤทธิ์อย่างน่าอัศจรรย์ยิ่งคือท่านเปิดเผยให้เห็นพระบรมสารีริกธาตุที่ปกปิดอยู่ภายในนับพันปี และการพบพระบรมสารีริกธาตุครั้งนี้ ก็พบในรัชกาลที่ ๙ ฉะนั้น จึงถือว่าเป็นมงคลนิมิตอันดีของประเทศชาติบ้านเมืองของเรา"

สังเกตุดูบรรยากาศในขณะที่เปิดดูผอบพระอุรังคธาตุในวันนั้นเงียบสงบมาก ดวงอาทิตย์ส่องแสงผ่านช่องเมฆบางๆ มาทางทิศตะวันตก เป็นเวลาประมาณบ่าย ๓ โมงเศษ ทุกคนเฝ้าจ้องดูด้วยใจจดจ่อและสงบเสงี่ยม พอรู้ว่าเป็นพระอุรังคธาตุแน่นอนแล้ว ต่างก็รู้สึกปลื้มใจดีใจมาก มีใบหน้าเบิกบานแจ่มใส และยกมือกล่าวคำสาธุการพร้อมกัน ความเศร้าสลดใจอันสืบเนื่องมาจากพระธาตุพนมพังทลาย ได้เหือดแห้งหายไปสิ้น เหมือนคนป่วยหนักมานานปี พอได้รับโอสถอันวิเศษแล้ว อาการป่วยก็หายไปเหมือนปลิดทิ้ง หรือเหมือนต้นไม้ใบหญ้าในฤดูแล้ง พอถูกน้ำฝนในฤดูฝนก็งอกงามขึ้นมาใหม่อย่างรวดเร็ว ข้อนี้ ก็ควรถือว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เพราะสามารถทำให้คนผู้พบเห็นหายจากความเศร้าโศกได้ ถึงพระอุรังคธาตุนี้จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งแห่งรูปกายภายนอกของพระพุทธเจ้าก็จริง แต่ก็เป็นสิ่งที่พบได้ยากยิ่ง ควรจัดเป็นทัศนานุตริยะได้เหมือนกัน

ลักษณะองค์พระธาตุพังทลาย

พระธาตุพนมได้หักพังทลายลงไปทางทิศตะวันออกทั้งองค์ ได้หักและแยกออกเป็นท่อนๆ ซึ่งมีลักษณะเป็น ๓ ตอน คือ:-

๑. ตอนที่ ๑ หรือพระธาตุชั้นที่ ๑ มีความสูงประมาณ ๕ เมตรเศษ ซึ่งในตำนานบอกว่า สร้างในราว พ.ศ. ๘ โดยเจ้าพญาทั้ง ๕ และพระอรหันต์ ๕๐๐ องค์ อันมีพระมหากัสสปเถระ เป็นประธาน หลุดร่วงล้มลงเป็นกองเศษอิฐ และแตกกระจายออกทั้ง ๔ ด้าน ทับกำแพงชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๒ พร้อมทั้งหอพระซึ่งอยู่ทิศเหนือและทิศใต้ เสียหายยับเยิน กลายเป็นกองอิฐขนาดใหญ่ การก่อสร้างในยุคแรกไม่มีปูนซีเมนต์ ใช้ดิน-อิฐ ก่อเรียงกันขึ้นเป็นชั้นๆ ใช้ยางไม้เชื่อมระหว่างก้อนอิฐ เข้าใจว่าฐานส่วนนี้มีขนาดเล็กและเก่าแก่มาก ทานน้ำหนักส่วนบนไม่ได้ จึงทำให้เกิดการพังทลายลงมา

๒. ตอนที่ ๒ ซึ่งได้บูรณะและสร้างเสริมในยุคต่อมา คือในราว พ.ศ. ๕๐๐ โดยพญาสุมิตธรรมวงศา เจ้าผู้ครองเมืองมรุกขนคร และพระอรหันต์ ๕ องค์ ได้แตกออกเป็น ๒ ท่อน คือ ท่อนบนและท่อนล่าง ท่อนล่างแตกละเอียด ส่วนท่อนบนยังเหลืออยู่ การบูรณะในยุคนี้ ใช้อิฐซึ่งเผาให้สุกดีแล้วก่อ และถือสะทาย พระพุทธรูปส่วนมากก็ค้นพบในพระธาตุท่อนที่ ๒ นี้เอง เป็นพระพุทธรูปบูชาขนาดเล็ก มีทั้งพระบุเงินและบุทองสร้างในสมัยหลวงพระบางและเวียงจันทน์ มีอักษรลาวโบราณจารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูป และมีลานเงินลานทองจารึก สิ่งของดังกล่าวส่วนมากจะบรรจุไว้ในไหซึ่งทำด้วยดินเผา มีหลายองค์ซึ่งพบอยู่ที่ตรงใจกลางพระธาตุแต่อยู่นอกไห

๓. ตอนที่ ๓ เป็นช่วงบนสร้างเสริมครอบองค์ (ครอบชั้นที่ ๓) ด้วยคอนครีตเสริมเหล็ก โดยกรมศิลปากรไทยใน พ.ศ. ๒๔๘๒-๘๓ ได้หักล้มลงไปทางทิศตะวันออก ทับศาลาการเปรียญพระวิหารหอพระแก้ว กำแพงแก้ว และเจดีย์หอบูชาข้าวพระเสียหายหมด ส่วนระเบียงพระอุโบสถเสียหายเล็กน้อย

ส่วนฉัตรหรือยอดพระธาตุพนมซึ่งทำด้วยทองคำใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ตกกระเด็นไปพิงอยู่ที่ฝากำแพงพระวิหารหอพระแก้วได้รับความเสียหายเล็กน้อย คณะกรรมการได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่คลังจังหวัดนครพนม ในวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๑๘ (หลังจากพระธาตุพังทลาย ๑ วัน) ทั้งนี้ เพื่อความปลอดภัย

รูปหล่อพระมหาเถระ ๔ รูป

รูปหล่อพระมหาเถระทั้ง ๔ รูป ซึ่งตั้งอยู่ที่บริเวณลานพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน ข้างกำแพงแก้วชั้นที่ ๓ ไม่เป็นอันตราย ไม่ได้รับความเสียหายแม้แต่น้อย ในขณะเดียวกันนั้นวัตถุก่อสร้างซึ่งอยู่ใกล้เคียง เช่น หอพระทางทิศเหนือและใต้ และกำแพงแก้วชั้นที่ ๑-๒ เป็นต้น ได้รับความเสียหายยับเยินหมด

๑. รูปหล่อเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก แห่งนครเวียงจันทน์ ผู้มาบูรณะปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. ๒๒๓๓-๓๕ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือองค์พระธาตุ มุมนอกกำแพงแก้ว ชั้นที่ ๑

๒. รูปหล่อพระครูวิโรจน์รัตโนบล วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ผู้มาบูรณะพระธาตุพนม ใน พ.ศ. ๒๔๔๔ ตั้งอยู่มุมนอกกำแพงแก้วชั้นที่ ๑ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้องค์พระธาตุพนม

๓. รูปหล่อพระครูศีลาภิรัต วัดพระธาตุพนม อำเภอพธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมใน พ.ศ. ๒๔๕๙-๗๙ ตั้งอยู่นอกกำแพงแก้วชั้นที่ ๑ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้องค์พระธาตุพนม พระมหาเถระรูปนี้มีบทบาทสำคัญในการซ่อมแซมและก่อสร้างภายในบริเวณวัด พัฒนาศีลธรรมและจิตใจของชาวธาตุพนม

๔. รูปหล่อพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน ตั้งอยู่มุมนอกกำแพงแก้วชั้นที่ ๑ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือองค์พระธาตุ พระมหาเถระรูปนี้มีบทบาทสำคัญยิ่งทั้งในการซ่อมแซม การก่อสร้างภายในบริเวณวัด และเป็นผู้ก่อตั้งโรงเรียนนักธรรม-บาลี ตลอดทั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐาน และนอกจากนี้ ยังมีบทบาทอันสำคัญในการสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่อีกด้วย ปัจจุบันนี้รูปหล่อของพระมหาเถระทั้ง ๔ รูปนี้ ยังตั้งอยู่ที่เดิม มีประชาชนเคารพนับถือมาก

ผลการขุดค้นพระธาตุพนม

หลังจากพระธาตุพนมได้พังทลายลงแล้ว ๑๐ วัน ทางกรมศิลปากรก็ได้ส่งเจ้าหน้าที่ของกรมฯ มาทำการสำรวจและวางแผนผังรื้อถอนซากปรักหักพังเพื่อเก็บข้อมูลทางโบราณคดีและเพื่อดำเนินการก่อสร้างใหม่โดยรีบด่วน ได้ทำการสำรวจและทำแผนผังอยู่ ๒๐ วัน จึงแล้วเสร็จ (๒๑ สิงหาคม ถึง ๘ กันยายน ๒๕๑๘) ได้ทำการขุดค้นและขนย้ายซากปรักหักพังขององค์พระ

ธาตุเป็นเวลา ๑๗๐ วัน จึงเสร็จเรียบร้อยดี ใช้แรงงานคนงานจำนวน ๕๐ คน ในระหว่างขุดค้นนั้น ได้พบโบราณวัตถุอันมีค่ามหาศาลเป็นจำนวนมาก นับรวมทั้งพระอุรังคธาตุด้วย ซึ่งมีจำนวนทั้งสิ้นประมาณ ๑๔,๗๘๒ ชิ้น เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรได้แยกประเภทลงบัญชีประจำวันไว้ทุกวัน ซึ่งต่อไปนี้ จะได้นำเอาตารางยอดสิ่งของดังกล่าวมาลงไว้

ตารางที่ ๑ แสดงพระพุทธรูปและพระธาตุที่ขุดค้นพบในองค์พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ประเภท / เดือน	พระพุทธรูป																			รวม
	บุทองคำ	บุเงิน	ทองคำ	เงิน	เงิน+ทอง	แก้ว+ทอง	ทอง+หิน	สำริด	ชิน	ทองเหลือง	ตะกั่ว	หิน	ว่าน	ไม้	ดินเผา	พระธาตุ	แก้ว	ชิน+ตะกั่ว	โลหะ	
พบก่อนการขุดค้นของกรมศิลปากร	๖๖	๓๗๖	-	๑	๑๗	-	๒	๑๐	-	๑	-	๑	-	-	-	-	-	๕	-	๔๗๙
กันยายน ๒๕๑๘	๒๒	๑๖๑	๙	๓๐	๑๗	-	-	๓๕	๔๑	-	๑	๓	๒๔๖	๑	๙	๑	-	-	-	๕๗๖
ตุลาคม ๒๕๑๘	๔๔	๒๓๗	๑๘	๑๑	๑๑	-	-	๑๐๑	๒๒๘	๔	๒	-	๑	๒	๑๑๒	๔๒๖	-	๓	-	๑๒๐๐
พฤศจิกายน ๒๕๑๘	๒๑๘	๙๓๙	๖	๑๕	๕๔	-	-	๖๒	๑๗	๒	๗	๑	๓	๒	๑	๕๘	๓	-	-	๑๓๘๔
ธันวาคม ๒๕๑๘	๓๘๖	๑๐๓๗	๔	๑๒	๔๗	๓	๒	๑๕	๑๔๔	๑	-	๒	๓	-	-	๕๔	-	-	๕	๑๗๑๕
มกราคม ๒๕๑๙	๘๕	๓๔๑	๒๖	๕๖	๒๔	-	-	๙๓	๖๖๘	๒	๓	-	๑	-	๑	๔๓๓	-	-	-	๑๗๓๓
รวม	๘๒๑	๓๐๙๑	๖๓	๑๒๕	๑๗๐	๓	๔	๓๑๖	๑๐๙๘	๑๐	๑๓	๗	๒๕๔	๕	๑๒๓	๙๗๒	๓	๘	๕	๗๐๙๑

หมายเหตุ จำนวนพระที่ไม่ได้ลงตารางข้างบน พระผง ๗ องค์, พระทองแดง ๒ องค์, พระทอง+นาค ๑ องค์, พระหินสีขาว ๑ องค์, พระงาช้าง ๒ องค์

*คัดจากนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๒๐ เล่ม ๑-๒ พฤษภาคม-กรกฎาคม ๒๕๑๙

ตารางที่ ๒ แสดงจำนวนพระพุทธรูปที่มีจารึกและที่สมบูรณ์ที่ขุดค้นพบในองค์พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ประเภท / เดือน	พระพุทธรูปที่มีจารึก	พระพุทธรูปที่สมบูรณ์														รวม
		บุ ทองคำ	บุเงิน	ทอง คำ	เงิน	เงิน+ ทอง	สำริด	ชิน	ดิน เผา	ว่าน	ตะกั่ว	ทอง แดง	ทอง เหลือง	หิน สีขาว	โลหะ	
พบก่อนการขุดค้นของ กันยายน ๒๕๑๘	๘๘	๑๙	๑๗	๑	-	๓	๓	-	-	-	-	-	-	๑	-	๔๔
กันยายน ๒๕๑๘	๔๕	๙	๒๑	๘	๒๖	๓	๒๖	๓๓	๓	๑๒๓	-	-	-	๒	-	๒๕๔
ตุลาคม ๒๕๑๘	๗๑	๙	๒๐	๔	๒	๒	๔๕	๑๒๐	๖	-	๑	๑	๓	-	-	๒๑๓
พฤศจิกายน ๒๕๑๘	๓๓๕	๔๑	๖๕	๖	๑๑	๒	๕๗	๖	๑	-	๖	๑	๑	-	๒	๑๙๘
ธันวาคม ๒๕๑๘	๓๖๕	๒๓	๒๘	๕	๙	๖	๘	๑๐๐	-	๒	-	-	-	-	-	๑๘๒
มกราคม ๒๕๑๙	๑๑๑	๑๕	๖	๒๖	๕๑	-	๙๑	๕๗๗	๑	๑	-	-	๑	-	-	๗๖๙
รวม	๑๐๑๕	๑๑๖	๑๕๗	๕๐	๙๙	๑๖	๒๓๐	๘๓๖	๑๑	๑๒๖	๗	๒	๕	๓	๒	๑๖๖๐

ตารางที่ ๓ แสดงเครื่องประดับชนิดต่างๆ ที่ขุดค้นพบในองค์พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ประเภท / เดือน	แหวน						ลูกปัด						กำไล			แก้ว		ต่างหู						รวม
	ทองคำ	เงิน	สำริด	โลหะ	ทองเหลือง	ทองแดง	หิน	แก้ว	เงิน	ลูกเดือย	ดินเผา	ทองคำ	เงิน	สำริด	ทองแดง	ลูกแก้ว	หัวแก้วหัวแหวน	ทองคำ	เงิน	แก้ว	ทองแดง	ทองเหลือง	สำริด	
กันยายน ๒๕๑๘	๔	๑	๓	๑	๒	๗	๗	๒	-	-	๑	๔	๓	๕	๓	๘๙	๘๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒๒๑
ตุลาคม ๒๕๑๘	-	๓	๒	๒	-	-	๔	๑	-	๒	๑	๒๐	-	๒	-	๕	๑๖	-	-	-	๕	-	-	๖๓
พฤศจิกายน ๒๕๑๘	๑๐	๑๔	๙	๑	-	-	๑๒๘	๕๖	๖๘	๒	-	๔๐	๒	๑	-	๓๒	๑๙	-	๑	-	๙	-	-	๓๙๒
ธันวาคม ๒๕๑๘	๒๘	-	-	-	๒	๑๙	๑	-	-	๔	-	๒๐	๔	๓	-	๑๑	๒๐	-	-	-	-	-	-	๑๑๒
มกราคม ๒๕๑๙	๕	๖	๒	-	๑	๔	-	๒๑	๑๔	-	-	๑	๕	๔	-	๖๐	๕๓	-	๓	-	-	-	-	๑๗๙
รวม	๔๗	๒๔	๑๖	๔	๕	๓๐	๑๔๐	๘๐	๘๒	๘	๒	๘๕	๑๔	๑๕	๓	๑๙๗	๑๘๙	๒	๕	๑	๑๖	๑	๑	๙๖๗

ตารางที่ ๔ แสดงจำนวนเงินตราภายในประเทศชนิดต่างๆ ที่ขุดค้นพบในองค์พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ประเภทเงิน / เดือน	เงิน ร.๕ ราคา ๑ บ.	เงิน ร.๖ ราคา ๑ บ.	เงิน ร.๘ ราคา ๒๕ สต.	เงิน ราคา ๑ อัฐ	เงิน ราคา อัฐ ๔ อัน เฟื้อง	เงิน ราคา อัฐ ๘ อัน เฟื้อง	เงิน ราคา ๑ เสี้ยว	เงิน ราคา ๑ โสพส	เงิน อี แปะ	เงิน สตางค์รู ๕ ส.ต.	เงิน สตางค์รู ๑๐ ส.ต.	เงิน สตางค์รู ๑ ส.ต.	เงิน ลาด	เงิน ราง	เงิน อ้อย	เงิน พด ด้วง	เงิน ตรา มงกฎ มีฉัตร	รวม
พบก่อนการขุนค้น ของ กันยายน ๒๕๑๘	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	๙	๑	-	-	-	๑๐
กันยายน ๒๕๑๘	๑๑	-	๕	๒	๒	-	-	-	๑	๑	-	๑	๙๘	-	-	๗	-	๑๒๘
ตุลาคม ๒๕๑๘	๑	๑	-	๑๐	๔	๒	๑๓	๑	๓	๒	๑๑	๑๖	๑๐๔	-	๑๑	๕	-	๑๘๔
พฤศจิกายน ๒๕๑๘	๑๕๓	๑	-	๒๔๑	๕	๑๐	๕๑	๖	๑	๒๐	๑๔	๔๑	๒๔๐๔	-	๕๒	๔๘	๓	๓๐๕๐
ธันวาคม ๒๕๑๘	๖	๔	-	๓	-	๓	๗	๓	๑	๑๙	๓๐	๗๐	๑๑๙	-	๙	๑	-	๒๗๕
มกราคม ๒๕๑๙	๑๕	๑	-	๖	๑	๒	๑	๑	-	๖	๗	๑๑	๒๙๖	-	๑๗	๑๑	-	๓๗๕
รวม	๑๘๖	๗	๕	๒๖๒	๑๒	๑๗	๗๒	๑๑	๖	๔๘	๖๒	๑๓๙	๓๐๓๐	๑	๘๙	๗๒	๓	๔๐๒๒

หมายเหตุ เงินรวมทั้งภายในประเทศและต่างประเทศจำนวน ๓๒๖ เหรียญ

ตารางที่ ๕ แสดงจำนวนเงินตราต่างประเทศชนิดต่างๆ ที่ขุดค้นพบในองค์พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ประเภทเงิน / เดือน	เงิน อินโดจีน	เงิน อินเดีย	เงิน เขมร	เงิน เมกซิกัน	เงิน ฮ่องกง (จีน)	เงิน กว้างตุ้ง (จีน)	เงิน บอร์เนียว	เงิน ฟูนัน	รวม
กันยายน ๒๕๑๘	๙	๖	-	-	-	๒	-	-	๑๗
ตุลาคม ๒๕๑๘	๑๒	๒	๑	-	๒	-	-	-	๑๗
พฤศจิกายน ๒๕๑๘	๑๗๖	๑๔	๑	๒	๔	๑๑	๑	๒	๒๑๑
ธันวาคม ๒๕๑๘	๒๘	-	-	-	-	-	-	-	๒๘
มกราคม ๒๕๑๙	๔๔	๒	๒	-	-	-	-	-	๔๘
รวม	๒๖๙	๒๔	๔	๒	๖	๑๓	๑	๒	๓๒๑

ตารางที่ ๖ แสดงจำนวนเครื่องใช้และอื่นๆ ที่ขุดค้นพบในองค์พระธาตุพนม วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร

ประเภท / เดือน	เครื่องใช้											พิเศษ											รวม
	ทองคำ	เงิน	สำริด	ทองเหลือง	ทองแดง	ดินเผา	หิน	ชิน	โลหะ	ผอบเงิน	ผอบทองคำ	ตุงเงิน	ฉัตร	แผ่นทองมีจารึก	แผ่นเงินมีจารึก	ช้างแก้ว	ม้าแก้ว	บุษบกทองคำ	หอยกลายเป็นหิน	เรือทอง, เงิน	ของขลัง	เบ็ดเตล็ด	
กันยายน ๒๕๑๘	๒	๑๒	๔	๑	๙	๑	๓	-	๒	-	๕	๑	๑๑	๔	๘	-	-	-	๕	-	๑๖๐	๘๔	๓๑๑
ตุลาคม ๒๕๑๘	-	๑	๒	-	-	๑	๔	๑	๓	๔	๑	๑	-	๒	๑	๔	๑	๑	๑	-	๑๐	๔๙	๘๑
พฤศจิกายน ๒๕๑๘	-	๑๒	๑๔	-	-	-	๒	-	๙	๙	๑	๑	๒	๒	๘	-	-	-	๙	๓, ๒	๑๔๓	๒๑	๒๔๓
ธันวาคม ๒๕๑๘	-	๑๔	๔	-	-	-	-	-	-	๑	-	๑๖	๗	๕	๕	-	-	-	๓	-	๒๐	๓๑	๑๐๗
มกราคม ๒๕๑๙	๔๖	๒๒	๗	๒	๕	-	๒	-	๑	๒	๒	๒	-	๔	๗	-	-	-	-	-	๖๗	๕	๑๗๔
รวม	๔๘	๖๑	๓๑	๓	๑๔	๒	๑๑	๑	๑๕	๑๖	๙	๒๑	๒๐	๑๗	๒๙	๔	๑	๑	๑๘	๕	๓๙๗	๑๙๐	๙๒๑

หมายเหตุ จำนวนของที่ไม่ได้ลงตารางข้างบน ก้อนทองคำ ๕ ก้อน, ทองคำแท่ง ๒ แท่ง

ในจำนวนสิ่งของอันมีค่าทั้ง ๑๔,๗๘๒ ชิ้น ซึ่งเขียนไว้ในตารางนี้จะได้นำเอารายละเอียดมาเขียนไว้พอเป็นตัวอย่าง ๓ รายการ คือ:-

๑. พระทองคำหนัก ๑๘ กิโลกรัม จำนวน ๑ องค์ สูงพร้อมฐาน ๕๖ เซนติเมตร เป็นเนื้อทองคำประมาณ ๗๕ %

๒. พระทองคำ หนัก ๔.๗ กิโลกรัม หน้าตักกว้าง ๑๑ เซนติเมตร สูง ๒๐ เซนติเมตร เป็นเนื้อทองคำบริสุทธิ์โดยประมาณ ๙๕ % จำนวน ๑ องค์

๓. พระแก้วมรกต หน้าตักกว้าง ๙.๙ เซนติเมตร สูงพร้อมฐาน ๑๗.๗ เซนติเมตร จำนวน ๑ องค์ พระแก้วมรกตองค์นี้เป็นเนื้อมรกตแท้ ไม่ใช่เอาแก้วสีเขียวมาหล่อเป็นองค์พระ ซึ่งนิยมทำกันอยู่ในเวลานี้

ทั้ง ๓ รายการนี้ สร้างในสมัยเวียงจันทน์ล้านช้าง ได้นำเอามาบรรจุไว้ที่พระธาตุพนมในสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กมาบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุในราว พ.ศ. ๒๒๓๓-๓๕ (ตามประวัติศาสตร์ชาติลาว) แต่ในลานทองจารึกซึ่งพบในคราวพระธาตุพนมพังทลายบอกว่า ใน พ.ศ. ๒๒๓๖-๔๕

บรรดาพระพุทธรูปและสิ่งของอันมีค่าต่างๆ ซึ่งค้นพบในองค์พระธาตุพนมครั้งนี้ ยกเว้นพระอุรังคธาตุแล้ว ส่วนมากได้บรรจุในยุคต่อมา ไม่ใช่ยุคแรก และที่บรรจุมากที่สุดในสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กมาบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุ เพราะมีหลักฐานจารึกศักราชที่สร้างและชื่อผู้สร้างไว้อย่างชัดเจน ส่วนอุโมงค์ซึ่งตามตำนานบอกว่า สร้างในราว พ.ศ. ๘ นั้น ไม่ได้ขุดค้นดูทั้งหมด เพียงแต่ขุดเจาะจากระดับพื้นลัดเข้าไปถึงใจกลางพระธาตุทางทิศตะวันออก ยาว ๕ เมตรเท่านั้น ถ้าขุดดูทั้งหมดคงจะพบสิ่งของอันมีค่ามากกว่านี้อีกมาก เพราะเมื่อดูตามตำนานแล้ว วัตถุสิ่งของอันมีค่าซึ่งบรรจุในยุคแรกนั้น ฝังใต้อุโมงค์ และมีจำนวนมากกว่าในยุคต่อมา

การที่คนโบราณได้นำเอาวัตถุสิ่งของอันมีค่ามหาศาล มาบรรจุไว้ที่พระธาตุพนมเพื่อเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา และสังฆบูชา ตามรายการจำนวนดังกล่าวนั้น นอกจากจะเป็นเครื่องแสดงถึงแรงศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาของคนในยุคนั้นแล้ว ยังเป็นภาพสะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองแห่งศิลธรรม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และความสงบของสังคมในยุคนั้นอีกด้วย

วัตถุมงคลที่แคล้วคลาดจากการหักพังของพระธาตุ

พระธาตุพนมได้หักพังทลายลงในครั้งนั้น ถึงจะทับวัตถุก่อสร้างซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเสียหายยับเยินหมดก็จริง แต่ก็มีบางสิ่งบางอย่างซึ่งรอดพ้นมาได้อย่างมีปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์ คือ:-

๑. ไหน้ำมนต์พระธาตุ ซึ่งเลื่องลือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ตั้งอยู่ในบริเวณข้างในกำแพงแก้วชั้นที่ ๑ ห่างจากองค์พระธาตุทางทิศใต้ ประมาณ ๓ เมตร อยู่ในท่ามกลางเศษอิฐซึ่งพังทับลงมาทับถมอยู่รอบๆ แต่ไม่ได้รับความเสียหายแม้แต่น้อย ยังคงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์เหมือนเดิม

๒. รูปหล่อพระมหาเถระทั้ง ๔ รูป ซึ่งตั้งอยู่มุมนอกกำแพงแก้วชั้นที่ ๑ ทั้ง ๔ ด้าน

๓. หอธรรมาสน์โบราณอายุประมาณ ๑๐๐ ปี อยู่ภายในศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่มุมทางด้านเหนือ เมื่อพระธาตุหักพังทับตรงกลางศาลาการเปรียญและมุขด้านใต้พังยับเยินหมด แต่ทางด้านเหนือซึ่งเป็นบริเวณที่หอธรรมาสน์ตั้งอยู่ และมุขเหนือมิได้หักพัง ต่อมา เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมได้สั่งให้ขนย้ายหอธรรมสาสน์หลังนี้ ออกไปเก็บไว้ที่

ศาลาการเปรียญหลังนอก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระธาตุ ที่ยอดหลังคาธรรมาสน์ได้พบพระบรมสารีริกธาตุ ๒๕ องค์

๔. พระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งเป็นพระประธานอยู่ที่หอพระแก้ว

๕. ยอดฉัตรซึ่งตกกระเด็นไปพิงอยู่ที่ฝาผนังหอพระแก้ว มีรอยชำรุดเล็กน้อย

๖. บุษบกพร้อมทั้งผอบทองคำซึ่งเป็นที่บรรจุพระอุรังคธาตุ

งานฉลองสมโภชพระอุรังคธาตุ

วันที่ ๒๖ ธันวาคม (หลังจากพบพระอุรังคธาตุแล้ว ๒ เดือน ๒๕ วัน) ได้จัดงานสมโภชพระอุรังคธาตุที่วัดพระธาตุพนม เป็นงานสมโภชระดับชาติ จัดขึ้นโดยรัฐบาลไทย อันมีทางจังหวัดนครพนมเป็นตัวแทน ในงานมีทั้งพิธีทางพระพุทธศาสนา และพิธีทางบ้านเมืองปะปนกัน งานเริ่มวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๑๘ ถึงวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๙ รวม ๗ วัน ๗ คืน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงเสด็จมาเป็นประธานในพิธี ทรงติดตามด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามกุฎราชกุมาร สมเด็จพระสังฆราชสกลสังฆมหาปรินายก ทรงเป็นประธานสวดพระพุทธมนต์ สถานที่ประกอบพิธีอยู่ที่สนามหญ้าบริเวณวัดพระธาตุพนม ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือองค์พระธาตุพนม

กำหนดพิธี พิธีทางบ้านเมืองมีบายศรี พิธีพราหมณ์ รำสมโภช (รำไท-ควน รำภูไท) เวียนเทียน ประดับธงทิว ประทีป โคมไฟ จุดพลุ ดอกไม้เพลิงมหรสพสมโภชทุกคืน พิธีทางสงฆ์มีนิมนต์พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๒๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ พระราชาคณะ เจ้าคณะจังหวัดในภาคอีสาน ทั้งธรรมยุตและมหานิกายมาร่วมในพิธีทั้งปวง ราชพิธีและพิธีทางบ้านเมืองและมีการบวชนาคบวชเณร

ภาคปฏิบัติ คณะกรรมการแต่ละแผนกได้ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเต็มความสามารถจนงานได้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีทุกประการ อย่างไรก็ดีเหตุการณ์ต่างๆ ในงานนี้พอสรุปได้ ดังนี้.-

ก่อนถึงวันเปิดงานได้เตรียมจัดสถานที่ และปรับปรุงบริเวณงานอย่างจริงจังตลอดวันตอนกลางคืนได้ทำงานไปจนถึงเที่ยงคืนจึงหยุดพัก ใช้แรงงานคนงานประมาณร้อยกว่าคน สถานที่และบริเวณดังกล่าวนั้นคือ ถนนหนทางภายในวัด พลับพลา ที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุหรือที่เรียกกันว่า "เบญจา" ปะรำพิธี ปะรำที่พักประชาชนที่มารอรับเสด็จ ปะรำหน่วยงานต่างๆ ศาลาการเปรียญ ๑ หลัง ศาลาที่พักประชาชน ๓ หลัง และศาลาบำเพ็ญกุศลชั่วคราว ๒ หลัง ซึ่งทางวัดได้จัดสร้างมาก่อนแล้ว แต่ยังไม่เสร็จเรียบร้อยดี ได้เร่งจัดทำให้เสร็จทันงานสมโภช จวนถึงวันเปิดงาน พิธีกรรมต่างๆ และแขกผู้มีเกียรติทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายบ้านเมือง ได้เริ่มทยอยมีมาโดยลำดับ ดังนี้

๑. วันที่ ๒๐ ธันวาคม พระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถระ) วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ พร้อมทั้งคณะได้เดินทางมาถึงวัดพระธาตุพนม เพื่อให้คำแนะนำในการเตรียมงานสมโภชและในวันเดียวกันนั้น พลตรีประมาณ อดิเรกสาร รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ประธานกรรมการอำนวยการสร้างพระธาตุพนม พร้อมทั้งคณะได้เดินทางมาตรวจงานรับเสด็จ และได้เปิดดูผอบพระอุรังคธาตุ ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๓ ที่ได้เปิดดูพระอุรังคธาตุ

๒. วันที่ ๒๓ ธันวาคม พระเทพสิทธิมุนี วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ เจ้าคณะภาค ๑๐ ได้เดินทางมาถึงวัดพระธาตุพนม ในตอนเย็นได้ให้การอบรมพระภิกษุสามเณรและประชาชน และในวันเดียวกันนั้น ก็ได้มีพิธีพุทธาภิเษกที่ลานต้นพระศรีมหาโพธิ์ ได้นำเหรียญที่ระลึกในงานสมโภชเข้าในพิธีนี้ด้วย

๓. วันที่ ๒๔ ธันวาคม ตอนเช้า นาคผู้ที่จะบวชเนื่องในงานสมโภชจำนวน ๑๖๙ คน รวมกันที่บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ แล้วแห่รอบองค์พระธาตุ ๓ รอบ มีพุทธศาสนิกชนทั้งที่เป็นญาติของนาค และไม่ใช่ญาติ แต่มีศรัทธามาร่วมในพิธีแห่ครั้งนี้ จำนวนประมาณ ๔๐๐ คน เมื่อการแห่ขบวนบวชนาคได้สิ้นสุดลงแล้ว นายพิศาล มูลศาสตร์สาทร ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม ได้กล่าวปราศรัยเนื่องในโอกาสพิธีบวชนาคในงานสมโภช พระเทพรัตนโมลีกล่าวให้โอวาทนาคและให้การบรรพชา เสร็จแล้วได้แยกย้ายกันไปอุปสมบทในวัดต่างๆ ในเขตอำเภอธาตุพนม คือ:-

๓.๑ อุปสมบทที่วัดพระธาตุพนม พระเทพรัตนโมลีเป็นพระอุปัชฌาย์

๓.๒ วัดมรุกขาราม พระพนมเจติยานุรักษ์ รอง จ.จ. เป็นพระอุปัชฌาย์

๓.๓ วัดราษฎร์สามัคคี พระพนมคณาจารย์ เป็นพระอุปัชฌาย์

๓.๔ วัดพระกลางท่า พระครูมงคลมุกดาหาร จอ.มุกดาหาร เป็นพระอุปัชฌาย์

๓.๕ วัดพระกลางทุ่ง พระครูโพธิพัฒนคุณ จต.น้ำก่ำเป็นพระอุปัชฌาย์

๓.๖ วัดบุ่งฮี พระครูสุจริตพิริยคุณ จต.ดอนนางหงส์ เป็นพระอุปัชฌาย์

๓.๗ วัดธาตุน้อยศรีบุญเรือง พระครูสุทธิคุณาสาร จต.แสนพัน เป็นพระอุปัชฌาย์

เมื่ออุปสมบทเสร็จแล้วได้มาพักอยู่ที่สำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดพระธาตุพนม ได้รับการอบรมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติตลอด ๗ วัน ผู้ให้การอบรมอย่างใกล้ชิดคือ พระมหาสม สุมโน พระครูใบฎีกาเต็น

กตปุญฺโญ พระครูสังฆรักษ์วิรัตน์ จนฺทโชโต เจ้าอธิการบุญมาก ภูริปญฺโญ มีพระพี่เลี้ยงผู้ให้การแนะนำเกี่ยวกับกิจวัตรของสงฆ์ ๕ รูป คือ พระครูอดุลย์นพกร พระครูโอภาสธรรมกิจ พระครูโพธิพัฒนคุณ พระครูสุจิตพิริยคุณ และเจ้าอธิการขุนละครสิริปญฺโญ นอกจากนี้ ก็ได้อาราธนาพระมหาเถระผู้ทรงวิทยาคุณมาให้การอบรมพิเศษ คือพระพิมลธรรม พระเทพรัตนโมลี พระเทพสิทธิมุนี พระราชปรีชาญาณมุนี และพระพนมเจติยานุรักษ์ นอกจากได้รับการอบรมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติแล้ว พระบวชใหม่ยังได้เข้าร่วมในพิธีเวียนเทียนทุกคืนจนตลอดงานอีกด้วย

๔. วันที่ ๒๖ ธันวาคม เป็นวันเปิดงานสมโภชฯ เวลา ๐๘.๐๐ น. ผู้ว่าฯ นครพนม และพระครูใบฎีกาเต็น กตปญฺโญ พร้อมด้วยกรมการจังหวัดนครพนม กรมการอำเภอธาตุพนม เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องในพิธี และประชาชนชาวพุทธซึ่งมาร่วมในงาน ได้อัญเชิญพระอุรังคธาตุ พร้อมทั้งพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่นๆ อีกจำนวน ๑๑๕ องค์ประดิษฐานที่พลับพลาพิธี ได้อัญเชิญพระแก้วมรกต ๑ องค์ไปประดิษฐานที่โต๊ะหมู่บูชา

เวลา ๐๙.๐๐ น. สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก พร้อมด้วยสมเด็จพระราชาคณะ และพระราชาคณะ รวม ๑๗ รูป เสด็จมาถึงวัดพระธาตุพนม พระพิมลธรรม พระเทพรัตนโมลี และพระราชาคณะหลายรูป พร้อมพระภิกษุสามเณรในเขตจังหวัดนครพนม ประมาณ ๔๐๐ รูปยืนแถวรับเสด็จจากถนนหน้าพลับพลาถึงกุฏิรับรองแขก แถวยาวประมาณ ๑๕๐ เมตร หลังจากพระเถรานุเถระ พระภิกษุสามเณร และพุทธศาสนิกชนถวายความเคารพแล้ว สมเด็จพระสังฆราชพร้อมด้วยสมเด็จพระราชาคณะและพระราชาคณะจำนวน ๒๐ รูปได้ขึ้นสู่พลับพลา

จากนั้นพิธีกรรมทางศาสนาก็ได้เริ่มขึ้น โดย ฯพณฯ นายกรัฐมนตรีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย สมเด็จพระสังฆราชประทานศีล พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๒๐ รูปเจริญพระพุทธมนต์ เสร็จแล้วพระสงฆ์ในพิธีฉันภัตตาหารเพลและอนุโมทนา

เวลา ๑๒.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากสนามบินอำเภอธาตุพนม ถึงพลับพลาพิธีทรงสรงพระกรัณฑ์พระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันต์ธาตุ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานลั่นฆ้องชัย ประโคมสังข์ เสร็จแล้วเจ้าพนักงานได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้ที่โต๊ะหมู่บูชา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์ฯ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก เสร็จแล้วพระสงฆ์จากอาสนะไปยังปะรำพิธีบริเวณเบญจา

พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ ๓ รอบ ราชครูวามเทพมุนีฯ สรงพระบรมสารีริกธาตุด้วยน้ำเทพมนต์ เจิมบุษบกที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ เสร็จแล้วเจ้าพนักงานอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่เบญจาซึ่งห่างจากพลับพลาประมาณ ๔๐ เมตร พระสงฆ์เจ้าคณะจังหวัดในภาคอีสานทุกจังหวัดเจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานลั่นฆ้องชัย ประโคมสังข์ แตรดุริยางค์ และฟ้อนรำบูชา (รำไทยควน) ๑๐ นาที โดยชาวคณะชาวบ้านนาถ่อนและครูโรงเรียนธาตุพนม ประมาณ ๑๐๐ คน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เสด็จทอดพระเนตรซากปรักหักพังขององค์พระธาตุพนม เสร็จแล้วทรงเสด็จเยี่ยมพสกนิกรซึ่งรอเฝ้ารับเสด็จอยู่ตามบริเวณวัดพระธาตุพนม ทางด้านเหนือ ตะวันตก และทางตะวันออกอย่างคับคั่ง ประมาณ ๔-๕ หมื่นคน ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปตามเส้นทางที่ทางจังหวัดจัดถวาย คดเคี้ยวไปมารอบๆ บริเวณวัด คิดเป็นระยะทางประมาณ ๓ กิโลเมตร เสร็จแล้วทรงเสด็จโดยทางรถยนต์พระที่นั่งไปประทับเฮลิคอปเตอร์พระที่นั่งที่สนามบินอำเภอธาตุพนม ซึ่งห่างจากองค์พระธาตุพนม ประมาณ ๒ กม. คิดเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ทรงประทับอยู่ที่วัดพระธาตุพนมและเวลาที่ทรงเสด็จเยี่ยมพสกนิกรประมาณ ๔ ชม.เศษ (จาก ๑๒.๐๐-๑๕.๔๕)

เวลา ๑๖.๔๕ น. มีรำบูชาสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ โดยคณะชาวเรณูนคร ผู้ว่าฯ นครพนมกล่าวปราศรัย จากนั้นพราหมณ์ (นายเตือน สว่าง-ใจ) สวดบายศรีเป็นทำนองไทยอีสาน สำหรับพานบายศรีได้จากอำเภอทุกอำเภอและกิ่งอำเภอในเขตจังหวัดนครพนม ตั้งเรียงรายอยู่ทางทิศเหนือเบญจาอย่างมีระเบียบและสวยงามมาก

ตอนกลางคืน เวลา ๒๐.๐๐ น. มีพิธีเวียนเทียนสมโภชพระบรมสารี-ริกธาตุ พระพิมลธรรมเป็นประธานในพิธี มีพระภิกษุสามเณรและประชาชนร่วมในพิธีนี้ประมาณ ๔๐๐ คน ในขณะเดินเวียนเทียนนั้น เจ้าหน้าที่จุดพลุดอกไม้ไฟ ไฟพะเนียงดูสวยงามมาก การเวียนเทียนสมโภชมีทุกคืน พระมหาเถระที่เป็นประธานในพิธีเวียนเทียนได้ผลัดเปลี่ยนกัน วันแรกได้แก่พระพิมลธรรม วันที่ ๒ ได้แก่ พระราชปรีชาญาณมุนี จจ.หนองคาย จากวันที่ ๓ เป็นต้นไปจนถึงวันสุดท้าย พระเทพรัตนโมลีเป็นประธาน

มีมหรสพคบงันตลอดคืนทุกคืนจนเสร็จงาน มหรสพที่นำมาคบงันมีหลายประเภท เช่น โขนกรมศิลปากร การฟ้อนรำจากอำเภอต่างๆ ในเขตจังหวัดนครพนม ภาพยนตร์ หมอลำเรื่อง และการละเล่นอื่นๆ อีก

ข้อสังเกตงานสมโภช งานสมโภชพระบรมสารีริกธาตุครั้งนี้ เมื่อดูตามหมายกำหนดการ และโครงการแล้วเป็นงานใหญ่มากระดับชาติ ผู้ว่าฯ นครพนมเคยกล่าวอยู่เสมอในที่ประชุมเกี่ยวกับงานสมโภชว่า "ไม่มีรัฐพิธีใดๆ ในต่างจังหวัดที่ยิ่งใหญ่ไปกว่างานสมโภชพระบรมสารีริกธาตุวัดพระธาตุพนม" เหตุการณ์เหมือนที่กล่าวไว้ทุกประการ แต่ยิ่งใหญ่เฉพาะในงานวันแรกเท่านั้น เพราะในงานวันนั้นมีแขกผู้มีเกียรติระดับประมุขของชาติ รองประมุขของชาติ นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการผู้ใหญ่อีกหลายท่านมาร่วมในพิธี ของฝ่ายพุทธจักร ก็มีสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็นประมุขสงฆ์ของประเทศ และสมเด็จพระราชาคณะจำนวนหลายรูปมาร่วมในพิธีนี้ด้วย เป็นเหตุให้ประชาชนซึ่งมีศรัทธาในสถาบันพระมหากษัตริย์ และในพุทธศาสนาเป็นทุนเดิมอยู่แล้วแห่กันมาร่วมในงานด้วยจำนวนประมาณครึ่งแสน ทั้งดินฟ้าอากาศในระหว่างนั้นก็เอื้ออำนวยให้ คือไม่ค่อยหนาวและไม่ร้อนเท่าไหร่นัก ในวันต่อมาประชาชนที่มาเที่ยวงานและมานมัสการพระบรมสาริริกธาตุก็เบาบางลงโดยลำดับ ในตอนกลางวันพอๆ กับจำนวนประชาชนมาดูซากปรักหักพังของพระธาตุในวันปกติ ในคืนวันที่ ๓๐-๓๑ ธันวาคม อากาศหนาวเย็นมากอุณหภูมิลดลงถึง ๔ องศาเซนติเกรด ซึ่งความหนาวอยู่ในระดับนี้ไม่เคยมีมาก่อนในเขตจังหวัดนครพนม ในรอบ ๓๐ ปี พึ่งมีในปีนี้นี่เอง บางคืนเดินเวียนเทียนเกือบไม่ครบ ๓ รอบเพราะหนาวมาก พอเลยเที่ยงคืนไปแล้ว

เห็นตำรวจและทหารอาสายืนรักษาการณ์ที่เบญจาและพลับพลาก่อไฟผิงกันเป็นกลุ่มๆ

เหรียญที่ระลึกในงานสมโภช ทางจังหวัดได้จัดทำเหรียญที่ระลึกในงานสมโภชจำนวน ๓๗,๔๒๗ เหรียญ อันที่จริงกำหนดจะสร้างขึ้นจำนวน ๕๐,๐๐๐ เหรียญ แต่บล๊อกพิมพ์แตกเสียก่อน จึงสร้างได้เพียง ๓๗,๔๒๗ เหรียญเท่านั้น เมื่อทำเสร็จแล้วได้นำเข้าพิธีพุทธาภิเษกที่ลานต้นพระศรีมหาโพธิ์ วัดพระธาตุพนมในคืนวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๑๘ ก่อนเปิดงาน ๓ วัน ได้นิมนต์พระอาจารย์ผู้ทรงวิทยาคมจากสำนักวัดต่างๆ มาร่วมในพิธีปลุกเสกจำนวน ๙ รูป ทีแรกจำหน่ายให้เช่าไปบูชาเหรียญละ ๑๐ บาท ต่อมาได้ขึ้นราคาเป็นเหรียญ ๑๐๐ บาท ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากผู้เช่าเหรียญไปบูชา เวลาไปไหนมาไหนก็นำติดตัวไปด้วย เวลาเกิดอุปัทวเหตุก็ไม่ได้รับอันตราย จะเป็นเพราะผู้ถือเหรียญยังไม่ถึงที่ตาย หรือเพราะเหตุอันใดอันหนึ่งก็ไม่ทราบ แต่ผู้ถือเหรียญเชื่อกันว่า "เป็นเพราะเดชอำนาจเหรียญสมโภชคุ้มครอง ด้วยเหตุนี้ จึงมีคนนิยมมากและขึ้นราคาให้เช่าดังกล่าวแล้ว"

งานนมัสการพระธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๑๙

พ.ศ. ๒๕๑๙

งานนมัสการพระธาตุพนมในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้จัดขึ้นเหมือนปีที่แล้วมา แต่เปลี่ยนสถานที่ตั้งหน่วยงานใหม่คือ ได้ย้ายจากภายในบริเวณวิหารคดไปตั้งอยู่ข้างนอก ซึ่งเป็นสถานที่แห่งเดียวกับที่จัดงานสมโภชเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม ๒๕๑๘ ในงานนี้มีรายการพิเศษ คือ:-

๑. อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุออกมาให้พุทธศาสนิกชนได้สักการ-บูชาอย่างใกล้ชิดตลอดงาน (๗ วัน ๗ คืน)

๒. นำศิลปโบราณวัตถุอันมีค่า ซึ่งค้นพบที่องค์พระธาตุพนมออกมาให้ประชาชนชมตลอดงาน มีจำนวน ๑๖๐ รายการ เสร็จงานแล้วได้นำเอาไปเก็บไว้ที่เดิม

งานมี ๗ วัน ๗ คืน ได้เสร็จสิ้นไปด้วยความเรียบร้อย ถึงมีขรุขระบ้างก็ไม่มาก ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาของการจัดงาน เงินรายได้ของวัดคิดเป็นยอดสุทธิแล้ว มีจำนวนหนึ่งล้านสี่แสนกว่าบาท ในงานนี้มีข้อสังเกตบางประการ ซึ่งจะได้นำมาลงไว้ในที่นี้:-

๑. ข่าวเล่าลือ มีข่าวเล่าลือว่า จะมีการก่อวินาศกรรมในงานนมัสการพระธาตุพนม และจะมีการปล้นเอาพระอุรังคธาตุตลอดทั้งโบราณวัตถุอันมีค่า ซึ่งทางวัดได้นำออกมาแสดงให้ประชาชนชม สถานที่จะก่อวินาศกรรมนั้น มีสองแห่งคือ ที่พลับพลาอันเป็นที่แสดงนิทรรศการโบราณวัตถุมีค่าแห่งหนึ่งและที่โรงหนังแห่งหนึ่ง ผู้มาแจ้งข่าวนี้มีทั้งประชาชนและเจ้าหน้าที่ตำรวจ ดังนั้น ทางเจ้าหน้าที่ของวัดซึ่งประจำอยู่ที่พลับพลากับสารวัตรทหารจำนวน ๑๐ นาย จึงได้เตรียมป้องกันและแก้ไขอย่างเต็มที่ พร้อมที่จะรับสถานการณ์เช่นนั้นทุกเวลา และยังบอกอีกว่า เรื่องจะเกิดขึ้นในวันที่ ๕-๖ ของงานซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๓-๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ประชาชนมาในงานมากที่สุด ต่อมาปรากฏว่า เรื่องตามที่เล่าลือกันนั้นไม่เกิดขึ้นเลยจนตลอดงาน ทั้งนี้ อาจสืบเนื่องมาจากอำนาจพระบารมีพระบรมสารีริกธาตุและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองก็ได้ หรือบางทีเขาเห็นเราเตรียมพร้อมอยู่เลยไม่กล้าลงมือทำก็ได้ ถ้าเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นตามเล่าลือ คงจะเสียชีวิตไปหลายสิบชีวิตทีเดียว

๒. เกิดพายุพัดหนักในพิธีเวียนเทียน ในวันที่ ๖ ของงานซึ่งตรงกับขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ เป็นวันมาฆบูชา ตอนกลางคืนเวลาประมาณ ๒๐.๐๐ น. หลังจากท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี ได้นำพุทธศาสนิกชนซึ่งมาร่วมในพิธีประมาณพันกว่าคนกล่าวคำมาฆบูชาแล้วได้ออกเดินเวียนเทียน แต่ยังไม่ถึงหนึ่งรอบ เกิดมีพายุพัดมาทางทิศใต้อย่างแรง ยังผลให้ตู้กระจกสำหรับวางสิ่งของอันมีค่าซึ่งทางวัดได้นำออกมาแสดงให้ประชาชนจำนวน ๑๒ ตู้ ตั้งเรียงรายกันอยู่บนพลับพลาทางทิศใต้ล้มลงทุกตู้ ถึงพื้น ๓ ตู้ กระจกแตก ๑ ตู้ อีก ๙ ตู้นั้นสารวัตรทหารและเจ้าหน้าที่ของวัดซึ่งประจำอยู่ที่พลับพลาเข้าไปรับไว้ทัน จึงล้มลงไม่ถึงพื้น หลอดไฟทุกดวงภายในพลับพลาเข้าไปรับไว้ทัน จึงล้มลงไม่ถึงพื้น หลอดไฟทุกดวงภายในพลับพลาดับวูบลงทันที ประมาณ ๒ นาที แต่สามารถแก้ไขให้สว่างขึ้นได้เพราะมีเครื่องทำไฟสำรองอยู่แล้ว ในระหว่างไฟดับนั้นใช้ไฟฉายซึ่งเตรียมไว้แล้วส่องดูสิ่งของทุกตู้โดยทั่วถึง ลมพายุได้พัดหมุนเวียนอยู่ในพลับพลาประมาณ ๓ นาทีจึงหายไป สิ่งของทุกชิ้นไม่หาย

สำหรับเบญจาที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตั้งอยู่ห่างจากพลับพลาทางทิศเหนือประมาณ ๓๐ เมตร ไม่ได้รับความเสียหาย บุษบกพระบรมสารีริกธาตุและเครื่องสักการบูชายังคงอยู่ในสภาพเดิม นับว่าเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์อย่างหนึ่ง คือ ทิศทางพายุครั้งนี้ เมื่อพัดผ่านพลับพลาแล้วต้องเลยไปปะทะเบญจาเพราะอยู่ไม่ห่างจากกันเท่าไรนัก แต่เหตุการณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ พอออกจากพลับพลาแล้วไปถึงเบญจาแล้วก็หายไป แต่ข้ามไปพัดเอาปะรำหน่วยกองบัง ซึ่งอยู่เหนือเบญจาประมาณ

๒๐ เมตร พังยับเยินหมด มีหลายคนซึ่งเห็นเหตุการณ์ในขณะนั้นเล่าว่า ในขณะที่พายุพัดอยู่อย่างหนักนั้น ได้เห็นรัศมีมีสีแดงขนาดใหญ่พุ่งออกจากพลับพลาจวนจะถึงเบญจาอันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ได้พุงขึ้นไปข้างบนและหายไปในที่สุด

การก่อสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่

วันที่ ๒๘-๒๙ พฤษภาคม ๒๕๑๙ ทางวัดพระธาตุพนมอันมีท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมเป็นประธาน พร้อมด้วยกรมการจังหวัดนครพนม กรมการอำเภอธาตุพนม และชาวพุทธในเขตอำเภอธาตุพนม ได้ทำพิธีลงรากฝังเข็มพระธาตุพนมองค์ใหม่ การดำเนินงานในพิธีมีดังนี้:-

เครื่องสักการบูชา ต้นหมากเบ็ง ๕๐๐ ต้น ต้นใหญ่สูงสุด ๑.๕๐ เมตร จำนวน ๘ ต้น ไหน้ำมนต์จำนวน ๑๐๐ ไห ลูกใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ทั้ง ๔ ด้าน มีจำนวน ๔ ไห เทียนชัย ๙ เล่ม ทางจังหวัดนำมาสมทบ ๔ เล่ม รวมเป็น ๑๓ เล่ม ตั้งไว้บูชาที่มุมพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน

บุคคลร่วมในพิธี อุบาสกอุบาสิกานุ่งขาวห่มขาวรักษาศีล ๘ จำนวน ๒๔๓ คน แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มๆ ละ ๘๑ คน นั่งอยู่ที่ลานพระธาตุทางทิศตะวันออก-เหนือ-ใต้ มีพราหมณ์ในพิธีจำนวน ๑๘ คน นุ่งผ้าโจงกระเบน ถือผ้าสไบขาวเฉวียงบ่าไม่สวมเสื้อ ยืนอยู่มุมพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน อุบาสกอุบาสิกาซึ่งมิได้นุ่งข่าวห่มขาวแต่สมาทานศีล ๘ มาร่วมในพิธี มีจำนวนประมาณ ๘๐๐-๑,๐๐๐ คน

พิธีตอนกลางคืน : พระเทพรัตนโมลี จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย พระสงฆ์ ๙ รูป สวดพระพุทธมนต์, ฟังบรรยายธรรมจาก ดร.พระมหาสมสุมโน เดินเวียนเทียนรอบองค์พระธาตุพนม ๓ รอบ

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ พฤษภาคม เวลา ๐๗.๐๐ น. เริ่มทำพิธีลงรากฝังเข็ม ซึ่งมีขั้นตอนดังต่อไปนี้ พิธีเริ่มด้วยพระเทพรัตนโมลี จุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย นำไหว้พระ จากนั้นพระเทพรัตนโมลี และนายพิศาล มูลศาสตร์สาทร ผู้ว่าฯ นครพนม จุดเทียนชัย ซึ่งตั้งอยู่มุมพระธาตุทั้ง ๔ ด้าน

- ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมกล่าวปราศรัย
- พระเทพรัตนโมลี ชุมนุมเทวดาและอ่านโองการ
- เจ้าหน้าที่ของบริษัทก่อสร้าง ตอกเข็ม ๑ ต้นทางทิศตะวันออก ๓ ครั้ง คณะพิณพาทย์บรรเลงเพลงมหาฤกษ์มหาชัย ย่ำฆ้อง กลอง พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา พุทธศาสนิกชนที่มาร่วมในพิธีเปล่งเสียงสาธุการพร้อมกัน ๑ ครั้ง พระเทพรัตนโมลีกล่าวขอบคุณและอนุโมทนาในกุศลเจตนาของผู้ที่มาร่วมในงานพิธี เป็นเสร็จพิธี

พิธีลงรากฝังเข็มพระธาตุครั้งนี้ ไม่ใช่พิธีวางศิลาฤกษ์ เป็นเพียงทำพิธีเพื่อให้เป็นสิริมงคลในการบูรณะพระธาตุองค์ใหม่เท่านั้น เพราะการสร้างพระธาตุครั้งนี้ ไม่ใช่การเริ่มสร้างใหม่ เป็นเพียงบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อจากพระธาตุองค์เก่าเท่านั้น และการสร้างพระธาตุในครั้งแรกนั้น พระอรหันต์ท่านได้วางศิลาฤกษ์ไว้เรียบร้อยแล้ว ดังนั้น การบูรณะในครั้งนี้จึงไม่จำเป็นต้องวางศิลาฤกษ์ใหม่อีก

สังเกตดูประชาชนที่มาร่วมในงานพิธีครั้งนี้ ทุกคนมีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส แม้การประกอบพิธีจะใช้เวลาตั้ง ๒-๓ ชั่วโมงก็ตาม แต่ไม่

ปรากฏว่ามีใครคนใดคนหนึ่งแสดงอาการกระวนกระวายหรือลุกออกจากที่เลย อาการเช่นนี้ย่อมแสดงถึงภูมิธรรมภายในใจ คือจิตใจเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาปสาทะ และความรู้สึกภาคภูมิใจที่จะได้เห็นพระธาตุพนมองค์ใหม่ในอนาคตอันใกล้นี้ มีหลายคนเล่าความรู้สึกของตนให้ฟังว่า ในขณะที่ตอกเข็มพระธาตุและย่ำฆ้องกลองนั้น รู้สึกตื้นตันใจมากที่สุดจนบอกไม่ถูก ทั้งดีใจทั้งคิดถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จนน้ำตาไหลเพราะความอิ่มเอิบใจ

การสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่มี ๒ ขั้นตอน คือ ๑. สร้างโครง ๒. ประดับลวดลาย ได้สร้างครอบฐานองค์เดิมซึ่งยังเหลือเป็นกองอิฐอยู่สูงประมาณ ๕ เมตรเศษ การก่อสร้างทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปทรงสี่เหลี่ยมเหมือนเดิมทุกประการ สูงจากระดับพื้นดิน ๕๓.๖๐ เมตร ฐานกว้างด้านละ ๑๒.๓๓ เมตร

สำหรับการสร้างโครงพระธาตุ บริษัท อิตาเลี่ยน-ไทย เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างในราคา ๔,๔๕๐,๐๐๐ บาท กำหนดให้เสร็จเรียบร้อยภายใน ๓๐๐ วันตามสัญญา จากนั้นการประดับตกแต่งศิลปลวดลายต่างๆ เป็นหน้าที่ของกรมศิลปากร ซึ่งการประดับลวดลายดังกล่าวนี้จะพยายามทำให้คล้ายศิลปเดิมทุกประการ ทางบริษัทได้เริ่มขุดหลุมลงเข็มตั้งแต่วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๙ ลักษณะการขุดหลุมลงรากฝังเข็ม สรุปได้ดังนี้:-

๑. ขุดอุโมงค์เดิมหรือพระธาตุชั้นที่ ๑ จากระดับพื้นดินลึกเข้าไปด้านในด้านละ ๒ เมตร (เวลานี้พระธาตุชั้นที่ ๑ ยังเหลือด้านละ ๗.๕๐ เมตร)

๒. หลุมฝังเข็มกว้าง ๘๐ x ๘๐ ซม. ลึก ๒ เมตร อยู่รอบๆ พระธาตุชั้นที่ ๑ ด้านละ ๑๑ หลุม รวมทั้งหมด ๔๔ หลุม

๓. เข็มเหล็กที่ใช้เป็นรากยาว ๒๑ เมตร ฝังลงหลุมละ ๑ ต้น รวมทั้งหมด ๔๔ ต้น

องค์พระธาตุข้างในเป็นโพรงหรือเป็นกลวง มีคานยึด ๕ แห่ง สำหรับกรุบรรจุพระอุรังคธาตุมีจำนวน ๑ กรุ สูงจากระดับพื้นดิน ๑๖,๕๗ เมตร กว้างด้าน ๒.๗๐ เมตร สูง ๒.๙๐ เมตร กรุสำหรับบรรจุศิลปโบราณวัตถุซึ่งค้นพบในพระธาตุองค์เดิม และสิ่งของที่คนบริจาคในยุคปัจจุบันมีจำนวน ๘ กรุ แต่ละกรุมีขนาดกว้าง ๘๐ x ๘๐ ซม. สูง ๑.๘๐ เมตร สูงจากระดับพื้นดิน ๘.๔๗ เมตร

สิ้นวัสดุในการก่อสร้างดังนี้:-

๑. ปริมาณคอนกรีตทั้งหมดประมาณ ๘๕๐ คิวบิกเมตร

๒. ปูนซีเมนต์ (ปอร์ตแลนด์ซีเมนต์) ประมาณ ๓๐๐ ตัน

๓. เหล็กเสริม (เป็นเหล็กเส้น) ประมาณ ๖๐ ตัน

๔. ทรายผสมคอนกรีต ประมาณ ๓๕๐ คิวบิกเมตร

๕. น้ำหนักรวมทั้งหมด ประมาณ ๒,๑๐๐ ตัน

(จากรายงานของนายสุวัฒน์ ภาติยะศิขันฑ์ นายช่างผู้ควบคุมการก่อสร้างโครงพระธาตุพนมองค์ใหม่)

ถ้าถือเอาตามรายงานนี้ น้ำหนักโครงพระธาตุพนมองค์ใหม่ทั้งหมดประมาณ ๒,๑๐๐ ตัน คิดรวมน้ำหนักลวดลาย-องค์ฉัตรและสิ่งของอันมีค่าซึ่งบรรจุอยู่ข้างใน จะมีน้ำหนักประมาณ ๒,๓๐๐ ตัน สร้างเสร็จเรียบร้อยดีในวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๒๐ รวมเวลาก่อสร้างโครง

พระธาตุ ๘ เดือน ๑๔ วัน นายสุวัฒน์ ภาติยะศิขันฑ์ นายช่างผู้ควบคุมการก่อสร้าง มีช่างประจำ ๒๓ คน และจ้างคนงานท้องถิ่น จำนวน ๒๕ คน

ในการก่อสร้างโครงพระธาตุพนมครั้งนี้ มีพุทธศาสนิกชนจากหมู่บ้านต่างๆ ในเขตจังหวัดนครพนมและจังหวัดใกล้เคียงมาช่วยเป็นจำนวนมากเกือบทุกวัน เช่น ช่วยขนหิน ขนทราย และปูนซีเมนต์จากนอกวิหารคดเข้าไปในลานพระธาตุ ช่วยร่อนหิน ช่วยตักหิน ทราย และปูนซีเมนต์ใส่เครื่องผสม เทคอนกรีต เป็นต้น บางพวกก็นำหินกรวดและทรายใส่ถุงมาจากบ้านคนละถุง เพื่อสมทบกับหิน-ทรายของบริษัท บางคนก็บริจาคเงินซื้อปูนซีเมนต์ วันใดมีรายการเทคอนกรีตมีคนมาช่วยมากกว่าปกติ ได้ทำอยู่อย่างนี้จนสร้างพระธาตุแล้วเสร็จ

พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๑

ประดับลวดลายพระธาตุ งานประดับลวดลายพระธาตุพนม ได้เริ่มขึ้นภายหลังจากสร้างโครงเสร็จ ๑ ปี คณะกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการประดับตกแต่งให้คล้ายศิลปเดิมมากที่สุด กรมศิลปากรได้แบ่งหน่วยงานออกเป็น ๔ แผนก คือ:-

๑. แผนกประดับตกแต่งลวดลายช่วงล่าง หรือช่วงที่ ๑ ซึ่งนับจากระดับพื้นดินขึ้นไปถึงยอดซุ้มประตูชั้นที่ ๑ สูง ๗.๗๐ เมตร เป็นหน้าที่ของกองโบราณคดี กรมศิลปากร มีนายมะลิ โคกสันเทียะ เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลการทำงาน เพื่อให้เป็นไปตามแบบแปลนทุกประการ ได้ลงมือทำงานในวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๒๑ แล้วเสร็จในเดือนกุมภาพันธ์

๒๕๒๒ สิ้นเงินค่าใช้จ่ายจำนวน ๑,๒๕๕,๐๐๐ บาท สำหรับบานประตูพระธาตุพนมทางด้านตะวันออกทำด้วยไม้ประดู่ กองโบราณคดีได้จ้างช่างแกะสลักลวดลาย สิ้นเงินจำนวน ๔๐,๐๐๐ บาท

๒. ช่วงที่ ๒ หรือพระธาตุชั้นที่ ๒ นับจากยอดซุ้มประตูชั้นที่ ๑ ถึงยอดซุ้มประตูชั้นที่ ๒ สูง ๖.๒๐ เมตร เป็นหน้าที่ของวิทยาลัยช่างศิลป์ กรมศิลปากร มีนายสวัสดิ์ สันติสุข เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลการประดับปั้นแต่งลวดลาย และลงรักปิดทอง ได้ลงมือทำงานในวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๒๑ แล้วเสร็จในปลายเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๒ สิ้นค่าใช้จ่ายจำนวน ๑,๕๒๖,๐๐๐ บาท

๓. ช่วงที่ ๓ หรือพระธาตุชั้นที่ ๓ นับจากยอดซุ้มประตูชั้นที่ ๒ จนถึงยอดสูง ๓๙.๗๐ เมตร เป็นหน้าที่ของกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร มีนายประเวศ ลิมปรังษี เป็นหัวหน้าควบคุมดูแล การประดับตกแต่งได้ให้บริษัท ป.ว.ส.ลิกขิตการสร้าง รับเหมาทำในราคา ๒,๕๘๐,๐๐๐ บาท ได้ลงมือทำงานวันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๒๐ แล้วเสร็จในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๒๑ ลวดลายประดับทำด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก ลักษณะทรวดทรงคล้ายศิลปเดิม ซึ่งได้ทำการประดับใน พ.ศ. ๒๔๘๓-๘๔

๔. สร้างกำแพงแก้วชั้นที่ ๑ รอบองค์พระธาตุ สร้างกำแพงแก้วชั้นที่ ๒ ด้านตะวันออก ซ่อมลานพระธาตุซึ่งปูด้วยหินอ่อน และช่องระเบียงพระอุโบสถ เป็นหน้าที่ของกองสถาปัตย์ กรมศิลปากร นายสุวิทย์ ลักษมีภูติ เป็นหัวหน้าควบคุมดูแล การทำงานได้ให้บริษัท ป.ว.ส.ลิกขิตการสร้าง รับเหมาทำในราคา ๒,๐๔๐,๐๐๐ บาท

๕. ฉัตรพระธาตุ ทำด้วยทองคำบริสุทธิ์ สูง ๔ เมตร กองกษาปณ์เป็นผู้จัดทำ ควบคุมโดยนายจำรัก ศุกรสุด โดยนำเอาทองคำจากฉัตรพระธาตุองค์เดิมไปทำ และได้ซื้อเพิ่มเติมใหม่อีก หนัก ๗,๑๐๐ กรัม สิ้นเงินจำนวน ๑,๑๒๘,๓๗๘ บาท

ข้อสังเกตบางประการ ในการสร้างพระธาตุพนมองค์ใหม่นี้ ในทรรศนะของคนส่วนมากแล้วรู้สึกว่าใช้เวลานานพอสมควร หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า "ล่าช้า" นั่นเอง ถ้าเป็นสมัยเมื่อร้อยปีล่วงมาแล้ว ความรู้สึกเช่นนี้คงไม่มี เพราะในสมัยนั้น การคมนาคมยังไม่สะดวก เครื่องอุปกรณ์ในการก่อสร้างและวัสดุการสร้างหายาก และไม่ทันสมัยเหมือนยุคปัจจุบัน คนในเขตจังหวัดนครพนมจะเดินเข้ากรุงเทพฯ ต้องใช้เวลาแรมเดือนจึงจะถึง แต่ในเวลานี้ใช้เวลาเพียงวันเดียว ถ้าไปทางเครื่องบินใช้เวลา ๑ ชั่วโมง ทีนี้เมื่อเครื่องมือในการก่อสร้างทันสมัย วัสดุก่อสร้างหาง่าย การคมนาคมสะดวกและทุนในการก่อสร้างก็มีเพียงพอ ทำไมการก่อสร้างจึงต้องเสียเวลาไปถึง ๓-๔ ปี เรื่องนี้ก็น่าคิดอยู่เหมือนกัน พอรื้อถอนซากปรักหักพังขององค์พระธาตุเสร็จแล้วแทนที่จะลงมือทำทันทีแต่แล้วก็ปล่อยให้เวลาล่วงมาถึง ๕ เดือนจึงได้ลงมือทำงาน เมื่อสร้างโครงสร้างเสร็จแล้วเวลาล่วงเลยปีเศษๆ จึงได้ประดับลวดลายทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากความผันผวนทางการเมืองก็ได้ คือมีการผลัดเปลี่ยนรัฐบาลบ่อยๆ ในสมัยสร้างพระธาตุ ปรากฏว่ามีการเปลี่ยนรัฐบาลถึง ๔ รัฐบาล และในขณะเดียวกันนั้นกรรมการอำนวยการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมก็ถูกเปลี่ยนไปด้วย เป็นเหตุให้งานไม่ติดต่อกัน และเกิดล่าช้าดังกล่าว

การประดับลวดลายพระธาตุช่วงที่ ๑ หรือชั้นที่ ๑ ซึ่งมีความสูงประมาณ ๗.๗๐ เมตร ทีแรกจะเอาลวดลายพระธาตุที่หักพังลงมาประดับในที่เดิมและให้เหมือนเดิม โดยเรียงต่อกันเป็นลวดลาย กรมศิลปากรได้ใช้เวลาคัดเลือกอิฐที่มีลวดลายนานพอสมควร แต่ต่อมาปรากฏว่าอิฐลวดลายซึ่งคัดเลือกไว้นั้น นำเอามาใช้ประดับเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนมากจะทำใหม่ ของเก่าเอามาเรียงต่อเข้ากันไม่ได้เพราะพระธาตุพนมองค์ใหม่เล็กว่าองค์เดิม พระธาตุช่วงที่ ๑ หรือชั้นที่ ๑ เล็กกว่าเดิมด้านละ ๕ ซม. ส่วนบนโดยเฉพาะที่ซุ้มวงกลมเล็กกว่าเดิมด้านละประมาณ ๒๐ ซม. กว่า สำหรับลวดลายที่นำมาประดับ ต้องมีขนาดเล็กลงไปตามส่วนของพระธาตุ ฉะนั้น ลวดลายเก่าของพระธาตุช่วงที่ ๑ จึงนำมาประดับไม่ได้ทั้งหมด

พ.ศ. ๒๕๒๒

งานพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุ

เมื่อการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมได้แล้วเสร็จโดยสมบูรณ์ เวลาแห่งการรอคอยของชาวพุทธทั่วประเทศก็มาถึง คือทางคณะรัฐมนตรีได้มีมติจัดงานพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุและยกฉัตรขึ้นในวันที่ ๒๑-๒๓ มีนาคม ๒๕๒๒ ได้แต่งตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง อันมีนายสมภพ โหตระกิตย์ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการจัดงาน งานนี้ได้จัดขึ้นอย่างครึกครื้นมโหฬารยิ่ง และสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์พระธาตุพนม การดำเนินงานเป็นไปตามหมายกำหนดการทุกประการ ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้:-

วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๒๒ คณะกรรมการจัดงานได้อัญเชิญฉัตรพระธาตุพนม มาจากกรุงเทพฯ โดยทางเครื่องบิน ถึงวัดพระธาตุพนมเวลาประมาณ ๑๐.๓๐ น. หลังจากประกอบเป็นองค์ฉัตรเรียบร้อยแล้ว ได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ข้างเบญจาด้านตะวันออก เพื่อให้พุทธศาสนิกชนสักการบูชาอย่างใกล้ชิด ก่อนอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานไว้บนยอดพระเจดีย์

องค์ฉัตรสูง ๔ เมตร ๕ ชั้น ทำด้วยทองคำซึ่งได้มาจากฉัตรพระธาตุพนมองค์เดิม ประมาณ ๗ กิโลกรัม และได้ซื้อเพิ่มเติมอีกจำนวน ๗,๑๐๐ กรัม นายธเนศ เอียสกุล จังหวัดหนองคาย ได้บริจาคเงินสมทบในรายการนี้ จำนวน ๔๙๙,๙๙๙ บาท แกนฉัตรหุ้มด้วยทองคำโดยทางวัดพระธาตุพนมได้บริจาคให้ หนัก ๕๐ บาท นางเคียง ธนะ ราษฎรหมู่บ้านธาตุพนมได้บริจาคทองสมทบในรายการนี้อีก หนัก ๑๑ บาท นายกงสิน ศรีสังห์ บ้านแสนพัน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พร้อมบุตรภรรยา ได้บริจาคเงินซื้อเพชรประดับยอดฉัตรจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท

เวลา ๑๙.๐๐ น. ทางวัดพระธาตุพนมได้ทำพิธีบวชชีพุทธ ซึ่งมีอุบาสกอุบาสิกาในเขตจังหวัดนครพนม และในจังหวัดอื่นๆ มีศรัทธาสมาทานศีล ๘ และบวชชีเนื่องในงานพระราชพิธีนี้ จำนวน ๙๑๐ คน ทางวัดได้นำพาไหว้พระ สวดมนต์ ทำวัตร เช้า-เย็น และได้อบรมวิปัสสนากรรมฐานทุกวันจนตลอดงาน ดร.พระมหาสม สุมโน วัดพระธาตุพนมเป็นผู้ควบคุมดูแล และให้การอบรมอย่างใกล้ชิด

วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๒๒ ตอนเช้าเวลาประมาณ ๐๘.๐๐ น. มีพิธีบูชาบวงสรวงพระธาตุพนม และอัญเชิญเทพเจ้าตลอดทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย จากพระธาตุพนมจำลองให้กลับเข้าไปสิงสถิตอยู่ภายในองค์

พระธาตุเหมือนเดิม พิธีนี้ไม่มีในหมายกำหนดการ ได้จัดขึ้นเป็นกรณีพิเศษเป็นการภายใน รู้เห็นเฉพาะเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม นายสมภพ โหตระกิตย์ เป็นประธานในพิธีอัญเชิญ

เวลา ๑๓.๐๐ น. มีพิธีแห่พระอุรังคธาตุ พิธีเริ่มด้วยพระเทพรัตนโมลี และนายสมพร กลิ่นพงษา ผู้ว่าฯ นครพนม เข้าไปอัญเชิญพระอุรังคธาตุออกจากที่ประดิษฐานชั่วคราว ได้เปิดผอบบรรจุพระอุรังคธาตุให้สักขีพยานทั้งสองฝ่ายตรวจดูอย่างละเอียด คือฝ่ายสงฆ์ มีพระมหาเถระระดับประเทศ และฝ่ายฆราวาส จากระดับอธิบดีถึงรัฐมนตรี เมื่อทุกฝ่ายได้ตรวจดู รู้เห็นเป็นพยานแล้วได้เห็นพ้องต้องกันว่า วัตถุมงคลสิ่งนี้คือพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ตามที่กล่าวไว้ในตำนานแน่นอน ได้เปล่งเสียงสาธุการพร้อมกันว่า "สาธุ" จากนั้นได้อัญเชิญไปที่พระเสลี่ยงซึ่งได้จัดเตรียมไว้อย่างสวยงาม พระมหาเถระระดับประเทศ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้แห่รอบพระธาตุ ๑ รอบ เสร็จแล้วอัญเชิญไปประดิษฐานไว้บนราชรถ ซึ่งจอดรออยู่ที่วัดพระธาตุพนมเพื่อนำออกแห่รอบเมืองต่อไป

ขบวนแห่พระอุรังคธาตุ พร้อมด้วยขบวนแห่พื้นเมืองจังหวัดต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้เริ่มจากถนนหน้าวัดไปทางเหนือ เดินไปตามถนนชยางกูร เลี้ยวขวาเข้าถนนพิทักษ์สามัคคีแล้วเลี้ยวขวาเข้าถนนพนมพนารักษ์ ผ่านประตูโขง เลี้ยวขวาเข้าถนนวิถีเกษตรแล้วเลี้ยวขวาเข้าถนนชยางกูร และผ่านหน้าวัดเข้าถนนซอยในวัด (ถนนหน้าหอพระนอน) ตรงไปสู่เบญจาซึ่งตั้งอยู่สนามหญ้าด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือองค์พระธาตุ คิดเฉลี่ยระยะทางที่ขบวนแห่ผ่านไปประมาณ ๔ กิโลเมตร

ขบวนแห่จากจังหวัดต่างๆ รวม ๑๕ ขบวนนั้น มีสุภาพบุรุษและสุภาพสตรีแต่งกายพื้นเมืองด้วยเสื้อผ้าสีต่างๆ กัน มีการฟ้อนรำนำหน้าขบวนทุกขบวนด้วยจังหวะลีลาต่างๆ กัน มีมโหรี ปี่ กลอง และเครื่องเล่นดนตรี บรรเลงไปตามจังหวะของการฟ้อนรำนั้นๆ ด้วย

จากขบวนแห่อันมโหฬารยิ่งใหญ่ ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์พระธาตุพนมนี้ ทำให้บรรดาพุทธศาสนิกชนผู้พบเห็นเหตุการณ์ในขณะนั้น รู้สึกตื้นตันใจเป็นอย่างมาก เป็นภาพประทับอยู่ในส่วนลึกของดวงใจโดยไม่มีวันจะลืมเลือนได้ แม้เหตุการณ์จะล่วงเลยมานานแล้วก็ตาม ชวนให้ระลึกถึงพระบรมศาสดาแม้ปรินิพพานไปแล้ว ๒,๕๐๐ กว่าปี และเป็นภาพสะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองแห่งศีลธรรม วัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชาติไทยในอดีตกาลนานไกล ถ้าดวงวิญญาณของบรรพบุรุษคือ ปู่ ย่า ตา ทวด ที่ล่วงลับไปแล้ว ได้มาเห็นลูกหลานของท่านซึ่งกำลังแห่พระอุรังคธาตุอยู่ด้วยศรัทธาอันแรงกล้าในบวรพุทธศาสนาแล้วคงจะภาคภูมิใจดีใจและอนุโมทนาสาธุการเป็นอย่างมากทีเดียว

เมื่อขบวนแห่พระอุรังคธาตุอันมโหฬารได้สิ้นสุดลงแล้ว พระราชาคณะ ๑๐ รูป ได้สวดพระปริตมงคลที่พลับพลา ตอนกลางคืนมีเวียนเทียนและมีมหรสพสมโภชตลอดคืน ในระยะนั้นอากาศอบอ้าวมาก

วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๒ มีพิธียกฉัตรขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) ทรงเสด็จมาเป็นประธานในพิธี พระองค์ทรงประทับบรรทมอยู่ ณ วัดศรีเทพนครพนม พอจวนจะถึงเวลาประกอบพิธียกฉัตรจึงเสด็จมาเป็นประธาน

เวลา ๑๔.๑๙ น. หลังจากได้ทรงสดับรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์ฉัตรจากนายสมภพ โหตระกิตย์แล้ว ได้ทรงจับสายสูตรอัญเชิญฉัตรทองคำขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์ เจ้าพนักงานประโคมฆ้องชัย สังข์ดุริยางค์ พระราชาคณะ ๑๐ รูป ในมณฑลพิธีเจริญชัยมงคลคาถา

องค์ฉัตรได้เลื่อนขึ้นไปสู่ยอดพระเจดีย์อย่างสวยงาม ท่ามกลางเสียงซ้องสาธุการของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้ร่วมในพิธีและพบเห็นเหตุการณ์อันเป็นมิ่งมงคลในขณะนั้นต่างก็รู้สึกตื้นตันใจเป็นล้นพ้นที่ตนได้มีบุญวาสนา และมีโอกาสพบเห็นพิธีอันสำคัญยิ่งเช่นนี้ และบางพวกถึงกับน้ำตาไหลด้วยความปีติ ต่างก็หวังความร่วมเย็นเป็นสุข ภายใต้ร่มเงาแห่งพระมหาธาตุเจ้า

มีข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่งคือ ในขณะที่องค์ฉัตรได้เลื่อนขึ้นยอดพระเจดีย์นั้น มีเมฆก้อนหนึ่งซึ่งมีรูปสัณฐานคล้ายองค์พระธาตุพนม ลอยมาทางทิศเหนือบดบังดวงอาทิตย์ไว้ทำให้พื้นที่บริเวณงานไม่มีแสงแดด ลมพัดโชยมาทางทิศเหนือทำให้อากาศเย็นสบาย พอองค์ฉัตรขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์เรียบร้อยแล้ว เมฆก้อนนั้นก็ไหลผ่านดวงอาทิตย์ไปทางทิศตะวันตก ดวงอาทิตย์เวลาบ่าย ๒ โมง ๓๐ นาที ได้ส่องแสงผ่านระหว่างเมฆก้อนนั้นมาสู่ฉัตรพระธาตุทองคำ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเจดีย์มองเห็นรัศมีแวววับดูสวยงามยิ่งนัก ปรากฏการณ์ธรรมชาติเช่นนี้หาดูได้ยากมาก

ในขณะที่องค์ฉัตรพระธาตุพนมเลื่อนลอยขึ้นไปสู่ยอดพระเจดีย์นั้น มีอุบาสิกาคนหนึ่งชื่อ กา เป็นหนึ่งในจำนวน ๙๑๐ คน ซึ่งมีศรัทธาบวช

เป็นชีสมาทานศีล ๘ เนื่องในงานพระราชพิธีนี้ รู้สึกปลื้มอกปลื้มใจมาก ได้ยกมือขึ้นพร้อมกับเปล่งเสียงสาธุการว่า "สาธุ" พอองค์ฉัตรขึ้นตั้งอยู่บนยอดพระเจดีย์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ได้เป็นลมล้มฟุบลงกับที่และถึงแก่กรรมในเวลาต่อมา และยังมีอุบาสิกาอีกสองคนเป็นลมล้มสลบลง เพราะความดีใจเหลือประมาณ แต่ไม่ถึงกับถึงแก่กรรม เพียงแต่เป็นลมล้มสลบเท่านั้น ในช่วงระยะเวลาเพียงเล็กน้อยก็ได้ฟื้นสติขึ้นมาเหมือนเดิม

เวลา ๒๐.๐๐ น. ทางคณะสงฆ์วัดพระธาตุพนมพร้อมด้วยพระเถระผู้ใหญ่และพระภิกษุสามเณรซึ่งมาร่วมในงานพิธีประกอบพิธีเวียนเทียนสมโภชพระอุรังคธาตุ ซึ่งขณะนั้นยังประดิษฐานอยู่ที่เบญจา เสร็จแล้วมีมหรสพสมโภชเหมือนวันก่อน

วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๒๒ มีพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุในองค์พระเจดีย์ธาตุพนม วิธีการดำเนินงานในพิธี พอสรุปได้ ดังนี้:-

เวลา ๐๙.๐๐ น. คณะกรรมการซึ่งได้รับแต่งตั้งจากทางราชการและกรรมการที่ทางวัดแต่งตั้งขึ้น ได้นำเอาวัตถุอันมีค่าซึ่งค้นพบในพระธาตุพนมองค์ก่อน เข้าบรรจุในพระธาตุองค์ใหม่ และได้ทำการบรรจุเต็มทั้ง ๔ กรุ ศิลปโบราณวัตถุซึ่งค้นพบทั้งหมด มีจำนวน ๖,๑๑๕ รายการ (ประมาณ ๑๔, ๗๘๒ ชิ้น) ได้นำเข้าบรรจุคืนในพระธาตุพนมองค์ใหม่ จำนวน ๔,๗๔๓ รายการ แบ่งเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดพระธาตุพนมเพื่อการศึกษาจำนวน ๑,๓๗๒ รายการ

เวลา ๑๔.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ-นางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม-ราชกุมารี และพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ เสด็จพระราช-

ดำเนินมาบรรจุพระอุรังคธาตุ หลังจากนมัสการพระประธานที่พระวิหารหอพระแก้วแล้ว ได้เสด็จไปประทับที่ปะรำมณฑลพิธี

ครั้นถึงเวลา ๑๔.๑๙ น. ซึ่งถือเป็นฤกษ์ยามอันเป็นมงคลแล้ว และหลังจากนายสมภพ โหตระกิตย์ ประธานกรรมการจัดงานได้กราบบังคมทูลถวายรายงานการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมแล้ว ได้เสด็จไปทรงสายสูตรเครื่องเกรินอัญเชิญพระอุรังคธาตุขึ้นไปประดิษฐานไว้ในองค์พระธาตุพนมทางด้านตะวันออก พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากรและกรรมการซึ่งได้รับการแต่งตั้ง ขึ้นไปอยู่ในกรุภายในองค์พระธาตุพนม เพื่อรอรับพระอุรังคธาตุจากเครื่องเกริน เมื่อเครื่องเกรินขึ้นถึงแล้ว ก็ได้นำเอาพระอุรังคธาตุเข้าบรรจุในกรุภายในกรุ ซึ่งมีขนาดกว้างด้านละ ๒.๗๕ เมตร สูง ๒.๙๐ เมตร มีผอูบขนาดกว้างด้านละ ๑.๑๗ เมตร สูง ๑.๖๐ เมตร หนัก ๑,๐๐๐ กิโลกรัม หล่อด้วยทองเหลือง (หล่อใหม่เพราะของเก่าชำรุดมาก) ภายในผอูบใบนี้เองได้บรรจุพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ ลักษณะการบรรจุเหมือนที่เคยบรรจุมาในยุคก่อนๆ คือ บรรจุไว้ภายในพระธาตุชั้นที่ ๒ ซึ่งเรียงลำดับได้ ดังนี้:-

๑. ผอูบอยู่ภายในกรุพระธาตุชั้นที่ ๒

๒. ภายในผอูบมีเจดีย์ศิลา (ของเดิม)

๓. ภายในเจดีย์ศิลามีบุษบกทองคำและมีช้างแก้วม้าแก้ว

๔. ภายในบุษบกทองคำมีตลับเงิน

๕. ภายในตลับเงินมีผอูบทองคำ ๓ ใบซ้อนกันอยู่

๖. ภายในผอูบทองคำใบสุดท้ายมีผอูบแก้วหรือหลอดแก้ว

๗. ภายในผอูบแก้วมีพระอุรังคธาตุของพระพุทธเจ้า จำนวน ๘ องค์

หมายเหตุ ผอบได้หล่อขึ้นมาใหม่ สำหรับผอบสำริดหลังเดิมนั้นชำรุดมาก ได้ซ่อมใหม่และเก็บไว้ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมฯ วัดพระธาตุพนม วัตถุอันมีค่า เช่น พระพุทธรูปทองคำ และอัญมณีต่างๆ บรรจุไว้นอกผอบก็มี และภายในผอบก็มี สำหรับรายการที่ ๒ และ ๗ เป็นของซึ่งมีมาแต่เดิม ไม่มีการเปลี่ยนใหม่ เพียงแต่ซ่อมเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น เมื่อบรรจุเสร็จแล้วก็ได้ทำการปิดกรุอย่างมิดชิดและแน่นหนาในวันนั้น

มีข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือ ก่อนทำพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุดูท้องฟ้าโปร่ง ไม่มีเมฆหมอกเลยแม้แต่น้อย อากาศร้อนอบอ้าว แต่พอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาถึงปะรำมณฑลพิธีแล้วดูท้องฟ้าเห็นปกคลุมด้วยเมฆบางๆ ภายในบริเวณงานไม่มีแสงแดดส่องชั่วระยะหนึ่ง (ประมาณ ๒ ชั่วโมง) มีลมพัดโชยมาทางทิศตะวันตก อากาศภายในบริเวณงานเย็นสบายตลอดเวลาทำพิธี บรรดาไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั้งหลาย ต่างก็รู้สึกซาบซึ้งตรึงใจในพระบารมี บุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมเป็นอย่างมาก

หลังจากพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุได้สิ้นสุดลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ และพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ ได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมพสกนิกร ซึ่งรอเฝ้ารับเสด็จอยู่ข้างนอกวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน จำนวนประมาณ ๓-๔ หมื่นคน ได้เสด็จผ่านปะรำพระสงฆ์จำนวน ๙๙ รูป ซึ่งอยู่ทางทิศใต้องค์พระธาตุ ที่นั้นพระราชปรีชาญาณมุณี เจ้าคณะจังหวัดหนองคาย เป็นตัวแทนพระเทพรัตนโมลีถวายของที่ระลึกในงาน คือ เหรียญสมโภชพระธาตุพนมองค์ใหม่ จำนวน ๑,๐๐๐ เหรียญ และหนังสือประมวลเหตุการณ์เมื่อพระธาตุหักพังฯ จำนวน ๕ เล่ม แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้น ทั้งสามพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินออกไปทางประตูวิหารคด ทางทิศตะวันตก ทรงเยี่ยมเยียนพสกนิกร ซึ่งรอเฝ้ารับเสด็จอยู่บริเวณสนามหญ้าหลังวัด เสด็จผ่านพระเบญจา

และพลับพลาไปตามถนนหน้าหอพระนอน ทรงประทับรถพระที่นั่งถนนหน้าวัดพระธาตุพนมขึ้นเครื่องบินที่สนามบินบ้านหัวดอนเสด็จกลับกรุงเทพมหานครในวันนั้น

เวลา ๑๗.๐๐ น. ทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียน ตอนกลางคืนมีจุดพลุบูชา และมีมหรสพสมโภชตลอดคืนเหมือนวันก่อน ในการจัดงานพระราชพิธีบรรจุพระอุรังคธาตุและยกฉัตรครั้งนี้ ทางวัดพระธาตุพนม ได้จ่ายเงินของทางวัดสมทบกับทางรัฐบาลจำนวน ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านบาทถ้วน)

วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๒๒ ทางวัดพระธาตุพนมได้นำวัตถุมงคลอันมีค่าซึ่งประชาชนมีศรัทธาบริจาคเข้าบรรจุในพระธาตุพนมองค์ใหม่ ได้ทำการบรรจุเสร็จในวันเดียว วัตถุมงคลอันมีค่าซึ่งประชาชนในยุคนี้บริจาค เพื่อบรรจุในพระธาตุองค์ใหม่ มีจำนวนประมาณ ๓๐,๐๐๐ ชิ้นเศษ ชั่งน้ำหนักได้ ๑๒๐ หมื่น (๑,๔๔๐ กก.) ดร.พระมหาสม สุมโน วัดพระธาตุพนม เป็นหัวหน้าควบคุมสิ่งของเข้าบรรจุและปิดกรุ

การบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม การบรรจุพระอุรังคธาตุ พร้อมทั้งศิลปโบราณวัตถุมีค่าทั้งเก่าและใหม่ได้เสร็จสิ้นไปแล้วด้วยดีทุกประการ ยังเหลือแต่การรักษาพระธาตุให้ยืนยงคงถาวรต่อไป เพื่อให้เป็นมรดกตกทอดไปถึงอนุชนคนรุ่นหลังเท่านั้น และการก่อสร้างซ่อมแซมพระวิหารหอพระแก้ว มุงหลังคาวิหารคด พิพิธภัณฑ์ และสถานที่อื่นๆ ยังคงดำเนินต่อไปอีก

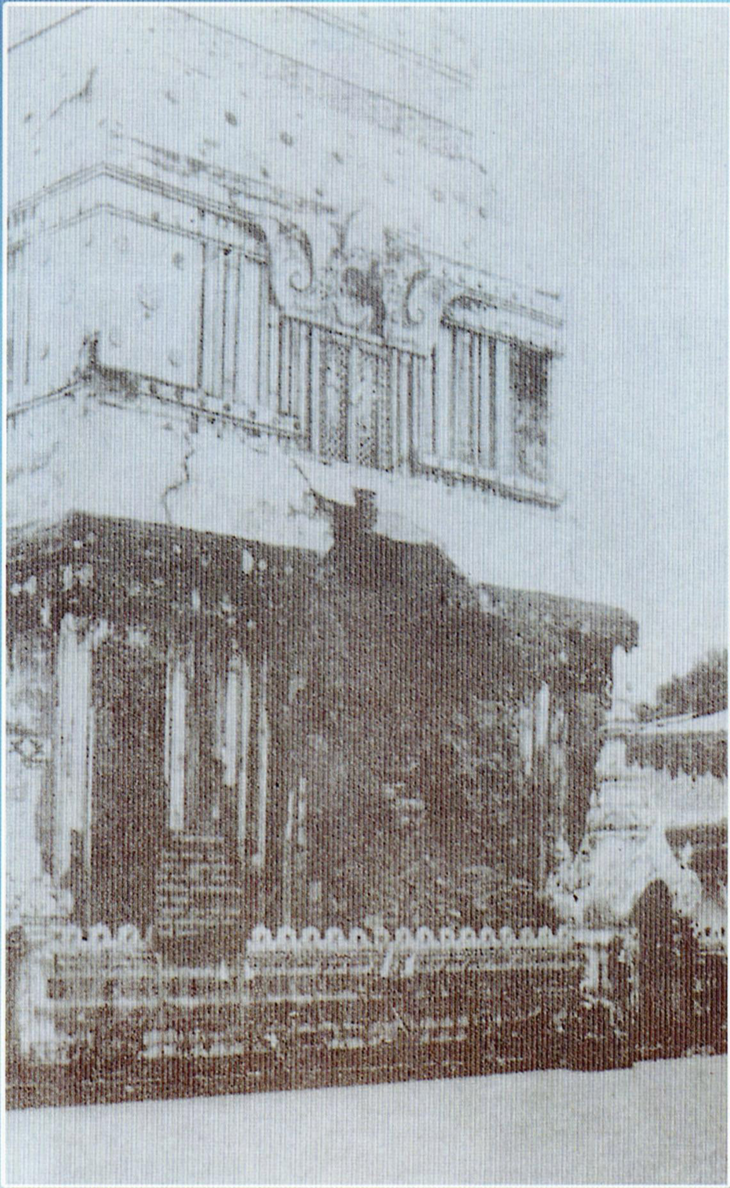
เหตุการณ์บ้านเมืองในสมัยพระธาตุพนมพัง

พระธาตุพนมพังทลายลงในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ ในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรคกิจสังคม เป็นนายรัฐมนตรี ต่อมาได้ประกาศยุบสภาฯ เพื่อระงับความวุ่นวายในสภาฯ และเพื่อทำการเลือกตั้งใหม่ หลังจาก

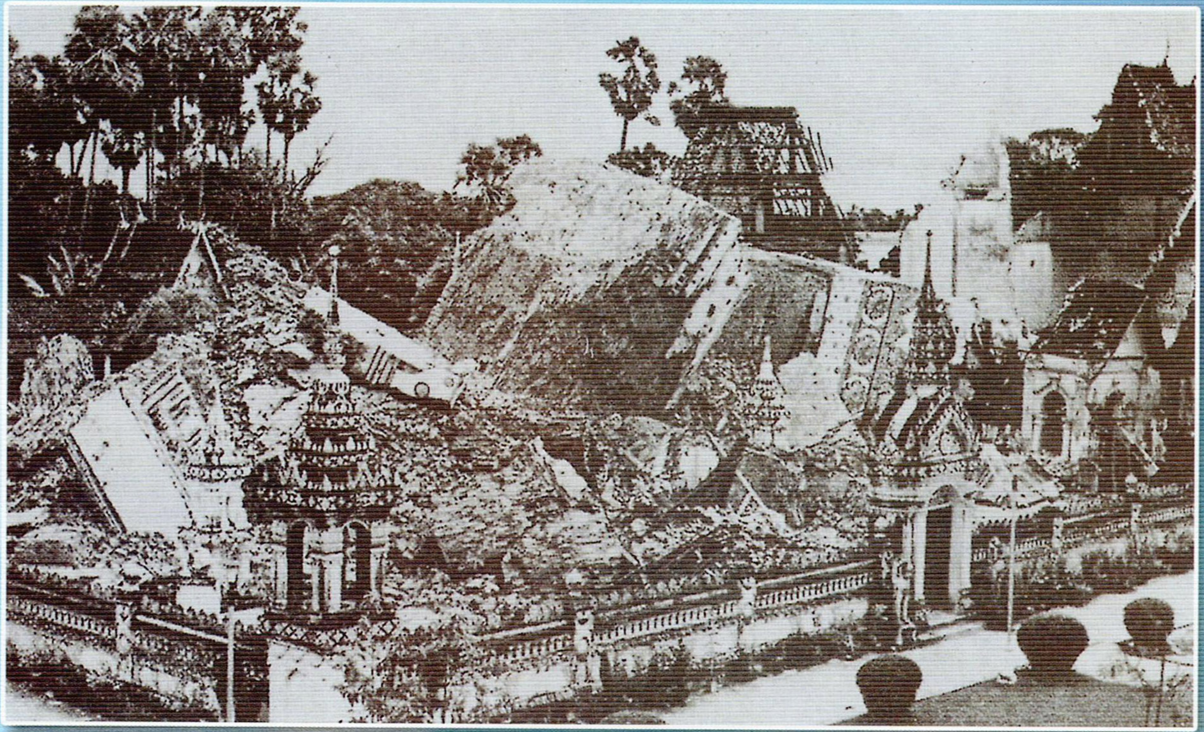
เลือกตั้งทั่วไปเสร็จแล้ว ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่อยู่ไม่นาน เมื่อเดือนตุลาคม ๒๕๑๙ ได้ถูกยึดอำนาจ และได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ต่อจากนั้น นายธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้เป็นนายกรัฐมนตรีแทน และได้จัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศต่อมา

พ.ศ. ๒๕๒๐ รัฐบาลของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้ถูกยึดอำนาจ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันท์ ได้เป็นนายกรัฐมตรีและได้จัดตั้งรัฐบาลบริหารประเทศชั่วคราว ในปีนั้นเกิดภาวะฝนแล้งทั่วประเทศ ภาคอีสานและภาคเหนือแห้งแล้งกว่าทุกภาค ชาวนาทำนาไม่ได้ผลเหมือนปีก่อนๆ ข้าวกล้าในนา ที่ปักดำลงไปแล้วก็เหี่ยวเฉาตายเกือบหมด คนว่างงานมาก ค่าครองชีพสูงกว่าปีก่อนๆ พวกหนุ่มสาวทางภาคอีสานพากันหนีจากบ้านไปหางานทำที่กรุงเทพฯ มากกว่าปีที่แล้วมา

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ อันเป็นปีที่พระธาตุพนมหักพังนั้นคอมมิวนิสต์ได้เข้ายึดครองประเทศลาว และประเทศเขมร ประเทศลาวได้ถูกยึดครองโดยวิถีทางการเมือง ประเทศเขมรได้ถูกยึดครองด้วยกำลังทหาร ในปีนั้น มีคนลาวและเขมรอพยพหลบลี้ภัยการเมืองเข้ามาประเทศไทยเป็นจำนวนหลายหมื่นคน และต่อมาได้พากันอพยพต่อไปยังยุโรปและอเมริกา เวลานี้ (๒๕๒๑) คนลาวอพยพที่อยู่ในสหรัฐอเมริกามีจำนวนประมาณหมื่นกว่าคนแล้ว พวกที่ยังตกค้างอยู่ในประเทศไทยก็มีอยู่มาก นับว่าเป็นการอพยพครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์อินโดจีน ไม่ใช่เฉพพาะแต่คนลาว และเขมรอย่างเดียว ซึ่งอพยพหนีจากบ้านเกิดเมืองนอนของตน คนเวียดนามใต้ก็อพยพหนีเช่นเดียวกัน การทำสงครามไม่ว่าจะแพ้หรือชนะก็ตาม ย่อมมีผลเสียอย่างเดียว กว่าจะฟื้นตัวขึ้นมาได้ก็ต้องใช้เวลาหลายสิบปี ดังนั้น คนฉลาดจึงพยายามหลีกเลี่ยงการทำสงครามเข่นฆ่าซึ่งกันและกัน

ซุ้มประตูองค์พระธาตุพนม พังครั้งแรก
เมื่อเวลา ๑๗.๐๐ น. วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘

พระธาตุพนมอันเป็นเจดีย์คู่บ้านคู่เมืองพังทลายลง
เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ เวลา ๑๙.๓๘ น. ตรงกับวันขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะ

เจดีย์ศิลาที่บรรจุบุษบกและผอบพระอุรังคธาตุ
สูง ๘๕ ซ.ม. ฐานกว้างด้านละ ๓๒ ซ.ม.
อมรฤาษีและโยธิกฤาษีนำมาจากยอดภูเพ็ก สกลนคร ในราว พ.ศ. ๕๐๐

บุษบกทองคำซึ่งเป็นที่บรรจุผอบพระอุรังคธาตุ

พบในห้องสี่เหลี่ยมเจดีย์ศิลา ตั้งอยู่บนหลังช้างแก้ว-ม้าแก้ว

ฐานกว้างด้านละ ๖.๙ ซ.ม. สูง ๑๔.๘ ซ.ม. ยอดชำรุด

เป็นของที่นำมาบรรจุใหม่ ใน พ.ศ. ๒๒๓๓-๓๕

โดยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก แห่งนครเวียงจันทน์

ผอบทองคำ ๘ เหลี่ยม อยู่ในห้อง ๔ เหลี่ยมแท่นศิลา
ข้างในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒๑๕ องค์ บรรจุในยุคหลัง

ผอบทองคำ ข้างในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๓๐ องค์
อยู่ในห้อง ๔ เหลี่ยมแท่นศิลา บรรจุในยุคหลัง

พระธาตุพนมองค์ใหม่ สูง ๕๓.๖๐ เมตร

ฐานกว้างด้านละ ๑๒.๓๓ เมตร

พระอุรังคธาตุได้บรรจุไว้อย่างสลับซับซ้อนมากซึ่งเมื่อถอดออกเรียงตามลำดับแล้วได้ดังนี้

๑. ผอบแก้วที่บรรจุพระอุรังคธาตุ ๘ องค์ พบอยู่ในผอบทองคำ หมายเลข ๒

๒. ผอบทองคำหมายเลข ๒ พบอยู่ในผอบทองคำหมายเลข ๓

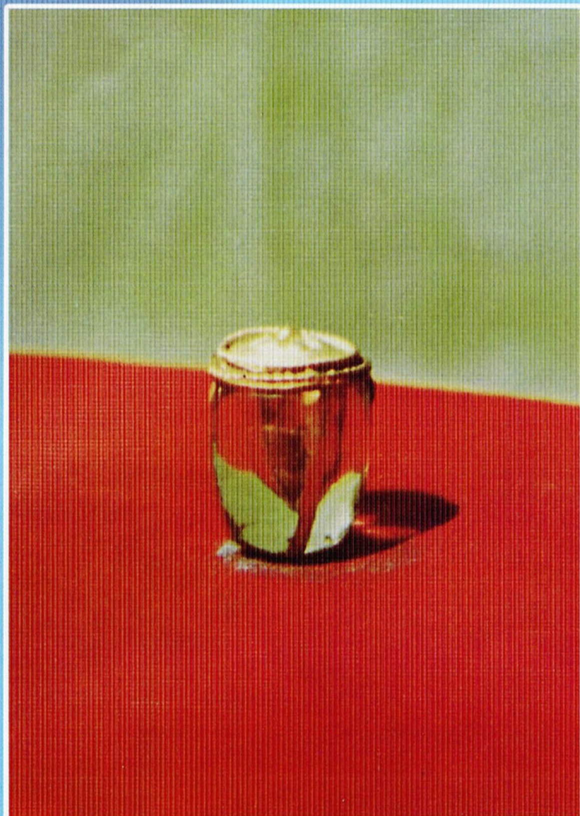
๓. ผอบทองคำหมายเลข ๓ พบอยู่ในผอบทองคำหมายเลข ๔

๔. ผอบทองคำหมายเลข ๔ พบอยู่ในตลับเงินหมายเลข ๕

๕. ตลับเงินหมายเลข ๕ พบอยู่ในบุษบกทองคำหมายเลข ๖

๖. บุษบกทองคำหมายเลข ๖ พบอยู่ในเจดีย์ศิลา และเจดีย์ศิลาพบอยู่ในผอูบสำริด ผอูบสำริดอยู่ในพระธาตุชั้นที่ ๒ ส่วนบน

หมายเลข ๒-๖ ทำการบรรจุในสมัยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กแห่งนครเวียงจันทน์ ๒๒๓๓-๓๕

ผอบแก้วอันเป็นที่บรรจุพระอุรังคธาตุจำนวน ๘ องค์ ได้แยกออกมาถ่ายภาพเป็นพิเศษเพื่อให้มองเห็นได้ชัดเจน ผอบนี้สูงพร้อมฐาน ๒.๑ ซ.ม. ฝาผอบวัดผ่านศูนย์กลาง ๑.๘ ซ.ม. ทำด้วยแก้วผลึก มีสีขาวแวววับมาก ข้างในมีพระอุรังคธาตุจำนวน ๘ องค์บรรจุอยู่ ในวันที่พบครั้งแรกนั้น มีน้ำมันจันทน์หล่อเลี้ยงอยู่และมีกลิ่นหอมเย็นอีกด้วย

วัตถุอันศักดิ์สิทธิ์นี้ ถือว่าเป็นของเดิม
ซึ่งทำการบรรจุโดยพระมหากัสสปเถระ
และท้าวพญาทั้ง ๕ ใน พ.ศ. ๘

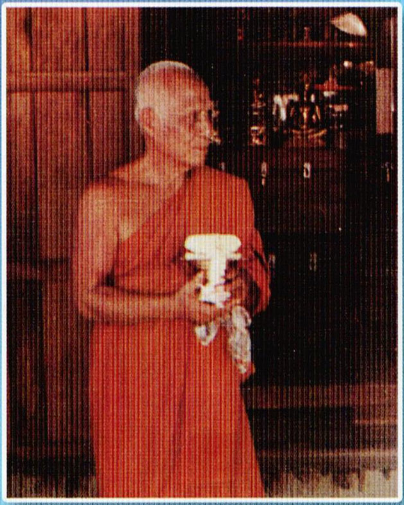
พระแก้วมรกต

สูง ๑๗.๗ ซ.ม. หน้าตักกว้าง ๙.๙ ซ.ม.

สร้างในสมัยเวียงจันทน์ พบในกรุพระอุรังคธาตุ

พระพุทธรูปทองคำ
สูง ๒๐ ซ.ม. หน้าตักกว้าง ๑๑ ซ.ม. หนัก ๔.๗ ก.ก.
เป็นเนื้อทองคำบริสุทธิ์
สร้างในสมัยเวียงจันทน์ลานช้าง พบในกรุพระอุรังคธาตุ

วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๒๒ เวลา ๑๓.๐๐ น. พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสพระธาตุพนม และนายสมพร กลิ่นพงษา ผู้ว่าฯ จังหวัดนครพนม อัญเชิญพระอุรังคธาตุออกจากที่ประดิษฐานชั่วคราวเพื่อนำออกไปแห่ตามถนนสายต่างๆ ในเขตสุขาภิบาลอำเภอธาตุพนม

พระเถระผู้ใหญ่ระดับประเทศ และข้าราชการผู้ใหญ่ กำลังแห่พระอุรังคธาตุรอบองค์พระธาตุพนม ๑ รอบ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานบนราชรถ ซึ่งจอดรออยู่ที่ถนนหน้าวัดพระธาตุพนม

พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม นายเดโช สวนานนท์ อธิบดีกรมศิลปากร นายสมพร กลิ่นพงษา ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม และเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้อง กำลังประกอบฉัตรพระธาตุ กองกษาปณ์ กรมธนารักษ์ เป็นผู้จัดทำฉัตร ได้ส่งชิ้นส่วนต่างๆ มาประกอบเป็นองค์ฉัตรที่วัดพระธาตุพนม

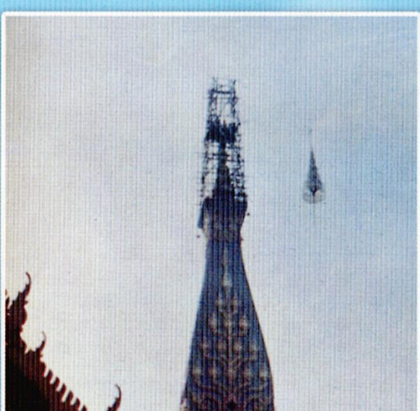

ตอนเช้าวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๒ ได้อัญเชิญองค์ฉัตรไปประดิษฐานไว้ที่พระวิหารหอพระแก้วเพื่อรอเวลาอัญเชิญขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์

วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๒ เวลา ๑๔.๑๙ น. พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) ได้ทรงจับสายสูตรอัญเชิญฉัตรทองคำขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์

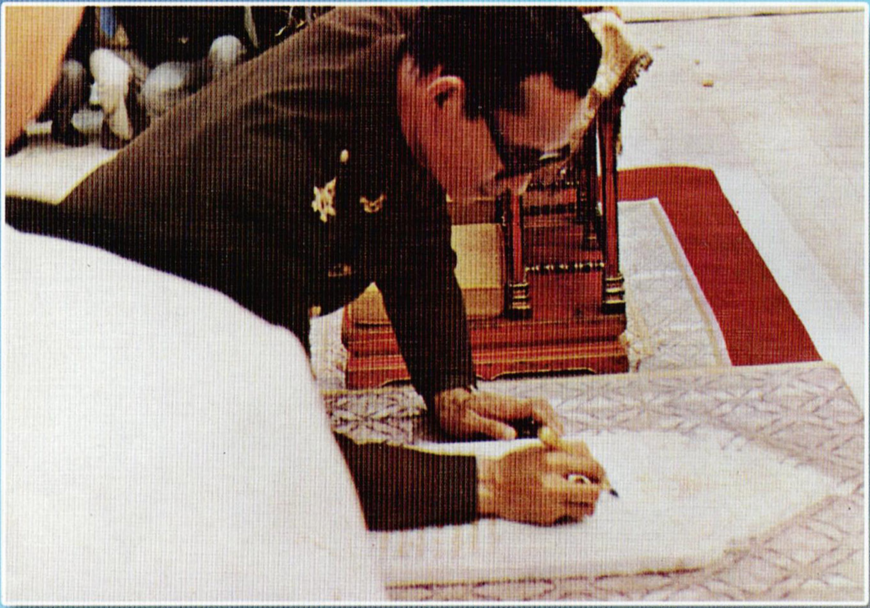
ฉัตรทองคำได้ลอยขึ้นไปสู่ยอดพระเจดีย์อย่างสวยงามท่ามกลางเสียงแซ่ซ้องสาธุการของชาวพุทธทั่วประเทศ ทำให้ผู้เห็นเหตุการณ์ในวันนั้นรู้สึกตื้นตันใจมาก บางพวกถึงกับน้ำตาไหลด้วยความปีติ

วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๒๒ เวลา ๑๔.๑๙ น. เป็นอุดมมงคลฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณ์วลัยลักษณ์ ทรงจับสายสูตรอัญเชิญพระอุรังคธาตุขึ้นไปประดิษฐานไว้ในองค์พระธาตุทางทิศตะวันออก

พระอุรังคธาตุซึ่งประดิษฐานอยู่ในบุษบกและเครื่องเกรินอันประดับตกแต่งแล้วอย่างสวยงาม ได้ขึ้นไปยังกรุในองค์พระเจดีย์อย่างเชื่องช้าและงดงามมาก ท่ามกลางความปลื้มปีติยินดีและเสียงอนุโมทนาสาธุการของบรรดาพุทธบริษัททั่วประเทศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงลงพระปรมาภิไธยในแผ่นศิลาจารึก

พ.ศ. ๒๕๒๑ อยู่ในระหว่างการประดับลวดลายพระธาตุ เกิดน้ำท่วมอย่างหนักในจังหวัดทางภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคกลาง ทรัพย์สินไร่นาของราษฎรเสียหายมาก ที่หมู่บ้านธาตุพนมและหมู่บ้านใกล้เคียง แม่น้ำโขงไหลขึ้นท่วมอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่วันที่ ๑๒-๓๐ สิงหาคม รวมเวลา ๑๘ วัน น้ำจึงลด น้ำไหลเข้าวัดพระธาตุพนมทางด้านเหนือ ตะวันตก และทางด้านใต้ เฉพาะทางด้านตะวันตก คือที่สนามหญ้าและถนนใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ระดับน้ำสูง ๑ เมตร ยังเหลือแต่บริเวณเนินพระธาตุและบริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่น้ำไม่ท่วม ถนนสายต่างๆ ในเขตสุขาภิบาลน้ำท่วมหมดยังเหลือแต่ถนนหน้าวัด ประชาชนจำนวนประมาณ ๑๕๐ ครอบครัวไร้ที่อยู่อาศัย ได้ไปอาศัยกุฏิพระ ศาลาวัด และบริเวณรอบๆ องค์พระธาตุพนมเป็นที่พักชั่วคราว มีคนจมน้ำตาย ๔ คน เป็นเด็ก ๒ คน ผู้ใหญ่ ๒ คน ตลาดสดได้ย้ายมาตั้งอยู่บริเวณถนนหน้าวัดพระธาตุพนมเป็นเวลา ๑ เดือนเศษ สรุปแล้ว น้ำท่วมในปีนี้สูงกว่าทุกๆ ปีในรอบ ๔๐ ปี

การก่อสร้างภายในวัด หลังจากพระธาตุพนมพัง

พ.ศ. ๒๕๑๘

เมื่อพระธาตุพนมได้พังทลายแล้ว ทางวัดได้จัดสร้างอาคารสถานที่ภายในวัด ทั้งชั่วคราวและถาวรดังต่อไปนี้

๑. สร้างปะรำบำเพ็ญกุศลชั่วคราว ๔ หลัง ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกขององค์พระธาตุฯ นอกวิหารคดจำนวน ๒ หลัง และอยู่ติดกับวิหารคด

ด้านเหนือ-ใต้ จำนวน ๒ หลัง การก่อสร้างทั้งหมดใช้โครงไม้ หลังคามุงสังกะสี สิ้นเงินในการก่อสร้าง จำนวน ๔,๐๓๒๒ บาท ปะรำทางด้านเหนือและทางด้านใต้ ได้รื้อออกใน พ.ศ. ๒๕๒๔ แต่ทางด้านตะวันตกยังคงใช้เป็นที่บำเพ็ญกุศลอยู่จนบัดนี้ (๒๕๓๐)

๒. สร้างศาลาที่พักประชาชนชั่วคราว จำนวน ๓ หลัง ที่บริเวณสนามหญ้าทุ่งนาด้านตะวันตกองค์พระธาตุ การก่อสร้างทั้งหมดใช้โครงไม้หลังคามุงสังกะสี พื้นลาดปูนซีเมนต์ แต่ละหลังกว้าง ๑๓ เมตร ยาว ๕๐ เมตร สิ้นเงินค่าก่อสร้างจำนวน ๕๔๐,๐๐๐ บาท ก่อนพระธาตุพนมพังได้ใช้ระเบียงวิหารคดเป็นที่พักประชาชนผู้เดินทางมาแสวงบุญในงานนมัสการประจำปี และใช้เป็นที่สอนพระปริยัติธรรม เมื่อพระธาตุพนมพังลงได้ปิดวิหารคดทั้ง ๔ ด้าน ห้ามมิให้คนภายนอกเข้าไปข้างใน และใช้สถานที่นั้นเป็นที่พักต่อไปจนกว่าจะสร้างพระธาตุพนมแล้วเสร็จ ฉะนั้นเพื่อให้ความสะดวกแก่ผู้มาแสวงบุญและเพื่อใช้เป็นที่สอนนักธรรมและบาลีชั่วคราวจึงได้สร้างที่พักชั่วคราวขึ้นดังกล่าวแล้วและได้ใช้จนกระทั่งทุกวันนี้ (๒๕๓๐) ซึ่งเวลาดังกล่าวได้ล่วงเลยมาแล้ว ๑๒ ปี และยังจะต้องใช้สถานที่นี้อีกหลายปี

๓. สร้างศาลาการเปรียญจำนวน ๑ หลัง อยู่บริเวณสนามหญ้า หลังกุฏิโรคาพินาศ ซึ่งเป็นกุฏิเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน อยู่ด้านตะวันตกของพระธาตุ การก่อสร้างทั้งหมด อยู่ในลักษณะชั่วคราวกึ่งถาวร โครงไม้หลังคามุงกระเบื้องฟูก ใช้กระเบื้องลายปูพื้นกว้าง ๑๘.๕๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร สร้างแล้วเสร็จในต้นปี ๒๕๑๙ สิ้นเงินค่าก่อสร้าง ๖๒๕,๐๐๐ บาท ศาลาการเปรียญหลังเดิมซึ่งอยู่ภายในบริเวณวิหารทางด้านหน้าองค์

พระธาตุ ถูกองค์พระธาตุหักทับพังยับเยินหมด ไม่มีสถานที่ประกอบพิธีทางศาสนา ฉะนั้น จึงได้สร้างศาลาการเปรียบหลังนี้ขึ้น และได้ใช้สถานที่นี้เองประกอบพิธีทางศาสนาประจำ เช่น ไหว้พระ สวดมนต์ ฟังเทศน์ เป็นต้น

๔. สร้างกุฏิที่พักเจ้าหน้าที่ใกล้พระธาตุพนมจำลองจำนวน ๒ หลัง อยู่ด้านเหนือพระธาตุ หน้าหอพระนอน การก่อสร้างทั้งหมดใช้โครงไม้ กระเบื้องฟูกมุงหลังคา พื้นลาดปูซีเมนต์ สิ้นเงินในการก่อสร้างจำนวน ๑๒๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๑

๑. ปรับปรุงถนนภายในบริเวณวัด ทางด้านเหนือ ด้านตะวันตก และด้านใต้องค์พระธาตุ ใช้ลูกรังถม ลาดยาง และเทคอนเกรีต สิ้นเงินจำนวน ๓๕๕,๐๐๐ บาท

๒. สร้างอาคารถาวร ๓ ชั้น จำนวน ๑ หลัง การก่อสร้างใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องฟูก พื้นใช้หินขัด กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๔๐ เมตร อยู่ทางด้านตะวันตกองค์พระธาตุหน้าสำนักวิปัสสนากรรมฐาน สิ้นเงินค่าก่อสร้าง จำนวน ๒,๕๐๐,๐๐๐ บาท ใช้สำหรับเป็นที่พักรับรองนักแสวงบุญ ทั้งพระภิกษุสามเณรและฆราวาสซึ่งเดินทางมานมัสการพระธาตุ จากทุกจังหวัดทั่วประเทศ ซึ่งมาพักเกือบทุกวันเสาร์และอาทิตย์ตลอดปี นอกจากนี้ยังใช้เป็นสถานที่ประชุมและอบรมอีกด้วย ซึ่งในปีหนึ่งๆ มีจำนวนหลายครั้ง

๓. สร้างตึกพยาบาลในโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช ที่บริเวณสนามบินบ้านหัวดอน อำเภอธาตุพนม จำนวน ๑ หลัง กว้าง ๓๐ เมตร ยาว ๓๘ เมตร ซึ่งประกอบด้วยห้องพิเศษจำนวน ๖ ห้อง และห้องรวมซึ่งมีเตียงจำนวน ๓๐ เตียง ๑ ห้อง สิ้นเงินค่าก่อสร้างพร้อมทั้งเครื่องสุขภัณฑ์จำนวน ๑,๖๐๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งล้านหกแสนบาท) ได้ทำพิธีมอบให้โรงพยาบาลเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๕๒๒

พ.ศ. ๒๕๒๕

๑. กุฎิเซ็งเฮียง เป็นตึก ๒ ชั้น แม่เซ็งเฮียงร้านฮะหลี ธาตุพนม สร้างถวาย สิ้นทุนทรัพย์ในการก่อสร้างประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ บาท ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้มีการบูรณะต่อเติมอีกคือ ก่อฝากั้นห้องชั้นล่างด้วยอิฐ กั้นฝาชั้นบนด้วยไม้อัดทำเป็นที่เก็บสิ่งของจำนวน ๑ ห้อง และเป็นที่พักรับรองแขก ๒ ห้อง ทำประตูเหล็กปิด-เปิด ๑ บาน ทำรั้วเหล็กรอบบริเวณกุฎิทั้ง ๔ ด้านและปรับบริเวณรอบๆ ให้ราบเรียบ สิ้นเงินในการบูรณะครั้งนี้ จำนวนประมาณ ๘๐,๐๐๐ บาท

๒. บูรณะกุฎิศีลาภิรัตสรังฤษดิ์ (กุฎิใหญ่) กุฎิหลังนี้ได้สร้างโดยพระครูศีลาภิรัต เจ้าอาวาสองค์ก่อน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ (ประมาณ ๕๘ ปีล่วงแล้ว) ได้ชำรุดทรุดโทรมเป็นบางส่วน ดังนั้นจึงได้มีการบูรณะใหม่ ดังนี้:-

ก. สร้างห้องน้ำขึ้นภายในกุฎิทั้งชั้นล่างและชั้นบนจำนวน ๗ ห้อง สิ้นเงินค่าใช้จ่ายจำนวน ๙๐,๐๐๐ บาท

ข. มุงหลังคาใหม่ทั้งหมด โดยใช้กระเบื้องฟูก สิ้นเงินค่าใช้จ่าย ๑๐๐,๐๐๐ บาท

ค. ทำบันไดใหม่ทั้ง ๒ ด้าน เป็นเงิน ๙๐,๕๑๕ บาท

รวมเป็นเงินทั้งหมด จำนวน ๒๘๐,๕๑๕ บาท โดยศรัทธาของชมรมพุทธจักร ศาลาสันติธรรม และศิษยานุศิษย์ของสมเด็จพุฒาจารย์ (โต พรหมรังษี) กรุงเทพฯ บูรณะแล้วเสร็จทุกรายการใน พ.ศ. ๒๕๒๘ และทำการฉลองในปีนั้น

พ.ศ. ๒๕๒๖

๑. สร้างกุฏิที่พักเจ้าอาวาสจำนวน ๑ หลัง ที่สนามหญ้าทุ่งนาด้านตะวันตกพระธาตุ พ่อผาแม่อ๊อก ประคำมินทร์ ธาตุพนมสร้างถวาย แล้วเสร็จในเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๖ เป็นตึกทรงไทยชั้นเดียว ติดเครื่องปรับอากาศ สิ้นค่าก่อสร้างจำนวนประมาณ ๑๓๐,๐๐๐ บาท

๒. สร้างห้องน้ำห้องสุขา สำหรับผู้มาทัศนาจรแสวงบุญ ขนาด ๓ x ๓๒ เมตร จำนวน ๒๐ ห้อง อยู่ทางด้านเหนือองค์พระธาตุด้านตะวันตกหอพระนอน สิ้นเงินจำนวน ๒๐,๗๕๖ บาท

๓. ขนเศษดิน เศษอิฐ ปูน องค์พระธาตุ ออกจากบริเวณนอกกำแพงวิหารคดด้านเหนือ ไปเก็บไว้ที่เกาะกลางสระ หน้าวัดพระธาตุพนมด้านเหนือ สิ้นเงินค่าบริการ และค่าน้ำมันเชื้อเพลิงจำนวน ๒๐,๙๘๒ บาท

๔. ขยายบริเวณเนินพระธาตุทั้งทางด้านเหนือและด้านใต้ พร้อมทั้งทำรั้วกำแพงและเสาไฟฟ้าที่รั้วกำแพง สิ้นเงินจำนวน ๓๖๒,๓๙๘ บาท

๕. ถมสนามบริเวณหน้าวัดด้านใต้ หน้าตลาดสดสุขาภิบาลธาตุพนม โดยใช้ดินและหินลูกรังถมอัดแน่น เริ่มแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๖ แล้วเสร็จในต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๗ สิ้นเงินจำนวน ๒,๐๐๕,๓๙๕ บาท ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้ถมและปรับหน้าดินอีกให้ราบเรียบเสมอ สิ้นเงินจำนวน ๑๔๙,๐๒๐ บาท ที่ดินแปลงนี้เองพอถมและปรับให้ราบเรียบแล้ว ก็มีคนอยากสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้น แต่มีหลายฝ่ายไม่เห็นชอบด้วยก็เลยยกเลิกไป อันที่จริงไม่ควรสร้างตึกอาคารเพื่อประโยชน์ทางการค้าใดๆ ขึ้นในบริเวณนั้น เพราะนอกจากจะทำให้บริเวณนั้นสกปรกรกรุงรัง และเป็นการรบกวนความสงบภายในวัดแล้ว ยังเป็นการบดบังความสง่างามขององค์พระธาตุพนมอีกด้วยสืบไปภายหน้า หากมีแนวความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นอีก ขอให้คนรุ่นหลังได้พิจารณาใคร่ครวญให้ดี อย่าเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว จะทำให้คุณค่าทางวิญญาณลดน้อยถอยลงไป สุดท้ายจะไม่มีอะไรเหลืออยู่ โลกนี้มีเรื่องสลับซับซ้อนมาก ยังมีอีกหลายเรื่องซึ่งเรายังไม่เข้าใจ ผู้ที่มุ่งหวังทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวม ต้องมองปัญหาอนาคตให้ออกจึงจะไม่ประสบความยุ่งยากภายหลัง

พ.ศ. ๒๕๒๗

๑. สร้างกุฏิกรรมฐานจำนวน ๒ หลัง ที่สำนักวิปัสสนากรรมฐาน เป็นกุฏิไม้ชั้นเดียว โดยศรัทธาของแม่จำปา คำลุน ธาตุพนม สิ้นทุนทรัพย์จำนวน ๖๔,๐๐๐ บาท

๒. รื้อสร้างกุฏิโรคาพินาศ ซึ่งแต่ก่อนเป็นกุฏิเจ้าอาวาส วัดพระธาตุพนมองค์ปัจจุบัน พระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา) สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔ ชำรุดทรุดโทรมมาก ได้ดัดแปลงเป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรม "รัตน-โมลีศรีโคตบูร" กว้าง ๑๑ เมตร ยาว ๑๗ เมตร รูปทรงคล้ายของเดิม และสร้างในที่เดิม สิ้นเงินค่าก่อสร้างทั้งหมด จำนวน ๘๕๗,๐๒๖ บาท

๓. ทำร่องระบายน้ำ ฝาปิดร่องน้ำ จำนวน ๑,๓๖๒ แผ่น ทำท่อระบายน้ำ และทำฝาผนังกั้นดินเนินพระธาตุทางด้านใต้ สิ้นเงินจำนวน ๗๑,๘๖๐ บาท

๔. ปรับปรุงลานต้นพระศรีมหาโพธิ์ ขยายเนินพระอรหันต์ สร้างโรงเก็บไม้ ซ่อมประตูใหญ่หน้าวัด ทำตู้ยามโครงเหล็กมุงสังกะสี จำนวน ๒๐ ตู้ และกั้นรั้วพระธาตุพนมจำลอง สิ้นเงินจำนวน ๓๕,๖๖๐ บาท

๕. ลาดยางถนนภายในบริเวณวัด และถนนตัดใหม่ที่หน้าวัดด้านใต้ สิ้นเงินจำนวน ๑,๔๒๙,๘๑๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๒๘

๑. สร้างเสริมต่อเติม กุฏิพระธาตุรัศมีและกุฏิศรีสัตตนาคา โดยดัดแปลงให้เป็นศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สิ้นเงิน ๘๘๑,๗๙๐ บาท กุฏิทั้งสองหลังนี้ เมื่อก่อนเป็นกุฏิพักรับรองพระอาคันตุกะของเจ้าอาวาสโดยเฉพาะ ซึ่งอยู่ถัดจากกุฏิเจ้าอาวาสทางด้านเหนือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตฺติโสภณ) สมเด็จพระสังฆราช วัดเบญจบพิตร ได้เสด็จนำผ้าพระกฐินพระราชทานมาทรงทอด ณ วัดพระธาตุพนม ในวันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๓

ได้ทรงประทับบรรทมอยู่ที่กุฏิหลังนี้ ๑ ราตรี ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ สมเด็จพระพุทธชิโนรส สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาวพร้อมด้วยคณะ ได้มาประทับบรรทมอยู่ที่กุฏิหลังนี้อีก ๑ ราตรี สรุปแล้วกุฏิหลังนี้ได้เคยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชทั้ง ๒ องค์ และ ๒ ประเทศ ต่อมาได้ชำรุดทรุดโทรมมาก จึงได้ทำการบูรณะใหม่ มีรูปทรงคล้ายหลังเดิม แต่ได้เอามารวมกันเข้าเป็นหลังเดียวและในขณะเดียวกันก็ได้ทำการบูรณะหอฉันด้วย สิ้นเงินจำนวน ๕๖,๐๐๐ บาท

๒. ทำสะพานกันวัว-ควายตามประตูทางเข้าวัด ทางด้านเหนือและด้านตะวันออกโดยใช้แป๊บน้ำ และมีประตูปิด-เปิด, บูรณะสระหน้าวัด (หนองหมากแซว), สร้างห้องน้ำห้องสุขาที่สำนักวิปัสสนา, ปรับปรุงบริเวณศาลาและบูรณะบริเวณนอกกำแพงวิหารคดทั่วไป สิ้นเงินจำนวน ๕๒,๐๐๐ บาท

๓. ขุดสระและสร้างศาลาน้ำมนต์พญาสัตตนาคา ข้างกุฏิเจ้าอาวาสด้านตะวันออกเฉียงเหนือ สิ้นเงิน ๒๒๐,๒๖๗ บาท

พ.ศ. ๒๕๒๙

๑. ทำกันสาดแทนเต็นท์ในบริเวณลานพระธาตุจำนวน ๔ เต็นท์ สิ้นเงินจำนวน ๙๔,๖๙๙ บาท

๒. ทำป้อมยามตำรวจที่หน้าวัด พร้อมทั้งปรับปรุงบริเวณรอบๆ สิ้นเงินจำนวน ๕๗,๑๓๖ บาท

๓. ทำถนนหลังวัดถึงถนนบายพาส โดยใช้หินลูกรังอัดแน่นและทำ

ท่อระบายน้ำ รวมทั้งการดำเนินเรื่องเกี่ยวกับที่ดินในบริเวณนั้น สิ้นเงินจำนวน ๒๕,๗๗๗ บาท

๔. ทำรั้ว ค.ส.ล. ขึงลวดหนาม ๙ เส้น ล้อมรอบสระหนอง สระพัง-ทอง พร้อมทั้งทำประตูเหล็ก ๒ ประตู และก่อกำแพงเขตวัดด้านใต้ ข้างหนองสระพังทองและข้างโรงเรียนพนมวิทยาคารตลอดแนว, เสริมกำแพงวิปัสสนาด้านตะวันตกและด้านเหนือให้สูงขึ้นไปอีก ๒ เมตร, เสริมรั้ว ค.ล.ส. พร้อมทั้งลวดหนามจำนวน ๕ เส้น ตามแนวกำแพงด้านตะวันตกของวัดตลอดแนว, ทำรั้วอาคารเทพรัตน์ด้านเหนือ, ทำถังเก็บน้ำฝนที่ศาลาการเปรียญและที่สำนักวิปัสสนา ขนาด ๒ x ๒.๕ เมตร จำนวน ๖ ถัง สิ้นเงินประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๓๐

๑. บูรณะต่อเติมสำนักเจ้าอาวาสพร้อมทั้งปรับปรุงบริเวณรอบๆ สิ้นเงินจำนวน ๓๓๗,๑๓๘ บาท

๒. ทำเกาะกลางถนนหน้าวัด สิ้นเงินจำนวน ๑๖,๕๐๐ บาท

๓. การบูรณะและจัดสร้างซึ่งดำเนินการอยู่ ยังไม่ทราบค่าใช้จ่ายแน่นอนอีก ๓ รายการ คือ

- บูรณะบ่อน้ำพระอินทร์
- จัดและปรับปรุงศูนย์ศิลปวัฒนธรรม โดยจัดทำเคาน์เตอร์วางสิ่งของ, ซ่อมตู้กระจก, ทำราวเหล็กล้อมรอบเคาน์เตอร์และตู้, จัดห้องสมุดทำทะเบียนประวัติศิลปวัตถุโบราณ, เขียนภาพและเขียนตัวอักษร ฯลฯ

- ซ่อมร่องน้ำถนน ก่อขอบถนน ปรับขอบถนน และสนามหญ้าทางด้านตะวันตก ด้านตะวันออก และด้านใต้กุฏิใหม่

๔. โครงการที่จะต้องดำเนินต่อไปอีกโดยไม่หยุดยั้ง คือ:-

- สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม, สร้างพิพิธภัณฑ์, สร้างหอสมุด, สร้างศาลาไทยหน้าวัดพระธาตุพนม, สร้างกุฏิที่พักพระภิกษุสามเณรถาวร, สร้างอาคารรับรองผู้มาแสวงบุญจากต่างจังหวัด, และบูรณะวิหารคด ฯลฯ

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสมรณภาพ

๑. วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖ พระครูเจติยาภิวัฒน์ (คำข่อง เจียงเพ็ง) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร ได้มรณภาพ ณ ศาลาพนม ๓ ข้างกุฏิบุญเขตสามัคคี เวลาประมาณ ๐๔.๐๐ น. ด้วยโรคความดันโลหิตสูง ได้เก็บศพบำเพ็ญกุศลอยู่ที่วัดพระธาตุพนม เป็นเวลา ๔ ปีเศษ จึงได้ทำพิธีพระราชทานเพลิงศพ

พระครูเจติยาภิวัฒน์ (คำข่อง เจียงเพ็ง น.ธ.เอก, ม.ศ. ๓) เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๘๗ ตรงกับวันอังคาร แรม ๖ ค่ำ เดือน ๔ ปีวอก จุลศักราช ๑๓๐๖ ณ บ้านม่วง หมูที่ ๕ ตำบลบ้านแต้ อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ เป็นบุตรคนที่ ๔ ของนายอำ และนางสิงห์ พระครูเจติยาภิวัฒน์ บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๔ ปี ในวันที่ ๒๙ เมษายน มาอยู่วัดพระธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๐๖

ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดพระธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๐๘ โดยมีพระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้มรณภาพเมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๖ รวมอายุได้ ๓๘ ปี ๑๑ เดือน ๒๗ วัน บรรพชาเป็นสามเณร ๖ พรรษา อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ๑๙ พรรษา รวมเป็น ๒๕ พรรษา

๒. เมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๕๒๙ พระพนมเจติยานุรักษ์ (จูม พิทักษ์เทพ) เจ้าอาวาสวัดมรุกขาราม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม และรองเจ้าคณะจังหวัดนครพนม ได้มรณภาพในระหว่างเดินทางไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจังหวัดขอนแก่น จวนจะถึงตัวเมืองจังหวัดกาฬสินธุ์ ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร ก็ได้มรณภาพอยู่ในรถพยาบาล ซึ่งเป็นรถของโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราชธาตุพนม หมอสันนิษฐานว่าเป็นมะเร็งที่ปอด ได้นำศพมาตั้งบำเพ็ญกุศลอยู่ที่วัดพระธาตุพนม ประมาณ ๑ เดือนเศษ แล้วได้นำศพไปบำเพ็ญกุศลที่วัดมรุกขาราม บ้านหลักศิลา ตำบลพระกลางทุ่ง อำเภอธาตุพนม กำหนดจะทำพิธีพระราชทานเพลิงศพในเดือนมีนาคม ๒๕๓๑

พระพนมเจติยานุรักษ์ (จูม พิทักษ์เทพ น.ธ.เอก) เกิดที่บ้านหนองหอย อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เมื่อวันที่ ๗ เดือนพฤษภาคม ๒๔๕๘ ตรงกับวันศุกร์ แรม ๙ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๗๗ เป็นบุตรของนายอุ่นและนางแดง พิทักษ์เทพ

ได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๗ ปี เมื่อวันที่ ๒๐ โดยมีพระครูศีลาภิรัตเป็นพระอุปัชฌาย์ และได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่พัทธสีมาวัดพระธาตุพนม โดยมีพระครูศีลาภิรัต (หมี อินทฺวํโส) เป็นพระอุปัชฌาย์

พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้เป็นเจ้าคณะอำเภอธาตุพนม พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้เป็นรองเจ้าคณะจังหวัดนครพนม ได้มรณภาพ เมื่อวันที่ ๕ กันยายน ๒๕๒๙ รวมอายุได้ ๗๑ ปี

งานฉลองครบ ๘๐ ปี

พระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖) ได้มาเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ สืบต่อจากพระครูศีลาภิรัต (หมี อินทฺวํโส) เป็นเวลา ๕๐ ปีล่วงแล้ว ท่านมีอายุ ๘๐ ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ คณะศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้พร้อมใจกันจัดงานฉลองครบรอบ ๘๐ปี ขึ้นวัดพระธาตุพนม ในวันที่ ๒๖-๒๗ ธันวาคม ๒๕๓๐ ในขณะเดียวกันนั้นก็ได้ฉลองปริญญาพุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งประเทศไทย ซึ่งได้รับเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๐ และฉลองสัญญาบัตรพัดยศพระราชาคณะชั้นธรรมที่ “พระธรรมราชานุวัตร” ซึ่งได้พระราชทานเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ ท่านเป็นพระมหาเถระรูปแรกของจังหวัดนครพนม ซึ่งได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม

ได้นิมนต์พระเถระมาสวดพระพุทธมนต์ จำนวน ๘๐ รูปจากจังหวัดในภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคเหนือ ได้สร้างวัตถุมงคลที่ระลึกอันมีรูปเหรียญ และพระพุทธบูชาขนาดหน้าตัก ๕ นิ้ว และ ๙ นิ้ว จำนวน ๒,๕๘๐ องค์ ได้นิมนต์เกจิอาจารย์จากทุกจังหวัดทั่วประเทศมาทำพิธีพุทธาภิเษก นอกจากนี้ยังได้รวบรวมงานด้านวรรณกรรมของท่าน จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์จำนวน ๙ เรื่อง มีความหนาประมาณ ๒,๐๐๐ กว่าหน้ากระดาษอีกด้วย

ในวันที่ ๒๖ ธันวาคม ขณะที่กำลังเตรียมจัดสถานที่ประกอบพิธีพุทธาภิเษกและพิธีอื่นๆ อยู่นั้น ในเวลาประมาณ ๕-๖ ทุ่ม (๒๓.๐๐-๒๔.๐๐ น.) มีฝนตกโปรยลงมาเล็กน้อย ประมาณ ๑ ชั่วโมงจึงหายไป ทั้งๆ ที่ในเวลานั้น อากาศหนาวเย็นตามปกติในภาคนี้ ในเดือนธันวาคมหรือในเดือนอ้าย ฝนจะไม่ตกเลย นานๆ ถึงจะมีครั้งหนึ่งที่มีปรากฏการณ์เกิดขึ้นเช่นนี้ เราถือว่าเป็นนิมิตหมายแห่งความเป็นสิริมงคล

พ.ศ. ๒๕๓๑

๑. ซ่อมยอดพระธาตุองค์เดิม และซ่อมผอูบสำริดหลังเดิมอันเป็นที่บรรจุพระอุรังคธาตุ ซึ่งสร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (๒๒๓๓-๓๕) โดยเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก พระเถระที่มีชื่อเสียงโด่งดังมากแห่งนครเวียงจันทน์ในสมัยนั้น แล้วเสร็จสมบูรณ์ในปีนั้น สิ้นเงินประมาณ ๓๐,๐๐๐ บาทเศษ พระครูพนมธรรมโฆสิต หรือ ดร.พระมหาสม สุมโน ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เป็นผู้ควบคุมดูแลการซ่อมแซมทั้งหมด และได้

บันทึกรายละเอียดต่างๆ ไว้พิเศษ ขณะนี้เก็บรักษาไว้ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมโมลีศรีโคตบูร วัดพระธาตุพนม

๒. ปรับถมถนนภายในวัดทางใต้ และถนนสำนักวิปัสสนากรรมฐาน

๓. ตอนปลายปี เริ่มลงมือเทคอนกรีตถนนภายในวัดทางด้านเหนือ และมีโครงการจะเทถนนคอนกรีตทุกสายภายในวัด

๔. ซ่อมกุฏิที่พักแม่ชีอิ่ม ดัดแปลงให้เป็นที่พักรับรองแขก แล้วเสร็จในต้นปี ๒๕๓๒

พ.ศ. ๒๕๓๒

งานนมัสการพระธาตุพนมปีนี้ นายกรัฐมนตรีทั้งสองประเทศคือ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นายกรัฐมนตรีประเทศไทย และนายไกษร พรหมวิหาร นายกรัฐมนตรีสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้มาเป็นประธานเปิดงาน หลังจากทำพิธีเปิดงานเสร็จแล้ว ได้แห่กองบุญถวายพระธาตุพนมร่วมกัน และได้ถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์ที่นิมนต์มาร่วมในพิธี

ทางวัดได้จัดพิธีต้อนรับอย่างสมเกียรติ มีพิธีบายศรีสู่ขวัญให้นายกทั้งสองประเทศเป็นกรณีพิเศษ และมีการแสดงการฟ้อนรำพื้นเมือง นายกทั้งสองประเทศกล่าวสุนทรพจน์น่าจับใจยิ่ง สารสำคัญอยู่ที่กระชับสัมพันธไมตรีทั้งสองประเทศให้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ประชาชนทั้งสองประเทศซึ่งมาร่วมในพิธีนี้ รู้สึกปลื้มปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้เห็นผู้นำทั้งสองประเทศนำพาประเทศไปสู่ความถูกต้องปรองดองกัน เหมือนที่มีมาแล้วในอดีต

ตามประเพณีนิยม ในปีนี้งานเริ่มวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ตรงกับวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ ซึ่งทางวัดได้ดำเนินการไปก่อนแล้ว เป็นการเปิดงานทำบุญภายใน แต่ที่เปิดเป็นทางการโดยมีนายกรัฐมนตรีทั้งสองประเทศมาทำพิธีนั้น เป็นวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ตรงกับวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๓

เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมมรณภาพ

วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๓๒ มีเหตุการณ์อันก่อให้เกิดความเศร้าสลดใจแก่คณะศิษยานุศิษย์สำนักวัดพระธาตุพนม และชาวธาตุพนมทุกหมู่เหล่าโดยไม่คาดคิดมาก่อน นั่นคือ พระธรรมราชานุวัตร (แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖ ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม เจ้าคณะจังหวัดนครพนม หรือที่นิยมเรียกขานกันภายในคณะศิษยานุศิษย์วัดพระธาตุพนมว่า "ท่านพ่อ" ได้มรณภาพโดยกะทันหัน ด้วยโรคหัวใจล้มเหลวที่กุฏิที่พักของท่าน ในเวลาประมาณ ๐๖.๓๐ น. ในช่วงบ่าย ๑ โมง ได้เคลื่อนศพของท่านไปตั้งบำเพ็ญกุศลอยู่ที่ศาลาการเปรียญวัดพระธาตุพนม รวมอายุได้ ๘๒ ปีเศษ เป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม รวม ๕๒ ปี

วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๓๒ หลังจากทำพิธีรดน้ำศพและบรรจุศพเสร็จแล้วไม่นาน ไม่ถึง ๑๐ นาที ผู้รักษาการเจ้าคณะจังหวัดนครพนม ซึ่งได้รับการแต่งตั้งก่อนหน้านี้ไม่นาน ได้รับประกาศแต่งตั้งพระครูศรีเจติยาภิรักษ์ รักษาการแทนเจ้าคณะอำเภอธาตุพนม และรองเจ้าคณะจังหวัดนครพนม เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมทันที โดยที่ทางพระภิกษุสามเณรในวัดพระธาตุพนม จำนวน ๑๐๐ กว่ารูป และ

ญาติโยมชาวธาตุพนม ไม่มีใครทราบล่วงหน้ามาก่อนเลย เป็นการกระทำแบบฉับพลัน ยังผลให้เกิดความรู้สึกกดดันติดตามมาภายหลัง

ทางวัดพระธาตุพนม โดยมีพระครูพนมธรรมโฆสิต เป็นแม่งานที่สำคัญ ร่วมกับคณะครูบาอาจารย์ พระภิกษุสามเณร และญาติโยมชาวธาตุพนม ศิษยานุศิษย์วัดพระธาตุพนม ซึ่งมีความเคารพนับถือในท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตร ได้เร่งดำเนินการจัดสถานที่เพื่อใช้ในกิจการงานศพ เช่น ทำความสะอาดและซ่อมแซมศาลาการเปรียญ ซ่อมแซมต่อเติมโรงครัว ซ่อมที่พักพระเถระและแขกคนที่มาในงานศพ จัดหาอุปกรณ์และเครื่องใช้ต่างๆ ให้เพียงพอ

หลังจากทำบุญครบรอบสัตตมวาร (ครบรอบ ๗ วัน) แล้ว คณะศิษยานุศิษย์สำนักวัดพระธาตุพนม ซึ่งประกอบไปด้วยบรรพชิตและคฤหัสถ์ทุกหมู่เหล่า ทั้งที่อยู่ในเขตอำเภอธาตุพนม ในเขตจังหวัดนครพนม ในต่างจังหวัดและในกรุงเทพมหานคร ถึงจะรู้สึกเศร้าสลดใจและรู้สึกว้าเหว่ใจในการสูญเสียพระมหาเถระผู้ให้ความอบอุ่นใจอยู่ก็ตาม แต่ก็ได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่อันสำคัญในการทะนุบำรุงวัดวาศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองสืบไปตามกาลเวลาที่ควรมีควรเป็น ได้พิจารณาเลือกสรรพหาพระมหาเถระมาเป็นหลักจิตหลักใจ และเป็นประมุขประธานในการพัฒนาวัด เพื่อสืบสานต่อโครงการของท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตรผู้ล่วงลับไปแล้ว ด้วยเดชอำนาจบารมีพระธาตุพนมที่จะให้เห็นประจักษ์ถึงผลบุญของพระภิกษุสามเณรวัดพระธาตุพนม ของญาติโยมชาวธาตุพนมและของชาวพุทธทั่วไป จึงได้เล็งเห็นพระมหาเถระรูปหนึ่ง ที่เป็นศิษย์

ผู้ใหญ่ของท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตรที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบัน พระมหาเถระรูปนั้นคือ พระเทพปริยัติมุนี เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย และเจ้าคณะจังหวัดหนองคาย ท่านมีถิ่นกำเนิดอยู่บ้านโคกสว่าง ตำบลดอนนางหงส์ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ได้ถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นสัทธิวิหาริกอันดับที่ ๔๔ จึงได้พร้อมใจกันกราบนิมนต์ท่านมาเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม สืบแทนท่านพ่อพระธรรมราชานุวัตร เพื่อเป็นหลักหรือเป็นประมุขประธานในการพัฒนาวัดพระธาตุพนมให้เจริญรุ่งเรืองเรียบร้อยและดีงามสืบไป แต่เรื่องราวต่างๆ มิได้จบสิ้นลงอย่างง่ายดายตามที่คาดคิดเอาไว้

แต่อย่างไรก็ดี ในระหว่างที่พระครูศรีเจติยาภิรักษ์รักษาการแทนเจ้าอาวาสอยู่นั้น การบูรณะวัดได้ดำเนินต่อไปอีก โดยมีพระครูพนมธรรมโฆสิต (ดร.พระมหาสม สุมโน) เป็นหัวหน้างานได้ซ่อมแซมต่อเติมและก่อสร้างสิ่งต่างๆ ภายในวัดดังต่อไปนี้:-

๑. ซ่อมโรงครัว-ที่พักแม่ชี ซึ่งชำรุดมาก

๒. ลอกคลองระบายน้ำข้างถนนทุกสายภายในวัด

๓. ก่อขอบถนนทางด้านใต้ ทำเป็นกระถางปลูกดอกไม้และปรับสนามหญ้า

๔. สร้างห้องน้ำห้องสุขาด้านใต้เนินพระธาตุจำนวน ๒๐ ห้อง

๕. สร้างรั้วกำแพงรอบกุฏิใหญ่รวม ๙๙.๔๐ เมตร

๖. ปูหินอ่อนรอบอาคารศูนย์ฯ

๗. ถมหนองตาลและปรับคลองระบายน้ำข้างเนินพระธาตุด้านใต้ และรื้อห้องน้ำห้องสุขาซึ่งอยู่ริมเนินพระธาตุด้านใต้ออก เพื่อปรับปรุงบริเวณนั้นให้สวยงาม

๘. สร้างถังน้ำประปา-บาดาลบริเวณบ่อน้ำพระอินทร์คือ ถังเก็บน้ำสะอาด ๑ ถัง ถังกรองน้ำ ๑ ถัง และซื้อถังส่งน้ำซึ่งทำด้วยสแตนเลส ๑ ถัง และได้ทำการขุดลอกบ่อน้ำพระอินทร์ให้ลึกลงไปอีก

๙. ก่อขอบรอบฐานหอพระนอน เพื่อกันไม่ให้ตัวอาคารพังทลาย

๑๐. ปรับสนามหญ้าด้านตะวันตกหอพระนอน และสนามหญ้าด้านตะวันตกป่าสัก

๑๑. ทำบันไดขึ้นพระธาตุทางด้านเหนือและทางด้านใต้ เพื่อระบายความแออัดในเวลามีงานนมัสการพระธาตุพนม

๑๒. ถมที่หน้าตลาดสดเพิ่มเติม

๑๓. เทถนนคอนกรีตภายในวัดเพิ่มอีก ยาวประมาณ ๓๐๐ เมตรเศษ กว้าง ๖-๗ เมตร

พ.ศ. ๒๕๓๓

ต้นปีนี้ ได้เปิดใช้น้ำประปา-บาดาลของวัด แต่ไม่สะดวกสบายเท่าที่ควร เพราะน้ำในบ่อพระอินทร์ไม่พอใช้ จึงจำเป็นต้องสูบเอาน้ำจากสระหน้าวัดและจากหนองสระพังสำรองใช้ไปก่อน ซึ่งสภาพสระทั้ง ๒ สระนี้ ยังสกปรกอยู่ ยังไม่ได้พัฒนาให้ดีขึ้น แต่ก็พอแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้

ในช่วงต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๓ การดำเนินงานพัฒนาและบริหารวัดประสบปัญหาและอุปสรรคมาก เหมือนในช่วงปลายปี ๒๕๓๒ แต่ด้วยจิตใจที่มุ่งมั่นในการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ทำให้เราต้องจัดทำต่อไปอีก เพื่อสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษ-บูรพาจารย์สำนักวัดพระธาตุพนม ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในครั้งนั้นเป็นบทเรียนหรือเป็นครูสอนอันมีค่าสูงมาก ซึ่งนอกจากจะทำให้หูตาสว่างขึ้นแล้ว ยังทำให้จิตใจหนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้นอีกด้วย คำว่าตนเป็นที่พึ่งหรือที่ยึดเหนี่ยวแห่งตน หรือความเป็นตัวเอง ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาใช้อีกครั้งหนึ่ง

วันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๓๓ พระเทพปริยัติมุนี (นวน เขมจารี ป.ธ.๖) มาเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมเป็นทางการ จากนั้นคณะครูบาอาจารย์และญาติโยมก็ได้ดำเนินการบริหารงานพระศาสนาต่อไปอีก ชนิดที่เรียกว่า "เร่งทำอย่างช้าๆ" ซึ่งนอกจากจะปรับปรุงด้านการปกครอง การศึกษาและเผยแผ่แล้ว ยังได้พัฒนาทางด้านวัตถุควบคู่กันไปอีกด้วย ซึ่งมีรายการในบูรณะ ต่อเติมและก่อสร้างดังต่อไปนี้

๑. ซ่อมและต่อเติมกุฏิเจ้าอาวาสองค์ก่อน (พระธรรมราชานุวัตร) ทั้ง ๒ หลัง ซึ่งชำรุดมาก ปรับสนามหญ้า ทำรั้วกำแพงโดยรอบ รวมประมาณ ๒๑๕.๙๐ เมตร ระบบการทำงานในวัดได้ปรับปรุงใหม่ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวมากขึ้น

๒. เทคอนกรีตถนนตามแนวกำแพงด้านเหนือและด้านตะวันออก กว้าง ๖ เมตร ยาวประมาณ ๒๐๐ เมตร

๓. แต่งขอบและคันสระหนองสระพัง โดยเทคอนกรีตและนำหิน ภูเขาติดเรียงกันจากขอบสระลาดเอียงลงไปก้นสระประมาณ ๔ เมตรเศษ วัดโดยรอบ ๓๔๕.๘๕ เมตร รายการนี้แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๕๓๔

๔. ติดตั้งถังส่งน้ำประปาข้างหนองสระพัง พร้อมทั้งหล่อถังกรองน้ำและถังเก็บน้ำสำรองไว้ จำนวน ๓ ถัง

๕. วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๓๓ หน่วยพัฒนาการเคลื่อนที่ ๒๒ กรป.กลาง โดยการนำของพลตรีกำพล วังแก้ว ซึ่งขณะนั้นยังมียศเป็นพันเอกพิเศษอยู่ ได้นำเครื่องจักรกลมาช่วยพัฒนาวัด ซึ่งมีรายการดังนี้:-

๕.๑ ขยายไหล่ถนนกุศลรัษฎากรออกด้านละ ๒ เมตร ซึ่งก่อนหน้านี้ ถนนกว้าง ๒๐ เมตร เมื่อขยายไหล่ออกไปด้านละ ๒ เมตร จึงมีความกว้าง ๒๔ เมตร

๕.๒ ถมขยายไหล่ถนนหลวงหน้าวัดทางด้านเหนือไปจรดขอบสระประมาณ ๒๐ เมตร

๕.๓ ถมบริเวณบ้านคนญวนเก่า ซึ่งอยู่ข้างหนองสระพังทางตะวันตก เพื่อสร้างเมรุ

๕.๔ ปรับบริเวณสนามหญ้าทางด้านเหนือ ๒ สนาม เพื่อเตรียมสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม

ได้นำเอาดินและหินลูกรังมาจากบ้านโปร่ง ตำบลฝังแดง ทางวัดได้ติดต่อประสานงานกับพลโทเชาวน์ เผือกใจแผ้ว ซึ่งขณะนั้นยังมียศ

เป็นพลตรีอยู่ และเป็นผู้อำนวยการหน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ภาค ๒ ได้ใช้เวลาทำงานอยู่ ๖๘ วัน จึงได้นำเครื่องจักรกลเข้าหน่วย

๖. ซ่อมแซมต่อเติมกุฏิหลังเขียว ซึ่งอยู่นอกกำแพงวิหารคดด้านเหนือ ต่อให้กว้างออก ๔ เมตร ซึ่งแต่เดิมกว้าง ๕.๕๐ เมตร และปรับถ้ำใต้ถุนใหม่ให้สวยงาม งานแล้วเสร็จกลางปี ๒๕๓๔

๗. ขุดลอกบ่อน้ำพระอินทร์ใหม่ หล่อท่อกันทรุด ๒ ชั้น และวางโครงเหล็ก เอากรวดลงกับทราย ขุดลงได้ ๑๓.๕๐ เมตร น้ำระดับดินไหลมาแรงมากทั้ง ๔ ด้าน และนำเอาทรายละเอียดมาด้วย เกรงจะทำให้พื้นบริเวณนั้นทรุดและถล่มลง จึงได้หยุดขุดลอก

๘. ในช่วงปลายปี ได้ขุดเจาะบาดาลทางด้านทิศเหนือบ่อน้ำพระอินทร์ แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะมีทรายมาก ได้ย้ายไปขุดเจาะริมหนองสระพัง แต่ก็ไม่ได้ดีเท่าที่ควร

งานนมัสการพระธาตุพนม ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ มีปัญหามาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากกิเลสของมนุษย์ที่ต้องการแต่ผลประโยชน์ตนเองเพียงอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมและคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตัวเอง ประจวบกับขณะนั้นยังไม่มีเจ้าอาวาส มีเพียงผู้รักษาการแทนเท่านั้น แต่ได้อาศัยประสบการณ์ได้เคยจัดทำมานาน จึงทำให้งานสำเร็จลุล่วงด้วยดี และสามารถรักษาประโยชน์ไว้ได้

เดือนกรกฎาคม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารเสด็จมานมัสการพระธาตุพนม ทางวัดได้จัดพิธีต้อนรับเสด็จที่ลานพระธาตุพนม งานการต้อนรับเสด็จเป็นไปด้วยความเรียบร้อยทุกประการ

พ.ศ. ๒๕๓๔

ในศกนี้ ปัญหายุ่งยากต่างๆ คลี่คลายมามาก ความเข้าใจดีต่อกันและความเข้าใจในงานในภาระหน้าที่ซึ่งควรจะได้จัดทำก่อนและหลังก็มีมากขึ้นตามลำดับ ความลังเลใจและความเฉื่อยชาในคณะทำงานในการพัฒนาสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ร่วมรวม มีเพียงส่วนน้อย อย่างไรก็ดีเราก็ได้ส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุสามเณรให้มากขึ้น ซึ่งมีทั้งสายปริยัติสามัญศึกษา และสายบาลีนักธรรม และมีการฝึกสอนวิปัสสนากรรมฐานอีกด้วย การปกครองการเผยแผ่และสังคมสงเคราะห์ได้ดำเนินไปตามปกติ การพัฒนาทางด้านวัตถุได้จัดทำควบคู่กันไป ซึ่งมีรายการใหญ่ๆ ดังต่อไปนี้:-

๑. ซ่อมและต่อเติมศาลาที่พักประชาชนทั้ง ๓ หลัง โดยดัดแปลงให้เป็นที่พักพระภิกษุสามเณรนักศึกษา โดยเทคอนกรีตพื้น กั้นห้องนอนติดเพดาน และสร้างห้องน้ำห้องสุขาไว้ในตัวอาคาร งานแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ พระภิกษุสามเณรเข้าพักอยู่ได้ประมาณ ๑๐๐ กว่ารูป

๒. สร้างถ้ำข้างกุฎิเจ้าอาวาสด้วยหินศิลา

๓. สร้างสะพานไปเกาะกลางสระหนองสระพัง กว้าง ๑.๕๐ เมตร ยาว ๓๒.๘๐ เมตร และสร้างหอเทพรักษ์ไว้กลางสระอีก ๑ หลัง

๔. ซ่อมหอธรรมมาสน์หลังเก่า ซึ่งเมื่อก่อนตั้งอยู่ที่ศาลาการเปรียญหลังเก่า อยู่ทางด้านหน้าองค์พระธาตุ เมื่อพระธาตุได้หักพังทลายลงทับศาลาการเปรียญพังยับเยินหมด แต่หอธรรมมาสน์อยู่ในสภาพสมบูรณ์ ไม่

ชำรุดเสียหายได้นำมาเก็บไว้ที่ศาลาการเปรียญหลังปัจจุบันได้ลงรักปิดทองและทาสีใหม่หมด

๕. สร้างศาลาที่เก็บหอธรรมาสน์ข้างอาคารศูนย์ด้านใต้ กว้าง ๕.๕๐ เมตร ยาว ๑๑.๕๐ เมตร พร้อมกันนั้น ได้นำเอาบานประตูหอพระแก้ว บานประตูที่แกะสลักลวดลายใหม่ และอิฐพระธาตุองค์เดิมที่มีลวดลายไปเก็บไว้ที่ศาลาหลังนี้ด้วย

๖. สร้างโครงเมรุเผาศพทางด้านตะวันตกหนองสระพัง โดยวิธีประมูล แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ยังเหลือฉาบปูนและประดับลวดลายเท่านั้น

๗. สร้างถนนคอนกรีตจากหน้าวัดถึงริมฝั่งลำน้ำโขง สิ้นค่าก่อสร้าง ๒๘๐,๐๐๐ บาท สุขาภิบาลธาตุพนมบริจาคสมทบ ๒๐๐,๐๐๐ บาท เป็นถนน ๔ ช่องทางจราจร กว้าง ๑๒ เมตร ไหล่ถนนด้านละ ๑๐ เมตร ยาวประมาณ ๔๕๐ เมตร

๘. หน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ ๒๒ กรป.กลาง โดยการนำของพันเอกพิเศษสุพัฒน์ บุญวัฒนกุล ผบ.นพค. ๒๒. ได้นำเอาเครื่องจักรกลมาช่วยขุดลอกสระหน้าวัดด้านใต้ และได้ถมที่ขยายไหล่ถนนกุศลรัษฎากร ด้านละ ๔.๕๐ เมตร ความกว้างของถนนรวม ๓๓ เมตร ต้นปี ๒๕๓๕ ได้นำเครื่องจักรกลเข้าหน่วย เพื่อทำงานในโครงการของรัฐบาลต่อไป

๙. ปรับคลองระบายน้ำด้านเหนือเนินพระธาตุ เอาหินภูเขามาเรียงตบแต่งขอบให้สวยงามและมั่นคง

๑๐. ขุดเจาะบาดาลหลังกุฏิใหญ่ ๑ บ่อ โดยเครื่องเจาะ อส.ธาตุพนม ลึก ๒๔ เมตร น้ำมีมากและใช้ได้ดีมาตลอด

๑๑. ได้ที่ดินมาใหม่ในเขตตำบลดงหมู อำเภอหว้านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร เนื้อที่ประมาณ ๓๘๓ ไร่ ทางวัดได้สร้างเป็นพุทธอุทยาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ป่าเสื่อมโทรมให้กลับคืนสู่สภาพเดิมและเพื่อให้เป็นที่ปฏิบัติธรรมกรรมฐานของชาวพุทธโดยทั่วไป ได้ดำเนินการตามโครงการตั้งแต่เดือนสิงหาคม ๒๕๓๔ จนถึงปัจจุบัน (๒๕๓๗) งานได้พัฒนาก้าวหน้ามาโดยลำดับ มีคนงานประจำอยู่ ๒๐ คน เป็นคนที่อยู่ในถิ่นนั้น ได้ใช้เงินในกิจการนี้ไปแล้ว ๕ ล้านบาทเศษ

๑๒. สร้างห้องอาบน้ำข้างอาคารเทพรัตน์ด้านใต้ จำนวน ๑๑ ห้อง เพื่อความสะดวกสบายแก่แขกคนที่มาพักโดยทั่วถึง

พ.ศ. ๒๕๓๕

ในศกนี้ มีรายการบูรณะและก่อสร้างอันมีทั้งรายการในปีที่แล้วมาซึ่งยังไม่เสร็จเรียบร้อยดีและรายการใหม่ดังต่อไปนี้:-

๑. ต่อเติมอาคารศูนย์ศิลปวัฒนธรรมฯ เชื่อมระหว่างอาคารหลังเหนือและหลังใต้ ๒ ชั้น กว้าง-ยาว ๘ เมตร ขณะเดียวกันนั้น ก็ได้ปรับปรุงติดตั้งโบราณวัตถุใหม่ ให้สวยงามและเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น

๒. เอาหินภูเขามาตบแต่งขอบสระหน้าวัดด้านใต้ ซึ่งขุดลอกแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ มีความกว้าง ๕๔ เมตร ยาว ๑๐๕ เมตร ลึก ๕ เมตร และได้สร้างศาลมเหศักดิ์หลักเมืองไว้กลางสระ ๑ หลัง สร้างสะพานคอนกรีตจากคันสระด้านเหนือไปยังตัวอาคารศาล

๓. ขุดลอกสระหน้าวัดด้านเหนือ กว้าง ๑๗๕ เมตร ยาว ๑๙๘ เมตร ลึก ๕ เมตรเศษ มีเกาะอยู่ตรงกลาง ซึ่งเป็นที่เก็บอิฐพระธาตุองค์เดิม ซึ่งต่อไปมีโครงการจะสร้างสถูปเจดีย์ไว้ ๑ องค์ หน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ ๒๒ กรป.กลาง โดยการนำของพันเอกพิเศษสุพัฒน์ บุญวัฒนกุล ผบ.นพค.๒๒ ได้นำเครื่องจักรกลมาช่วยขุดลอกสระและถมที่อีก เริ่มแต่วันที่ ๒๐ เมษายน ไปจนถึงปลายเดือนกันยายน เป็นเวลา ๕ เดือนเศษจึงได้นำเครื่องจักรกลเข้าหน่วย เพราะจะมีผบ.หน่วยคนใหม่มารับงานต่อ ในช่วง ๕ เดือนนั้น ได้ขุดลอกสระด้านเหนือพร้อมทั้งตบแต่งขอบสระและคันสระถมบึงด้านใต้ตะวันออก เหนือ ถมสระหนอง "หมากแซว" สร้างถนนลูกรังจากป้อมตำรวจไปเชื่อมถนนพนมพนารักษ์ และจากถนนกุศลรัษฎากรไปเชื่อมถนนคอนกรีตหน้าตลาดสด นำเอาหินลูกรังไปถมถนนหลังบ้านดอน-กลาง ถึงห้วยแคน ยาวประมาณ ๓ กม. กว้าง ๗ เมตร ไปช่วยสร้างถนนลูกรังที่บ้านโคกสว่าง หนองสะโนและดงขวาง ขุดลอกสระที่วัดโนนน้ำคำ นำรถแทร็กเตอร์ไปไถบุกเบิกที่พุทธอุทยานพระธาตุพนม บ้านดงหมู และถมที่ให้โรงเรียน วัด และปรับถนนให้ชาวบ้านหลายแห่ง โดยทางวัดได้สนับสนุนค่าน้ำมันและค่าอาหาร ขนหินภูเขามาตบแต่งขอบสระและคันสระน้ำวัดทั้งสองหน่วย เพื่อความรวดเร็วเพราะกลัวฝนจะตกหนัก ทางวัดได้ว่าจ้างบริษัทเอกชนมาขุดลอกสระด้านเหนืออีกแรงหนึ่ง โดยได้แบ่งงานกันทำดังนี้ ทางด้านเหนือและทางด้านตะวันออกให้บริษัทเอกชนทำ ทางด้านใต้และตะวันตกให้ กรป.กลางทำ นำเอาดินที่ขุดออกจากสระไปถมบึงด้านใต้ และขนเอาหินภูเขามาแต่งขอบสระจนแล้วเสร็จทั้ง ๒ สระ

ในปลายปี ๓๕ และต้นปี ๓๖ นพค.๒๒ กรป.กลาง โดยการนำของพันเอกพิเศษเสกสรร ณ หงษา ได้นำเครื่องจักรกลมาช่วยพัฒนาวัดพระธาตุพนมอีก ได้จัดทำดังนี้:-

ถมบึงด้านใต้ ด้านตะวันออกต่อ และทำถนนลูกรังจากถนนกุศล-รัษฎากรไปเชื่อมถนนซอยราษฎร์อุทิศ ถมบึงหลังห้องสมุดประชาชนและหลังธนาคารทหารไทย ถมที่สำนักวิปัสสนาเพื่อเตรียมปลูกสร้างศาลาวิปัสสนา ถมที่ดินของวัดที่ทุ่งนาหลังวัด ซ่อมขยายถนนซึ่งตัดแยกจากถนนหลวงตรงป่าช้าหลังบ้านทุ่งนาดอนกลาง สร้างถนนต่อจากถนนหลังบ้านดอนกลางไปเชื่อมถนนตำบล ซึ่งเริ่มต้นจากบ้านหัวบึงทุ่งไปเชื่อมถนนบ้านโคกสว่างพัฒนา จวนจะถึงงานเทศกาลนมัสการพระธาตุพนมจึงได้นำเครื่องจักรกลเข้าหน่วย

นพค.๒๒. กรป.กลาง ได้ช่วยพัฒนาวัดพระธาตุพนมใน พ.ศ. ๒๕๓๓ รวม ๖๘ วัน โดยมีพันตรีประเสริฐเป็นผู้ควบคุมดูแล ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ รวม ๓๕ วัน มีจ่าสมพร และจ่าพนา ควบคุมในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ รวม ๕ เดือนเศษ มีพันโทกมลควบคุม ปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๓๖ รวม ๖๐ วัน มีพันโทกมลควบคุม ในแต่ละปีมี ผบ.และรอง ผบ.หน่วย เอาใจใส่ดูแลและติดต่อประสานงานอย่างใกล้ชิด ทางฝ่ายทหารได้มีส่วนช่วยพัฒนาวัดพระธาตุพนมมากพอสมควร จึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วยประการฉะนี้

๔. สร้างศาลาบำเพ็ญกุศล "พระธรรมราชานุวัตร" กว้าง ๒๐ เมตร ยาว ๕๐ เมตร โครงเหล็กหลังคามุงกระเบื้องฟูก ทั้งตกแต่งและติดตั้งเครื่องเสียง สิ้นเงินไปประมาณ ๖,๐๐๐,๐๐๐ บาท (หกล้านบาท) แล้วเสร็จกลางปี พ.ศ. ๒๕๓๖

๕. ขุดเจาะบาดาลที่หลังกุฏิใหญ่ ๑ บ่อ โดย อส.ธาตุพนม

๖. ซ่อมศาลาทรงไทยและซ่อมหลังคาวิหารคดเล็กน้อย

๗. สร้างถังกรองน้ำที่บ่อน้ำพระอินทร์ แทนถังที่ชำรุด และสร้างถังเก็บน้ำสะอาดที่หลังกุฏิชัยมงคล กว้าง ๒ เมตร ยาว ๗ เมตร ลึก ๔ เมตร

๘. วางท่อระบายน้ำเสียข้างสระด้านเหนือไปลงบึงหลังธนาคารทหารไทย วางท่อจากข้างป้อมตำรวจไปเชื่อมท่อระบายน้ำสุขาภิบาล และวางท่อระบายน้ำจากหลังร้านสมคะเนไปทางใต้เชื่อมกับท่อระบายน้ำสุขาภิบาลหน้าตลาดสด

๙. ติดตั้งเสาไฟฟ้าที่ไหล่ถนนกุศลรัษฎากร สิ้นเงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๓๖

ในศกนี้มีรายการบูรณะ ก่อสร้าง และต่อเติม ดังนี้:-

๑. เทคอนกรีตถนนด้านใต้ จากถนนหลวงหน้าวัดผ่านข้างโรงเรียนพนมวิทยาคาร ข้างหนองสระพัง ไปทุ่งนาเชื่อมกับถนนบายพาส และถนนคอนกรีตรอบเมรุ กว้าง ๖ เมตร ยาวโดยเฉลี่ยประมาณ ๗๐๐ เมตรเศษ

๒. ติดตั้งเตาเผาศพ โบก-ฉาบปูนเมรุและประดับลวดลาย

๓. ถมที่ขยายลานต้นพระศรีมหาโพธิ์ทางด้านเหนือและด้านใต้ด้านละ ๑๔ เมตร ทำรั้วกำแพงรอบ ปรับปรุงและต่อถ้ำเนินพระธาตุด้าน

ตะวันตกทั้ง ๒ ข้าง ขยายให้กว้างออกไปอีกข้างละ ๔ เมตร ปรับปรุงขอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ใหม่ เอาหินศิลาแลงมาก่อโดยรอบ รื้อกุฏิสำนักเลขาเก่าออก และรื้อหอน้ำมนต์หน้าอาคารศูนย์ฯ ออก เพื่อให้บริเวณกว้างขวางและสะดวกในการสัญจรไปมา แล้วเสร็จต้นปี ๒๕๓๗

๔. สร้างกุฏิที่พักพระภิกษุสามเณรที่ศาลาพนม ๓ หลังเก่าเป็นอาคาร ๓ ชั้น เสาคอนกรีต โครงเหล็กหลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ในราคาประมาณ ๖ ล้านบาทเศษ จะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๗

๕. รื้อโรงไม้และโรงเก็บพัสดุออกจากศาลาพนม ๓ ไปสร้างใหม่ตามแนวกำแพงวิปัสนาด้านทิศตะวันตก รวม ๓ หลัง

๖. สร้างศาลาวิปัสสนาที่สำนักวิปัสสนา กว้าง ๒๔ เมตร ยาว ๒๗ เมตร ๒ ชั้น เสาคอนกรีต โครงไม้ หลังคามุงกระเบื้องฟูก จ้างคนงานรายวัน จะให้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๓๗

๗. สร้างรั้วกำแพงรอบสระทั้ง ๒ สระที่หน้าวัด โดยจ้างเหมาให้ช่างทำทั้ง ๒ สระ

๘. วางท่อระบายน้ำเพิ่มเติม เริ่มต้นจากหลังบ้านลิ้มเซ่งกี่ไปทางเหนือจนถึงบึงหลังธนาคารทหารไทย

๙. ขุดเจาะบ่อบาดาลเพิ่มเติมอีกคือ กรป.กลางขุดเจาะให้ ๒ บ่อ อส.ธาตุพนม ขุดเจาะให้ ๘ บ่อ ได้สูบน้ำบาดาลไปเก็บไว้ที่หนองสระพังสระหน้าวัดทั้ง ๒ สระ ได้นำน้ำในสระหนองสระพังและสระหน้าวัดด้านเหนือมาทำเป็นน้ำประปาใช้ภายในวัดบ่อบาดาลที่ใช้อยู่ในวัดเวลานี้ (๒๕๓๖) สามารถนำน้ำขึ้นมาได้นาทีละ ๑๐ ลูกบาศเมตร

วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๓๗ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงเสด็จมาบรรจุวัตถุมงคลที่องค์พระธาตุพนมและทรงเปิดป้ายถนนกุศลรัษฎากร ซึ่งทางวัดร่วมกับสุขาภิบาล นพค.๒๒ ข้าราชการและประชาชนชาวพระธาตุพนม ได้จัดสร้างขึ้นเพื่อเทอดพระเกียรติเนื่องในวโรกาสครบ ๖๐ พระชนม์พรรษา

ทางวัดได้ทาสีพระอุโบสถ ลงรักปิดทองบานประตูหน้าต่าง ทาสีกำแพงแก้วชั้นในและชั้นกลาง ทาสีกำแพงหน้าวัด ซุ้มประตูหน้าวัด และซุ้มประตูในเมือง พระเทพปริยัติมุนี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ได้มอบถวายพระพุทธรูปบูชา หน้าตัก ๙ นิ้ว กระไหล่ทอง ๑ องค์ เหรียญพระธาตุพนมจำนวนหนึ่งและเงินหนึ่งล้านบาท โดยเสด็จพระราชกุศลตามพระราชอัธยาศัย พระครูพนมธรรมโฆสิต (ดร.พระมหาสม สุมโน) ได้ถวายพระผงพระธาตุรุ่นทรายทอง จำนวน ๘๙ องค์และพระผงพระธาตุพนมรุ่นพิเศษ ซึ่งสร้างขึ้นด้วยตนเอง จำนวน ๒ องค์ พระผงพระธาตุพนมรุ่นพิเศษสร้างด้วยวัตถุมงคล ๗ อย่าง ซึ่งมีผงเหล็กไหลรวมอยู่ด้วย

จาก พ.ศ. ๒๕๓๓-๓๖ รวม ๔ ปี ทางวัดได้จ่ายเงินซึ่งมีผู้ศรัทธาบริจาคให้ เงินได้จากการจำหน่ายรูปเหรียญ ประวัติตำนานและวัตถุมงคลอื่นๆ และเงินดอกเบี้ยเงินฝาก เพื่อพัฒนาวัดและใช้จ่ายในกิจการของวัด เช่น การศึกษาการเผยแผ่ การปกครองและสาธารณะสงเคราะห์ จำนวนประมาณ ๘๖ ล้านบาทเศษ โครงการที่จะต้องจัดทำในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ คือ

๑. ดำเนินการก่อสร้างในส่วนที่ยังไม่แล้วเสร็จให้แล้วเสร็จ

๒. บูรณะระเบียงวิหารคด

๓. สร้างอาคารวิทยาลัยสงฆ์

๔. ขยายการศึกษาการเผยแผ่ธรรมและปฏิบัติธรรมให้กว้างออกไปอีก ตลอดทั้งสาธารณะสงเคราะห์

๕. วางท่อสูบน้ำจากลำน้ำโขงขึ้นมาเก็บไว้ที่สระใหญ่หน้าวัด เพื่อใช้ภายในวัดและบริเวณสนามหน้าวัด

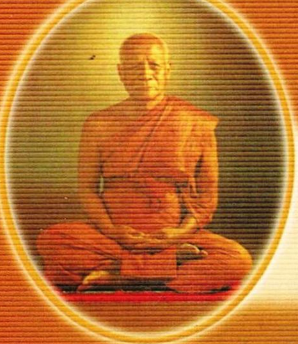
๖. ขยายกิจการของศูนย์ศิลปวัฒนธรรมฯ ให้กว้างขวางออกไปอีก

รายละเอียดเกี่ยวกับการก่อสร้าง กิจกรรมของวัดพระธาตุพนมและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระยะ ๔ ปีที่ผ่านมาตลอดทั้งประวัติโบราณวัตถุ โบราณสถาน และสถานที่ที่น่าสนใจ จะเขียนแยกไว้อีกส่วนหนึ่ง

วัตถุประสงค์อันเป็นจุดหมายปลายทางแห่งการพัฒนาวัดพระธาตุพนม ซึ่งได้รับสืบทอดมาจากเจ้าอาวาสองค์ก่อนคือ พัฒนาสร้างสรรค์จุดนี้ให้เป็นจุดศูนย์รวมจิตใจอันสำคัญและศักดิ์สิทธิ์ของชาวพุทธในลุ่มแม่น้ำโขง ให้สมบูรณ์ด้วยการศึกษาธรรม การปฏิบัติธรรม และการเผยแผ่ธรรม สามารถให้ความรู้และความดีในวิทยาการต่างๆ แก่สังคมอย่างกว้างขวาง ซึ่งไม่เฉพาะแต่สังคมไทยเท่านั้น แต่หมายถึงต่างชาติศาสนาอีกด้วย จะเข้าถึงจุดหมายปลายทางเมื่อไหร่ แค่ไหน และเพียงใดนั้นหาคำตอบได้ยากมาก มันขึ้นที่ส่วนประกอบหลายส่วน เช่น คณะผู้

ดำเนินงาน ผู้เป็นประมุขประธาน สภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และทุนทรัพย์ เป็นต้น อย่างไรก็ดี จากประสบการณ์ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ทำให้มองเห็นแนวทางความเป็นได้บ้างแล้ว และพบว่าอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาวัดและการพัฒนาบ้านเมืองไม่ได้อยู่ที่อื่นที่แท้อยู่ที่ความรู้สึกของคนเราเอง อันมีทั้งความรู้สึกของคณะบุคคลผู้ดำเนินงาน ความรู้สึกของบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และความรู้สึกของคนในถิ่นนี้ ความรู้สึกสำนึกรับผิดชอบในการสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นประโยชน์ส่วนรวมยังมีเปอร์เซ็นต์ต่ำ การศึกษาอบรมที่มีมาแต่เก่าก่อนก็ไม่สอดคล้องกับการพัฒนาในยุคปัจจุบันเท่าที่ควรมีควรเป็นความเห็นแก่ตัวเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียวมีเปอร์เซ็นต์สูงการเสียสละเพื่อส่วนรวมทำงานด้วยอุดมการณ์เพื่อส่วนรวมมีเปอร์เซ็นต์ต่ำ การมีจิตใจคับแคบของผู้ใหญ่ทุกระดับ และการลืมตัวมัวเมาในสิ่งอันไร้สาระ สิ่งเหล่านี้คืออุปสรรคของการพัฒนา เมื่อกล่าวโดยทั่วๆ ไปแล้ว ประชาชนคนไทยและลาวเป็นคนมีใจบุญ มีเมตตาอารีย์ พร้อมที่จะเสียสละพร้อมที่จะให้ความร่วมมือ แต่ที่ไม่ปรากฏมีเท่าที่ควรนั้น เพราะเขายังไม่มั่นใจในผู้รับเท่านั้น เลยเกิดลังเลใจว่า เงินที่เขาบริจาคไปนั้นจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือเปล่า หรือจะสูญหายไปเป็นอย่างอื่น ดังนั้น ถ้าเราทำจริงจังลงไปให้เห็นรูปธรรมเด่นชัดขึ้นมา และให้เขาได้รับประโยชน์ด้วยแล้ว เรื่องทุนทรัพย์ในการพัฒนาและในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไปเพื่อส่วนรวมคงไม่มีปัญหาอะไร

ในกรณีการพัฒนาวัดพระธาตุพนม ซึ่งกำลังทำอยู่ขณะนี้เข้าใว่าเป็นไปโดยสะดวก ถึงจะมีอุปสรรคบ้างก็เพียงส่วนน้อยเท่านั้น พอมีทางแก้ไขได้ เรายังมั่นใจในอำนาจบารมีของพระพุทธเจ้า มั่นใจในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำองค์พระธาตุพนม และมั่นใจในอำนาจจิตอันบริสุทธิ์ผุดผ่องของผู้เคารพบูชาองค์พระธาตุพนม ซึ่งมีจำนวนนับไม่ถ้วน จะช่วยขจัดปัดเป่าภยันตรายทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก ซึ่งขัดขวางการพัฒนาไม่ให้ดำเนินการไปด้วยดีให้หมดสิ้นไป

พระธรรมราชานุวัตร

(แก้ว อุทุมมาลา ป.ธ.๖ ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์)

- อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม
- อดีตเจ้าคณะจังหวัดนครพนม
- อดีตประธานสภานายกวิทยาเขตหนองคาย
- อดีตประธานศูนย์ประสานงานการพระพุทธศาสนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- อดีตเจ้าคณะตรวจการภาคผู้ช่วยภาค ๔ รูปที่ ๑

เป็นผู้วางรากฐานแห่งการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุธรรม และด้านวิญญาณในภูมิภาคส่วนนี้อย่างจริงจังและสำคัญยิ่ง บนมูลฐานแห่งสัจธรรมภายใต้ร่มเงาพระรัตนตรัย และองค์พระธาตุพนมอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นเวลาอันยาวนานนับครึ่งศตวรรษเศษ ถึงท่านจะมรณภาพไปแล้วก็จริงอยู่ แต่นั่นมันเป็นเพียงรูปกายภายนอกเท่านั้น ส่วนสิ่งที่เป็นความดีความงามที่ท่านได้สร้างไว้บนผืนแผ่นดินนี้ ยังปรากฏให้เห็นสักขีพยานอยู่อย่างเด่นชัด ไม่มีวันจะสูญหายจากโลกนี้ไปได้ สมด้วยพุทธภาษิตว่า **"รูปํ ชีรติ ปจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ"** รูปร่างของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมย่อยยับไป แต่ชื่อและโคตรยังดำรงคงอยู่ในโลกนี้สืบไป

ธรรมชีวะ

อุรังคนิทาน ตำนานพระธาตุพนม (พิสดาร)